

REPUBLIKA

ČASOPIS ZA KNJIŽEVNOST, UMJETNOST
I DRUŠTVO

KAZALO

Veselko Koroman: *Pjesme* / 3
Zvonimir Mrkonjić: *More (se) odmara* / 8
Božica Jelušić: *Vrata vrta* / 19
Matko Sršen: *U teatru igara – dosezi i posljedice* / 30

TEMA DVOBROJA

Suvremena hrvatska proza

Uvod / 69
Ivan Aralica: *Dementni beštimađur* / 70
Hrvoje Hitrec: *Kongresni turizam* / 81
Lajčo Perušić: *Cvjetovi pakla* / 87
Željko Bajza: *Blaženstvo vekivečno* / 93
Stjepan Tomaš: *Strah i nada* / 98
Marina Šur Puhlovski: *Brak* / 103
Nikola Đuretić: *Strah* / 129
Bočica boje neba / 133
Davor Velnić: *Črte i reze* / 137
Jadranka Pintarić: *Obična smrt u doba korone* / 146
Kadifce / 152
Miro Gavran: *Nije dobro lagati* / 156
Dean Slavić: *U opkoljenom Lovincu* / 162
Tomislav Domović: *Ruke od kamena* / 175
Boris Perić: *Kafkin podrum* / 187
Darko Pernjak: *Firenca* / 209
Zanzibarska ebanovina / 215

Ranko Matasović: *Berezina (Dva Hrvata u Rusiji)* / 219

Lada Žigo Španić: *U potrazi za udvaračem (retrospektiva iz studentskih dana)* / 256

Marko Gregur: *Dunja, moj superjunak* / 269

Maja Kolman Maksimiljanović: *Kronika DHK* / 277

Veselko Koroman

Pjesme

PRIČAO BIH S TOBOM

Ali nema vremena...
Stoga reci, brzo,
što se događa ovuda?

Bez straha, boli osobne.

Ti, s kojim sanjao sam
o pupoljku,
stvari još nerođenoj.

DOISTA

Bit ću negdje, kakav god,
dok je ičega.
Ako išta moje, sada,
stvarno jest.

Zato,
usred tame koja svijetli,
ipak, veseo sam.

Samo slutnju suzbit'
ne znam
da u sebi cijelom sjat ću
kada mine magla ova.

MUNJA NAKON MUNJE

I ovo mjesto u svemiru.
Moji Radišići.

Gdje čuo sam o jednom što
hodao je po vodi, tamo,
iza krajeva na istoku.

I vratio se iz mrtvih.

A sad se pitam da nije njega,
s daljina tvarnih,

poslao na Zemlju
onaj od koga strepim.

Zbog misli ove.

ZNA DA GA BOLI

Te mu liže rane.
Pas crni, psu crnomu.

Od čega umrijeti bi
mogao u mukama pasjim.

Za koje ne mari.

Pa, recite mi,
je li tko između nas,

bića odabranih,
uradio ista više sveto?

U KASNU JESEN

Hu, hu,

između sjevernih,
između južnih brda.

Istok i zapad
izgubili se.

Tko ih izmisli,
cvijeće mu ljubim.

UŠI BILJNE

Piju rosu mednu.
A za njih skrbe, često,
kao za djecu svoju, mravi.

Da bi oteli njima,
poslije, u noći zimskoj,
tvar slatku iz tijela.

Miljenici moji, zvijeri male.
Kojima svjetlost neka je blaga.

NA SVRŠETKU LIPNJA

Kad stao sam u sjenu,
i želim da mi tijelo slavi,

najednom, eno,

s vitica u travi
úzdiže se
dah vidljiv k nebu.

Ali duh moj ne će
da vjerujem očima svojim.

Pa daha onog više nema
dok hoću, dvojan,
vidjeti ga opet.

USKORO

Slomit će se Zemlja,

reče znalac s kojim
živio sam na njoj.

A mi ćemo doći onamo,
na planet Proksima be.

Po kojem sipi, reče
još, rosa jutarnja.

Ali znalca više nema,
i ja sam već s njim.

Laku noć,
domovino zemaljska.

PRIJE MIJENĀ

Zbog kojih tužan sam u pjesmi
jučer napisanoj,

veli meni, s mržnjom,
da sam star, jadnik jedan.

Jer stojim tu gdje stajati bi
trebao on s autom svojim.

Što lijep je, i veći od auta mog,
dodaje tome očima zelenim.

Ma, kako sramiti se ne znam ja?

Pita mene, u podne, ta utvara.

U SVIJETU KOJI VIDIM

Nijedno drvo nije navilo sat,
postavilo straže.

Prostor čuva njega, odovud,
odonud, sa svih strana.

Od bliskoga više onaj u daljini,
koji nigdje nema kraja.
Pa je vječan.
Kao svjetlost što ga daje.

Zvonimir Mrkonjić
More (se) odmara

BALADA
NAŠ NEIZBJEŽNI PRATITELJ, DEŽURNA MUHA

Najprije, nožice se protrljaju
pa se na plijen bacaju.
Bilo svjetlo ili tama
neizbježno si uvijek s nama.
Uvijek nas srećeš
ili na nas slijećeš.
Slijediš naše tragove
prelaziš nam pragove.
(Uzalud te mlatnem)
Kad zujiš, to činiš
tiho k'o tih vjetar što huji,
slijećeš na naše hrane
i sišeš naše rane.
Makar da ste sitne,
sve su ti stvari bitne.

Bili crnokosi ili sijedi,
bitno je: da nas slijediš.
Pragove nam obijaš
i sve naše dobijaš.
Nitko nije tako slijep
i gle, slijećeš mu na rep.
svakoj rupi ti si čep.
(Uzalud te mlatnem)
Kada god se sjetiš
ti za nama letiš.

Nikad nisi sjetna,
pamet ti je spretna
i svaki ti je mrav
velik kao lav.

Samo da si živa,
bježiš kao živa.
I svi koji se bište
njoj su slijetalište.

Pa recite da muha
nema puno duha.
Tko pokuša te smlavit'
lud je il' se važan pravi.

Tamo gdje nitko nema svoga
do li dragoga Boga,
eto ti muhe letjelice
gdje se spušta jatimice.
Kô da kažu: muhu ljubi
i nikad je ne ubij!

(Uzalud te mlatnem)

Kada god se sjetiš
ti za nama letiš.
Nikad nisi sjetna,
pamet ti je spretna
i svaki ti je mrav
velik kao lav.

Samo da si živa,
bježiš kao živa.
I svi koji se bište njoj su slijetalište.

(Uzalud te mlatnem)

Kada god se sjetiš
ti za nama letiš.
Nikad nisi sjetna,
pamet ti je spretna
i svaki ti je mrav
velik kao lav.

Samo da si živa,
bježiš kao živa.
I svi koji se bište
njoj su slijetalište.

Tamo gdje nitko nema svoga
do li dragog Boga,
eto muhe letjelice
iz daleka jatimice.
Kô da kažu: muhu ljubi
nikad je ne ubij.
(Uzalud te mlatnem)

UŽE

Uže
sve duže
i duže
pruža se
k'o iz duše
ruke
omčom oko glave
za nama
nema nade
keine Gnade
za naše jade
čemu mu užad služe
da nam budu uže!

RITAM

Ja se ne pitam
ja se ritam

KRIK

Krik nije čin
niti mjesto
sve što se čuje
i što se prosljeđuje
što putuje
kroz vrijeme
sve lakše mu je breme.
Krik je bik
što provaljuje u stih

najzad se pretvara
šutnje nijemi
izvornik

OBRAT

Bog je stvorio svijet ni iz čega
mi se svim silama trudimo
da ga vratimo ni u šta
neki su od toga napravili obrt

DIM

Što god radio
proizvodim dim
ako radim
štedim

sijed sam
sjedim
blijedim
k'o cijeli *team*

sjednem
progutam
bedem
kao Adem

nek' pjeva Eva
nek' sve sijeva
granje pljeva
gladnih zijeva.

Nek' se dimi
dok se živi

Nek' se dimi dok se živi
nek' dim diže sve što stoji
neka mu se cijeli svijet divi
jer dim popušta boji
jer dimovi nisu samo sivi.

Dimovi su naša tijela,
spodoba, utvara bijela.

Nek' bude dim
što god učinim dobro,
baš dobro, moj pobro!
Kad je dim tek poludim
onda poludim
dimilo se ne dimilo
živjelo sivilo!

DVA BIJELA LEPTIRA

Dva bijela leptira
uvijek lete skupa
jedan drugog dira

Jedan drugog vole
jedan drugog bole
čak nakon bračnog pira

Leptirići, fićfirići
kamo ćete stići
kamo ćete stići?

Naokolo sami bići
naokolo sami bići
kao u kakvoj ružnoj priči

Kad se razletite
drugdje ćete stići
ako se sjetite

ako se sjetite...
ako se ne poremetite

NIŠTA

Je l' išta
sličići na ništa?

Sva bojišta,
sva zgarišta,
sva razbojišta.

Sve zastave
što hoće da nas sastave
te spoje ustave
i sustave.

Ili zaustave
sva gubilišta
sva grobišta,
puko ništa
na kraju
i na početku
i u svakom retku.

Ništa
sámo
golo ništa
više ništa
od pukog
prišta.
Ili pak sve?

GDJE SU MANTRE

Gdje su mantré
ono što te satire
ono što te zatré?

Pusti molit' patre
pusti molit' fratre
neka gore vatre

neka gore vatre

MORE PODLOKAVA

More kopno podlokava
u bezbroj lokava
u bezbroj malih mora

Podlokano kopno kaže moru hvala
oglašava šumom vala po valu
žal se žuri prema žalu
izmičući zemnom valu

A traži možda zvijezdu

BARKE

Ploveći na moru
barke se ljuljaju
sad lijevo, sada desno
kao da-ne, ne-da

Tako i naše glave
na uzburkanom moru
kao kakve sprave
mučeci misaonu boru
u vječnom sporu
sa sobom i drugima

Plove, plove u daljinu
kako ih nose vali
i nitko se ne žali
pitajući tko si tko si

i ne znaju kom bezdani ih nosi

ŠIPANSKE KAMENICE

Nekoć su služile čuvanju ulja
danas se u njima čuva samo praznina

OPASKE UZ ESTETIKU FILMA

ZLOČIN

Poželjan jer razvija fabulu

NAPETOST

Ona obavezno mora završiti *happy endom*.

Inače je sve tragično, ishod koji priliči samo velikima.

GLAZBA

Svemu što se događa pozadina je glazba. Inače nakon toga nastupa katastrofa iza koje nastupa opasna i razorna tišina.

TRAGEDIJA

„Nastaje prisutnošću transcendencije“, kaže mudrac.

TEMPO

Navrat-nanos od kojeg se gubi glava.

DIJALOG

Obično se radi o tome ili ću ja tome ili će ga on meni.

Malobrojni to mogu. Najteži je sporazum.

DRAMA

Drama je suočavanje bez pobjednika. Spoznaja.

POGLED

Scena iskara, plan plamenova.

PÚT

Put je popudbina vidljivog.

KAVGA

Izazivaj vruga!

ODNOSI

Citat: „Ne razumijem te odnose i zašto se ne podnose.“

RADNJA

Glavno je da se događa. Jao kad prestane.

VRIJEME

Služi sažimanju drame.

KRIMINAL

Više nego poželjan. Učvršćuje režim.

ISKORAK

Pravi iskorak je katastrofa.

GESTE

Krijeste rasta.

LJEPOTA

U svim scenarijima veliku ulogu ima ženska ljepota.

Zbog nje se glavu gubi.

RAJ

Ne postoji samo u kršćanskoj tradiciji i u Dantea.

Ona je u *happy endu*.

PJESMA FILMU

Brzi okvir lovi temu,
prelama se vratolomno da je stigne,
čemu kad život izmiče mu,

okvir se nabacuje svemu kao *lasso*.

Nabacuje se svemu kao omča
nekom kog će objesiti,
kao ovratnik smrti
koji će ga ugušiti.

Rašta hrani se mašta?
Sve je to vrlo osrednja pašta.
Ljudskost osrednja i tašta.
Važno je da se proda svašta.

Glavno je da se priča i naklapa,
klapu po klapu, neka se štrapa.
Ja pa ja ja pa ja ja pa ja
u što više ubrzanih etapa.

UZVRATICE

kob
je bok
kob
je bok

Job
je boj
Job je
boj

žal
je laž
žal
je laž

vol
je lov
lov je
vol

mit
je *team*
team
je mit

tih
je hit
hit je
tih

hud je
duh
hud
je duh

get
je teg
teg
get
je teg

jek je
kej
jek
je
kej

kraj je
raj.

MOLITVA ZA *HAPPYEND*

Molim Te za *happyend*,
molim Te, budi frend,
već kad si brend,

Molim Te za sretni kraj,
na filmskom kraju
molim Te za raj,
molim Te za naj,

Nešto malo i sve mi daj,
daj mi cvjetni maj,
i smijeha za kaj,

I sve to znaj,
jer Ti si jedini taj,

jer dobrote Ti si zmaj,
u svemu Ti si haj

A ja sam tek avaj,
stoga svega mi davaj,
i raspjevani ptičji gaj

Jer Ti si jedini taj
i molitvi za sad je kraj.

Božica Jelušić

Vrata vrta

NAŠI LIRSKI RAZGOVORI

Za Z., povodom rođendana

Pogledaj ove ljude, što nemaju života,
Od uspjeha ih tuđeg hvataju groza i zima.
Bauljaju u tami neraspeljanih rima,
U svakome tko svijetli opasnog sluteć' zelota.

Slušaj ih kako ruže sve što o srcu zbori,
Kada kisela lica slušaju neku šansonu.
U zrakoprazan prostor dižu se u balonu,
A ruke su im suhe i prazni razgovori.

Promotri te što nisu podlegli snu niti strasti,
A prema „lirskoj vrsti“ imaju svoje rezerve.
Ti semantičko zrnje ključaju iz konzerve,
U običnoj su zemlji zaboravili rasti.

Pjene se tako i viču, prkose i inate,
Tajno bi htjeli biti bardi i trubaduri.
U literarnu vječnost svima se strašno žuri,
I svima im je krivo što nisu valjali za te.

19. veljače 2020.

DVIJE TREĆINE ZIME

Dvije trećine zime prodoše, kako čitam.
Već se poneki leptir odvažio izaći.
Samo oprezni slijede usporen tijek i ritam,
Na sunčanoj se strani ne umiju pronaći.

Ali krtice marno nadižu travnjak mokar,
Misli postaju slične prolitalome pruću.
Otići mi je do Drave, da budem blaženi žohar,
Pa na potplatu blato da unesem u kuću.

Oblaci tako krupni, imela, panj nacijepan,
Bršljan me zove gore, da u eter uzletim!
Tegljač pun mojih briga k Dunavu je odslepan,
IMAM SVE, što me prijeći da se sad oproljetim?

Na nebu i na zemlji svjetlotok titrav teče.
Tiho grgoljenje vode već primjećuje uho.
MA, DA MI SE ZALJUBIT", što onaj mudrac reče,
I s ovog smrtnog tijela da skinem zimsko ruho!

REQUIEM NAKON ZIME

Pojela su zimska bića
Sve što bilo je za jelo.
Sve su riječi bez pokrića,
Poderano je odijelo.

Raspada se šav i prošiv,
Trula daska na pol puca.
Svijet je tanak i potrošiv,
Zimski čekić lim raskuca.

Slika veli da smo prošli
Rubom mokre promenade.
Što ti dani nenadošli
U sjećanju mome rade?

Pada dunja sa ormara
I troši se metafora.
Sve nas muči i umara,
Otkida se grana bora.

Zadnju rundu broje stvari
Što su nekad bile važne.
Pokrali su podstanari
Naše misli bogotražne.

Sami smo na ovom mrazu,
K'o čarape rasparene.
Sjenu ruke na obrazu
Odnijele su zimske sjene.

SKEPTIK NA VALENTINOVO

A sad ti kažem: „Nema pjesme“, jer nema.
A dan je svršen i pada ljubičasta koprena.
Cesta je poslije kiše ljeskava kao slezena,
Banalno sve je i trošno (jer takva je to shema).

O čemu bi da pričam? O razbijenu krovu?
Oluji koja prođe i ostavi mi štetu?
Svatko u porazima izmišlja drugu monetu,
Da ostatak otkupi za neku Vita Nuovu.

Nekakav ptičji praznik? Naiva bez pardona.
Cvijeće i bombonijere, osvježivači daha.
Ona napukla vaza iz stiha siromaha.
Ah, ljubav neumrla. Kiseli osmijeh Krona.

Pasolinijeva knjiga na stolu: Teorema.
Preostaju još samo užici estetske vrste.
Zaljubljeni se danas broje samo na prste.
Kad nema tebe i mene, neka ničega nema.

SNJEŽNICE

Snježnice, tako vas volim, dječja ustašca mala,
Skromnost peteljke tanke i osmijeh prvosunčan.
Uz kanal kad vas nađem ili uz put pošljunčan,
K'o da su u mene slova Biblije napadala.

I iznova vas berem samo radosnim okom,
Lukovicu pod zemljom čuvajuć', što vas hrani.

Za mene vi ste baš onaj prvi slog odabrani,
Što me daruje smislom i savršenim srokom.

U hodu Primavere pečat i simulakrum,
Sva nova obećanja, sve ljubavi u planu.
Sučete plavet iz zraka, dajete boju danu,
Šapučuć: „Radujte se! Na pragu je Ver Sacrum!“

Pozdravljam vašu hrabrost da razbijete koru,
Da ponudite svijetu svoju nebranjenu čednost.
Poružne svi što vide tek vašu neuglednost,
Dok ljepoti bez premca vi pjevate u zboru.

BALADA O KRUŠNOM STABLU

Skruši me u kruhu. Ne dopusti gladi
Da me sretne negdje na sredini puta.
Mi smo ljudi bivši, šutljivi nomadi,
Bez habita ljetna i zimskog kaputa.

Hodamo za zvijezdom, živimo od zraka.
Šamani smo, žreci, ljudi pjesmotvorci.
Sitnoj luči vjerni, strepimo od mraka,
Tihi popu mrava, mi smo kruhoborci.

Oholost je zemlju opasala bolom.
Bez žuljeva ruke, grabe nemilice.
I ne mari jezik, riban staniolom,
Okrajaka tvrdih, mrvica za ptice.

Skorjele su zdjele i ognjište zgaslo.
Brazda žitorodna u jari izgara.
Gdje je Krušno stablo usred svijeta raslo,
Sad krtica slijepa tunele otvara.

Ti, što stabla ruše, daj da se umore!
Mahovinom jecaj prašume priguši.
Zrako, koja bdiješ za oblakom gore,
Moćni prst ispruži. U kruhu me skruši.

BOLJI LJUDI

Doći će bolji ljudi; jednom moraju doći.
Mirisat će na cimet i na prah biblioteke.
Imat će zelene prste, olovke tanke i teke,
Oni će sanjati mnogo, oni će htjeti i moći.

Doći će kristalna djeca, starci srebrnokosi,
Žene jedre i brze, glatke k'o pliskavice.
Ljudi ponosna roda, što nose čestito lice,
Mladost, što se visinom opija i zanosi.

Helenske nosit će toge i tibetanske dote,
Ili će nagost bez straha protegnuti na pijesku.
S pčelama brujat će skladno i misliti u bljesku;
Hranit će oči željne bujnosti i ljepote.

Svatko će od njih znati po jedan vrijedni zanat:
Prepoznat će vrlinu, namjesto šuplje priče.
I znat će da se dobro svih ljudi svakoga tiče:
Sadit će šume i voćke, zidati kuće na kanat.

Mijesit će kruh od brašna, namjesto stipse,
I vratit će se svojim navadama starinskim.
Cijelu će zemlju zvati imenom domovinskim.
Doći će bolji ljudi, nakon Apokalipse.

BUĐENJE GOLEMA

Prepelica mokrih krila u teškom brokatu.
Bazga pada, jasmin vene, korune se krune.
Što ostaje u tom polju, panonskome blatu,
Gdje od vlage neprestane i korijenje trune?

Meni treba dobra vijest, trag nade za svijet!
Vani svjetlost tiho gasne; zamućena prizma.
Neprestana kiša, umor i u žitu snijet
U zraku je munja gnjeva, skora kataklizma.

Meni treba oštar nožić, perorez il' žilet,
Riječ što laži i prevare s prijestolja svrgne!
Ne znam više je li bolje stilo ili silet,
Da do srca nađe prolaz, iz mrtvila trgne?

Koliko još dana treba, da priča završi?
Pokrenu se sile tame, zavrte eoni;
Da um prhne kao sokol i krletku skrši,
A iz blata iznenada da Golem izroni?

PJESMA ME TRAŽI

Pjesma me traži, pruža ruku lomnu,
Po zgarištu i pustolini kruži.
Nudi mi neku popudbinu skromnu,
Na putu u noć da mi se pridruži.

Govori da je uvijek moja bila,
Da varala me nije s polusvijetom.
Iz zdjele jela, iz čaše mi pila,
Hvatajuć' veću žlicu brzokretom.

Iz mene da je cijedila i crpla,
Snagu i radost do zadnjeg atoma.
Grbila leđa i čelo mi smrkla,
Zidajuć' rupe nakon brakoloma.

Da štitila me od jezika zlobnih,
Te nakon bure na nestvarnom moru,
Opskurnih scena, priča nepodobnih,
Nudila miran proplanak u zoru.

Pjesma mi veli: „Predaj se i pusti!
U šal se zavij, dok na klupi drijemaš.
Kraj kolosijeka prazan kofer spusti;
Ne vidiš li da NIKOG DRUGOG NEMAŠ?“

O LIVADI NA KIŠI

Livada ne treba nikom. Njišu se otkosi njeni.
U zavjetrini stoji prezrela, nekošena.
Ulicom hodaju ljudi, na platnu našiveni:
Zlovode, Prelivode; sve čudna prezimena.

Kiša ne usporava svoj ubitačni ritam.
Kroza sve otvore kulja i po stropu prokapa.

Sklanjam se od nje pod strehu, da novine pročitam.
Ponekad čovjek na neko mudro slovo natrapa.

Kakva teška sezona! Kakvi zlovoljni dani!
Zar sam na krivu mjestu ukopala korijenje?
Moji se vežu za zemlju, za zanat odabrani.
Mišljah: Kad livadu imam, bogato sam stvorenje!

Propada stari život. U zraku benzinske pare.
Oktani, kilovati, kubici, silni profiti.
Kad mi za sitnu paru livadu raskramare,
Otići ću u pustoš, među šiblje se skriti.

Isprike nemam za pčele, guštere ni leptire.
LIVADU NE SAČUVAH. To hoću da se pamti.
Čekat ću da se ptice u prahu večeri smire.
Tući se bičem od trave, kao svi flagelanti¹.

SINOPSIS S GREŠKOM ZA „FAUNOVO POPODNE“

Poslah u krađu malog šumskog duha,
Da timijan iz bašte mi donese.
S kapima rose što se zorom krijese,
Da doda k tomu stručak miloduha.

Šapnuh mu da se u voćnjak naviri,
Pa koju breskvu u džep halje stavi.
Da vidi gdje se rana šljiva plavi,
A kolje drži stroj k'o grenadiri.

Zatražih: „Svoje hitre noge daj mi,
Jer teško dišem u vrelini ljeta.
A uželjih se onog starog svijeta,
Gdje žlicu soli susjed ti pozajmi“.

Hajde, ne diži obrve do krova!
Zar nisam među svima njima rasla?
Šalica brašna, dvije žlice masla –
To su ti moji, čeljad starog kova!

¹ Flagelant – samobičevatelj, čovjek sklon osjećaju krivnje.

Tih ljudi-rekoh-ti se ne posrami!
Gdje šuška lova, oni ne pokleknu!
Pa ako te kraj police zateknu,
Nasmiješi im se, dodat će ti sami!

I tek kad prag mi mališan prestupi,
Sjetih se da se upitati boji:
Gdje u mom umu ta dvorana stoji,
I gdje se karta za taj klasik kupi?

ZAPISANO PO MRAZU

Bilo je neko vrijeme prije mraza,
U našem polju strast je zlato žela.
Ja k'o u letu strelasta libela,
Ti kao šaren pjetlić s vjetrokaza.

Snovi su bili čudesni fraktali;
U noćnoj pređi ispredosmo priče.
I k'o da vrijeme kazaljke ne miče,
O slobodnom smo duhu mudrovali.

Mahovina se hvatala na klupi,
Gdje kušali smo vode iz bunara.
Tvoj štap na pijesku u letu našara:
„Jeftino sve je što tvrd novčić kupi!“

Nekako mi se omaklo sa smijehom,
Da nisam pčela voskom optočena.
Kraj stare kuće prođosmo tog trenu:
Grbava leđa svila se nad lijevom.

Pegaza mog ne promaši potkivač,
I usred zime nađoh se bez stana,
Gledajuć' gdje se širi sa svih strana
Od šetland vune pahuljast pokrivač...

U TRINI JASTUKA

*Navuci pokrivač, u trini jastuka iskopaj
jamicu, zalegni i slušaj sirene.*

(Brodski)

Ponešto imam godina i tuga,
Ne osjećam se više radikalno.
Glasovi stižu iz pjesničkog kruga,
Da je u meni srce vatrostalno.

Lagana jela, kaše i agrume,
Na stol iznosim, mrmljam si u bradu.
Ne želim da se svijet zaljubi u me,
Nit' da mi verse u povoju krađu.

Imam ja svoje neobične dane,
I misli što su k'o u grmu vrapci.
Vuku se za mnom srijede raskajane,
Nedjelje kao sivi tihotapci.

U vlakovima vozim se bez cilja,
Odsutnim okom mjereći pejzaže.
Klize niz grlo kapi velebilja,
U carstvu sjena slutim da me traže.

Pa ipak, još bih da održim stražu,
Pred nebom koje bakrom noći gori.
Da najbolji me vagom pravde važu,
I ljubav da mi svaku kost progori.

Ne uklanjam se boli, skut ne tražim
Da svetost kušam s ljiljanima blijedim.
Strasti me nose, hrabrosti prisnažim,
I od gorčine nektar slasti cijedim.

I tako idu ljeta, vrijeme teče.
Na hljebu pjesme dane kruhoborim.
Nije mi bitno što ožiljak peče,
Već da od njega živ pupoljak stvorim.

LOZE, GLJIVE, TAMA VRTA

Loze, loze, vinoloze, raspletene, savijene
Gore, gore u vršljaju, zadnjem suncu zagrljaju;
Ritam kiše, dubioze, usporeni hod hipnoze,
Pod korijenom brni stršljen, dan je svršen,
Svijet je skršen.

Gljive, gljive, rujne, sive, jednonoge šumske dive,
Inatljive, neshvatljive, osebujne, kratkožive.
U podzemlju iskovane, tajnim znanjem potkovane,
Svete gljive, lude gljive, snomoricom te zadive,
Kosti ljeta upljesnive.

Pila stablu reže ruku, riječ zastane Nepomuku:
Zvekne bradva, panj prosuzi, rastaju se družu.
Razorena je divljina: krš, zgarište, krčevina.
Šuma koja nas je zvala, roj glasova, bruj korala –
Zadnjim listom pala.

Zadnje cvijeće, vrtna tuga, i drozdova tanka fuga;
Muljav potok, blatna struga, crvena na nebu pruga.
Bez mirisa i bez sjaja, stvari stignu do svog kraja.
Mraz gospodar, a hrast sluga: lužnat trag i šutnja duga:

Jesen, trošnost i poruga.

PSI OD SJENE, PO JESENI

Sada se opet vraćam samo sebi
I pse od sjene šaljem u daljinu.
Jesen nam dane kao perut trijebi,
Sipajuć' poljem snijet i paučinu.

Na rubu mulja nesigurno tapkam,
Da tvrdo tlo mi nekud ne izmakne.
Igllice, treset, polomljena stapka;
Bez glasa padne, sve čega se takne.

Na orahu se njiše kostur svrake,
Zamire lavež na obrubu klanca.
K'o voćke bere zvijezde dugokrake,
I glača alke pozlačena lanca.

Maglenom vunom sav obzor zabijeli,
Slomljeno srce u povoj zamota.
Pa sunce, baklje, nektare podijeli,
I okrutno se smiješi ta ljepota.

Matko Sršen

U teatru igara – dosezi i posljedice (iz predavanja studentima kazališne režije na Akademiji dramske umjetnosti)

I. VELIKO KAZALIŠTE I GRAD UMJETNIK

Jedino Dubrovnik, od svih naših gradova na moru, posjeduje unutarnju kohezijsku energiju kojom sve svoje prostore sabire u kompaktnu, usklađenu cjelinu. Kao da nije zidan stoljećima, ostavlja dojam grada koji je ruka jednoga graditelja sazdala u trenutku nadahnuća.

(Božidar Violić: *Neuklapanje u prostor*)

Potrebno je govoriti o velikim predstavama i o velikom kazalištu upravo zato što vi nemate prilike vidjeti ni jedno ni drugo. Ako je gledanje tuđih predstava najbolja škola za budućega redatelja, onda je gledanje velikih predstava najbolja od svih škola. Zaista sam privilegiran jer sam ih vidio u velikom broju, a još i više zato što sam svjedočio rađanju i procvatu velikoga kazališta – pedesetih i šezdesetih godina prošloga stoljeća u Dubrovniku. Otuda proizlazi i moja obveza da vam prenesem barem djelić onoga što sam vidio u tim velikim predstavama. Međutim, upravo tu nailazim na prepreke. Umjesto da vam jednostavno pričam o velikim predstavama, morat ću se u nekoliko sljedećih predavanja baviti preskakanjem i razrješivanjem spomenutih prepreka.

Trebalo bih napisati krajnje ozbiljnu, opširnu i odvažnu raspravu kako bi se u današnjemu vremenu znanstveno objasnilo što je to *velika predstava*. Opet ću – zbog nužde u kojoj sam se zatekao i jer me na to sili narav naših razgovora – krajnje pojednostavniti stvar. Preskočivši spomenutu raspravu, izravno ću vam iznijeti njezin zaključak: *velika je samo ona predstava koja u gledalištu izaziva privid nužnosti; čini vam se, naime, da se taj tekst ne može bolje igrati nego upravo na takav način, s takvim redateljskim idejama, u tom*

prostoru i glumcima s kojima ga je redatelj postavio. Na primjer: da bi predstava bila velika, potreban je tekst poput Shakespeareova *Hamleta*, režija Jurija Ljubimova i glumačka interpretacija uloge danskoga kraljevića kakva je bila ona sovjetskoga *enfant terriblea* iz šezdesetih i sedamdesetih godina XX. stoljeća, neprispodobiva kantautora i filozofa s gitarom Vladimira Visockog.¹ U to je vrijeme Božidar Violić napravio Brešanova *Hamleta u Mrduši Donjoj*² – jednu od najboljih režija što sam ih ikada vidio,³ na jednome od najboljih komedijskih tekstova koji su u nas ikada napisani – s glumcima koji su bili jednako veliki u velikim i u malim, u glavnim i u sporednim ulogama,⁴ kao da su htjeli potvrditi onu slavnu maksimu Stanislavskoga – da nema velikih i malih uloga nego samo velikih i malih glumaca. Ako je itko ikad pokopao jugoslavenski komunizam, pokazujući kako je u samome njegovu nacrtu, u doba poleta prve patoljetke, zanosa izgradnje elektrifikacije i industrijalizacije tu već bio ucrtan čisti apsurd, jednim dijelom zasnovan i na zločinu, onda su to učinili Brešan i Violić, one travanjske večeri 1971. u Teatru *čTD*, izazivajući publiku da se neprestance smije onomu u čemu je već četvrt stoljeća bila prisiljena živjeti. Veličina Violićeve režije ne može se svesti na ljuštenje i razodijevanje socijalističkoga društva do te njegove negativne supstance, ona se prije svega iskazivala u sjaju i veličini redateljske geste. To je izvorno Violićev pojam, *kupio* sam ga od njega kao i tolike druge još za vrijeme studija. Sâm ga je opisao dvjema različitim razinama – u nastajanju i u primjeni. Prva – to je onaj trenutak kada shvatite *da o režiji možete naučiti toliko koliko imate talenta*. A presudna je sastavnica toga vašeg ‘talenta’ *iracionalni, unutarjni impuls koji određuje način redateljskog agiranja i reagiranja, onoga što kod dirigenta ili kipara i slikara zovemo njihovom ‘gestom*’. Druga razina je *‘provedba zamišljenoga’ (tzv. koncepcija) u oživotvorenu predstavu ono neuhvatljivo područje redateljskoga posla gdje je svatko ‘sâm svoj majstor*’.⁵

Mogao bih vam sad nabrajati velike predstave, od Ljubimovljeve i Violićeve do Efrosovih i Tovstonogovljevih, od Jeana Louisa Barraulta i Rogera Planchona do brojnih istaknutih europskih redatelja druge polovine XX. stoljeća ili naknadno, za vas, reverzibilno čitati velike predstave

¹ Shakespeare: *Hamlet*, Teatar na Taganjke, r. Jurij Ljubimov, Moskva, 1971.

² Punim naslovom: *Predstava Hamleta u selu Mrduša Donja, općine Blatuša*.

³ Ivo Brešan: *Predstava Hamleta u selu Mrduša Donja*, r.: Božidar Violić, Teatar *čTD*, Zagreb, 1971.

⁴ Bukara, upravitelj zadruga i sekretar mjesnog aktiva partije u ulozu kralja Klaudija (Krešimir Zidarić), Mile Puljiz, predsjednik Mjesnog aktiva Narodnog fronta u ulozu Polonija (Zvonko Lepetić), Anđe, njegova kćer, u ulozu Omelije (Vlasta Knezović), Mare Miš, rečena Majkača, u ulozu Gertrude (Minja Nikolić), Mačak, predsjednik Mjesnog odbora zadruga, u ulozu Laerta (Špiro Guberina), Joco Škokić, rečeni Škoko, seoski momak u ulozu kraljevića Amleta (Božidar Boban), Andro Škunca, seoski učitelj, režiser predstave (Zlatko Crnković), Šimurina, komentator i tumač predstave (Mirko Vojković), Seljaci i Seljanke: Mladen Budiščak, Ivo Fici, Tomislav Knežević, Vlado Oblesćuk, Đuro Utješanović, Božo Trakić, Lena Politeo i Zdenka Trach.

⁵ Vidi: Božidar Violić: *Isprika*, urednica Nives Tomašević, Naklada Ljevak, Zagreb, 2008., str. 68.

koje su stvorili – onako kao što sam vam u seminaru predstavio Brookov *San ivanjske noći*⁶ ili Strehlerovu režiju Goldonijeva *Arlekina*, sluge dvaju gospodara.⁷ Ipak ću to izostaviti jer do podataka o tim slavnim redateljima i njihovim predstavama možete i sami doći uz malo napora. Ono do čega, nažalost, ne možete sami doprijeti nalazi se blizu, tik iza vas; to su veliki redatelji i prije svega – velike predstave s vašega domaćeg ognjišta, na brzinu prekrivene pepelom zaborava.

Vidim da ne znate o čemu govorim. Nije čudo. Istaknuti hrvatski teatrolozi, kritičari, povjesničari teatra i redatelji potrudili su se, a još se i danas trude, da tomu bude tako (neki svjesno neki nesvjesno, prenoseći tuđa mišljenja o onome što sami nisu vidjeli), da iz kazališnoga sjećanja izbrišu najveće i najuspješnije razdoblje u povijesti novijega hrvatskoga glumišta, prvo veliko desetljeće Teatra igara (1950. – 1959.).⁸

U nekoliko sam navrata pokušao istražiti otkuda dolazi tolika destruktivnost i autodestruktivnost hrvatske teatrologije nakon 1991.,⁹ osobito onoga njezina dijela koji je zaokupljen poviješću suvremenoga hrvatskog glumišta i kako se dogodilo to da je najblistavije razdoblje naše kazališne umjetnosti – Teatar igara pedesetih – u ono vrijeme okruženo pustinjom *socijalističkog realizma* i suhim zrakom *partijnosti*, naknadno shvaćeno i protumačeno kao nespretno i gotovo amaterski izričaj vlastite suprotnosti – istoga tog socrealizma i te partijnosti. Premda su *Dubrovačke ljetne igre* pedesetih godina bile ne samo dubrovačke i hrvatske nego i *zanosno mjesto*¹⁰ poleta i rađanja nove jugoslavenske kazališne umjetnosti, bilo bi prejednostavno svesti *taj misinterpretation* na konverziju koju su *hadezeovske vlasti* devedesetih vršile nad svime što je imalo bilo kakav *jugo* predznak.

Bilo kako bilo, valja poslušati moga profesora Nikolu Batušića kada tvrdi kako povijest hrvatske redateljske umjetnosti *neće moći biti napisana bez naročita uvida u poetiku tzv. ambijentalne režije [...] a taj se odvojak*

⁶ Shakespeare: *San ivanjske noći (A Midsummer Night's Dream)*, Royal Shakespeare Company, r. Peter Brook, Stratford upon Avon, 1970. (Gostovanje u Hrvatskom narodnom kazalištu, Zagreb, 1972.).

⁷ Carlo Goldoni: *Arlekino, sluga dvaju gospodara (Arlecchino servitore di due padroni)*, r. Giorgio Strehler, Piccolo Teatro, Milano, 1947. (Gostovanja na *Dubrovačkim ljetnim igrama* 1955. – Marcello Moretti kao Arlecchino i 1973. – Ferruccio Soleri kao Arlecchino.)

⁸ Vidi, npr.: Božidar Viočić: *Neuklapanje u prostor*, Kolo 2/1996, Zagreb; Dalibor Foretić: *Ambijent, prostor i vrijeme: nekoliko uvida u promišljanje prostora na Dubrovačkim ljetnim igrama, prošlim, sadašnjim i budućim*, Kolo 2/1999, Zagreb; Hrvoje Ivanković: *Dubrovačke ljetne igre*, u: *Leksikon Marina Držića*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2009.; Ivica Kunčević: *Ambijentalnost na dubrovačku*, Hrvatski centar ITI, Zagreb, 2012.; Hrvoje Ivanković: *Držić na Igrama*, Hrvatski centar ITI, Zagreb, 2016.

⁹ Dio tih istraživanja vidi u: Matko Sršen: *Držić i Teatar igara kroz povijest i protuslovlja poetike ambijentalne režije*, Kazalište 31/32, Zagreb, 2007. V. također: Matko Sršen: *Komedije na dubrovačku i suvremeni život grada u prvom desetljeću Teatra igara (1950-1959)*, FEB 2012., zbornik radova, uredila Mira Muhoberac, Dubrovnik – Zagreb, 2013.

¹⁰ Marijan Matković: *Tragom snova i zanosna, Dubrovnik festival: Dubrovačke ljetne igre 1950-1979*, Dubrovnik, 1979.

začinje u Dubrovniku i preko nekoliko redateljskih generacija oblikuje našu redateljsku poetiku neprekinuto i trajno. Bez obzira na to gdje će se kasnije ta poetika objavljivati, potvrđivati ili svoje ostvarenje dovoditi do upitanosti pa i polemičkih sučeljavanja, njezino je ishodišno mjesto Dubrovnik i njegove Ljetne igre.¹¹

Povijest hrvatske redateljske umjetnosti?

– Koga briga za povijest? – reći će netko među vama. – I kakve veze ima povijest s redateljskom umjetnosti?

– Danas, malo kakve ili nikakve. – priznajem. – Zato i nema velikih predstava.

Nakon što je u širim razmjerima znatan dio suvremenoga kazališta raskrstio s dramskim tekstom (*postdramsko kazalište*), raskrstio je i s povijesti. Dramski tekst je takav naročit oblik povijesti kojemu je još Eshil udahnuo specifičnu metafizičku iskru: bez obzira koliko je star, možete ga iznova oživiti, bilo kad, u bilo kojemu vremenu – tako star može postati nov i suvremen, svaki put iznova, kao što to i jest slučaj s *Orestijom*, *Kraljem Edipom*, *Hamletom*, *Don Juanom*, *Dundom Marojom* i mnogim drugim klasičnim tekstovima.¹² Bez znanja o povijesti režije ne možete izgraditi značajnu suvremenu režiju. Osim toga, to *znanje povijesti* nije za kazališnoga redatelja dramskoga teatra puko poznavanje činjenica prošlosti, to je prije i iznad svega *spisobnost* (talent) *oživljavanja te povijesti*, koja je u našem slučaju dramski tekst. Ne mogu vam o toj prevažnoj temi ništa bolje reći od onoga što je već rekao engleski pjesnik Thomas Stearns Eliot u slavnome eseju *Tradicija i individualni talent*,¹³ jedino ću, navodeći ga, pojmove kao što su *pesnik*, *literatura* ili *Homer* (budući da navodim prema srpskome prijevodu) zamijeniti riječima *reditelj*, *pozorište* i *Eshil*:

Pa ipak kad bi se jedini oblik tradicije, prenošenja iz generacije u generaciju, sastojao u tome da sledimo puteve one generacije koja nam je neposredno prethodila i da se slepo i bojažljivo privezujemo uz njene uspehe, nema sumnje da bi trebalo odgurnuti takvu 'tradiciju'. Videli smo mnoge takve jednostavne tokove koji bi ubrzo utonuli u pesak, jer novina je bolja od ponavljanja.

Tradicija je stvar koja ima mnogo širi značaj. Ona se ne može naslediti, a ako vam je potrebna, morate je steći velikim trudom. Ona na prvom mestu obuhvata osećanje istorije za koje, bezmalo, možemo reći da je neophodno svakom onom ko bi hteo da bude reditelj i posle svoje dvadeset pete godine; a to osećanje istorije uključuje zapažanje ne samo onoga što je prošlo u prošlosti, već i što je sadašnje u prošlosti; osećanje istorije prisiljava čoveka da ne režira prožet do srži samo svojom generacijom već sa osećanjem da čitavo evropsko pozorište počev od Eshila, i u okviru njega čitavo pozorište njegove

¹¹ Nikola Batušić: *Dubrovački festival i hrvatska kazališna režija*, Dubrovnik 1–2/1994.

¹² Vidi T. S. Eliot: *Što je klasik?* U: T. S. Eliot: *Izabrani tekstovi*, prevela Milica Mihailović, predgovor i objašnjenja Jovan Hristić, Prosveta, Beograd, 1963.

¹³ T. S. Eliot: *Tradicija i individualni talenat*. U: T. S. Eliot: *Izabrani tekstovi*, nav. djelo.

sopstvene zemlje, **istovremeno egzistiraju** i istovremeno sačinjavaju jedan poredak.¹⁴

Evo, to je ono što bih htio da prije svega naučite i više od svega drugog zapamtite i možda prenesete u vaš budući rad. To osjećanje *sadašnjeg u prošlosti* djela koje režirate i jednako tako osjećanje kako u vašoj režiji *istodobno egzistiraju* sve naše režije – od Držića i Shakespearea pa do dana današnjega. Ali to se ne može postići bez *velikog truda*, kao što instruktivno primjećuje T. S. Eliot.

Tim osjećajem režirao je doktor Marko Fotez *Hamleta* u Teatru igara 1952., pronalazeći ne samo dvorac Elsinore nego i osnovne propozicije Shakespeareova kazališta *The Globe* u kamenim lađama tvrđave Lovrijenac.¹⁵ Superiornim, upravo nevjerojatnim osjećanjem za ono što je *u prošlosti sadašnje*, režirao je Gavella Goetheovu *Ifigeniju* u parku Gradac 1953.¹⁶, a Spaić *Skupa* (1958.)¹⁷, *Dunda Maroja* (1964.)¹⁸ i *Dubrovačku trilogiju* (1965.).¹⁹ Bojan Stupica, možda najnemirniji duh među ondašnjim velikim redateljima, tražeći u prošlosti uvijek sadašnje i novo – čak je četiri puta prilagođavao svoga proslavljena *Dunda Maroja* Dubrovniku i njegovim *Ljetnim igrama*. Prvi put 1949., na poljani Jezuita (ispred isusovačke crkve), nedugo nakon premijere u Jugoslavenskom dramskom pozorištu u Beogradu i ta je predstava bila neposredan poticaj pokretanju dubrovačkoga festivala.²⁰ Drugi put – početkom rujna 1950.,²¹ na novoizgrađenoj Ljetnoj pozornici, koju su toga ljeta *radni ljudi* Dubrovnika, *trudbenici* i *brigadiri* na brzinu dovršavali na padinama brijega Gradac po sistemu ondašnjih *dobrovoljnih radnih akcija*,²² s terasastim redovima gledališta vrlo nalik grčkom *koilonu* i tom je, eto, predstavom otpočeo dugovječni scenski život *Dubrovačkih ljetnih igara*, koji traje još i danas. Da nije

¹⁴ Vidi T. S. Eliot, nav. dj., str. 34–35 (podvukao Matko Sršen).

¹⁵ Shakespeare: *Hamlet*, tvrđava Lovrijenac, (prvi) Festivalni ansambl, r. Marko Fotez (Veljko Maričić kao Hamlet), *Dubrovačke ljetne igre*, Dubrovnik, 1952.

¹⁶ Johann Wolfgang Goethe: *Ifigenija na Tavridi* (preveo Mihovil Kombol), park Gradac, Festivalni ansambl, r. Branko Gavella, *Dubrovačke ljetne igre*, Dubrovnik, 1953.

¹⁷ Marin Držić: *Skupa*, park Muzičke škole, Narodno kazalište Dubrovnik, r. Kosta Spaić, *Dubrovačke ljetne igre*, Dubrovnik, 1958.

¹⁸ Marin Držić: *Dundo Maroje*, Festivalni ansambl, Gundulićeva poljana, r. Kosta Spaić, *Dubrovačke ljetne igre*, Dubrovnik, 1964.

¹⁹ Ivo Vojnović: *Dubrovačka trilogija*, Festivalni ansambl, Knežev dvor (*Allons enfants*), palača Sponza (*Suton*), Gundulićev ljetnikovac u Gružu (*Na taraci*), r. Kosta Spaić (obnovio režiju III. dijela *Na Taraci* Branka Gavelle), *Dubrovačke ljetne igre*, Dubrovnik, 1965.

²⁰ Marin Držić: *Dundo Maroje*, preradio Marko Fotez, Boškovićeve poljana (*Jezuite*), r. Bojan Stupica, Jugoslavensko dramsko pozorište, Dubrovnik, 1949.

²¹ Marin Držić: *Dundo Maroje*, preradio Marko Fotez, Ljetna pozornica, Jugoslavensko dramsko pozorište, r. Bojan Stupica, *Dubrovačke ljetne igre*, Dubrovnik, 1950.

²² *U vremenu od 6. srpnja do 1. kolovoza na izgradnji Ljetnog kazališta radilo je 111 frontovaca, koji su dali 218 dobrovoljnih radnih sati. A od 1. do 24. kolovoza radilo je 526 frontovaca, koji su dali 1.001 dobrovoljnih radnih sati. Pored frontovaca, na izgradnji Ljetnog kazališta radili su i pripadnici JA. Samo 13. kolovoza radilo je 107 pripadnika naše Armije, koji su dali 428 dobrovoljnih radnih sati. (DUBROVAČKI VJESNIK, godina I., broj 1, 1. rujna 1950.)*

Stupičin *Dundo Maroja* tri večeri zaredom tako gromoglasno odjekivao ondašnjim Dubrovnikom, vjerojatno ne bi niti bilo *Ljetnih igara*, ne bi se poslije održale. A *odjekivao je* u prenesenu smislu, ali i doslovno. U to se doba s bilo koje točke u Gradu često mogla čuti gromoglasna eksplozija oduševljenja mase ljudi koja je u pravilu dopirala iz gradske luke – kad god je vaterpolo klub *Jug* tamo, *u portu*, zabio *Mornaru* ili *Jadranu* gol. Tih nekoliko večeri eksplozija se preselila iz porta u park Gradac – gromoglasan eho smijeha i oduševljenja stotina gledatelja bubnjao je na sve strane, slaveći Pometov povratak u Dubrovnik – četriristo godina nakon povijesne Držičeve praizvedbe *Dunda Maroja*.²³

Snažan nalet emocija obuzima me dok vam o tome pričam. Taj sam *eho* doživio kao dijete i otada ga često čitam na različite načine i u više smjereva; najprije na razini teksta i stvarne Pometove pojave. Iako danas znam da je Fotezova adaptacija nešto sasvim drugo u odnosu na Držičev izvornik – nova, originalna komedija pisana na suvremenome hrvatskom standardu i vrlo spretnom upotrebom Držičevih lica i originalnih frazema – taj su genijalni *fake* onda svi *popušili* kao da je pravi Držić.²⁴ Dubrovčani su tih večeri prihvatili Pometa – iako je u Fotezovoj varijanti govorio malo čudno, *kotorski* – kao *našijenca* koji se upravo vratio s daleka putovanja, iz svemira *Malijeh*, *Velicijeh* i *Starijeh Indija* i to je bilo čudo, *mirakulo*; nije čudno što nakon četriristo godina izbivanja govori malo *šrambo*²⁵; a budući da se iz svijeta utopije dobrovoljno vratio u ove naše distopijske strane, u sivilo komunističke svakodnevice – podigao je moral i vrijednost svima i svakomu u gledalištu kao nitko prije i nitko poslije njega. To je bio trijumf i tu je počelo događanje kazališta koje se može usporediti samo s onim čarobnim četverokutom godina kada je između 1548. i 1551. negromant Marin Držić s Pomet-družinom stvarao prvo profesionalno kazalište na našoj obali Jadrana i – paradoksalno zvuči, ali je ipak istinito – jedno od prvih u Europi.²⁶ Takvu sreću kakvu su onda osjetili, kakva se rijetko pojavljuje u kazalištu i za gledanja velikih predstava, mogli su Dubrovčani najviše zahvaliti neusporedivo duhovitoj redateljskoj gesti Bojana Stupice i njegovim velikim glumcima: Pometu Joze Laurenčića i Petrunjeli Mire Stupice prije svih – oni do dana današnjega ostaju nenadmašan glavni Držičev (ili točnije: pseudoDržičev) komedijski par – a zatim i velikim glumačkim ulogama poput Dunda Maroja Karla Bulića, Bokčila Dejana Dubajića ili Sadija Viktora Starčića.

²³ Marin Držić: *Dundo Maroja*, povijesna praizvedba u Vijećnici, Pomet-družina, r. Marin Držić, (1. ili 8. veljače), Dubrovnik, MDLI.

²⁴ Marin Držić: *Dundo Maroja*, za suvremenu pozornicu priredio Marko Fotez, Nakladno poduzeće *Glas rada*, Zagreb, 1950.

²⁵ Od tal. *šrambo* – nastran, čudan.

²⁶ V. Matko Sršen: *Držičev Pomet-teatar pod rasvjetom milanskog otkrića*, Republika 7/8, Zagreb, 2008. (Isto, s nekoliko važnih nadopuna, preneseno i u poglavlju *Pomet-teatar u raspravi Držičeve „Komedije od Pometa“* u knjizi: Marin Držić: *Komedije od Pometa*, priredio Matko Sršen, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2011.).

Nema sumnje, Stupici i glumcima Jugoslovenskog dramskog pozorišta dugujemo to što su *Dubrovačke ljetne igre* tako sretno zakoračile u svoju dugu budućnost. Od djetinjstva me prati taj čarobni *eho* veličanstvena festivalskoga početka, koji kao da je Držića doveo kroz nevidljivu, ali ogromnu *željeznu zavjesu* što odvaja komunistički kontinent od ostaloga *slobodnog svijeta*, zavjesu kroz koju je za sobom povukao zamamni iako pomalo astmatični glas spikera, koji nam svake večeri u osam sati donosi vijesti i događaje viđene kroz naočale toga drugog svijeta za kojim potajno žudimo: *This is the voice of America. Ovo je Washington – Glas Amerike. Emisija na srpskohrvatskom jeziku. Govori Grga Zlatoper...*

Kada danas razmišljam o onome čudesnom usmjeriteljskom *ehu*, onda se prisjećam dviju velikih predstava: Fotezova *Hamleta* (1952.), koji je ne mičući se s tvrđave Lovrijenac dozvao k sebi u Jugoslaviju i u Dubrovnik cijeli svijet, i Stupičina *Dunda Maroja* koji je na brojnim gostovanjima od Venecije do Varšave, od Kijeva i Lenjingrada, od Beča i Budimpešte do Moskve i Pariza pronosio slavu Držića i Dubrovnika, ali i zemljice Jugoslavije cijelim svijetom. Te su dvije velike predstave, uza svesrdnu pomoć Goetheove *Ifigenije* (1953.) u režiji Branka Gavelle, ponajprije humanizirale ljudsku i političku situaciju u samome Dubrovniku, a zatim pomiješale Istok i Zapad, zatopile ljudske odnose na rubovima i u predgrađu *hladnoga rata* perforirale *željeznu zavjesu* – prvo su se kroz nju provukli engleski kritičari da vide to čudo od *Hamleta* na Lovrijencu, a onda su za njima nahrupili i turisti, zapravo su primorali maršala Tita, koji je imao savršen politički sluh (osobito u usporedbi s današnjim *demokratski izabranim vođama*), da preuzme pokroviteljstvo nad *Igramom* (1954.); one su mu – usudio bih se reći – dale ideju *organona* za politiku *miroljubive aktivne koegzistencije* i osnivanje *Pokreta nesvrstanih*, koji će sljedećih desetljeća igrati značajnu ulogu u blokovski podijeljenom svijetu. Dubrovnik je tih godina, zahvaljujući svojim *Ljetnim igrama*, postao našim, hrvatskim i jugoslavenskim *prozorom u svijet* i tu su *funjestralnu* sintagmu²⁷ ponavljali svi, političari jednako kao i obični ljudi i pod njom se prešutno podrazumijevalo da je ta *funjestra* umetnuta točno usred one *željezne zavjese*; da se kroz nju može slobodno gledati na Zapad te da ljudi sa Zapada (čitaj: iz slobodnoga svijeta) kroz nju mogu zaviriti ovamo – u naše dvorište, i da se tu – za razliku od ostatka zemlje i svih ostalih istočnih zemalja – može slobodno komunicirati. Također se podrazumijevalo da je Dubrovnik i da su *Ljetne igre* ono reprezentativno mjesto za *sve naše narode i narodnosti* (kako se onda govorilo), koje svijetu možemo ponuditi i izložiti njegovu pogledu, a da se ne stidimo. *Prozor* je u tome smislu funkcionirao i kao *izlog* i za svakoga je umjetnika bila stvar prestiža naći se na *Ljetnim igrama*, u njihovu programu. Od Jugoslavije, cijeli svijet je tada znao samo za Tita, Dubrovnik, *Dubrovačke ljetne igre* i *Hamle-*

²⁷ *Funjestra* (dubrovački) = prozor (od tal. *finestra*).

ta na Lovrijencu, otprilike na sličan način kao što od Hrvatske danas znaju za predsjednicu Kolindu Grabar-Kitarović i njezinu nogometnu reprezentaciju, vicešampiona svijeta, pa vi sada procijenite, ako možete, koliko je bio strašan onaj totalitarni komunizam, a kako je napredna i kulturna ova naša današnja sloboda i demokracija.

Ona su razdoblja kazališta velika u kojima kazalištem doista možete mijenjati svijet, pa mijenjali vi pritom ma kako malen njegov dio. Dubrovnik je na početku *Ljetnih igara* 1950. provincijski gradić, neka vrsta vojno-ga logora s velikom vojarnom u Gružu, u neposrednoj blizini autobusne stanice Lapad, *Udba*²⁸ je u Vili *Palma*, a stanice *narodne milicije* i u Gružu i u Gradu i na Lapadu. Na Sponzi²⁹ se nalazi *zvučnik* koji danonoćno grmi, *proziva* neprijatelje socijalizma i oštrim rječnikom šiba *reakciju* i *neprijatelje* našega društvenog *progres*a, *kočničare* na putu u *bolju i svijetlu budućnost*; puk taj zvučnik krsti pogrdnim nazivom – *Radio bročina*.³⁰ Inače pustim Stradunom, navečer šetaju đaci, vojnici i poneki gosti iz *radničkih odmarališta*. Takav sam Grad ponovno ugledao tek nakon četrdeset godina – u vrijeme rata 1991. – ‘95. Nema ni *križa Božjega*, kao što kažu Dubrovčani, a kamoli *turizma*. K tomu je još – u onom Dubrovniku iz ranih pedesetih – *narodna milicija* često *pendrečila* neposlušne građane, a *svjesna omladina* odlazila u luku Gruž, dočekivala putnike, skidala s *vapora* popove i bacala ih u more. Parola dana bila je: *Popovi-lopovi! Popove-lopove nabijmo u topove!*

Onda na scenu izlaze veličanstveni likovi u velikim predstavama: Pomet (Jozo Laurenčić), Petrunjela (Mira Stupica), Plakir (Selma Karlovac), Hamlet (Veljko Maričić), Ifigenija (Marija Crnobori), Orest (Tonko Lonza), a pomažu im i *domaće glumačke snage*: gospar Lukša (Lino Šapro), Mare slijepa (Katica Labaš) i Vuko (Miše Martinović) iz čuvene Gavelline režije Vojnovićeva dramoleta *Na taraci* (1953.).³¹ A tek kada je Fotez inscenirao *Svečano otvorenje Igara* (1953.),³² prvi *teatralizirani performans* u našoj kazališnoj povijesti – najveću – najdugovječniju predstavu, koja je na repertoaru teatra *igara* već šezdeset i sedam godina (istina, prerusena pod raznim redateljskim imenima), pa izveo na taracu Sponze *Kneza* i *vijećnike Dubrovačke republike*, izravno ih suprotstavivši *komitetlijama* koji s počasne tribine drže govorancije – jedne se godine tamo našao i sâm drug Tito u pratnji cara Hailea Selasija ili Nikite Hruščova ili ne znam već koga – sve su te važne i kraljevske glave, engleske, norveške ili danske kraljice majke ili

²⁸ *Uprava državne bezbednosti*.

²⁹ Palača Dogana, u vrijeme Dubrovačke Republike kovnica novca i carinarnica, simbol moći nekadašnje dubrovačke države.

³⁰ Od tal. *brocca* (vrč). U Dubrovniku *broka* je kanta.

³¹ Ivo Vojnović: *Na taraci*, terasa Gundulićeva ljetnikovca u Gružu, ansambl Narodnog kazališta u Dubrovniku, r. Branko Gavella, *Dubrovačke ljetne igre*, Dubrovnik, 1953.

³² Marko Fotez – Mato Baković: *Ceremonijal otvorenja Dubrovačkih ljetnih igara*, Festivalski ansambl, pred Sponzom, r. Marko Fotez, *Dubrovačke ljetne igre*, Dubrovnik, 1953.

sekretari *vrhovnog prezidijuma* hitale pedesetih godina u Dubrovnik *učinjet vizitu* danskomu kraljeviću Hamletu na Lovrijencu i cijela je ta bulumenta, komponirana što od fikcionalnih što od stvarnih lica, odgurnula *Udbu*, otpuhala *narodnu miliciju* u drugi plan, očistila kasarnu i trasirala put JNA u neku pozadinu *preko brda i dolina*, a same članove *komiteta komunističke partije* prisilila skinuti onaj zvučnik sa Sponze i da tu mrsku *Radio bročinu* bace na Orsulu, u smeće. Kada je 1958. Kosta Spaić s nenadmašnim Izetom Hajdarhodžićem u parku Muzičke škole postavljao posljednju u nizu velikih predstava toga velikog kazališnog razdoblja – Držićev *Skup*³³, posao promjene svijeta – barem u tome malom *gradu-teatru* (kako je Kosta kasnije nazvao svoj kazališni program)³⁴ – gotovo da je već bio obavljen. Dubrovnik je postao grad umjetnika i umjetnosti, uljuđen grad s mnogo stranih i domaćih turista, uređenih restorana i hotela, s kolodvorom i aerodromom, postao je naš *prozor u svijet – Grad-umjetnik* u kojemu je izniklo čudesno kazalište.

U tome su *prozoru* četiri čarobnjaka stvarala velike predstave kao nitko prije ni poslije njih: Bojan Stupica (*Dundo Maroje*, 1950., 1955. i 1956.)³⁵, Marko Fotez (*Plakir*, 1951. – 1954.,³⁶ *Hamlet*, 1952. – 1963., *Svečano otvorenje Dubrovačkih ljetnih igara*, 1953. – 2019.), Branko Gavella (*Nataraci*, 1953. – 1957., *Ifigenija na Tauridi*, 1953. – 1959.) i Kosta Spaić (*Skup*, 1958. – 1971.) i sve to u prvih deset godina (1950. – 1959.), sudeći po broju velikih predstava – najuspješnijemu desetljeću teatra igara.³⁷ Sve su to bile jedinstvene, neponovljive predstave, koje znače velike datume u povijesti našega teatra; svakoj bi trebalo posvetiti posebnu monografiju – ali to ipak nije spriječilo Hrvoja Ivankovića, inače jednoga od najplodnijih i najupućenijih naših teatrologa, da u predgovoru izvrsne Kunčevićeve knjige *Ambijentalnost na dubrovačku* (2012.) ne zapiše: *U prvom dijelu autor razmatra razvoj ideje ambijentalnog kazališta na Igrama, počevši od prvotnog oduševljenja ambijentom što je za posljedicu imalo doslovno uklaпанje predstava u prostor koji je na neki način samo zamjenjivao kulisu...*³⁸

³³ Marin Držić: *Skup*, ansambl Narodnog kazališta u Dubrovniku, park Muzičke škole, r. Kosta Spaić, *Dubrovačke ljetne igre*, Dubrovnik, 1958.

³⁴ Kosta Spaić: *O repertoaru*, šapirografirani ispis, vjerojatno iz 1965., Dubrovnik, br. 3, Dubrovnik, 1999.

³⁵ Marin Držić: *Dundo Maroje*, preradio Marko Fotez, Gundulićeva poljana, Jugoslovensko dramsko pozorište, r. Bojan Stupica, *Dubrovačke ljetne igre*, Dubrovnik, 1955.

³⁶ Marin Držić: *Plakir*, ansambl Narodnog kazališta u Dubrovniku, park Gradac, r. Marko Fotez, *Dubrovačke ljetne igre*, Dubrovnik, 1951.

³⁷ Tomu popisu možda bi trebalo pridružiti još dva imena: Mišu Račića, izvanrednog scenografa i u ono vrijeme redatelja Narodnog kazališta u Dubrovniku i njegovu kod puka vrlo omiljenu režiju Goldonijevih *Ribarskih svada* (1952.) postavljenih *u portu* (u gradskoj luci) te velikoga hrvatskoga redatelja Vladu Habuneka i njegovu režiju herojske Corneilleove drame *Le Cid* na tvrđavi Revelin (1955.), kao i od nekih inozemnih kritičara izuzetno hvaljenu i glorificiranu Fotezovu režiju *Sna ljetne noći*, ali me teatrološka istraživanja zasad nisu dovela do rezultata prema kojima bih o tim svojedobno čuvenim predstavama mogao izricati sigurnije tvrdnje.

³⁸ Hrvoje Ivanković: *Od prakse do poetike – Kunčevićovo promišljanje ambijentalnog kazališta Dubrovačkih ljetnih igara*. U: Ivica Kunčević, *Ambijentalnost na dubrovačku*, nav. dj., str. 10.

Ne čudim se previše Ivankoviću. On se još nije bio niti rodio u vrijeme kada su se odigravale velike predstave o kojima vam govorim. Tu priču o tobožnjemu uklapanju predstava u dubrovačke prostore preuzeo je od starijih redatelja i kritičara – primjerice, od Božidara Violaća i Dalibora Foretića, koji su svoje sinteze o Teatru igara pisali koncem devedesetih,³⁹ dakle s trideset-četdeset godina zakašnjenja u odnosu na ono prvo Veliko desetljeće. Osim toga, ti ljudi, koliko god su iskrivljeno prikazali početke Teatra igara, često su pisali o njemu s briljantnim opažanjem, nadahnuto i s dozom osobita humora, naročito Violać – koji je u sintezi znakovita naslova *Neuklapanje u prostor* inaugurirao *estetiku uklapanja* u dubrovačke prostore kao cinični refleks *estetike punjene paprike*, koju je na *Igrama* tobože provodila lokalna *famelja od čarlatana*. I Ivica Kunčević⁴⁰ u svome naknadnom promišljanju poetike Teatra igara uglavnom slijedi Violaća i osobito Dalibora Foretića, čije tvrdnje citira i parafrazira, izvodeći iz njih i vlastite zaključke:

*Ti kazališni zanesenjaci, napisao je Dalibor Foretić, okupivši se na novoj obali, donijeli su sa sobom prtljagu starih navika. Izašlo se iz zgrade, ali u glavama tih časnih pionira festivala još uvijek je bila scena-kutija. Pravi prostor bio je zamjena za realističku scenografiju. On je bio kazališnim svjetlom izolirani djelić grada, pogodan za komad koji se uprizoruje. Umjesto kaširane, sada smo imali kamenu Onofrijevu česmu, ali tamo gdje je prestajalo scensko svjetlo nije bio Grad, nego kazališni portal [...] Ugurava se komad u svoju stvarnu, u principu realističku scenografiju. Grad surađuje tek kao inscenacija.*⁴¹

Zaobiđimo načas onu prvu i možda najznačajniju festivalsku sezonu 1950., pa tako i drugu Stupičinu prilagodbu *Dunda Maroja* za dubrovačku scenu jer nju navedeni redatelji i teatrolozi, raspravljajući o Teatru igara, niti ne uzimaju u obzir osim na razini faktografije – tobože ne spada u isti red s potonjim *ambijentalnim kazalištem* budući da se odigrava na Ljetnoj pozornici. Na primjeru prve tako shvaćene *ambijentalne predstave* – Fotezove režije i adaptacije Držićeva *Plakira* u parku Gradac (1951.) – pogledajmo koliko su krive i kako ne odgovaraju istini tvrdnje navedenih autora o predstavama s početka *Ljetnih igara* – Violaćeve o *estetici uklapanja*, Foretićeve o *časnim pionirima festivala* koji su izišli iz zgrade, ali im je u glavama još uvijek bila *scena-kutija* ili Ivankovićeve o *uklapanju predstava u prostor koji je na neki način samo zamjenjivao kulisu*.

Fotez je prvi, bez ikakve kazališne scenografije, smjestio *najšekspirskiju* od svih Držićevih pastoralna, *Plakira*,⁴² u prostor parka Gradac. Toliko je od njegova postupka razumjela i ondašnja kazališna slabo obrazovana

³⁹ Vidi: Božidar Violać: *Neuklapanje u prostor*, nav. dj.; Dalibor Foretić: *Ambijent, prostor i vrijeme*, nav. dj.

⁴⁰ V. Ivica Kunčević: *Ambijentalnost na dubrovačku*, nav. dj.

⁴¹ V. isto, str. 21.

⁴² Držićevu „šekspirsku“ komediju, kojoj je naslov izgubljen, Fotez je prema glavnome vilinskom liku nazvao *Plakir*, dočim ga Rešetar – prema glavnome muškom liku – naziva *Grižula*.

domaća kritika, pa se reklo da je *uklopio* predstavu u prostor parka. Tu primitivnu formulaciju jednako su prihvatili i dubrovački „kafanski“ filozofi i potonji kazališni stručnjaci, koji nikada nisu gledali to *Fotezovo otkriće*, kako ga je u svojim sjećanjima nazvao prvi festivalski direktor i *faktotum* ondašnjih *Ljetnih igara* Mato Baković.⁴³ Fotez je, zapravo, vrlo dobro razumio osnovno Držićevo dramaturško-redateljsko načelo – *teatar u teatru*; shvatio je i po čemu se ono razlikuje od potonjega Shakespeareova *theatre within theatre*, interpretirajući ga kao *teatar u Gradu*. Smjestio je gledalište u *antre* parka, primaknuvši tribinu bliže šumarku koji uzlaznom putanjom vodi stabla prema vrhu brijega; time je postigao važnu stvar: isključio je iz igre hortikulturu – zidiće, šetnice, jezerce – sve elemente umjetne arhitektonike parka, otvarajući pogledu gledatelja neslućene dubine šumskoga prostora. U tome je prostoru, jednako po širini kao i po dubini, prosuo brojne otoke svjetla, pa ako su se u onome proširenju pod prvim borovima pred gledalištem u početku kretali konavoski ljubavnici – Rade i Mionica, onda su u onim otocima svjetla istodobno plesale vile ili je Plakir tim istim čudesnim bićima postavljao *zamčice*, dok se božica Diana brinula o tome kako da u vilinskome svijetu u kojemu vlada rat zaštiti svoje podanice, a kada su se članovi *šekspirijanskoga* Držićeva kvarteta počeli naganjati i loviti po dubini šume, loveći i vile i jedni druge, onda su se šumska bića znala zaletjeti u prvi plan – osobito čarobni Plako u fantastičnoj glumačko-akrobatskoj interpretaciji Selme Karlovac, koja je skakala po granama stabala jednako lako kao što vi hodate zemljom, a cijela je izvedbena slika na trenutke poprimala karakteristike dotad neviđene *orgije simultaniteta* posve različitih odnosa, radnji, zbivanja i čudesne ispremiješanosti realnih i fikcionalnih likova, vilinskoga i realističkoga prikaza. Uz to je Fotez, govoreći poetički, prvi otkrio *tautologijsko načelo adekvacije*. Držić je postavio radnju *Plakira* u dubrovačko arkadijsko mjesto – *goru zelenu* ili *dubravu*, u kojoj se zbivaju sve dubrovačke pastorele XVI. i XVII. stoljeća i ta je njegova *dramaturška slika* kod Foteza postala *izvedbenom slikom*; redatelj je pronašao prirodni *ambijent* parka Gradac i tako ga je uredio – razmještajem gledališta i osvjetljenjem – te se činilo *kao da* potpuno odgovara autorovoj prostornoj zamisli. Naglasak je na tome *kao da*, što u smislu režije prostora odgovara onomu *magičnom kad bi* u režiji glume kod Stanislavskoga – u slučaju *Plakira*, kao ni u slučaju drugih velikih predstava toga razdoblja koje su krenule tragom Fotezovih otkrića, nikada se nije radilo o *doslovnosti*, a još manje o *uklapanju* predstave u dubrovački ambijent, kako to tvrdi Violić⁴⁴ i drugi koji ga u tome slijede. Fotez je *izmislio* posve nov tip *ambijentalnog kazališta*, ali je to svejedno bilo *kazalište* s dramaturgijom režije, režijom prostora i glume, pa čak i s *konceptom* – po mnogo čemu

⁴³ Mato Baković: *Dr Marko Fotez na Dubrovačkim ljetnim igrama*, Dubrovnik 6/1976, Dubrovnik.

⁴⁴ Božidar Violić: *Neuklapanje u prostor*, nav. dj., str. 84–94.

bliskim novijemu shvaćanju toga pojma kako ga formulira Kunčević u svojoj knjizi *Ambijentalnost na dubrovačku*, a još i bolje u svojim vrlo uspješnim predstavama u Teatru igara – *Tireni* (1993.)⁴⁵ i *Tužnoj Jeli* (1994.)⁴⁶ – u kojima je *konceptualizirao širi dubrovački krajolik* kao ambijent predstave. *Konceptualizacija širi mogućnosti prostora i ambijenta*, piše Kunčević. *More je u 'Jeli' mnogoznačno, a samo je manjim dijelom ono što jest. Koncept od realiteta stvara novu stvarnost – ona gubi svoj primarni karakter. Fizičko vrijeme postaje konceptualizacijom značenjsko vrijeme drame i kazališta.*⁴⁷ I kao što je *more* u Kunčevićevoj režiji *Tužne Jele* iz 1994. manjim dijelom *more*, a daleko većim *mora* (prostor goleme tuge i nesreće), tako je i *šuma* u Fotezovoj režiji *Plakira* iz 1951. (četiri desetljeća prije) samo manjim dijelom *šuma*, a daleko većim mjesto *mirakula*, čarolijski prostor u kojemu su sva čuda moguća, a to se potvrđivalo konceptualnim tretmanom prostora s preplitanjima realističke i fantazijske mizanscene u *orgiji simultaniteta* te osobito čudesnim Plakirovim preletima u izvođenju fantastične glumice-akrobatkinje Selme Karlovac, kojoj nisu bile potrebne nikakve alpinističke sprave za zračne mizanscene da bi prelijetala s jedne krošnje na drugu, kao što je to bilo potrebno Magellijevim vilama i vilenjacima u izvođenju istoga Držićeva komada – gotovo pola stoljeća poslije. Iz ovoga je, nadam se, jasno da ako je riječ o prvoj ambijentalnoj režiji u Teatru igara, Fotezovoj režiji Držićeva *Plakira*, nema ni govora o nekakvoj *doslovnosti* ili *estetici uklapanja* u dubrovačke prostore o kojoj piše Violić, a još je manje točna tvrdnja Dalibora Foretića kako se *izašlo iz zgrade*, ali je u glavama tih časnih *pionira festivala* još uvijek bila *scena-kutija*. Ako se još uzme u obzir i to da je Marko Fotez, ondašnji redatelj beogradskoga Narodnog pozorišta, osim *načela adekvacije* i prve *konceptualizacije dubrovačkoga prostora*, režijom *Plakira* afirmirao i ono što sam nazvao *načelom angažiranosti* ili *korespondencije*,⁴⁸ to jest da svako djelo treba od početka pripremati u ambijentu, savladati poteškoće što ih ambijent postavlja pred glumce, ali i važnije od toga – otkriti prednosti koje nudi jer nema te pokusne dvorane u kazalištu u kojoj biste mogli pripremati predstavu kakav je bio *Plakir*, koju ćete potom *uklopiti* u ambijent, budući da ne možete *markirati* šumu kroz koju će *letjeti* Selma Karlovac. Da ona, leteći kroz njemačke filmove, nije uskoro napustila igranje *Plakira* i penjanje po drveću, tko zna do kada bi festivalsku publiku oduševljavala tom svojom ulogom. *Plakir* je, ipak, *doživjevši nezapamćen uspjeh, ostao na repertoaru do 1954. godine i igran ukupno 26 puta. Nije bio mali broj poklonika koji su gledali svih 26 izved-*

⁴⁵ Marin Držić: *Tirena*, poljana iznad Danača, ansambl Kazališta Marina Držića, r. Ivica Kunčević, *Dubrovačke ljetne igre*, Dubrovnik, 1993.

⁴⁶ Mato Vodopić: *Tužna Jele*, u Pilama, Festivalski ansambl, r. Ivica Kunčević, *Dubrovačke ljetne igre*, Dubrovnik, 1994.

⁴⁷ Ivica Kunčević: *Ambijentalnost na dubrovačku*, nav. dj., str. 219.

⁴⁸ Vidi: Matko Sršen, *Držićeve Komedije od Pometa (Držić i Teatar igara)*. U: Marin Držić: *Komedije od Pometa*, nav. dj., str. 139–140.

bi – piše Mato Baković.⁴⁹ Bio je to drugi veliki festivalski uspjeh, nakon Stupičina *Dunda* iz prve sezone.

Kada ovako unatrag razmatram Fotezovu režiju *Plakira* iz 1951., čini mi se bjelodanim kako ona Ivankovićeva tvrdnja o prvotnome oduševljenju ambijentom *koje je za posljedicu*, navodno, *imalo doslovno uklapanje predstava u prostor koji je na neki način samo zamjenjivao kulisu*⁵⁰ – dosta bučno pada u vodu. Štoviše, čini mi se izvjesnim kako nijedan od spomenutih kritičara prvoga razdoblja Teatra igara nije nikada gledao Fotezova *Plakira* ni čudesnu Selmu Karlovac. Jer da su ju gledali, sumnjam da bi o prvoj festivalskoj dekadi pisali onako kao što su pisali. Ipak me čudi da takvi kazališni stručnjaci nisu ozbiljnije uzeli u obzir sačuvanu teatrografsku i teatrološku građu, napose fotografije. Tko god vidi onu *orgiju simultaniteta* – ja sam na jednoj fotografiji *Plakira* izbrojio pet takvih *paralelnih* prostora – kao i fotografiju sa Selmom Karlovac kako se elegantno kreće kroz krošnje drveća pobjeđujući silu teže kao što se vi krećete stazom na zemlji, ne bi smio napisati kako je pravi prostor *na neki način samo zamjenjivao kulisu* – kao što je to, vjerujući svojim prethodnicima, napisao Ivanković.

K tomu, dodajem slike iz sjećanja viđene očima dječaka zaljubljena u kazalište, zapamćene umom što još ne posjeduje pravu rasudnu snagu, pa kada ih kao takve združim s ozbiljnim proučavanjem dostupna materijala, dolazim do zaključka kako te slike zapamćene djetinjim očima – koliko god malo značile same po sebi – u pogledu predmeta teatrološkoga proučavanja vrijede više nego oči odrasla teatrologa ili kritičara koje ništa od toga nisu vidjele.

Jedna takva slika: Plakir (Selma) *trči nebom* – skače kroz krošnje, to iz gledališta pratim s divljenjem, ali u svakoj takvoj atrakciji postoji i *negativno očekivanje* i strah: sad će, na, pasti! I dok Selma izvodi svoje akrobacije gore, među granama, na zemlji ju slijedi i njezine prelete oponaša jedna sporedna Vila. (Godinama poslije doznat ću da je to bila mlada Žuža Egrenyi!) To Vilino skakutanje u sigurnosti horizontale, s obzirom na vertikalni, akrobatski let Plakirov, već je samo po sebi smiješno i relaksirajuće, ali kada se nakon jednoga Plakirova doista riskantna skoka, Vila dolje na zemlji posklizne i padne – e, onda se prolomi neodoljiv smijeh gledalištem.

Ili druga, još ljepša, umotana u bajku dubrovačkoga djetinjstva: s uzbuđenjem slijedim *Plakira*, oduševljava me zamamnost vilinskoga svijeta, ali kada mi pogled na trenutak malo skrene udesno, dovoljno je dvadeset-trideset stupnjeva – preda mnom se otkriva lateralno izložena čarobna sinerama Grada-diva, koji izranja iz tame mora i tišine vremena, s leđima Lovrijenca i surim, uzvišenim poprsjem Minčete pod kojom se nadovezuje

⁴⁹ Mato Baković: *Dr Marko Fotez na Dubrovačkim ljetnim igrama*, nav. dj.

⁵⁰ H. Ivanković (vidi bilješku 38).

vijenac zidina, tornjeva, krovova, palača, sve do gradskoga zvonika s kojega Zelenci otkucavaju muklo bilo Grada kao čujne otkucaje srca. Tu sliku kao da je osvijetlio sâm Marko Fotez rijetkim reflektorima siromaškoga doba početka *druge patoljetke*, ali taj Grad koji izranja iz ondašnje tišine (od nekoga turizma u današnjemu smislu nema još ni riječi) i koji je više u mraku nego u svjetlu, mjesto je takve ljepote koju danas više ne mogu vidjeti jer je prekrivena bukom i tisućama sofisticiranih rasvjetnih tijela. Fotez je mislio ambivalentno; postavio je gledalište tako da u nekome trenutku moram, zajedno s vilinskim svijetom *scene*, percipirati i tu očaravajuću lateralnu projekciju; slika toga Grada – barem u mome djetinjemu sjećanju – djeluje kao fantazija, kao projekcija nestvarnoga, sasvim u skladu s vilinskim Plakirovim svijetom.

Ta zapamćena dvostrukost scenske slike: s jedne strane *stvarni* vilinski svijet, a s druge *nestvarni* Grad-fantazija, govore mi o Fotezovu *teatru u Gradu*, koji će Spaić za nekoliko narednih godina pretvoriti u *Grad-teatar*. Za tu Spaićevu *projekciju Grada* Violać je pun hvale: *Najslikovitiji i najskladniji spoj ambijenta Grada i scenskog prostora ostvaren je u Spaićevoj predstavi Držićeva 'Skupa' u parku Muzičke škole. Na stepenastim zelenim površinama parka bilo je postavljeno gledalište pod kojim se u zaleđu kameonom popločane tarace-pozornice otvarao široki, sinemaskopski pogled na Njarnjas-grad. Ni za jednu predstavu na Ljetnim igrama ne bi se moglo reći da je u njoj unutarnji scenografski srazmjer između šireg ambijentalnog i užeg pozoričkog okvira bio tako razvidno uravnotežen kao u 'Skupu', kojim je Spaić uspostavio 'zlatni rez' lokalne 'estetike' uklapanja.*⁵¹

O čovjeku koji je prvi u Teatru igara prikazao taj *unutarnji scenografski srazmjer, spoj ambijenta Grada i scenskog prostora*, o Marku Fotezu moj profesor Violać s velike visine (kao s vrha tornja svetoga Duje) izriče prilično negativan i u osnovi protuslovan sud, koji me još i danas ljuti, vrijeđajući mi najljepše kazališne uspomene: *Fotez kao redatelj nije se izdizao iznad osrednjosti, što ne umanjuje njegove iznimne zasluge za naše kazalište.*⁵²

Tom ljutnjom na jednoga od meni najdražih profesora završit ću današnje predavanje jer u kazalištu nije dobro niti raditi niti misliti s takvim osjećajem. Kada vam se to dogodi, molim vas prekinite i ako ste usred probe. Uzmite pauzu dok vas ljutnja ne mine!

Nastavit ćemo o istome idući tjedan – poslije ljutnje.

⁵¹ Božidar Violać: *Neuklapanje u prostor*, nav. dj., str. 90.

⁵² Vidi Violać, nav. dj., str. 98.

II. POSLJEDNJI KAZALIŠNI ZAKLON

Ostavimo po strani lijepe slike iz djetinjstva, vrijeme raja kada smo se prvi put zaljubili u teatar, ono je jednako važno za mene i za vas, kao i za svakoga budućeg redatelja; tamo, u tim ranim, uzbudljivim dojmovima kriju se prva slova naše knjige svijeta, za svakoga redatelja u njoj su već postavljeni putokazi iz budućnosti. Važno je da se svaki za sebe prisjetite svoga jutra redateljske nevinosti, svoga *raja* i da u nj s vremena na vrijeme svratite, osobito u doba *redateljske krize*, ali u vezi s našom temom, pogledajmo činjenicama u oči!

Violiću se moram ispričati zbog one ljutnje onomad. Sve što je on ikada pisao o kazalištu napisano je gestom vrhunskoga kazališnog pisca i redatelja. Stoga obvezno pročitajte obje njegove knjige: *Lica i sjene*⁵³ i *Ispriku*.⁵⁴ U *Ispriki* ćete naći i onu sintezu o Teatru igara *Neuklapanje u prostor*, pretiskanu iz Kola '96. Tu joj je dodan i *Post scriptum* – analitički opis Brookove režije *Hamleta* na otoku Lokrumu (*Dubrovačke ljetne igre*, 2003.)⁵⁵ – vjerojatno najbolje *reverzibilno redateljsko čitanje* koje je kod nas ikada napisano. *But nobody is perfect!* Njegove stavove i kada su pogrešni mogu razumjeti i opravdati, a onaj o *neuklapanju* gotovo u potpunosti s njim dijelim – Violić je u osnovi cijelu tu sintezu o neuklapanju u prostor napisao da bi se ispričao zato što je ono najbolje od Teatra igara, što i njega samog cijeli život uzbuđuje, u ranijemu razgovoru s Radoslavom Lazićem nazvao *estetikom punjene paprike*⁵⁶ – jedino mi se neprihvatljivim čini omalovažavanje Foteza i *negativna kritika* njegove režije *Hamleta* točno četrdeset četiri (44) godine nakon premijere. Kad god se u novome vremenu spominje neka predstava iz starih i prohujalih vremena, spominje se zato što je zbog svoje veličine i značaja koji je nekada imala ušla u kazališnu povijest i što se sada na njoj temelje ili se o nju omjeravaju i s njenom važnosti uspoređuju suvremena teatarska zbivanja. Ako se, pak, jedna takva stara i nekada slavna predstava u novome vremenu kritizira, proglašava lošom i ako joj se oduzima nekadašnja vrijednost, to znači da se prišlo opasnu poslu prekrajanja povijesti, što je obvezna odlika vremena u kojima na vlast dolaze totalitarni režimi. Hrvatski je specifikum što su u nas sloboda i demokracija stupile u život na prilično totalitaran način: općom promjenom imena mjesta, ulica i ljudi, istjerivanjem nepodobnih riječi – novogovorom, *brojenjem* krvnih zrnaca, pretvorbenom pljačkom i privatizacijom te postavljanjem eksploziva pod vrijedne umjetničke spo-

⁵³ Božidar Violić: *Lica i sjene*, drugo, nadopunjeno izdanje, urednica Nives Tomašević, Naklada Ljevak, Zagreb, 2004.

⁵⁴ Božidar Violić: *Ispriku*, urednica Nives Tomašević, Naklada Ljevak, Zagreb, 2008.

⁵⁵ Shakespeare: *Hamlet*, Théâtre des Bouffes du Nord, r. Peter Brook, Paris, 2000. (gostovanje na *Dubrovačkim ljetnim igrama*, Dubrovnik, 2003.).

⁵⁶ V.: Radoslav Lazić: *Traktat o režiji*, Cekade, Zagreb, 1987.

menike makar bili i partizanski, pa su tako i nekada slavne *Dubrovačke ljetne igre* u vremenu od 1991. do 2000. pale u vlastitu prijevodu, postajući bezličnim *Dubrovačkim festivalom* (*Dubrovnik Summer Festival*), jednako kao što je i nogometni klub *Dinamo* preimenovan u *Croatiju* i trebalo je proći dobrih deset godina da ta izmišljotina povrati svoje *plavo ime*, kao što je bilo potrebno da novi pokrovitelj dr. Franjo Tuđman umre ne bi li se *festival* opet pojavio u starome i nekad sjajnom imenu i ruhu *Dubrovačkih ljetnih igara*.

Violić se žestokom rugalačkom kritikom predstave izvedene prije više od četiriju desetljeća, vjerujem bez zle namjere i nesvjestan vanjskih utjecaja (svojevrzne *škole imena*, preuzete iz drevne kineske filozofije i prenamijenjene u *školu promjene imena* u hrvatskim devedesetima), priključio prekrajanju kazališne povijesti; njemu je kao najboljemu hrvatskom kazališnom piscu pošlo za rukom zabiti posljednji čavao u lijes Foteza-redatelja, što mnogima koji su to pokušavali u doba socijalizma nije uspijevalo – štoviše, nakon njegove *kritike Hamleta* i Fotez i Stupica, a djelomice i Gavella i Spaić, umjesto velikih redatelja Teatra igara, u hrvatskoj teatrologiji i povijesti kazališta dobivaju titulu *zaslužnih pionira*. Dražestan rezultat, zar ne? Zvuči izvorno komunistički (dakle, potpuno nestvarno i neistinito) kao i toliko drugih uspješnih izvedenica u demokratskome postkomunizmu. Nakon Violićeve sinteze slika velikoga kazališnog razdoblja Teatra igara pedesetih pretvorena je u pionirsko vrijeme *pokušaja i promašaja* u kojemu veću pažnju zaslužuje tek Gavellina režija Vojnovićeva dramoleta *Na taraci* i Spaićeva režija *Skupa*. Tako Violić vrsnoćom svojega pisma i nehotice uspijeva detronizirati, iskriviti i umanjiti značaj prvoga desetljeća Teatra igara, u čemu njegovi prethodnici iz doba komunizma nisu baš imali osobita uspjeha. Paradoks je hrvatske kazališne povijesti što kasniji istaknuti teatrolozi i pisci poput Foretića, Ivankovića ili Kunčevića ne preuzimaju od Violića *stav o neuklapanju*, nego im njegova sjajna reverzibilna čitanja tuđih predstava, osobito Gavellinih i Spaićevih, služe samo kao popratna argumentacija.

Pokušajmo zajedno razjasniti kako se to dogodilo da Violić, koji je bez sumnje istinoljubiv kazališni pisac, jednoga od naših najvećih kazališnih majstora Marka Foteza prikaže kao redatelja koji se *nije izdizao iznad osrednjosti*, a njegovu režiju *Hamleta* – zacijelo najuspjeliju i najslavniju predstavu u povijesti novijega hrvatskoga glumišta – tipom *estetskog pristupa koji Grad sagledava iz očišta 'slikovite' turističke razglednice*.⁵⁷

Ponajprije, kada je Fotez 1952. stvarao *Hamleta* na Lovrijencu, još nije niti bilo turizma u tome smislu o kojemu govori Violić. Istina, Fotezov je *Hamlet* svojom vrsnoćom privukao kritičare, a potom i turiste iz cijeloga svijeta te nikada ni prije ni poslije nijedna druga naša velika predstava, pa

⁵⁷ V.: Božidar Violić: *Neuklapanje u prostor*, nav. dj., str. 97.

ni Violićeva, nije postigla ni približno takvu svjetsku slavu, a prošlo je otad skoro sedamdeset godina. Fotezov *Hamlet* – barem onaj prvih nekoliko godina igranja, u moćnoj glumačkoj postavi s kojom ga je Fotez radio⁵⁸ – nema ništa s Violićevom *turističkom razglednicom*. Fotezu je za tu premijeru uspjelo oformiti reprezentativan *festivalski ansambl* – izvodačko tijelo koje se po izvrsnosti može usporediti samo s ondašnjom nogometnom reprezentacijom Jugoslavije (Beara, Vukas, Mitić *and comp.*) ili s nogometnim klubom *Partizan* koji je – kao i *Jugodrp*⁵⁹ glumce – okupljao ponajbolje nogometaše iz cijele Jugoslavije (bili su tamo i Zagrepčani Čajkovski, Bobek, Zebec, pa čak i direktor kluba dr. Franjo Tuđman). Spaić je često znao govoriti (vjerujem da je i Violić, koji njegove radove iznimno poštuje, to isto čuo) kako *organizacija režije* predstavlja jedan od najvažnijih, ako ne i najvažniji dio kazališne estetike, a Fotez je kao tvorac modela *festivalskoga ansambla*, po kojemu Teatar igara radi i danas, među svim hrvatskim i ondašnjim jugoslavenskim redateljima ne samo po tom pitanju najbolji nego je i, sudeći po učinku koji je postigao s *Hamletom* – prvak svijeta.

Kada danas, nakon gotovo sedam desetljeća, ponovno teatrološki provjeravamo kazališnu vrijednost i značaj Fotezove režije *Hamleta*, koju je Violić tako rezolutno osporio četrdeset i četiri godine nakon premijere, najvažnije je provjeriti ondašnja kritička reagiranja da bismo ustanovili kako je predstava uistinu izgledala i kako je djelovala u ono doba kada se pojavila.

Zagrebački *Vjesnik* toga ljeta, na primjer, uopće ne piše o dubrovačkome festivalu sve dok se u četvrtak, 7. kolovoza, nakon premijere *Hamleta*, ne pojavi osvrt preko cijelih dviju središnjih stranica, opskrbljen brojnim fotografijama i pod zajedničkim nazivom: *Dubrovačke ljetne igre 1952.*⁶⁰ Kritičarka najprije ukratko izvještava o drugim predstavama i festivalskim događanjima, da bi se što prije dohvatila najuzbudljivijega predmeta kojemu posvećuje gotovo cijeli članak, pa odmah na početku navodi: *O Hamletu na Lovrijencu hoću posebno da progovorim jer je to bio izuzetan događaj.*⁶¹ *Izuzetan po svojoj ljepoti i impresivnosti.*

Zagrebačka kritičarka naročito hvali četvero protagonista. Ono što piše o Veljku Maričiću kao Hamletu neću navoditi jer mi to više liči na ljubavnu izjavu negoli na osvrt, dok za Mariju Crnobori u ulozi Ofelije tvrdi

⁵⁸ *Hamlet* – Veljko Maričić (Hrvatsko narodno kazalište u Zagrebu), *Klaudije* – Ljubiša Jovanović (Narodno pozorište u Beogradu), *Ofelija* – Marija Crnobori (Jugoslovensko dramsko pozorište u Beogradu), *Gertruda* – Blaženka Katalinić (JDP), *Duh* i *Prvi glumac* – Emil Kutijaro (HNK), *Polonije* – Milan Vujnović (Narodno kazalište u Splitu), *Laert* – Milan Pavić (Narodno pozorište u Beogradu), *Horacije* – Tomislav Anić (Kazalište *Komedija* u Zagrebu), *Prva glumica* – Sonja Hlebšova (JDP), *Marcel* i *Drugi glumac* – Predrag Tasovac (Beogradsko dramsko pozorište), *Fortinbras* – Miše Martinović (Narodno kazalište Dubrovnik).

⁵⁹ *JUGODRP* – među hrvatskim kazališnim ljudima popularni naziv beogradskoga *Jugoslovenskog dramskog pozorišta*, koji je, navodno, prvi upotrijebio Gavella.

⁶⁰ D. P.: *Dubrovačke ljetne igre 1952.*, *VJESNIK*, Zagreb, 7. kolovoza 1952.

⁶¹ Podvukao M. S.

kako je ponovno dokazala da je glumica velikih mogućnosti pa nastavlja: Još su dva protagonista ponijela predstavu: Ljubiša Jovanović kao Kralj i Emil Kutijaro kao Prvi glumac. Kad se Lovrijencem prolomio sonorni Jovanovićev glas sigurno nije bilo Zagrepčanina koji nije uzbuđeno zadrhtaio, spontano se sjetivši Rogožina, Nikite, Miće Karamazova... To su bile velike, nezaboravne Jovanovićeve kreacije na sceni Hrvatskog narodnog kazališta. I njegov Kralj je takav... Emil Kutijaro, među originalnim starim topovima na najvišoj terasi Lovrijenca tako visokoj da se njeni obrisi u noćno doba jedva zamjećuju, igrao je u stravičnom sjaju reflektora Duha Hamletova oca. Dolje u trijemu, njegova je recitacija o Hekubi sve duboko ganula. Kritičarka dalje iznosi i neke primjedbe na račun mladog dubrovačkog ansambla koji se tek počeo razvijati (članovi Narodnog kazališta iz Dubrovnika tvorili su u početku osnovu festivalskoga ansambla – kasnije tako nazvana), pa zaključuje: Ali Lovrijenac je čaroban. Ima moć da istakne ljepotu, a zasjeni i prikrije nedostatke. Kad su o ponoći starinski topovi odali počast mrtvome Hamletu, potresajući čitav zidinama opasan prostor nekadašnje Republike Svetoga Vlaha, prisutna publika je uzbuđeno zadrhtala. Besmrtni Shakespeareovi stihovi kao i oni koji su ih izgovarali našli su mjesta duboko u dušama gledalaca. 'Hamleta' sa Lovrijenca treba doživjeti. To se ne da opisati.

Točno je napisala Vjesnikova kritičarka u tome prvom osvrtu na Fotezovu predstavu: *Hamlet* je na Lovrijencu 1952. bio izuzetan događaj.

Nailazim na zapise Milana Bogdanovića, Ive Hergešića, Huga Klajna, Marijana Matkovića, Drage Ivaniševića, Ranka Marinkovića, Marka Ristića, Josipa Torbarine – piše Mani Gotovac u studiji o *Dubrovačkim Hamletima* 1986.⁶² Svi ti glasovi u dnevnim i tjednim i mjesečnim glasilima Europe neosporno svjedoče da je 'Hamlet' odjeknuo kao **svjetski kazališni događaj**⁶³ prvoga reda.

Postavlja se pitanje: koji je to *Hamlet* o kojemu 1996. piše Violić? Kojeg je on to *Hamleta* vidio u kojemu se režija ne izdiže iznad osrednjosti, a estetički pristup Gradu sagledava iz očišta turističke razglednice? Onaj *svjetski kazališni događaj* s Veljkom Maričićem kao Hamletom (1952. – 1955.) to sigurno nije. Violić, nažalost, ne kaže kojeg je *Hamleta* gledao i kada. Danskoga je kraljevića 1956. tumačio Jurica Dijaković, a do 1963. *Hamleta* su još igrali Jovan Miličević i Zoran Ristanović. Tijekom dugih jedanaest festivalskih sezona – sve do posljednje, 1963. – za *Hamleta* se uvijek tražila karta više, uvijek je igran pred prepunim gledalištem. Zbog enormne potražnje jedino je *Hamlet* svakoga ljeta igran deset puta i to je razlog zašto predstava, i kada se ofucala, nije bila skinuta s repertoara. Za to je vrijeme tragedija o danskome kraljeviću prošla sve faze – od velika uspjeha i svjetski slavne predstave do neuredna poligona za ljetna glumačka

⁶² Mani Gotovac: *Dubrovačke mišolovke*, Hrvatsko društvo kazališnih kritičara i teatrologa, Teatrologijska biblioteka, urednik Nikola Batušić, Zagreb, 1986.

⁶³ Podvukao M. S.

uskakanja. Na koncu više nitko nije igrao onu ulogu koju je igrao dok se 1952. pripremala predstava. Hamlet je ostario pa je preuzeo ulogu Klaudija, Klaudije je preuzeo ulogu Duha, Ofelija je postala Gertruda i tako dalje i tomu slično. Predstava se održavala zbog velike potražnje i stare slave, ali prave obnove nije bilo. K tomu, Fotezova je situacija u Dubrovniku i ne samo u Dubrovniku tih godina vrlo kompleksna, praktično je izguran iz Teatra igara (posljednju predstavu režirao je još 1955.), preostao mu je samo *Hamlet*, ali bez mogućnosti prave, temeljite obnove, dok kritike i udarce kao najzaslužniji i u svijetu najslavniji redatelj na *Igrama* prima sve češće javno, a još više i gore potajice. *Krajem pedesetih i početkom šezdesetih nastaje prva ozbiljna kriza na Igrama*, piše Mani Gotovac. *U to vrijeme javljaju se brojni napadi na Fotezovog 'Hamleta'. Objavljuju ih Zvonimir Berković, Petar Selem, Slobodan Selenić. Tada se međutim još ne može razabrati da krivnja nije niti u 'Hamletu', a niti u Lovrijencu, već u fetišizaciji, u zakamufliranom mrtvilu što se uvuklo u sve oblike Lovrijenca i 'Hamleta'. Naprosto, jedna vrsta ideja za Igre već se istrošila.*⁶⁴

Nisam uvjeren u dijagnostičke tvrdnje Mani Gotovac na dubljoj razini, to jest da se Fotezova *ideja za Igre* već bila istrošila, prije bih rekao da se tu radilo o dosta grubom izbacivanju iz igre jednoga više nego zaslužna velikoga redatelja – unutarnji igrokaz koji se u nas nerijetko igra u borbi za premoć iza kulisa hrvatskoga kazališta; njezin vanjski opis događanja oko Fotezova *Hamleta* uglavnom je točan jer ga mogu naći i u spomenutim drugim izvorima.

Violić je, po svemu sudeći, gledao upravo toga i takvog *Hamleta* s kraja pedesetih ili s početka šezdesetih, kada se predstava već bila raspala sama u sebi, i cinično ga je i točno opisao nakon trideset i pet ili trideset i šest godina. Međutim, točan opis izveden na osnovi neposredna umjetničkoga zapažanja – kada su u pitanju dugovječne predstave poput Fotezova *Hamleta* – ne mora uvijek biti teatrološki istinit ako, kao u Violićevu slučaju, pokriva samo jedan vremenski isječak u ispitivanome fenomenu. Violiću je evidencija dovoljna, on kao umjetnik zaključuje točno – na osnovi onoga što je vidio i ne pada mu na pamet ni tu ni u drugim slučajevima baviti se znanošću niti istraživati još i druge izvore, služeći se teatrološkim metodama. Za znanost, za teatrologiju – to moram direktno reći svojemu profesoru Violiću, a preko njega i potonjim teatrolozima koji umanjuju i iskrivljuju značaj i Foteza i prvoga razdoblja Teatra igara u cjelini – kada se prouči cjelokupan materijal, ispada kako nije istinito ono što je Violić vidio u Fotezovu *Hamletu* i što je točno opisao, nego je istinito i točno ono što on uopće nije vidio, to jest onaj prvi *Hamlet*, prije nego je silom prilika promijenio, takoreći, kompletnu glumačku postavu. *Hamlet* o kojemu točno piše Violić ne bi nikada mogao prizvati cijeli svijet na Lovrijenc niti

⁶⁴ Mani Gotovac: *Dubrovačke mišolovke*, nav. dj., str. 65–66.

bi mogao *Igre* učiniti slavnima kao što je to učinio *onaj* Fotezov *Hamlet*. Priča o *turizmu* koju Violačić dovodi do paroksizma *turističke razglednice* (1996.) ako je u pitanju naknadna rasprava o vrijednosti Foteza kao redatelja i njegova *Hamleta*, kao i cijeloga prvog festivalskog desetljeća, ima malo veze s teatrološkim meritumom.

Ako je itko meritoran svjedok u ovome *sporu*, onda je to šekspirolog Josip Torbarina, potonji priređivač i prevoditelj *Hamleta*, koji je nakon detaljne analize predstave u *Dubrovačkom vjesniku*, 5. rujna 1952. i Foteza i njegovu režiju ocijenio najvećom mogućom ocjenom: *I tako se može reći da je ovo ostvarenje 'Hamleta' na dubrovačkom Lovrijencu bilo 'najšekspirskija' predstava, ne samo u Jugoslaviji, nego i u Evropi, a po nekim svojim odlikama ima prednosti i pred ostvarenjima šekspirskih pozornica u Engleskoj i u Sjedinjenim državama.*⁶⁵

Nasuprot visokim ocjenama Fotezova *Hamleta* u početku i dobrim dijelom njegova putovanja kroz godine Teatra igara, na kraju se ta slavna predstava iz ovih ili onih razloga umjetnički rastrojila postavši *fetiš*, u smislu u kojemu taj fenomen analizira Mani Gotovac,⁶⁶ tako da povijesno možemo govoriti o najmanje dvama prilično različitim i u svakome smislu suprotnim *Hamletima* – onoga na početku i onoga na kraju, jednoga ovjenčana uspjehom i enormnom slavom i drugoga okružena napadima i obilježena ruglom propasti i negiranja. Svatko tko hoće ova dva *Hamleta* prikazati kao jednu te istu pojavu, svjesno ili ne, pravi povijesnu teatrološku podvalu. U tome su smislu za vaše buduće režije i za vašu svijest o onome što je *sadašnje u prošlosti* osobito opasna *prekrajanja povijesti*. U djelima suvremenih autora to je prekrajanje već *uspješno* obavljeno: Fotezov *Hamlet* s početka zamijenjen je onim s kraja, *turističkim*, sâm Fotez je detroniziran – od velika postao je prosječnim redateljem, a čudesno *dogođanje kazališta*, prvo i najveće razdoblje Teatra igara, različitim je novopovijesnim operacijama svedeno na *pionirski značaj*.

Pitate me kako se to zapravo dogodilo da se istina o velikome prvom desetljeću *Dubrovačkih ljetnih igara* u radovima autora poslije devedeset i prve pojavi kao krivotvorina, kao novopovijesni falsifikat? Priča graniči s nevjerovatnim. Koliko sam ja uspio istražiti, glavni je *krivac* jedan od najboljih redatelja u povijesti Teatra igara – Georgij Paro. Kod njega vjerovatno nije bilo namjere krivotvorenja povijesnih činjenica, juridički rečeno: nije to bio *zločin s predumišljajem*, zato je njegovo prekrajanje festivalske povijesti tako silno uspjelo. Početkom sedamdesetih Paro je režirao dvije velike predstave, Brechtova *Eduarda II.* 1971.,⁶⁷ na kraju Spaićeva

⁶⁵ Dr. Josip Torbarina: *Hamlet na Lovrijencu*, *Dubrovački vjesnik*, Dubrovnik, 5. rujna 1952., br. 102.

⁶⁶ V.: Mani Gotovac: *Dubrovačke mišolovke*, nav. dj.

⁶⁷ Bertolt Brecht: *Eduard II.*, Festivalski ansambl, tvrđava Lovrijenac, r.: Georgij Paro, *Dubrovačke ljetne igre*, Dubrovnik, 1971.

mandata kao ravnatelja Teatra igara i Krležina *Areteja* 1972.,⁶⁸ na početku mandata Marijana Matkovića. Između tih dviju velikih predstava skrio se hijat propasti *hrvatskog proljeća*. Jedna je metaforički predskazala turbulentna društvena zbivanja, druga se na sličan način, ali u posve različitu kazališnome modusu hranila njihovim posljedicama. Iduće godine Paro je postavio Krležina *Kolumba*,⁶⁹ kojim je ironijski zatvorio ciklus i te će tri predstave obilježiti *vrijeme aretejsko* u kojemu *Dubrovnik pjeva Krležu*, kako je to zabilježio Dalibor Foretić, jedan od vodećih kazališnih kritičara toga razdoblja.⁷⁰ Nakon tako velikih uspjeha, posve logično, Paro će doći na čelo Teatra igara. U to doba se kod njega kao novoga kormilara festivalskoga broda (i ne samo kod njega) javlja potreba da osmisli cijeli tijek plovidbe *Dubrovačkih ljetnih igara*, od samih početaka do njegova vremena. Piše tekst *O dubrovačkim scenskim prostorima*, koji je najprije objavljen na češkome,⁷¹ a zatim na hrvatskom jeziku,⁷² onda na poljskom,⁷³ da bi na kraju bio objavljen i na engleskome u međunarodnom izdanju novosadske *Scene*.⁷⁴ Paro piše *skicu* o problemu mišljenja prostora na *Igrama*, ograđujući se kako ne misli pisati nikakvu *povijest Igara*, ali upravo to radi. U skladu s vladajućim *historicismom* toga vremena, on tretman prostora dijeli u tri razvojne faze. Prvu (Fotezovu i Gavellinu) navodno karakterizira izlazak iz *scene-kutije pod zvjezdano nebo bez nekog posebnog odnosa prema problemu igranja na otvorenom scenskom prostoru*.⁷⁵ Drugu (Spaićevu) fazu šezdesetih karakterizira *primjena ambijentalnih načela iz Gavelline Hekube*⁷⁶ prema kojima scenski prostor prvenstveno ilustrira scenski realitet tih komada, s nekim pomacima *u korist scenskog efekta u službi dramaturgije* i upotrebe *scenskog znaka*, a to su već odlike *pravog ambijentalnog kazališta, na koje će se u Dubrovniku ipak još trebati pričekati*.⁷⁷ To *pravo ambijentalno kazalište* nastupa u trećoj fazi, upravo s Parovim predstavama kroz *uporabu scenskog prostora kao kazališne metafore*.⁷⁸

⁶⁸ Miroslav Krleža: *Aretej*, Festivalski ansambl, tvrđava Bokar, r.: Georgij Paro, *Dubrovačke ljetne igre*, Dubrovnik, 1972.

⁶⁹ Miroslav Krleža: *Kristofor Kolumbo*, Festivalski ansambl, na plovidbi brodom *Santa Maria* oko Lokruma, r. Georgij Paro, *Dubrovačke ljetne igre*, Dubrovnik, 1973.

⁷⁰ Dalibor Foretić: *Hrid za slobodu*, *Dubrovačke ljetne kronike 1971. – 2001.*, Matica hrvatska Dubrovnik, drugo prošireno izdanje, uredio Miljenko Foretić, Dubrovnik, 2002.

⁷¹ Časopis *Scenografie*, Divadelni ustav, Praha, 1/1978.

⁷² *Scena*, Novi Sad XIV/4, jul – avgust, 1978.

⁷³ Časopis *Dijalog*, Warszawa, XXVI/8 (280), sierpien 1979.

⁷⁴ *Scena*, Novi Sad, *English issue*, 3. 1980.

⁷⁵ Georgij Paro: *O dubrovačkim scenskim prostorima – skica*. U: Georgij Paro: *Iz prakse – Gavella, Amerika, Dubrovnik...*, Hrvatsko društvo kazališnih kritičara i teatrologa, Teatrologijska biblioteka, urednik Nikola Batušić, Zagreb, 1981., str. 147–165.

⁷⁶ Marin Držić: *Hekuba*, Festivalski ansambl, park Gradac – poljana iznad Danača, r.: Branko Gavella, *Dubrovačke ljetne igre*, Dubrovnik, 1959.

⁷⁷ Georgij Paro, isto, str. 157.

⁷⁸ Termini u *italiku* izvorno su Parovi.

Ne mislim da su ovako iznesene tri razvojne faze Teatra igara izraz nekoga Parova veličanja samoga sebe i samohvalisanja. U to vrijeme došli su na *Igre* vrlo dobri kazališni kritičari poput Dalibora Foretića, Petra Brečića i Marije Grgičević, koji su znali zbivanja i trendove u svjetskome teatru, ali, nažalost, nisu poznavali veliki Teatar igara pedesetih, a bio im je slabije znan i Spaićev teatar šezdesetih⁷⁹ te su u Parovim predstavama prepoznali prvi *pravi ambijentalni teatar*. Izuzetak je Mani Gotovac, koja *Igre* poznaje i prati od početka, ali ona je svoje uvide o teatru pedesetih – uz pojedina disonantna kritička priopćenja, osobito vidljiva u knjizi *Dubrovačke mišolovke* – ipak morala prilagoditi mišljenju kritičarske većine. Ako ste u vrijeme komunizma u bilo kojemu pogledu ili oblasti ljudskoga djelovanja veslali protiv struje, odnijela bi vas voda. S violičevskim *neuklapanjem* niste mogli (a možda niti smjeli) daleko stići. Prema priznanju samoga Violića – kada je 1973. odbio režiju *Hamleta* na Lovrijencu, koju mu je nudio tadašnji ravnatelj Teatra igara Marijan Matković – nije niti sanjao kako više nikada neće režirati na *Dubrovačkim ljetnim igrama*.⁸⁰ Kao kuriozum navodim da se i meni dogodila slična stvar: kada sam desetljeće i pol poslije svoga profesora odbio preuzeti mjesto ravnatelja Teatra igara i režiju *Hamleta* na Lovrijencu, koju su mi nudili predsjednik Vijeća Igara Joško Juvančić i ondašnji direktor Luka Obradović, nisam niti pretpostavljao da nikada više u ruke neću dobiti *festivalski ansambl* (barem ne za režiju nekoga dramskog teksta).⁸¹

Ali vratimo se mi važnijoj temi i Georgiju Paru, od koga su onda, sedamdesetih godina, ne samo kao od direktora nego i kao od najuspješnijega redatelja svi, a osobito kazališni kritičari, očekivali da napokon formulira svoja *otkrića* nove, dublje podudarnosti teksta i ambijenta s jedne, i ambijenta i načina igre s druge strane. I Paro im je povjerovao (teško je odoljeti slavi i sirenskomu zovu kazališne kritike) te se kao filozofijski obrazovan redatelj utekao *historicizmu* (kako je Karl Popper okrstio hegelijanski konstrukt povijesti),⁸² što podrazumijeva *napredak* – hod pojma kroz povijest i njegov razvoj u povijesnosti do ozbiljenja samosvijesti u ideji *apsolutnog duha*. To što je Poppera kod Hegela nagnalo na ozbiljnu kritiku kod mene bi danas izazvalo humorističke učinke da nije bilo Lenjina, koji je izjavio kako je Marx Hegela *okrenuo naopačke*.⁸³ Ono što je u izokrenutu marksističkome shvaćanju *napredno* uvijek podrazumijeva da postoji i

⁷⁹ To se ne odnosi na Mariju Grgičević, koja je bila velika poznavateljica i štovateljica Spaićeva redateljskoga djela, o kojemu je napisala izvrsnu studiju. V. Marija Grgičević: *Redatelj veličanstvena opusa*. U: *Kosta Spaić*, monografija (urednica Antonija Bogner Šaban), Kapitol, Zagreb, 2004., str. 29–128.

⁸⁰ Božidar Violić: *Neuklapanje u prostor*, nav. dj., str. 94–97.

⁸¹ Vidi o tome u: Dalibor Foretić: *Hrid za slobodu*, nav. dj., str. 242.

⁸² V.: Karl Raimund Popper: *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji*, preveli: Dražen Karaman (I. svezak), Filip Grgić i Darko Polšek (II. svezak), KruZak, Zagreb, 2003.

⁸³ V. I. Lenjin: *Država i revolucija*, preveo Rodoljub Čolaković, Kultura, Zagreb, 1947.

ono *nazadno*, ali u njemu postoje klice napretka što kličaju i bujaju dok ne dovedu do revolucionarnog skoka odnosno prelaza kvantitete u novu, veću kvalitetu. Rat teze i antiteze dokončava u revolucionarnoj sintezi, borba klasa od prvobitne zajednice preko robovlasničkoga, feudalnoga i buržoaskoga društva nalazi svoju svrhu u konačnome ukidanju eksploatacije i ozbiljenju ideje-vodilje avangarde proletarijata u besklasno društvo, komunističkom *carstvu slobode*. Paro se mora priznati da je u promišljanju scenskoga prostora na *Igrama* jednako blizak *pravomu Hegelu* kao i onomu *okrenutom naopačke*; za svako prekrajanje povijesnoga materijala uvijek ima neku ispriku, neko *mora mu se priznati* ili *bilo bi krivo i nepravedno ustvrditi*, čime, tobože, zadržava *objektivnu* kritičku distancu, međutim konstrukt povijesti, tekao on pravocrtno ili bio skokovit, uvijek forsira neku ideju povijesti nasuprot povijesnomu materijalu koji se otpisuje (i najčešće činjenično iskrivljuje) kao *otpad povijesnosti*.

Pokušavajući u hodu pojma scenskoga prostora kroz povijest *Igara* otkriti ideju razvoja *pravog ambijentalnog kazališta*, Paro ju je našao u Gavellinoj režiji Vojnovićeva dramoleta *Na taraci* (1953.), iz one prve faze, takoreći u zametku: *Taraca kod Gavelle nije bila samo terasa na kojoj se igrala predstava, već Gruž, i Petka, i more; prostor scene širio se prostorom svijeta. Čak i buka iz gruške luke – koja je ometala predstavu – postajala je na određen način sastavni dio sveukupnog smisla predstave Tarace, neki uljez u svijet gospara Lukše koji će mu još simboličnije i intenzivnije od 'can-cana' zauvijek oduzeti mir i spokoj. To je već bio ambijentalni teatar u današnjem smislu tog pojma, ali odveć preuranjen da bi 'teatar Igara' mogao krenuti putem takvog mišljenja. Trebalo je proći dvadesetak godina, pa da zvuk aviona u predstavi Areteja na Bokaru (1972.) postane njezin integralni i značajni sastavni dio...*⁸⁴

Nemojte se smijati! Paro je bio previše filozofijski obrazovan da bi mislio kako su *buka iz luke* u *Taraci* ili *zvuk aviona* iznad *Areteja* glavni znak *pravog ambijentalnog kazališta*, on je time samo želio reći kako je njegovo ambijentalno kazalište sposobno biti u dosluhu s duhom vremena (*zeitgeist*), da je u stanju primiti i takve slučajne pojave kao svoj sastavni dio; otprilike onako kao što je prvi autor predmnijevana socijalnoga konstrukta – Platon smatrao kako *ideja dlake* ili *ideja prašine* ne mogu kao nužne iskrivljenice ništa poremetiti na *čistoj ideji*.

Kada makar i u najboljoj namjeri krojite povijest na prokrustovskoj postelji ideja, kada morate prikazati povijesni razvoj ideje *pravog ambijentalnog kazališta*, morate odsjeći sve ono što strši kao puki povijesni otpad. A u Parovoj podjeli na *faze razvoja* ambijentalnoga Teatra igara, u prvoj fazi najviše *strši* velika i najslavnija predstava – Fotezov *Hamlet*. Sa stajališta povijesnoga konstrukta razvoja *pravog ambijentalnog kazališta* nju prvu treba odsjeći. Kada bi se njoj priznalo ono što joj priznaju mnogi kritičari

⁸⁴ Georgij Paro: *O dubrovačkim scenskim prostorima (skica)*, nav. dj., str. 153.

iz njezina vremena, da je u potpunosti ostvarila ideju ambijentalnoga teatra, naravno – na svoj specifičan način, kao i svaka velika predstava, da je savršeno razradila načelo svojevrstne vertikalne mizanscene, čime je i samo nebo uvukla u predstavu, slično kao što je Gavella u *Taraci* uveo zalaz sunca, brdo Petku i gruški krajolik te da je onim, u osvrtima često spominjanim, topovskim pucnjevima s Lovrijenca Fotez teatralizirao cijeli Grad; majke su u ono doba djeci dopuštale izlazak *između dva topa* – kada kralj napija zdravicu na početku i kada odnose mrtvo Hamletovo tijelo na kraju – i možda je tu teatralizaciju širega ambijenta predstave napravio i bolje i dramaturški smislenije od Para, koji je u tu svrhu slao *mornare sa 'Santa Marije'* da po ulicama i *betulama* pjevaju pjesme iz *Kolumba* – e, onda bi povijesni konstrukt razvoja ideje *pravog ambijentalnog teatra* postao sasvim izlišan i ne bi nikako mogao naći ostvarenje svojega hegelijanskog *apsolutnog duha* čak ni u istinski sjajnoj i velikoj Parovoj režiji Krležina *Areteja*.

Paro akciji odstranjivanja onoga što strši pristupa krajnje oprezno i kao vješt pseudopovijesni kirurg – s rukavicama koje odmah hvale ono što dotaknu da bi čas zatim odsjekle hvaljeno mjesto odlažući ga u povijesni otpad. *Igre su nastale pedesetih godina* – piše Paro – *i u svojim počecima nose glavno obilježje teatra tog vremena: dominira dramska literatura*. Na *Igrama* još nema pisaca koji u to vrijeme *kraljevstvo riječi dovode u pitanje* (Beckett, Ionesco), u čemu Paro vidi *svojevrsni konzervativizam*, ali i *specifičnosti teatra Igara koji je svoj stvaralački potencijal i poriv za istraživanjem u to vrijeme iscrpljivao više prilagođavajući postojeće literarno kazalište otvorenim scenskim prostorima, nego baveći se anti-dramom*.⁸⁵

Ovo je toliko *rukavičarski* formulirano i Fotezov je *poriv za istraživanjem* tako jasno pohvaljen kao kada bih ja vašu seminarsku ideju o izvedbi *Sna ivanjske noći* u šetnji na putu od Lagvića do planinarskoga doma *Risnjak* na Sljemeni hvalio zato što se tamo više bavite pjevanjem ptica u šumi nego režiranjem. I nije tu, u počecima Teatra igara, bilo nikakva *prilagođavanja postojećeg literarnog kazališta otvorenim scenskim prostorima*, kao što piše Paro, nego su se, već u prvoj sezoni, razni tekstovi hrvatske dramske baštine prvi put u povijesti našli zajedno, na istome mjestu – na posebno za tu svrhu izgrađenoj Ljetnoj pozornici. Prva dekada Teatra igara označena je velikim istraživanjem i velikim otkrićima i uspjesima baštinskoga, posebno Držićeva teatra u ambijentu. Počelo je jednom od najboljih predstava u povijesti *Igara*, Stupičinom režijom Fotezove adaptacije *Dunda Maroja*; Fotez je već 1951. s *Plakrom* osvojio *ambijent*, ali da je u režiji *Plakira* ostao samo na adekvaciji dramaturške i izvedbene slike, ne bi tom, kao ni režijom *Hamleta* iduće 1952. godine, ostavio toliko dubok dojam na Gavellu tako da je naš najveći redatelj već 1953. požurio postaviti čak dvije predstave u Teatru igara – Goetheovu *Ifigeniju* u Fotezovu prostoru

⁸⁵ Paro, isto, str. 149.

parka Gradac i Vojnovićev dramolet *Na taraci* u Gundulićevu ljetnikovcu na gruškoj obali, služeći se u osnovi Fotezovim poetičkim *otkrićima*, načelima *adekvacije* i *angažiranosti*. Do kraja prve dekade, do Gavelline nešto manje uspjele režije Držićeve *Hekube* (1959.), bit će na *Igrama* izvedeno deset premijera Držićevih tekstova; vrhunac toga velikog istraživanja *Držićijane* bio je veličanstveni Spaićev uspjeh sa *Skupom* (1958.). Ništa se o tome prvom razdoblju Teatra igara iz Parove *Skice* ne zna i ne razumije, a ako se nešto i spominje, to je ili krivo ili se dogodilo u nekome drugom vremenu. Tako on hvali Foteza jer je, kaže, *zadužio hrvatsko, jugoslavensko i evropsko kazalište scenskim otkrićem Marina Držića, bez čijih je djela nezamisliv repertoar Dubrovačkih ljetnih igara*,⁸⁶ a kako se to *otkriće* dogodilo još davne 1938.,⁸⁷ ono ima veze s temom Parove *prve faze teatra Igara* kao i ono malo prije spomenuto pjevanje s pticama u šumi.

Ipak je najzanimljivije Parovo *odsijecanje* Fotezova *Hamleta* s Prokrustove postelje ideje razvoja *pravog ambijentalnog kazališta*. *Prvih je godina Hamlet na Lovrijencu bio manje-više kazališna predstava, prenesena iz scene kutije u otvoreni prostor, bez nekog posebnog odnosa prema problemu igranja na otvorenom scenskom prostoru* – piše Paro. *Problemski prisutan bio je samo tehnički element igre: treba govoriti glasnije i razgovjetnije, potrebno je više statista da se u pojedinim skupnim prizorima vizualno popuni nekoliko razina velike tvrđave, itd. itd... Sve drugo bilo je isto kao i na konvencionalnoj pozornici; čak je bio podignut i plato od praktikabala, kako bi se poboljšala vizura gledateljima...*⁸⁸

Posve drukčiju sliku prenose svjedoci iz vremena premijere. Na primjer, šekspirolog Josip Torbarina:⁸⁹ *Tu je zatim u pozadini takozvana U-platforma, koja daleko seže u nenatkriveno gledalište, kao što je sezala u Šekspirovu kazalištu. Što znači to igranje pod vedrim nebom, vidjelo se najbolje u nekim prizorima kao što je onaj u drugom činu, gdje Hamlet kaže Rosencrantzu i Guildensternu: – Gledajte taj divni svod, što se diže nad nama, taj veličanstveni krov, urešen zlatnim vatrama! – dok krijesnice kao po naredžbi kližu dubrovačkim nebom.*

Ne može ni Paro pokuditi sve u *Hamletu*, rukavice su, rekao sam, ambivalentne, i hvale i otkidaju, ponešto stane i u Prokrustov format: *Teatar je izašao pod zvjezdano nebo – to je samo po sebi već toliko značajno i novo, toliko uzbudljiv i zaokupljujući događaj i doživljaj, da se u početku nisu u svezi s tom činjenicom ni postavljali problemi estetske naravi. Bilo bi, međutim, krajnje nepravedno ne odati dr. Fotezu priznanje za logičan i dramaturški besprijekoran redateljski raspored Hamletovih scena na shakespeareovski*

⁸⁶ Georgij Paro: *O dubrovačkim scenskim prostorima*, nav. dj., str. 149.

⁸⁷ Marin Držić: *Dundo Maroje*, preradba i režija Marko Fotez, Hrvatsko narodno kazalište, Zagreb, 1938.

⁸⁸ Georgij Paro, isto, str. 150.

⁸⁹ Josip Torbarina: *Hamlet na Lovrijencu*, nav. dj.

bogodano razvedenom Lovrijencu. Taj se (Fotezov) odnos dramaturgije i tlorisa zadržao u lovrijenačkim izvedbama **Hamleta** sve do danas [...] Pa ipak, teško mi je – iz današnjeg iskustva – nazvati Fotezova **Hamleta** ambijentalnom predstavom.⁹⁰

Ali zašto je, zaboga, Paru teško, kada i sâm navodi kako *Fotezov odnos dramaturgije i tlorisa* djeluje na potonje izvedbe *Hamleta* na Lovrijencu gotovo snagom norme? Nije Fotez kriv što te predstave nisu imale onu snagu eksperimenta i značaj inovacije koju je on – kao istinski kazališni istraživač – uvijek širio oko sebe. Upravo *odnos dramaturgije i tlorisa* i jest ona estetska kategorija po kojoj možemo procijeniti je li neka predstava prenesena iz kazališne scene-kutije i samo formalno adaptirana za otvoren prostor ili je otpočetka suvislo mišljena kao ambijentalni teatar.

– *S druge strane*, – odgovara Paro nakon hvalidbe, tonom „odozgo“ i pomalo ironično – *bilo je i nekih naivnih prilagodbi teksta i zatečenog prostora tvrđave: prvi Hamleti na Lovrijencu teško bi odolijevali, a da monolog biti ili ne biti ne izgovore sjedeći ili oslonjeni o zdenac, pa dok su biti* obično izgovarali zagledani u nebo, *ne biti je bilo upućeno do u dno bunara.*⁹¹

Zbunjen sam i čudim se Paru zbog tolike nepreciznosti. Možda je on ipak *prve Hamlete* (takvu formulaciju o glumcu nisam nigdje sreo) pobrkao s *posljednjima* jer vjerodostojni svjedok prof. Torbarina o prvome Hamletu Veljka Maričića, neposredno nakon premijere, govori nešto sasvim drugo: *Još malo i... htjedoh reći, dići će se zastor. Ali ne, zastor se ne će dići, jer ga nema, kao što ga nije bilo ni u Šekspirovu kazalištu. Nema velikog zastora koji bi dijelio pozornicu od gledališta, glumce od publike. I to je prva velika odlika ovih dubrovačkih 'Hamletskih večeri'. Činjenica što je prostor za gledaoce tako ograničen, ta činjenica koja je imala i svoje neugodne posljedice financijske prirode, imala je i svoje dobre strane. Zahvaljujući tom malom gledalištu stvorena je tako intimna atmosfera, uspostavljen je tako blizak i neposredan dodir između glumaca i publike, da je gledalac imao osjećaj kako sam učestvuje u predstavi, kako je putem nekog naročitog povlaštenja dobio pristup u dvor danskog kralja i kako tamo, nezapažen, iz neposredne blizine promatra tu krvavu nordijsku tragediju. Imao je dojam da mu se glumci povjeravaju i iznose njemu lično svoje tajne i mračne strasti. To je osobito došlo do izražaja u velikim Hamletovim monolozima, koji su u profinjeno diskretnoj interpretaciji Veljka Maričića u ovim dubrovačkim prikazanjima izgubili svaki prizvuk one teatarske i teatralne konvencionalnosti, koju ti monolozi nužno moraju zadržati kod predstava na običnim pozornicama, gdje se radnja odvija dvodimenzijalno, kao unutar teškog i pozlaćenog okvira neke slike. Sretna je bila zamisao redatelja da za vrijeme ovih monologa na posve tamnoj pozadini reflektorom osvijetli samo Hamletov lik i tako istakne centralni značaj njegove*

⁹⁰ Georgij Paro: *O dubrovačkim scenskim prostorima*, nav. dj., str. 151.

⁹¹ Georgij Paro, isto, str. 152.

ličnosti i važnost svake riječi, a svaka je riječ dobivala svoju punu vrijednost, zahvaljujući izvrsnoj dikciji Veljka Maričića i savršenoj akustici mjesta.⁹²

Navodim još i jedno sjećanje iz prije spomenute knjige Mani Gotovac, iz kojega je razvidno kako je velika predstava poput Fotezova *Hamleta* bila u stanju u sebe upiti sasvim slučajne događaje iz okoline i prenositi ih u gledalište kao svoj sastavni dio, možda ne manje upečatljivo od one *buke u Gruškoj luci* iz Gavelline *Tarace* ili leta zrakoplova preko tvrđave Bokar u Parovoj režiji *Areteja*: *Kada se igrao Fotezov Hamlet na Lovrijencu, još pedesetih godina, znalo je nad tvrđavom nadlijetati jato šišmiša. Sjećam se jedne noći, Veljko Maričić (Hamlet) nadmudrivao se s grobarom i Yorickovom lubanjom, a leteći miševi kružili su, vraćali se i opet kružili nad njegovom glavom. Ta pomalo nakazna stvorenja, taj nizak, taman i slijep let, taj nelagodan šum, pa onda osuđenost ovih bića na neprekidno udaranje krilima, i uopće njihova genetska promašenost, upravo na tom prizoru na groblju, upravo među Shakespeareovim rečenicama, pojačavala su neobjašnjivo i snažno, upravo do ludila, doživljaj ove scene i cijelog Hamleta.*⁹³

Mogao bih navesti barem još dvadesetak sličnih primjera, kao i dvadesetak prekrajanja povijesne istine što ih je Paro proizveo u raspravi od nepunih dvadesetak stranica, ali neću. Radije ću stati s kritičkom analizom njegova novopovijesnoga konstrukta jer ne bih želio da u kazališni život pođete s dojmovima o Paru-piscu kazališnih krivotvorina i da vam takvi dojmovi pomute one o Paru-redatelju, koji nas je sve zadužio svojim uistinu velikim predstavama. Ne bih vam tu raspravicu niti spominjao da prije spomenuti kazališni pisci i mnogi drugi znanstvenici nisu u potpunosti preuzeli Parov pseudopovijesni konstrukt o *tri faze teatra Igara* kao gotovu istinu, ponavljajući njegove *argumente* o Fotezu, Gavelli, Štupici i Spaiću kao pjesmicu koju su naučili napamet, još i prepjevanu pomoću Violíćeve splitski zločeste duhovitosti. U tome zboru naročito se ističe glas kritičara Dalibora Foretića, koji je – po vlastitu priznanju – prvi put došao na *Igre* tek 1971., ali je ipak spremno prihvatio rečenu Parovu podjelu povijesti Teatra igara na tri razvojne faze i još ju ukrasio i dopjevao *vlastitim vide-njem*, kao neka teatrološka vidjelica koja na Parovoj *Santa Mariji* plovi čudesno kroz vrijeme – unatrag.

Prvu fazu otkrivanja prostora mogli bismo nazvati i fazom iščuđavanja – pjeva Foretić. Dubrovnik je za kazališne zanesenjake, pionire koji su se okupili u njemu bio nova obala, djevičanska zemlja. Ima li išta prirodnije što su se, iskrcaвши se, iščuđavali nad svakom pojedinošću? No, kao i svi putnici-more-plovci, i oni su sa sobom donijeli prtljagu starih navika i shvaćanja. Možda i nesvjesno tražili su u novim, ambijentalnim scenskim oblicima scenu-kutiju. Ambijent je u prvom scenskom promišljanju djelovao prije svega kao kulisa.

⁹² Dr. Josip Torbarina: *Hamlet na Lovrijencu*, nav. dj.

⁹³ Mani Gotovac: *Dubrovačke mišolovke*, nav. dj., str. 177.

*Jedno od prvih velikih otkrića bio je Lovrijenac kao pozornica za **Hamleta**. Prostorno promatrana, ta pozornica je, unatoč svojoj razvedenosti na više razina, djelovala kao scena-kutija [...] Lovrijenac je očiti dokaz promišljanja ambijentalne scene kao scene-kutije.*⁹⁴

Što možemo očekivati od *Hamleta* na Lovrijencu (unatoč sjajnomu glumcu Frani Maškoviću) kada u festivalskoj programskoj knjižici 2019. godine nađemo upravo taj Foretićev tekst ispjevan na neviđeno po Parovu konstrukt?⁹⁵

Doklegod budete prihvaćali, vi, sadašnji i budući redatelji, kao i vaša publika, krivotvorine o vlastitoj kazališnoj povijesti, nećete moći niti vidjeti niti napraviti ijednu istinski veliku kazališnu predstavu. To je *kazališni zakon* s kojim sam vas želio upoznati. Neka mu kao na nekome novčiću na aversu piše: *posljednji kazališni zakon*. Želite li vidjeti što piše na reversu, nažalost, ne vidi se – novčić je potpuno izguben s te strane.

III. TREĆA STRANA MEDALJE

Namjera mi je da na temelju dugogodišnjeg iskustva 'profesionalnog gledatelja' dramskih predstava na Dubrovačkim ljetnim igrama, te vlastitog redateljskog rada, pokušam iznijeti neka zapažanja na temu otvorenih scenskih prostora [...] No, unatoč neminovnom kronološkom pristupu nikako ne pretendiram na pravljenje neke 'povijesti' Ljetnih igara. U prvom redu, ne smatram razdoblje od trideset godina dostatnim da bi se govorilo o povijesti, a osim toga, to i nije moj posao.

(Georgij Paro: *O dubrovačkim scenskim prostorima*, 1978.)

Bojim se da ću danas trošiti riječi uzalud, a neću vas naučiti bog zna čemu. Novčić, medalja ili nešto drugo, uzaludno svakako, a ipak mi se čini prevažnim s obzirom na ono o čemu smo govorili na aversu. Dotičemo se sada područja koja nemaju izravnu vezu s kazalištem, a ako takva veza postoji, bilo bi bolje da je nema. To nije ni sjena kazališta jer je sjena kazališta prirodan dio svakoga kazališta – tu je sjena sve prekrila, pa čak i samu sjenu; gdje nema svjetla, nema ni sjene.

Vidim vam u očima koliko vas privlači taj neobični izraz: *sjena kazališta*. Sve ono što se u kazalištu događa izvan svjetla reflektora, iza pozornice i što ostaje skriveno oku publike – to vam je *sjena kazališta* u doslovnome smislu te riječi. Ali kako se svaki kazališni pojam, a ne samo pojam

⁹⁴ Dalibor Foretić: *Hrid za slobodu*, nav. dj., str. 10–11.

⁹⁵ Shakespeare: *Hamlet*, Festivalski ansambl, r.: Paolo Magelli, *Knjižica predstave*, ravnateljica Ivana Medo Bogdanović, intendantica Dora Ruždjak Podolski, pomoćnik za dramski program Saša Božić, 70. *Dubrovačke ljetne igre*, Dubrovnik, 2019.

dramskoga lika, čim ga pokušamo pobliže objasniti raspršuje i kao da bježi pred definicijom, tako je i sa *sjenom*. Zadovoljite se ako vam najopćenitije kažem kako postoje *bijele* i *tamne* kazališne sjene. *Bijele* obuhvaćaju čitav niz radnji i događaja što se odvijaju iza kulisa (*off stage*), a nužno su potrebne procesu stvaranja predstave te služe za dobrobit kazališta, dok su *tamne* brojne zakulisne radnje koje ne služe ničemu drugome doli interesu i taštini pojedinaca i uskih grupa, tzv. *klanova*, a osobito glumce, glumice i redatelje raznose od usta do usta kada u vidu skandala izbiju u javnost i oduvijek samo štete našoj umjetnosti. *Sjena laži* osobito je opasan oblik koji prekriva i samu sjenu kazališta. Danas jednako nastaje u proizvodnji lažnih *uspješnica* kao i u krilu teatrologije i kritike, a u staroj Grčkoj ustajala je iz gledališta, nerijetko iz onoga njegova elitnoga dijela koji je pripadao vlasti, progonila je i kažnjavala glumce i performere – drska Alkibijada osudila je na smrt, ali je on na vrijeme pobjegao iz Atene. Kada se ona jednom osovi na noge, zavija u svoj tamni veo i razara sve što prekrije i tada je s teatrom svršeno. Iza nje – *na putu užasa* – ostaju tamne mrlje u prostoru i vremenu, koje na karti ljudske povijesti označavaju područja i doba bez kazališta. Termin pripada Vjeranu Zuppi; izrekao ga je komentirajući našu kazališnu situaciju još davne 1993., ali s ponešto proročanskim konotacijama: *Ono što se dogodilo sa splitskim teatrom je strašno, to se ne da utajiti. Ali na putu užasa⁹⁶ nije samo splitski teatar, nego i svi ostali.⁹⁷ Danas vam, dakle, govorim o onome o čemu radije ne bih govorio; govorim samo zato što se bojim da smo u hrvatskoj teatrologiji, a to eo ipso znači i u hrvatskome teatru, već zašli u to područje sjene, a više ga ne prepoznavemo kao takvo.*

U tome smislu moram ekskulpirati Para: nisu njegova *zapažanja na temu otvorenih scenskih prostora* kriva što su potonji redatelji, kritičari i teatrolozi, pišući povijesne sinteze o Teatru igara, uzeli njegovu *Skicu*, koja vrvi povijesnim netočnostima i kazališnim proizvoljnostima, kao autoritativnu istinu – povijesni sažetak o *razvojnim fazama* ambijentalnoga teatra na *Igrama*. Nisu ni ti redatelji i teatrolozi krivi sami po sebi niti se povijesni teatrološki falsifikat, posebno onaj o prvome velikom desetljeću Teatra igara, pojavio kao plod njihove zle namjere. Nešto je daleko veće tu u igri, nešto u što su ljudi desetljećima ulagali svoja znanja, ideje, pa čak i živote, a sve se to na koncu razotkriva kao puka *povijesna laž*,⁹⁸ koja se na različite načine širila ovim prostorima sve dok nije potpuno zavladała u glavama mnogih ljudi koji ovdje misle povijest – i ne samo kod njih nego i u onih koji misle filozofiju, književnost, teatar, ma bilo što. Na primjer: poslije

⁹⁶ Podvukao M. S.

⁹⁷ Vjeran Zuppa: *Uglavnom o šutnji* (razgovor s Heni Erceg, prvotno objavljen u *Feral Tribuneu* 27. srpnja 1993.). U: Vjeran Zuppa: *ISPRUŽENI JEZIK i drugi razgovori, uglavnom o politici*, izdanja anti**barbarus** i Feral Tribune, Split – Zagreb, 2007., str. 91.

⁹⁸ Karakteristični izrazi i pojmovi iz različitih povijesnih razdoblja o kojima je riječ u ovom predavanju navedeni su u *italiku*.

Prvoga svjetskoga rata pojavio se *kralj-ujedinitelj*, koji je ostvario *davnašnje težnje i san našega naroda* – Slovenaca na zapadu, Hrvata na sjeveru i jugu te Srba na istoku – za *sjedinenjem* u jedan jugoslavenski narod i jednu zajedničku zemlju – Jugoslaviju.

Lako se vama danas smijati! Vi ne nosite na leđima povijesne terete koje su nosili prethodni naraštaji ili možda još ne znate da ih nosite. U taj *san o sjedinenju* bili su povjerovali naši najbolji umovi – Krleža, Andrić, Ujević i tada su počeli pisati *ekavicom*; otada je prošlo samo sto godina. Nakon pucnjeva Puniše Račića u Narodnoj skupštini (1928.) pojavljuje se otrežnjenje, uskoro, nažalost, i *poglavnik*, koji će 1941. – na krilima nje-mačkoga i talijanskog fašističkog oružja i uz rasne zakone protiv Židova, Srba i Cigana – ostvariti tobožnje težnje i *san hrvatskoga naroda* za svo-jom *Endehazijom*. Nakon narodnooslobodilačkoga rata na povijesnu scenu 1945. slavodobitno stupa pobjednik nad fašizmom i domaćim kvislinzima Josip Broz Tito, koji će ponovno ujedinjene južnoslavenske zemlje pove-sti putem *sna o bratstvu i jedinstvu, miroљjubivoj koegzistenciji i radničkom samoupravljanju*. Zatim slijedi predsjednik Tuđman s najvećim, *devetstogo-dišnjim hrvatskim snom* o samostalnosti i pobjedom u *Domovinskome ratu*, ali pustimo njega, to vam je već bolje poznato. Mnogo se na ovim našim prostorima *sanjalo*; ostvarivani su različiti *sni*, koji su se naknadno razot-krili kao *utopije* (i *distopije*).

Vratimo se načas maršalu Titu! Šteta što je taj *heroj borbe naroda protiv okupatora* bio ujedno i vođa revolucije, koja će prema unaprijed predvide-nu programu *diktature proletarijata*, preuzetom od tzv. *klasika marksizma* (Karl Marx, Friedrich Engels, Vladimir Iljič Lenjin) i osobito iz Staljinova *Dijamata*,⁹⁹ odnijeti brojne *ostatke preživjeloga buržoaskoga režima* kao uglav-nom nedužne žrtve *prve petoljetke* izgradnje nova, socijalističkoga društva.

Stotinu godina (a možda i više) na ovim su našim prostorima ljude trenirali *historicismu* i mišljenju *povijesnog konstrukta* – a njemu je *forma* uvijek ista, samo mu se mijenja *sadržaj* – *jugounitarizam* zamijenjen je *ustaškim fašizmom*, a taj opet *jugokomunizmom* etc. i t. sl. Svaki je od tih režima sebe vidio kao ostvarenje *vjekovnog sna naroda*, prekrajajući povi-jest prema vlastitoj ideji. *Prekrajanje* se s velike povijesne scene u svakome novom režimu obvezno prenosi na sve male pozornice, na pojedina pod-ručja i struke, pa tako i na teatar. U takvim okolnostima predmet se ne ispituje *ad rem* nego uvijek *ad autoritatem*, a u slučaju *Dubrovačkih ljetnih igara* autoritet je još i prije Domovinskoga rata pronađen u Georgiju Paru i njegovoj skici *O dubrovačkim scenskim prostorima*.

Na primjeru pisanja Dalibora Foretića, koji je Parove skicozne teze o trima razvojnim fazama Teatra igara nadopjevao i nadopunio metodom *na neviđeno*, pokazao sam vam kako se povijest *Dubrovačkih ljetnih igara*

⁹⁹ Josip Visarionovič Staljin: *O dijalektičkom i historijskom materijalizmu*, Kultura, Beograd, 1945.

prekrajala i falsificirala u hrvatskoj teatrologiji, što je onda išlo uporedo s prekrajanjem i falsificiranjem opće povijesti, pa je stoga i u teatrologiji prekrajanje uzimano i doživljavano *pod normalno* (kako se obično govorilo), a s tim se *prokletstvom* ili *bijedom historicizma*¹⁰⁰ obilato nastavilo i u tzv. *doba tranzicije* (1990. – 2000.), samo što su tada ideološko-politički predznaci stubokom promijenjeni: socijalistički internacionalizam zamijenjen je hrvatskim nacionalizmom, a ispražnjeno ideološko mjesto Centralnog komiteta SKH-a *volens-nolens* zauzeo je Kaptol u svojstvu idejnoga poglavarstva cijele nacije, koji je od samoga početka hrvatske države u stanovitu nesuglasju s Vatikanom (u tome smislu vrijedi se prisjetiti govora pape Ivana Pavla II. po dolasku u Zagreb ili odluke pape Franje o uvjetovanosti beatifikacije blaženoga Alojzija Štepinca konzultacijom sa Srpskom pravoslavnom Crkvom).

Nemojte da vas preplaši zadah *velike povijesti* što je iz takozvanih *mračnih vremena* stigao čak i do vas, u takozvanu *bolju budućnost*, da ne kažem *svijetlu*, kao što se govorilo u ono doba! Ta povijest predstavlja, i uvijek je predstavljala, širi *horizont režije*, koji morate poznavati i u kojemu se morate orijentirati, ne manje negoli u onom specifično redateljskom *užem horizontu*, što pretpostavlja vaše poznavanje pojava i pojmova suvremenoga kazališta i još važnije od toga – individualizirani *etički stav* naspram cjeline društvenoga i umjetničkog života vaše sredine. Redatelj bez moralnoga stava i bez spomenutih orijentacijskih obzorja običan je tehokrat ili *tehnolog režije* i nipošto ne zaslužuje da ga zovete umjetnikom. U sredinama i na područjima kao što je ovo naše kazališno, gdje su još uvijek na djelu prekrajanja povijesti, čini se jedinim *etičkim* redateljskim stavom onaj Violićev o *neuklapanju*.

Ali vratimo se mi glavnoj temi današnjega predavanja, *trećoj strani medalje*, onomu što zapravo ne postoji, čega nema, što je lažno, a što je prekrajanjem kazališne povijesti (da se zadržimo na našem užem području) učinjeno kao da postoji, štoviše – onomu što kao lažno i nepostojeće ipak vlada poviješću kazališta, pa tako i samim kazalištem. Jer onaj tko ima moć prekrojiti povijest, drži i vlast nad današnjicom, on rasprostire lažnu sjenu nebitka nad onim što istinski jest i što postoji i uzrokuje da to ostaje skriveno kao da je pod zemlju propalo. Na koncu konca – tko je *iskrivljivač kazališne povijesti* ili što je to?

Bojim se da vam na ovo, kao i na neka druga bitna pitanja iz oblasti dramske režije u Teatru igara neću moći dati decidiran i dovoljno konkretan odgovor, već i zbog ambivalentne prirode samoga predmeta s kojim smo se, da tako kažem – ovdje, u ovoj točki, nenadano sudarili. Tu smo u našem području kazališta, a istodobno i nismo nego smo izišli negdje van, u područje sjene u kojemu nema razvidnosti. Doista – tko je za to kriv?

¹⁰⁰ Popper, Karl Raimund: *Bijeda historicizma*, preveo Darko Ivanec, KruZak, Zagreb, 1996.

Je li to ipak Žorž Paro? Bila njegova skica *O dubrovačkim scenskim prostorima* kakva god bila, on se još 1978. i sâm dovoljno ogradio od nje da bismo mu smjeli pripisati krivicu za posljedice. *Unatoč neminovnom kronološkom pristupu*, jasno je naveo da ne pretendira *na pravljenje neke 'povijesti' Ljetnih igara*. Osim toga, Paro napominje kako to *i nije njegov posao*.

Je li kriv Dalibor Foretić, koji je razradio Parovu historicističku tezu o trima razvojnim fazama ambijentalnoga Teatra igara (dodajući im i svoju – četvrtu),¹⁰¹ a da predstave iz pedesetih i šezdesetih godina nije niti vidio? Nipošto. Teatrolog mora pisati i o onim razdobljima teatra što ih nije sâm gledao, služeći se u prvome redu nalazima kompetentnih i vjerodostojnih svjedoka. A tko bi Paru, koji je pisao *na temelju dugogodišnjeg iskustva 'profesionalnog gledatelja' dramskih predstava na Dubrovačkim ljetnim igrama te vlastitog redateljskog rada*, mogao odreći kompetencije? Čim je došao na *Ljetne igre*, Foretić se sreo s velikim Parovim predstavama, s redateljem koji je tada bio na vrhuncu. Ostao je zatravljen kao što smo i svi mi ostali bili zatravljeni. U tim je okolnostima lako povjerovati u ono što takav čovjek piše o povijesti Teatra igara. Ipak, ne bi Foretić bio ono što je bio, naime jedan od najboljih, ako ne i najbolji kazališni kritičar kojega smo tada imali i iznad svega vrlo ozbiljan i predan kazališni pisac, da je samo tako – začaran Parovim režijama – povjerovao i njegovoj *Skici*. Bilo je tu i drugih koji su – posebno što se tiče prvoga desetljeća Teatra igara – preuzeli i potpomogli Parove tvrdnje iz 1978., ponajprije Mani Gotovac (1986.) i na svoj osebujan način – Božidar Viočić (1996.). Iz njihovih rasprava i sinteza što su ih pisali o Teatru igara, Foretić se mogao uvjeriti kako je Fotez uistinu *zaslužan čovjek*, ali i *prosječan redatelj*. Njegovu veliku otkrivačku režiju Držićeva *Plakira* nitko više nije spominjao, a *Hamlet* je bio devalviran i sveden na zajednički nazivnik *fetiša i turističke razglednice*. Treća Fotezova velika predstava, koja je nadživjela to prvo veliko desetljeće Teatra igara i koja živi još i danas, *Ceremonijal svečanog otvorenja Dubrovačkih ljetnih igara* (prvi naš *teatralizirani performans*)¹⁰² – bačena je u područje *narodnog blaga*, nikomu više ne pada na pamet da je to Fotezov rad; svatko otamo uzima što hoće i kako hoće, svaki se sljedeći redatelj upisuje umjesto Foteza na mjesto redatelja *Ceremonijala* i ta rabota teče već desetljećima. I sâm sam se dvaput potpisao kao redatelj te izvedbe (1997. i '98.)¹⁰³ slijedeći *narodni običaj* prethodnih redatelja, u to vrijeme još potpuno nesvjestan da u osnovi potpisujem slavnu Fotezovu režiju, koju i dandanas uživo prenosi televizija i gleda „cijeli svijet“.

¹⁰¹ Dalibor Foretić: *Hrid za slobodu*, nav. dj., str. 12.

¹⁰² V.: Matko Sršen: *Držić i Teatar igara*. U: Marin Držić, *Komedije od Pometa*, nav. dj., str. 139–142.

¹⁰³ Matko Sršen – Joško Juvančić: *Svjedoci za Dubrovnik – svečano otvorenje Dubrovačkih ljetnih igara*, Festivalski ansambl, poljana ispred Sponze, r. Matko Sršen, Dubrovnik, 1997.

Matko Sršen – Joško Juvančić: *Glasi iz Dubrave – svečano otvorenje Dubrovačkih ljetnih igara*, Festivalski ansambl, poljana ispred Sponze, r. Matko Sršen, Dubrovnik, 1998.

Eto, ekskulpirao sam Foretića kao što sam prije ekskulpirao Para i Vio- lića, pa onda moram ekskulpirati i sve one koji pišu poslije njih i koji se na njih pozivaju kao na kompetentne stručnjake i svjedoke. I tako – za prekrajanje povijesti *Dubrovačkih ljetnih igara*, za izvrtnje činjenica o velikim predstavama iz njihove prve dekade, za detronizaciju Marka Foteza iz velika u sasvim prosječna redatelja i zaslužnika, za lažnu selekciju i svo- đenje velikih Gavellinih režija isključivo na Vojnovićevu *Taracu*, kao i za potpuno prešućivanje veličine i presudne uloge Bojana Stupice i njegovih učestalih režija *Dunda Maroja* u tome prvom velikom razdoblju Teatra igara – nitko nije kriv, prema dobrom narodnom običaju. To je taj naš intelektualni i moralni folklor u kojemu se ne samo mijenjaju kostimi (iz komunističkih u hadezeovske, na primjer) nego i uvjerenja (od ateista u katolike) – ustvari, gotovo isti ljudi vladaju društvom i prije i poslije, a kako je kazalište *ad verbum* ogledalo društva, ti *veliki Hrvati* (konvertiti iz 1990./91.) vladali su nad nama, *malim Hrvatima i hrvatskim građanima*, i prije i *onda* i *poslije onda* (pa gotovo sve do danas) i u području koje je još Miletić nazvao *hrvatskim glumištem*.¹⁰⁴ A u tome se području – oduvijek, a možda i zauvijek – živi u potpunu suglasju s *poretkom*. Za *pitanje* tu nema mjesta.¹⁰⁵ Upravo kao što to fenomenološki notira Vjeran Zuppa: *Teško mi je i zamisliti da sam ikada primijetio neke kulturne institucije koje dobivaju značajne sume 'državnog novca', a čiji osnovni interesi nisu bili, ili ne bi bili, konformni, tj. usuglašeni, usklađeni ili su-oblični političkim inte- resima svoga Glavnog sponzora. Bilo je, dakako, 'događaja', bilo je 'slučajeva' ispada iz sistema; postoje u biografijama gotovo svih važnijih naših kulturnih institucija i organizacija 'momenti' kada tome nije bilo tako, ali su 'posljedice' za takvo ponašanje uvijek iste.*¹⁰⁶ *Pitanje*, ako se kada i pojavi, brzo biva zgaženo, ušutkano, ugušeno. Pojavi li se u vidu snažne redateljske osob- nosti, genijalna talenta i svjesna etičkoga stava o neuklapanju tako da ga sluge poretka unutar samoga područja ne uspiju pregaziti, kao što je to bio slučaj s Violićem i njegovom režijom Brešanova *Hamleta u Mrduši Donjoj* – onda slijedi *intervencija odozgo* (s nekoga višeg ili čak najvišeg mjesta, iz srca tame, to jest iz srca same *opće povijesti*). Oni koji su tada živjeli – možda vaši roditelji, a sigurno djedovi i bake – sjetit će se bučnoga napada na Violićevu predstavu usred središnjega jugoslavenskog TV Dnevnika. Napad je bio anonimn, izrečen na usta spikera, što je u to vrijeme bila zastrašujuća šifra za pravorijek Centralnoga komiteta ili neke još važnije društvene instance. Mene je taj napad neodoljivo podsjetio na dubrovački *Radio bročinu* iz ranih pedesetih i bio bih se od srca nasmijao da mi smijeh

¹⁰⁴ Stjepan Miletić: *Hrvatsko glumište*, (1894. – 1899.), dramaturški zapisci, knj. 1 i 2, knjižara Gjüre Trpinca, Zagreb, 1904.

¹⁰⁵ Više o kazališnoj povijesti iz aspekta hermeneutike *poredak – pitanje* v. u studiji *Pometovim tragom*. U: Matko Sršen: *Pomet Marina Držića (rekonstrukcija)*, nav. dj., str. 209–252.

¹⁰⁶ Vjeran Zuppa: *Ispruženi jezik (i drugi razgovori, uglavnom, o politici)*, nav. dj., str. 58.

nije zapeo u grlu. Nakon takvih napada, naime, obično su *padale glave*, slijedili bi progoni i hapšenja. Taj put padale su glave nedužnih Brešanovih predstava, kojih je tada bio dobar broj u jugoslavenskim teatrima *od Triglava do Devđelije*; poslije centralnoga TV Dnevnika sve su momentalno skinute s repertoara, ali *poredak se*, mudrica, tih sedamdesetih godina već bio profinio, uzlukavio – ostavio je na životu *glavnoga krivca*, Violićevu predstavu u *čTD*-u, da se u inozemnim medijima ne bi reklo kako jugoslavenski socijalizam nije demokratski.¹⁰⁷

Ovo razmatranje treće strane medalje – o kazališnome nebitku, sjeni, ničemu – ne služi vam ni za što osim da kroz to bolje razumijete ono što sutra ne bi smjelo, ne bi trebalo biti vaše kazalište. Jednako kao što se svako dobro kazalište mora zasnovati na onome što je *u prošlosti sadašnje*, isto se tako ni jedno kazalište ne bi smjelo temeljiti na falsifikatu, na lažnoj prošlosti. A to se kod nas ipak dogodilo i još se događa. Gotovo svi redatelji, kritičari i znanstvenici koji pišu o povijesti *Dubrovačkih ljetnih igara*, osobito oni kojima je teatrologija osnovna profesija, uzimaju Parovu skicu *O dubrovačkim scenskim prostorima* kao glavni izvor i vjerodostojno svjedočanstvo i na tome zasnivaju svoje izvode i spoznaje. Ako je Paro (dosta neprecizno, nepotpuno i uglavnom krivo) ustanovio kako prvo desetljeće Teatra igara obilježavaju *predstavnici literarnog kazališta* (Fotez, Gavella) i kako je Fotezov *Hamlet* bio **više-manje** kazališna predstava **prenesena iz scene-kutije u otvoreni prostor**¹⁰⁸, bez nekog posebnog odnosa prema problemu igranja na otvorenom scenskom prostoru (što je potpuno netočna tvrdnja, u jednoj stvari ravna notornoj laži – *Hamlet* je rađen na Lovrijencu i nije bio ni od kud *prenesen*), onda se i sve ostale predstave iz toga razdoblja – i one o kojima Paro uopće ne piše – podvode pod taj isti nazivnik. Među prvim takvim izvodima našao sam jedan upravo u monografiji *Marko Fotez – život i djelo*, još iz 1989.¹⁰⁹ Inače je to knjiga pisana s mnogo znanstvene akribije i upućenosti s obzirom na temu i po tome nenadmašena sve do danas, ali i s jednom manom toliko tipičnom za hrvatsku teatrologiju, a ta je – ovisnost o autoritetima. Autorica, uz ostalo, analizira i Fotezovu režiju Držićeva *Plakira*, prvu predstavu *Ljetnih igara* postavljenu *na otvorenom* (27. srpnja 1951.) pa, između ostaloga, navodi: *Danas joj se može štošta zamjeriti, ali se ne može negirati da je 'Plakir' bio konkretnim početkom stvaranju estetike ovoga festivala.*¹¹⁰

Plakir je uistinu bio prvo veliko *Fotezovo otkriće* u Teatru igara, što valjda već i teatrološki vrapci znaju (ukoliko u međuvremenu nisu zaboravili),

¹⁰⁷ Vjeran Zuppa: *Još par prizora okolo naokolo* Predstave Hamleta u selu Mrduša Donja općine Blatuša. V. programsku knjižicu istoimene predstave u Satiričnom kazalištu *Kerempub*. (Redatelj Vinko Brešan. Premijera: 3. lipnja 2014.)

¹⁰⁸ Podvukao M. S.

¹⁰⁹ Antonija Bogner Šaban: *Marko Fotez – život i djelo*, Mala teorijska biblioteka 38, Izdavački centar *Revija*, Radničko sveučilište *Božidar Maslarić*, Osijek, 1989.

¹¹⁰ Antonija Bogner Šaban: *Marko Fotez – život i djelo*, nav. dj., str. 133.

ali mene bi *danas* (2019.) daleko više zanimalo što je to *štošta* što autorica *danas* (1989.) – trideset osam godina nakon premijere – *može zamjeriti* tomu Fotezovu *otkriću* iz 1951.? Ukoliko se gotovo četiri desetljeća nakon premijere još sjeća brojnih prigovora, a oni su valjda supsumirani pod ono famozno *štošta*, to može značiti samo dvije stvari: ili je gledala *Plakira* pa je sve dobro upamtila ili je proučila dostupnu građu pa je u njoj pronašla mnoge zamjerke koje se odnose na tu predstavu. *Plakira* sigurno nije gledala jer da ga je gledala, ne bi mogla ne spomenuti sjajnu Selmu Karlovac. Autorica, dakle, teatrološki prikaz predstave iz 1951., kao i svoje kritičke sudove, donosi na osnovi studija dostupne građe. Sada nas zanima koja je to građa i kakvim je argumentima opskrbila našu autoricu da i nakon trideset osam godina *Plakiru može štošta zamjeriti?*

Dijeleći Dubrovačke ljetne igre na pojedina njegova razdoblja – piše dalje autorica, otkrivajući odmah svoj glavni izvor – *Georgij Paro razvrstava ovu Fotezovu postavu u takozvani literarni teatar koji je prenesen na otvoreni prostor. S opravdanjem i povijesno i teorijski.*¹¹¹

Eto, tako je naša autorica, inače teatrologinja po struci, jedan subjektivni zapis, *skicu* redatelja Georgija Para o Teatru igara proglasila znanstveno opravdanom – *povijesno i teorijski*. Pri tome je očito manje važno što Paro piše ili ne piše – važno je to što je u njemu pronađen autorici u tome vremenu prijeko potreban *autoritet*. Iako Paro nigdje ni jednom riječju ne spominje *Plakira*, ona ipak navodi kako *Paro razvrstava ovu Fotezovu postavu u takozvani literarni teatar*. Eto opet, kao i kod Foretića, potrebe da se nadopjeva, nadopuni i, još bolje, učvrsti *autoritet* i njegovi sudovi – naročito u onim *područjima* u kojima je za sobom ostavio mnogo rupa i praznina. Fotezovoj predstavi *Plakira* autorica *može štošta zamjeriti*, a te *zamjerke* velikim dijelom temelji na Parovim općenitim sudovima o cijelome tom razdoblju, što ga on pejorativno svodi na *dramsku literaturu*. Kada izbliza promotrim Parov redateljski opus, nisu ni njegovi najveći redateljski uspjesi (Brechtov *Eduard II.* i Krležin *Aretej*) nešto drugo doli *dramska literatura*, pa ako je suditi samo po tome – između velikih Fotezovih, Gavellinih, Stupičinih, Spaićevih i kasnijih Parovih predstava – nema suštinske razlike. Iako je bio *profesionalni gledatelj*, Paro, čini se, nije razumio, a nije ga niti zanimalo to veliko istraživanje hrvatske dramske baštine i Držića u prvome desetljeću Teatra igara, to je tada za njega bila samo *dramska literatura*. Pa ni kasnije, kada je postao ravnatelj festivalske drame, nije se time bavio, za to je – rečeno jezikom onoga vremena – *bio zadužen* njegov pomoćnik Joško Juvančić. I eto vam karakteristična hrvatskoga primjera teatrološke groteske, koja se kao narodna bajka prenosi od usta do usta, od jednoga autora do drugog sve do danas, svak⁷ nešto svoje nadodaje i ponešto izmišlja, oslanjajući se na izmišljotine prethodnika: autorica iznosi

¹¹¹ Isto, str. 133.

zamjerke predstavi *Plakira* koju nije gledala, uglavnom na temelju sudova što ih je izrekao autoritet, koji također nije gledao predstavu. Paro je, naime, bio dovoljno pravi redatelj, koji bi – da je ikada vidio glumačke akrobacije Selme Karlovac – sasvim drukčije napisao svoju *Skicu* jer to je bio teatar koji se konceptualizacijom, teatralizacijom i neliterarnom *fizičkom glumom*, kao i novatorskim načinom njene izvedbe – savršeno uklapao u ono što je sâm poslije nazvao *pravim ambijentalnim kazalištem*.

Sjena je preplavila sjećanje na veliki Teatar igara pedesetih godina prošloga stoljeća, s kojim se u povijesti novijega hrvatskog glumišta po broju velikih predstava može uspoređivati još samo onaj sjajni Zuppin Teatar *ŠTD* s početka sedamdesetih. Govorio ja o tome i ovdje i na drugim mjestima i ovo i ono, ekskulpirao ili pobijao bilo čije greške i zablude, teško da sâm mogu prebrisati *sjenu laži*, koja već desetljećima zauzima mjesto teatrološke činjenice. Takva situacija u našoj teatrologiji, pa i u našem kazalištu, prilično je zamorna, čini čovjeka depresivnim i odavno bih odustao predajući se popularnoj *hrvatskoj šutnji* kada pred sobom ne bih gledao lica mladih redatelja zbog kojih se vrijedi još jednom potruditi oko istine, makar da ona *nikad nije ono isto* – kao što tvrdi Foucault¹¹² (nikad nije ni samo ono što mi o njoj izričemo).

Namjeravao sam vam još govoriti i o drugim velikim predstavama istoga razdoblja, o velikoj Gavellinoj režiji Goetheove *Ifigenije*, najbolje režirane tragedije što sam je vidio u životu,¹¹³ kao i o onim brojnim i redateljski neusporedivim Stupičinim prilagodbama *Dunda Maroja* za različite dubrovačke scene, u opsesivnome vremenskom razdoblju od 1949. do 1964. i osobito o onome brodu na kojemu su *Pometnici* trebali *doploviti* na Gundulićevu poljanu (1964.), ali se Stupica razbolio, Spaić preuzeo režiju, a brod završio na Ljetnoj pozornici, koja je tada već bila pretvorena u spremište *Dubrovačkih ljetnih igara* – gdje je godinama trunuo i istrunuo,¹¹⁴ kao što je u svijesti naše teatrologije i povijesti novijega hrvatskog kazališta istrunulo i cijelo to fantastično prvo razdoblje Teatra igara, te će ovo moje govorenje ostati uzaludan trud da ga *otamo* barem metaforički izvučem ukoliko vi sutra ne dodate i svoje ruke, jer samo tako – stvarajući zajedništvo u kazalištu oko neke ideje vrijedne napora – možete kreirati *novi svijet* (novi teatar) i *drukčiji život* – a taj se jedino može utemeljiti na *hrabrosti istinita djelovanja i govorenja istine* (Foucault).¹¹⁵

Mnogi se stručnjaci, teatrolozi i redatelji već predugo pitaju o uzrocima stalna umjetničkoga poniranja toga broda Teatra igara, o njegovu nekada

¹¹² Michel Foucault: *Hrabrost istine* (Cours au Collège de France, 1983-1984), prijevod Zlatko Würzberg, Sandorf & Mizantrop, Zagreb, 2015.

¹¹³ V. nešto više o tome u: Matko Sršen, *Držić i Teatar igara (Komedije od Pometa)*, nav. dj., str. 140–141.

¹¹⁴ V.: Izet Hajdarhodžić: *Dubrovački memento*, Kolo 2/1999, Zagreb, 1999.

¹¹⁵ Michel Foucault: *Hrabrost istine*, nav. dj.

sporijemu, a nekada ubrzanome potonuću – sve negdje od vremena kada je sedamdesetih godina prošloga stoljeća kormilo preuzeo Georgij Paro. *Odustali su oni koji su pravili teatar* – pisala je još davne 1986. Mani Gotovac. *Georgij Paro je svojim vlastitim rukama zapalio i onda ugasio taj sveti plamen naše avangarde. Prvo je učinio kao redatelj, drugo kao rukovoditelj Igara.*¹¹⁶ Dramaturg i teatrolog Hrvoje Ivanković nadahnuto je naslovio svoju sintezu o dotadašnjoj plovidbi (i potonuću) festivalskog broda: *Tko je zazidao dubrovačku Taliju?* – te vam je već i samim tim naslovom sve rekao.¹¹⁷

Možda ne treba gledati toliko katastrofično. I u posljednjim četirima desetljećima bilo je u Teatru igara sjajnih i velikih režija, osobito Juvančičevih (*Ecce homo*,¹¹⁸ *Dubrovačka trilogija*¹¹⁹) i Kunčevićevih (*Posjet stare dame*¹²⁰, *Tirena*, *Tužna Jele*) ili *Hekuba* Ivica Boban.¹²¹ Naročitu je nadu bila probudila Kunčevićeva ratna režija Vodopićeve *Tužne Jele* (1994.), koja je smjelošću redateljske mašte na jednome, u biti krhkom literarnom predlošku poetskom snagom i smisljenošću konceptualnoga zahvata u ambijent izravno podsjetila na najbolje dane Teatra igara, kada je Stupica u *Dundu Maroju* (1955.) konceptualizirao Gundulićevu pjacu – postupak potpuno suprotan Fotezovoj, Gavellinoj i Spaićevoj poetici – navaljujući drveni kazališni podij među dubrovačke mire i povezujući ga izravno, visećim stubama, s kućom i balkonom sinjore Laure, što je bio jedini primjer uspjele *konceptualizacije komedijskoga prostora* koji sam ikada vidio u Dubrovniku. A kakva je to bila *konceptualizacija*, neka osim onih vrtoglavih stuba – uz koje se hitro penjalo, a virtuozno silazilo skačući ili padajući – posvjedoči i mali *esej o bunaru* iz Misailovićeve monografije o Stupici: *I uobičajeni rimski renesansni bunar, kao element dekora u Bojanovoj predstavi **Dundo Maroje**, postoji ne samo da ga publika vidi nego i da se, i publika zajedno sa starim Dundom (Karlom Bulićem) radoznalo spušta u bunar i s otkrivanjem skrivenog – penje iz bunara... razveseljavajući celovito gledalište i oživljavajući i bunar kao neočekivani **scenski lik** – Bojan, zajedno s glumcima i publikom, nadahnuto osvetljava suštinu pozornice kao prostora u kome čak i ono što je nevidljivo (unutrašnjost bunara) može u majstorskoj režiji – vidljivo da igra...*¹²²

¹¹⁶ Mani Gotovac: *Dubrovačke mišolovke*, nav. dj., str. 31.

¹¹⁷ Hrvoje Ivanković: *Tko je zazidao dubrovačku Taliju?*, Kolo 2/1999, Zagreb, 1999.

¹¹⁸ *Ecce homo*, prema tekstovima iz starije hrvatske književnosti priredili Slobodan P. Novak i Nikola Batušić, Festivalski ansambl, tvrđava Sv. Ivana, r. Joško Juvančić, *Dubrovačke ljetne igre*, Dubrovnik, 1985.

¹¹⁹ Ivo Vojnović: *Dubrovačka trilogija*, Dvorac Skočibuha, Festivalski ansambl, r. Joško Juvančić, *Dubrovačke ljetne igre*, Dubrovnik, 1979.

¹²⁰ Friedrich Dürrenmatt: *Posjet stare dame*, prostori bivše Tvornice Radeljević, Festivalski ansambl, r. Ivica Kunčević, *Dubrovačke ljetne igre*, Dubrovnik, 2002.

¹²¹ Marin Držić: *Hekuba*, Kazališna radionica *Pozdravi*, ispod Minčete, r. Ivica Boban, *Dubrovačke ljetne igre*, Dubrovnik, 1982.

¹²² Milenko Misailović: *Bojan Stupica – velikan teatra*, izdavači: Narodno pozorište u Beogradu (i drugi), Beograd, 2008.

Analognu je konceptualizaciju scenskoga prostora u ambijentu Kunčević napravio – po dramskim notama. Jelinu je kuću potopio u dno zaljeva u Pilama, čete djece-anđela lebdjele su i plutale horizontom uvale po kojoj su se, čudesno osvijetljene, kretale teatralizirane fantazme u snovitu dijalogu s krhkom, a opet izražajno moćnom Jelom (Doris Šarić Kukuljica). Poslije te predstave činilo se kako više ništa neće biti isto, da je pronađena i probuđena jedna nova, moćna poetika ambijentalnoga teatra koja računa s nepreglednom protežnosti krajolika, ali je *grad-restoran* – u što se Dubrovnik pretvorio ubrzo poslije rata – spriječio svaku mogućnost nove poetike, kao i rađanje novoga *grada-teatra*.

Usljed takvih, za režiju i ambijentalni teatar više nego nepovoljnih okolnosti i dalje važi činjenica da je posljednja – u svim kazališnim elementima prava *velika predstava* – napravljena još davne 1978. godine¹²³. Bila je to Radićeva režija izvanredne Čaline obrade Goldonijeve *Kafetarije* na dubrovačku, koja se na repertoaru Teatra igara održala više od deset godina – gotovo do pred sâm rat, s antologijskim glumačkim ostvarenjima Miše Martinovića u ulozi kafetjera i Izeta Hajdarhodžića kao gospara Lukše, predstava u kojoj su svi glumci (i oni u najmanjim ulogama) ostvarili velike kreacije – poput nezaboravna Đure Utješanovića, koji nije imao nijednu cijelu rečenicu, a uvijek je dobivao aplauz na otvorenoj sceni.

Može li se nakon svega reći da je potonja plovidba festivalskoga broda prema neizbježnu dnu kazališne beznačajnosti, usprkos spomenutim (sporadičnim) uzdignućima, razumljiva i u skladu s uobičajenom amplitudom kazališnih zbivanja? Brod se nakratko uzdigne, a zatim dugo pada i ponire; takozvani *duh kazališta* odavno ne stanuje u Dubrovniku, ne vidimo ga često ni u Zagrebu i kao da je za stalno napustio hrvatsku režiju (izuzetak su, recimo, Frljićeva predstava *Mrzim istinu*¹²⁴ ili Medvešekov *Huddersfield*),¹²⁵ a posljednjih desetljeća nije ni u fokusu umjetničkih zbivanja u svijetu, barem ne onako i onoliko koliko se i kako se javljao i nama i svijetu kroz Fotezovu režiju Shakespeareova *Hamleta* i druge velike predstave u prvome desetljeću Teatra igara.¹²⁶

Teatrološkom analizom, koja bi točno ustanovila tone li taj brod nezaustavljivo ili samo na sve strane pušta vodu, ne bih se bavio niti da imam vremena. Dosta mi je *sjene* i njezinih laži. Iako to ni jučer ni danas, čini se, nikoga previše ne uzrujava, ipak moram ponoviti svoj stari *uvid o izostav-*

¹²³ Carlo Goldoni: *Kafetarija*, Gundulićeva poljana, Festivalski ansambl, preradio na dubrovačku Frano Čale, r. Tomislav Radić, *Dubrovačke ljetne igre*, Dubrovnik, 1978.

¹²⁴ Oliver Frljić: *Mrzim istinu!*, Teatar & TD, r. Oliver Frljić, Zagreb, 2011.

¹²⁵ Uglješa Šajtinac: *Huddersfield*, Zagrebačko kazalište mladih, adaptacija teksta: Tomislav Zajec, r. Rene Medvešek, Zagreb, 2018.

¹²⁶ Spomenutim uspješnicama suvremenoga hrvatskoga teatra trebalo bi dodati i neke druge, poput Buljanove režije *Tri zime* Tene Štivičić ili Kicine postave Matišićevih *Ljudi od voska*, pa iako bi razgovor o tim predstavama odveo raspravu u vrlo izazovnom smjeru usporedbe starijeg i novog hrvatskog kazališta, zasad ću se tu zaustaviti.

ljanju¹²⁷ i reći kako je više nego indikativno to što naš veliki redatelj Božidar Viočić već četrdeset pet godina ne režira na Dubrovačkim ljetnim igrama. Ako ne režira najbolji redatelj, to znači da tamo nema merituma redateljske umjetnosti, da su kriteriji odavno bačeni u more iza Lokruma i zaboravljeni – otada tamo režira bilo tko, a gospodin Bilo Tko može onda režirati bilo što, što god ga volja i bilo kako.

Na to vrijedna asistentica i u posljednje vrijeme uspjesima ovjenčana redateljica Helena Petković (Gorki: *Malograđani*, u Varaždinu;¹²⁸ Krleža: *Adam i Eva*, u Dubrovniku¹²⁹), ispod guste crne kose sijevne strogim pogledom i odlučno kaže: *Sapienti sat!* – što u prijevodu ne znači to što znači nego znači da je (bespogovorno) završilo i naše današnje predavanje o sjeni, trećoj strani medalje, prodavanju teatrološke magle i drugim vremenskim kazališnim nepogodama.

¹²⁷ Matko Sršen: *Držić i Teatar igara*, u studiji *Držićeve 'Komedije od Pometa'*. V. u: Marin Držić, *Komedije od Pometa*, nav. dj., str. 152–153.

¹²⁸ Denis Derk: *Seriozno propitivanje vječne i žilave malograđanštine*, *Večernji list*, Zagreb, 18. 6. 2018.

¹²⁹ Tomislav Čadež: *Okosnica Krležine jedinočinke je majstorski đavo Frane Perišina (U Kazalištu Marina Držića postavljena predstava Adam i Eva u režiji Helene Petković)*, *Jutarnji list*, Zagreb, 3. 6. 2019.

TEMA DVOBROJA: Suvremena hrvatska proza

U dvobroju 11. – 12. (2020.) donosimo kao temu *Suvremenu hrvatsku prozu* u kojoj su zastupljeni autori starijih, srednjih i mlađih naraštaja hrvatskih prozanih pisaca, među kojima ima i onih koji nisu članovi Društva hrvatskih književnika.

Kako se redovito, više-manje s pravom ili nepravom činilo kako nam nedostaje vrijednih i dobrih prozanih priloga i djela te da je proza u našem časopisu *Republika* znatno manje prisutna od poezije, ovim smo izborom željeli, pozvavši na suradnju povećati broj suvremenih hrvatskih prozanih pisaca kako bismo na temelju njihovih priloga – priča, novela, pripovijesti i ulomaka iz romana – i sastavili dvobroj koji bi pokazao živu sliku suvremene hrvatske proze bez pretenzija da se sačini kakva antologija.

No prema kakvoći pojedinih autora i njihovih priloga može se zaključiti da je suvremena hrvatska proza na stranicama našega časopisa, kakvom ju oni predstavljaju, živa, aktualna i po svojim vrijednostima dovoljno izazovna u vremenu kada sve ono što je prošle godine bilo prirodno danas izostaje ili se prilagođava novoj stvarnosti života koja nas duboko ranjava i onemogućava nam onu vrstu društvenosti i prisutnosti na koje smo navikli.

Nadamo se da ćete uživati u čitanju prozanih priloga suvremenih hrvatskih pisaca.

Uredništvo

Ivan Aralica

Dementni beštimađur

U Akademiji sam obavio razgovor s admiralom Lošom, došao kući, objedovao raštiku s prženim jajima i, taman kad sam posegnuo za čašom razvodnjenog vina, osjetio snažnu bol u grudima. Odustao sam od pića, stavio dlanove na grudi i pošao prema postelji, misleći da će bol minuti kad se ispružim i legnem na leđa. Ali, bol nije popustila ni kad sam taj položaj zauzeo, pa sam, sluteći o čemu se radi, rekao usplahirenoj supruzi da zove hitnu pomoć. Došli su za desetak minuta, koje su se nama učinile duge kao godine, pa sam do dolaska hitne uspio popiti Andol i bol malčice ublažiti. Liječnica me je na postelji pripremila za prikapčanje na aparate i za vađenje krvi iz lijevog zapešća, sestra su me i momci odvezli na kolicima do kola, prikopčali na aparate i mi smo krenuli prema Merkuru s rotirajućim svjetlom na krovu vozila.

Čim su me odveli, supruga je nazvala kardiologa Kranjčevića, koji je mene od srčanih tegoba i dotada liječio. A koji je, da i to usput kažem, bio liječnik pokojnog Predsjednika. I pratio ga na kraćim i dužim putovanjima. Na kojima smo se, ako bih se nalazio u Predsjednikovoj pratnji, nekad i po više dana, Kranjčević i ja dobro upoznali. Ne znam od čega je pokojnog Predsjednika liječio. Meni bi ponekad, ako zatražim, dao tabletu protiv glavobolje, kojima su upravo ta putovanja, duga i kratka, bila uzrokom. U Merkuru me je, ne znam u kojoj prostoriji, ležao sam na nosiljci nauznak, dočekalo više liječnika, mahom meni nepoznatih ljudi. Među njima se našlo i onih koji su, u namjeri da provjere stanje moje svijesti, počeli govoriti čitaju li me ili ne čitaju, što su pročitali i što od mojih djela kane čitati, a bilo je i onih koji su se izjašnjavali na kojoj su strani u polemikama koje sam vodio, pa mi se, budući da sam i sâm ponešto morao reći, učinilo da me nije dovezla hitna pomoć, već da sam upravo prispio na književnu večer. Netko je od njih rekao nekome tko je u prostoriju ulazio, nisam vidio komu: „U potpuno je svjesnom stanju!“

A ja sam iznad sebe ugledao bradato lice doktora Kranjčevića. On se sa mnom rukovao, pa me ukorio: „Odavna mi se ne javljate!“ „Zadnji sam vas put susreo na Britancu pred tri godine. Nisam vam htio smetati“, rekao sam. „Ma što će te mi vi smetati!“ Uzeo je slušalicu, stavio je na moje grudi, i na ekranu se pokazala slika, čega drugoga nego moga srca. Svi su prisutni liječnici zašutjeli i šutjeti su nastavili sve dok Kranjčević nije rekao: „Evo ga, to je to!“ Tada su progovorili i potvrdili da je to to! Pa je Kranjčević nekome rekao: „Piši!“ Od onoga što je on diktirao, a netko tamo pisao, nisam razumio ništa. Kad je diktiranje završio, rekao mi je: „Idete na Rebro. Tamo će vam ugraditi proširnicu. Bit ćete u rukama dobrih ljudi. Ničega se ne plašite! I vidimo se kad vas sutra s Rebra vratite u Merkur.“ Stisnuo mi je ruku, ostao na mjestu, a mene su ponovno povezli tamo gdje život produžavaju.

Na putu prema Rebru, ponovno pod rotirajućim svjetlom, sa mnom je ovladao mir i pomirenost s onim što biti mora. A to se dogodilo zato što se Kranjčevićeva utjeha da će sve biti dobro poklopila s njegovom opaskom da sam u rukama dobrih liječnika i mojim uvjerenjem da je to točno, da će liječnici učiniti ne samo ono što mogu nego i da će znati učiniti ono što se u vezi moje bolesti učiniti može. U uvjerenju koje je obuhvatilo i to da je netko, ne znam tko, već obavijestio akademika Miličića da me k njemu na kardiologiju dovoze, pa će i on tom dobrom tretmanu i tom dobro obavljenom poslu dati svoj prilog.

Provezli su me kroz nekoliko hodnika i, bez zaustavljanja i u jednom, uvezli u operacijsku dvoranu i s kolica premjestili na operacijski stol. Po onom što sam mogao vidjeti ležeći nauznak, nisam mogao ustanoviti je li to ista ona dvorana u kojoj su mi proširnicu ugradili pred jedanaest godina. Sestra me je ogoljela i obrijala mi dlačice na desnom zapešću i na desnoj preponi, istovremeno me obavještavajući da moraju pripremiti oba ulaza u venu do srca. Ako ne bude išlo kroz venu u zapešću, ići će venom od prepone. Čim je ona posao završila, došla je liječnica i, ne prestajući razgovarati s drugim liječnicima, koji su se nalazili na nekim drugim, meni nevidljivim mjestima, sondom je kroz venu od zapešća došla do srca. Imao sam vezanu desnu ruku, upozorili su me da ne smijem micati tijelo. Kako sam već iskusio koliko je vremena potrebno za ugradnju proširnice, učinilo mi se da ovoga puta ta ugradnja traje mnogo duže. Upitao sam liječnicu, koja govoriti nije prestajala s drugim liječnicima na istom poslu, u jednoj stanci, hoće li to još dugo trajati. Nasuprot očekivanom odgovoru da će to trajati još malo, ona mi je odgovorila tomu suprotno: „Ovo je složen posao. Za ovaj posao treba vremena. I još će potrajati. Strpite se!“ U tom slučaju – u slučaju kad u sebi treba naći snagu i strpljenje u boli i patnji – uvijek čujem savjet dviju žena koje su me na put u život izvele, moje majke i časne sestre Domine. Neka se u mislima molitvom obratim onomu koji krijepi svakog čovjeka i zaištem da mi dade snage kako bih izdržao patnju

i bol. Snagu ću dobiti, jer je taj milostiv! Učinio sam to i dočekaao da mi liječnica kaže: „Gotovo je! Bili ste strpljivi!“

Premješten sam s operacijskog stola na krevet i odvezen na intenzivnu njegu. Našao sam se sam u sobi koja je imala i stijenku, i vrata na njoj, ostakljena, na onoj strani koja je bila okrenuta prema hodniku. Mogao sam biti viđen i s hodnika, bez potrebe da se k meni u sobu s hodnika ulazi. Boljela me je samo desna ruka koja je oko zapešća, da ne bi tekla krv iz vene, kroz koju je do srca prolazila sonda, imala plastičnu narukvicu. Kad je bila napuhana, stegnula mi je zapešće do boli. Znao sam da je narukvica nadomjestak vreći pijeska koju sam prilikom prve ugradnje proširnice, da ne bi iz vene tekla krv, čitavu noć morao držati na preponi. I zaključio da je narukvica bolja od vreće pijeska, pa sam se pomirio s tim da mi bol u ruci treba izdržati. Bit će mi potrebna duhovna snaga, pa sam se kao i svaki drugi put, onako kako su me učile Pera i Domina, obratio onomu koji daje snagu svakomu onomu koji mu se obrati. Isti trenutak prišla mi je sestra, poravnala pokrivač na meni, uzela moju desnu ruku, pogledala teče li krv ispod narukvice, uvjerala se da narukvica dobro „difta“ i rekla mi da će do tri sata – od operacije je prošao već jedan – doći i ispustiti malo zraka ispod narukvice, pritisak će biti smanjen i moći ću zaspati. Nakon tri sata je došla u pratnji još jedne sestre. Sama je podignula moju ruku i prihvatila se narukvice, a njena je pratilja pod moju ruku podmetnula ubrus. Otvorila je pipu, zrak je dijelom iz narukvice izišao, bol je popustila, a na ubrus je palo nekoliko kapi krvi. Sve sam to vidio gledajući iskosa. Pratilja je krv oko narukvice brisala vatom, a sestra joj je rekla: „Dobro je! Ne teče iz vene. To je bila krv koja se ispod narukvice zadržala, pa je sada, kad je pritisak popustio, ispod nje istekla.“ Meni je na odlasku rekla: „Sad pokušajte zaspati! I, kad se probudite, boli neće biti.“

Ali kad sam se sutradan probudio iz lagana sna, više slična pospanosti u budnom stanju nego čvrstu snu zaborava, bez jake boli u ruci, morao sam samu sebi priznati da je mom snu, kakav je takav je, doprinijelo, koliko i sestrično ispuštanje zraka iz narukvice, u istoj mjeri, možda i više, i nešto drugo, nešto što se, valjda, susreće samo na odjelima intenzivne njege nakon operacije. U svim drugim slučajevima, gdje god snove snivam, a imam više mjesta, mene iz sna budi i najmanja buka, nastajala u kući ili dolazila izvana, a ovdje, te noći, razgovor sestara, liječnika i osoblja, njihov smijeh i pjevušenje, kloparanje nanula i udarci potpetica, po hodnicima i okolnim prostorijama, ne samo da me iz sna nije budilo već je postajalo središte oko kojeg se moj san taložio, postajalo moć koja je i budnom stanju u boli davala sve značajke mirna sna i spokoja u vjeri da nisam ostavljen sâm u nevolji, da život živi u onima koji po svu noć nad mojim životom bdiju. To do tada nikada nisam doživio!

Sutradan sam, u isti sat kad sam na Rebro došao, bio prebačen u Merkur i smješten na kardiološku intenzivnu njegu. No, to više nije bila samačka

soba! Bila je to duguljasta prostorija s desetak ležajeva, koji su jedan od drugoga bili odijeljeni pomičnim paravanima od bijelog platna razapeta u željeznim okvirima. Ti paravani, osim što su služili da bolesnik ne gleda patnje drugih, služili su i da muškarci ne gledaju golotinju žena, a žene muškaraca, jer su bolesnici oba spola ležali u svojim mukama jedni pored drugih. I to, kako sam mogao vidjeti, uz pomoć tih paravana, nikomu nije bilo nikakva smetnja. Svi smo mi i inače isti, a u golotinji i patnji još smo više jednaki.

Duguljasta prostorija na jednom je kraju bila pregrađena do metar visine zidom, a od zida do stropa ostakljenom drvenom armaturom sa širokim prolazom prema bolesnicima. U tom uzanom prostoru sa svojim izlazom na hodnik bili su smješteni liječnici i sestre. Moj su krevet smjestili tik do te pregrade i ja sam se i liječnik, koji radi na računalu, da stakla nije bilo u pregradi, mogli rukovati. A tako, sa staklom u pregradi, kod otvorenog prolaza, mogao sam iz neposredne blizine gledati i slušati liječnike i sestre, što rade i govore. Ali ne i razumjeti što govore! Kad su mi dali lijekove, među njima i tabletu za spavanje, dogodilo mi se isto što i na Rebru. Moj se san, u koji sam, bez bolova, s lakoćom utonuo, kao inje na grančicama tužne vrbe, taložio oko razgovora i hoda sestara i liječnika, koji su se, ili u svom prostoru ili čineći nešto oko bolesnika, uvijek držali skupa. Da bi, kad je osvanulo jutro i ja se probudio, prespavanu noć vidio kao tužnu vrbu u inju i prisjećao se da je u mom snu bilo i neke trke i neke vike, pre slabih da bi me probudile, da bi rastjerale čaroliju hvatanjainja za grančice tužne vrbe, čaroliju sna u kojemu znamo da nad našim životom i sigurnošću netko pomno bdije i brigu vodi.

Doskora sam, kad su sestre počele bolesnicima mjeriti tlak i temperaturu i vaditi krv, doznao oko čega je tijekom noći bila ona strka sestara i liječnika. Ona vika, koja moj san, inju sličan, što se oko tih glasova taloži i u njima nalazi oslonac, nije mogla rasaniti. Neki je pacijent, nekoliko kreveta daleko od mene, na samom kraju prostorije, riknuo kao što riče goveče izostalo za stadom. Što je ovo? Do časa, ta rika iznebuha, valjda kad su ga sestre bocnule iglom u venu, što nije nikakva velika bol, pretvorila se u veliko bogohuljenje, kakvo se rijetko izvan krčme s pijancima čuje. Kakvo sam i dosad čuo i kakvo sam teško podnosio, ako sam ga podnositi morao. Htio i mogao! Ton rike govečeta počeo je psovkom imena Isusova, pa nastavio, koliko je god vađenje krvi trajalo – a trajalo je dok se nalilo nekoliko epruveta, glasom u rasponu od „šotovoća“ do rike junca – krunom od trna, krvi prolivenom, križem na kojemu je razapet, čavlina, ranama, mukama i svim drugim što su vjernici vezivali uz ime Nazarećana i držali svetošću. Njegovu majku u više navrata! To bogohuljenje i ta vika ne samo da su na noge dignuli sve osoblje na internoj njezi, od liječnika do čistačica, već su na uzbunu podignuli i velik dio osoblja na cijeloj kardiologiji. Svi su htjeli vidjeti što je to i svi su, kad su vidjeli što je – da se radi o beštimađuru koji

riga psovke ni zbog čega, zbog bockanja iglom – htjeli pomoći da se ta krv izvadi, a da se psovač pri tom, svojom krivnjom, ne ozlijedi.

U međuvremenu između vađenja krvi i mjerenja tlaka i temperature, ne pitajući nikoga ništa, šuteći i trpeći, samo iz razgovora sestara i liječnika, koji su se okupili u svojoj prostoriji i raspravljali o onom što se zbilo, doznao sam da se pacijent preziva poznatim prezimenom iz moga rodnog kraja, prezimenom pisca prve hrvatske početnice u Dalmaciji, pisane u pretprošlom stoljeću. I da bogohuli jer je dementan kao top, da jedino psovke nije zaboravio! Ako je točno ono što osoblje govori, da je dementan i da zato bogohuli, da mu je jedino pogrda svetosti ostala u svijesti i na jeziku, onda će biti, ne može biti drukčije, da je beštimađur bio i dok ga demencija nije pogodila, dok mu je sva pamet bila u glavi. A moje je iskustvo s beštimađurima da su to ljudi koji ne prihvaćaju nikakvu i ničiju svetost, kako bi, jer se takvima vide, sebe nametnuli i ustoličili kao svece. Vikali ili tiho beštimali, daleko im kuća od mene! Poznate su mi i priče o svetim psovačima, onima koji se, neka su u duši sveti, huljenjem na svetosti služe kao poštapalicom u govoru. Pričam ti priču o poštapalicama! Zar nije mogao naći neku drugu, bezazleniju, nego baš onu kojom vrijeđa čovjeka komu je opsovao svetost! Dementan ili pri pameti, beštimađur je isti! Čovjek s uvjerenjem da je on sâm svetost!

Ono što je bilo prilikom bockanja iglom da mu se izvadi krv, prava je sitnica prema onomu što je nastalo kad su mu dvije sestre došle izmjeriti tlak, oviti narukvicu tlakomjera iznad lakta, i temperaturu, turiti vrh toplomjera u šupljinu uha. Čim je ugledao sestre da mu se približavaju s tlakomjerom i toplomjerom u rukama, riknuo je kao goveče: „Kakva je ovo država!“ Kao da mu je država u liku sestara došla mjeriti tlak i temperaturu! A zatim je toj državi najogavnijim psovkama psovao oca i majku, onoga tko ju je ovako usranu stvorio, one koji njom vladaju i sve one koji do nje nešto drže, a ne šalju je natrag, u utrobu iz koje je izišla, kao što to on čini. Pri toj vici i pri tim psovačkim litanijama o državi koja mu mira ne da vrtio je glavom i nije dopuštao da mu sestra stavi toplomjer u šupljinu uha. I rukama, da ne dopusti drugoj sestri pristup s narukvicom toplomjera njegovoj ruci. U oba slučaja, da ne dopusti invazionim snagama države ugroziti njegovu svetost... Uza svu svoju tjeskobu što i u bolesti moram prisustvovati ludosti, koju i zdrav u svakodnevnom životu slušam, ne od dementnih, već od, medicinski gledano, ljudi neoštećene pameti, u sebi sam se nasmijao: čini mi se da ovom beštimađuru demencija nije u pamćenju ostavila samo umijeće da grdi Boga i beštima, da, kaže se, skida nebo na zemlju i sama sebe na nebo uzvisuje, već mu je u pamćenju ostavila i umijeće da, kao psovač svake vrijednosti, psuje državu kao, što i dementan shvaća, vrijednost iznad svih. Kako je taj tek morao beštimiti svetost i psovati vrijednosti dok ga demencija nije pogodila!? Bit će onako kao što – rođenim beštimađurima – beštimađu i psuju oni koji demencijom ni u starosti nisu oštećeni.

Dvjema je sestrama priskočila u pomoć i treća. Ta je iz svega glasa viknula: „Zašutite i umirite se! Ne ušutite li i ne umirite se, na usta ćemo vam staviti masku, a noge ćemo vam i ruke vezati za krevet. Vidite li ovo remenje u mojim rukama?“ I, na čuđenje je svih dementni beštimađur umuknuo i primirio se. Zapravo, grlatu je psovku pretvorio u režanje, a lamatanje rukama i glavom u drhturenje! Ali je, režeći i drhtureći, mjerenje tlaka i temperature dopustio... Možda mu je – gonetam, ne znam pouzdano – demencija ostavila neoštećeno i pamćenje da u životu postoje i oni koji ne dopuštaju ni huljenje na svetost ni blaćenje „ove države“. Oni koji beštimađuru začepi usta, a psovaču vežu ruke.

Ta rika, beštima i psovke trajale su, s povodom, kad bi sestre i liječnici od beštimađura nešto zahtijevali, i bez povoda, iz čista mira, u nepredvidljivim razmacima, sve do tri i pol sata popodne, pola sata prije nego počinju posjete bolesnicima. Tada su na dva ispražnjena mjesta dovezli dva pacijenta istovremeno. Jedan se od vremena na vrijeme oglašavao jaukom, a drugi je neprestance ponavljao: „Ajme meni!“ Dementni beštimađur, dobivši trajan povod da daje glas od sebe, na jauke je jednoga odgovarao beštimađom na Boga i svetosti, a na očajne uzdahe drugoga „ajme meni“ psujući „ovu državu“. Sestre i liječnici, ispravno shvaćajući da će stišati beštimađura ako jednom pacijentu smanje bol, a drugomu i smanje bol i uvjere ga da od „ajme meni“ nema koristi, svu su brigu poklonili ovoj dvojici, a dementnom su beštimađuru dopustili da beštima i psuje „ovu državu“ koliko želi, ne prijeteci ni da će mu ruke vezati ni da će mu usta začepiti.

Približavalo se vrijeme posjete bolesnicima, onima na intenzivnoj njezi u trajanju od desetak minuta, i ja sam moje, da ne dođu među prvima i ne vide u čemu sam, jedno po jedno, suprugu, sina i kćer, nazvao i rekao im da sam dobro, ali da ni pod koju cijenu ne dolaze, ovdje je gužva i bili bi na smetnji. Nisam im, ni zato što sam ih htio osloboditi nagađanja zašto posjetu otkazujem, ni zato što cijenim rad sestara i liječnika, htio reći da je stanje oko mene neugodno, a u meni još i gore, pa ne želim da me u tom nađu i takvoga vide.

Kad je noćna smjena liječnika i sestara zamijenila odopodnevnu i nastalo zatišje, prišao mi je mlad liječnik, gledao neko vrijeme na ekran aparata za koji sam bio prikopčan i upitao me kako se osjećam. „Dobro“, rekao sam mu i upitao ga bi li bilo moguće da me s aparata otkopča i dozvoli odlazak do toaleta, koji se nalazio na dnu hodnika. „Hoćete moći?“ „Hoću!“ „Bez pomoći sestre?“ „Bez!“ „Prebrzo se oporavljate. Od operacije su prošla tek nešto više od dvadeset i četiri sata!“

Vratio sam se iz toaleta i osjećao se slavodobitno, kad je ponovno počela tarapana od jauka, jadanja, beštimađi i psovanja „ove države“. Do mene je došao onaj isti liječnik u pratnji dviju sestara i rekao mi: „Premjestit ćemo vas iz kardiološke intenzivne u koronarnu. Ovdje nam za novog pacijenta

treba vaše mjesto, a tamo je jedno mjesto prazno. I tamo će vam biti ugodnije.“ Sestre su moje stvari smjestile na moj krevet i odvezle me, samo s drugu stranu hodnika, u koronarnu intenzivnu njegu, u blaženu tišinu... Dok sam tonuo u san sličan onima iz prethodne dvije noći – san sličan inju, koje pada i taloži se oko smijeha i govora sestara kao što inje pada i mrzne se oko grančica tužne vrbe – mislio sam je li liječniku moje mjesto trebalo da bi na njega smjestio novog pacijenta, ili je vidio što proživljavam, otišao mi potražiti novi smještaj i, kad ga je našao, tamo me dao premjestiti. Mislio sam, ali domislio nisam! Osim što sam zaključio da za učinjeno dobro treba biti zahvalan bez obzira na motive onoga koji nam je dobro učinio. Što se, kao i ostalo što mi se motalo po glavi, kad sam u san utonuo, pretvorilo u inje.

Sutradan su liječnici odlučili da me se odvoji od svih aparata i da se s intenzivne njege premjestim na odjel. Brzo sam se oporavio, ali me svejedno još neko vrijeme moraju promatrati. A to je značilo, jer je bio petak, da u bolnici ostajem, u najboljem slučaju, do ponedjeljka. Preko vikenda ne održavaju se liječnički konziliji, pa odluke o ozdravljenju i otpustu iz bolnice nema tko donijeti. Po mene je došla Sestra koju do tada nisam vidio. Bliže je pedesetoj nego četrdesetoj. Sve sam sestre do sada pisao malim početnim slovom i nisam ih oslovljavao imenima, odreda lijepim, Nikolina, Martina, Ivana, Nataša, Maša i Petra, a samo ću njeno sestrinstvo bilježiti velikim početnim slovom. Da bih se držao načela i ni jednu sestru imenom ne imenovao i da bi nju čitalac razlikovao od drugih sestara, jer je, bar meni, od svih različita bila. Ona me je uz pomoć izuzetno mlade sestre, na mom krevetu, s mojim stvarima, odgurala hodnikom i ugurala u lijepu dvokrevetnu sobu s toaletom, balkonom i osunčanim balkonskim vratima. Sestra je s pratiljom otišla i nije mi rekla ni riječi! Učinilo mi se da joj je žao što me je, nakon jedne i druge intenzivne njege, uvela u tako lijepu sobu! Neće biti, ali sam ja njenu šutnju tako doživio!

U sobi sam zatekao pacijenta koji je čekao da mu dadu otpusno pismo, pozovu suprugu s odjećom koja ga je čekala na stubištu, pa da se odjene i otputuje kući. To se uskoro i dogodilo. Rukovao sam se i s njim i s njegovom suprugom. A kad su oni otišli, ostao sam u sobi sâm. Na kratko vrijeme. Došle su dvije sestre, odgurale njegov krevet i za sobom ostavile otvorena vrata. Samo malo vremena iza toga, na otvorenim vratima pojavila su se široka leđa Sestre koja je, uz pomoć iste pomoćnice, što joj je i moj krevet pomagala otraga gurati, na upražnjeno mjesto smjestila novog pacijenta. A taj je, dok ga je prikapčala za aparate, riknuo kao goveče i, počevši od trnove krune i čavala Isusovih, otpočeo grditi sve sveto, pa i „ovu državu“. Onima koji je drže svetom! Protrnuo sam i oblio me je znoj po cijelom tijelu. U to je, dok se Sestra bavila dementnim beštimađurom, ušla sestra dugih crnih kosa, nasmijala mi se i kazala da je došla izmjeriti mi tlak i temperaturu. Kad mi je izmjerila tlak, kao i drugih puta, upitao sam je: „Koliko?“ „Ah,

bolje da vam ne kazujem!“ Onaj je rikao i beštimao, shvatila je o čemu se radi, pa je kazala: „Sad ste uznemireni! Doći ću ja malo kasnije!“ Odgovorio sam joj: „I naći ćete me da sam dobio novi infarkt!“ „Neće biti tako!“ rekla je i sa svojim lijepim smijehom otišla, a mene, ne ubrajajući dementnog beštimađura, sa Sestrom, koja se njim još bavila, ostavila samog!

„Sestro“, otpočeo sam otpor što sam umiljatije znao, „potražite mi neko drugo mjesto, ja s ovim čovjekom, sâm u sobi, biti ne mogu. Ne tražim i nikako ne bih želio, da on iz ove sobe iziđe, neka tu ostane i neka se tu liječi. Tražim da meni nađete mjesto. Bilo koje. Pa makar bilo na hodniku, tamo na kraju, ispred toaleta.“

„A, ne može to tako! Dodijeljena vam je najljepša soba i budite s tim mjestom zadovoljni! Ne možemo vam priuštiti da birate i sustanara. To nikomu ne dopuštamo, pa ni vama!“

„U tom slučaju, Sestro, u slučaju da s ovim čovjekom trebam dijeliti sobu, ja se dižem i u spavaćici, kako su me u bolnicu i dovezli, idem pješice svojoj kući, pa makar do nje nikad i ne došao!“ rekao sam i, budući da sam dotad ležao, uspravio se u krevetu.

„Ne možete vi kući. Pred tri ste dana imali infarkt. Ne možete vi birati ni sobu ni sustanara!“

„Ma, Sestro, ne radi se ni o sobi ni o sustanaru!“

„A o čemu bi se, molit ću lijepo, moglo raditi!?“ rekla je i nestala na hodniku, na kojemu je i prije njena odlaska, nastao živahan šušur; a kad je ona tamo došla, šušur se pretvorio u gužvu i galamu.

Iz te se gužve i galame izdvojila i na otvorena vrata ušla mlada liječnica. Prišla je žurno mom krevetu i upitala usplahireno: „Što je?“ Ispružio sam prema njoj ruku u namjeri da joj micanjem prstiju dadem znak neka mi se približi, pa ću joj reći o čemu se radi. Umjesto da mi se približi, ona je pred mojom rukom ustuknula. „Gospođo, nisam ja agresivan, kao što ste, može biti, na hodniku čuli. Želim vam nešto šaptom reći, da to taj tamo ne čuje.“ I ona mi se približila dovoljno da joj ispod glasa kažem: „Taj grdi Boga, Isusa i Mariju. I ovu državu! Ja bih to nekako i podnosio da nas ima više u sobi; ali sam s njim u sobi sâm. Ja to naprosto podnositi ne mogu. Da ja Boga molim i, dok ga ja molim, ostajem tu s njim! To nikako! Pronađite mi bilo gdje i bilo koje mjesto, molim vas!“ „Obrišite znoj s lica i pričekajte. Idem potražiti neko mjesto“, rekla je i otišla. A larma se i gužva, kad je ona tamo došla, povećala.

Gužva je trajala neko vrijeme. Kratko, a meni se učinilo dugo, jer im se pridružio dementni beštimađur i vici dao svoj prilog. U sobu su ušle dvije sestre, bacile moje stvari na krevet i zajedno s krevetom izgurale me na hodnik. Tamo sam zatekao hrpu liječnika, sestara i osoblja, od kojih sam nekolicinu poznavao. Utišali su se i pratili me pogledom, dok je moj krevet i ja na njemu ulazio u susjednu sobu. Umuknuo je i beštimađur, pa je Sestri ukazana prilika da kaže što će svi čuti.

„Da vidimo hoće li se gospodinu svidjeti nova soba i novi sustanari!“ Iz onoga što je rekla moglo se zaključiti da me čeka sve gore nego je bilo u sobi iz koje dolazim i da ću se i tu, čim vidim gdje sam i u čemu sam, pobuniti. Ali se Sestra, jer nije shvatila o čemu se radilo, zašto sam se pobunio, u prognozi i očekivanjima temeljito prevarila.

U novoj su sobi bila dva kreveta s dva, u tom trenutku, nepokretna pacijenta, Krešom i Zlatkom, koji su s pokretnim stolićima za objedovanje, noćnim ormarićima i dvije stolice, zauzimali dvije trećine sobe. Preostalu trećinu s desne strane ulazu, zauzimao je toalet, a ono što je od sobe preostalo bio je hodnik. Moj je krevet bio smješten u hodniku i bio svega sedamdesetak centimetara udaljen od vrata toaleta, moj noćni ormarić na uzglavlju, moj stolić pred vratima toaleta, tako da se u toalet ne može ući dok se on nekamo ne odgura. Tu gdje su me smjestili, na prolazu, krevet nije predviđen, osim u krajnjoj nuždi, kao što je bio moj slučaj. Krešo je, osim bolesti srca i krvnih žila, bio i slab na nogama, pa je, kad bi ga sestre skinule s aparata, hodao uz pomoć četveronožne hodalice, a Zlatko je liječio krvne žile i bio prvi dan vezan uz krevet. Od prvog je trenutka, kad smo se upoznali, među nama vladala sloga i razumijevanje. Sutradan, kad sam primijetio, jer je i Zlatko postao pokretan, da im je teško, kad odlaze u toalet, tražiti od mene, da oslobodim ulaz, mičući s ulaza svoj stolić i otvarajući im vrata toaleta da bi u njega mogli ući, rekao sam im obojici, a posebno Kreši s hodalicom, neka to čine bez ustručavanja, u bilo koje doba dana ili noći, spavao ili bio budan. I ne samo to, neka me zamole, što god poželjeli da im pomognem, jer sam najpokretniji, i ja ću im, da ne bi zvali sestru, pomoći.

S tim dobrim ljudima proveo sam u skladu, međusobnom pomaganju i miru petak i subotu, kad se u jutarnjoj smjeni ponovno na poslu pojavila Sestra. Došla je izvaditi mi krv. Ležeći nauznak ispružio sam ruku, a ona se sagnula, vadila mi krv i ulijevala je u nekoliko epruveta. Dok je to činila, pogledala mi je ravno u oči kao da mi je htjela nešto reći, ali ništa mi rekla nije. I ja sam nju u oči pogledao kao da joj nešto reći kanim, ali joj ništa kanio reći nisam. Pretpostavljao sam da se raspitala jesam li zadovoljan novom sobom, koja je stoput gora od one u koju me je ona bila smjestila, i sustanarima, koji su teži bolesnici od onoga što riče i beštima. I da je, kad su joj sestre rekle, kako je sve u redu, da sam ja ugodan pacijent, ostala iznenađena, pa je očekivala da joj, s tim u skladu, nešto kažem. A ja sam se pitao čemu i ostao šutjeti sa smiješkom na licu.

Prošao je vikend, u kojemu sam bio promatran, i došao ponedjeljak, željno očekivani, jer su me sestre, u živahnoj komunikaciji koja je nastala između njih i mene, dok su me promatrale i „promatrale“, tvrdile da ja u ponedjeljak iz bolnice odlazim. One su vidjele što su liječnici napisali, a dobro znaju što one, „promatrajući me“, vide. Došla je „vizita“, desetak se liječnika jedva naguralo u slobodni prostor sobe. Neki od onih koji su

prolazili kroz tijesni prolaz između moga kreveta i toaleta i onih koji su se u taj tjesnac pored moga kreveta natiskali, pokazivali su mi palčeve podignute uvis i smijali mi se. Dok su se liječnici bavili bolestima moja dva sustanara, razbijao sam glavu što bi mogli značiti ti uvis podignuti palčevi. Da je dobro ono što sam učinio dok njih u bolnici nije bilo? Da je moje zdravstveno stanje dobro? Da odlazim iz bolnice? Doktor je Kranjčević došao posljednji, jedva se progurao do mog kreveta, dignuo palac uvis, ispružio se preko kreveta da mi glavi bude što bliže i šapnuo: „Sve je u redu! Izlazite!“ „Mašala!“ rekao sam više sebi samu nego njemu. „Iz vaših usta u Božje uši!“

Moji su, supruga i sin, bili pripravnici na moj izlazak. Brzo su došli, donijeli mi odjeću i ostali čekati u predvraću na podestu stepeništa trećega kata. Kad je s ostalim liječnicima obavila „vizitu“, došla je – da se bolje upoznamo, jer se u onoj strci dovoljno upoznali nismo – liječnica, koja je prva shvatila što je moj problem. Da ne mogu biti u blizini ni dementnog beštimađura dok se sâm Bogu molim da mi dade snagu bolove izdržali i bolove nadživjeti! I razdvojila me od njega kako je odvojiti mogla! Kazala mi je svoje prezime, a ja sam je, sluteći otkuda bi mogla potjecati po završetku prezimena na slog ko, upitao odakle je i ona mi je kazala. Ne bez suza u očima, koje nisu potekle niz lice, smijući se, a plakalo mi se, rekao sam joj:

„A vi ste odonud gdje se prkosno pjevalo, kad su pokušali satrti i vas i ime vašega grada: Lištica se samo voda zove, Široki je rodno mjesto moje!“ Htio sam tomu dodati kako nije prvi put da su mi otuda došle riječi razumijevanja! Ali nisam, jer, da jesam, suze bi se iz očiju izlile i potekle obrabama. A to ne bi bilo lijepo vidjeti! Da zreo čovjek pokazuje slabost i plače.

Odjenuo sam se i spremio u torbu svoje stvari. Zlatko je već bio otišao, a ja sam izišao na hodnik da nekoga pitam kad bih mogao dobiti otpusno pismo i otići. Naišao sam na liječnika i upitao ga, a on me je ljubazno savjetovao: „Ne čekajte vi otpusno pismo. Budete li ga čekali, dugo ćete čekati. Liječnicima treba vremena dok to napišu. Nego vi idite doma, a neka vaš netko dođe u dva sata i dobit će otpusno pismo.“ Vratio sam se u sobu, uzeo svoje stvari, pozdravio se s Krešom i izišao na hodnik. Pošao sam prema izlazu na predvraće, ali sam se sjetio da nisam sve učinio što moram učiniti, pa sam se okrenuo i pošao natrag niz dugi hodnik. Ako i ne uspijem u onom što namjeravam, bar ću se tješiti da sam pokušao i neće me moriti savjest što ni pokušao nisam. Tek što sam učinio desetak koraka, naišao sam na otvorena vrata uzane prostorije i u njoj ugledao ono što sam tražio. Sestru, koja mi je namijenila zajedničku sobu s dementnim beštimađurom!

Spočetka je bila zbunjena što, neka sam bio u odjeći za izlazak, dolazim u prostoriju gdje joj pacijenti ne prilaze. Ali, kad sam joj rekao da se želim s njom pozdraviti, pa joj ispružio ruku, i razveselila se i ispruženi dlan prihvatila objeručke: „Bog vas čuvao, sestro!“ „Bog!“ odgovorila mi je razdragano.

Zašto se na lijep način ne oprostiti sa Sestrom i dati joj znati da joj je oprošteno ono što mi je učinjeno! Zar je ta žena, koja sigurno nije bez teškoća ni kod kuće ni na poslu, uza sve svoje brige, morala znati i to da u našem okolišu, gdje je psovanje Boga i „ove države“ za svakoga normalna stvar, postoje i oni koji te psovke, ni kad dolaze od dementnog beštimađura, ne podnose slušati u svojoj blizini? I zar je ona, ta uboga Sestra, morala znati da u našoj okolini živi i takva budala, koja će zbog toga što psovke Boga i „ove države“ ne podnosi slušati, preseljenje iz lijepe i prostrane sobe, s jednim sustanarom, u drugu s dva mnogo teže bolesna pacijenta, i tamo biti smješten u hodniku ispred zahoda, prihvatiti kao spas proizišao iz samilosti onoga koji je shvatio što stoji u naravi njegove osjetljivosti i njegove ludosti? Nije to Sestra ni mogla ni morala znati! Zato je sva krivnja na meni – preosjetljivoj budali! Krivnje nema ni na dementnom beštimađuru: zato što je u mojim očima postao predstavnik svih beštimađura i psovača, opravdava ga njegova bolest i njegova demencija. Krivac sam samo ja, pa bih se i s njim trebao lijepo oprostiti. I to bih učinio kad posljedica opraštanja ne bi bila nova serija psovki.

Mrvoje Hitrec

Kongresni turizam

Otkako mu je nestala žena, zbog čega je imao velikih problema s policijom, a posebno s mladim inspektorom kojemu je to bio prvi slučaj pa se htio iskazati, Karlo Mahnić je svu ljubav koja mu je preostala prenio na Loru. Od kasnoga proljeća do rane jeseni bili su zajedno na zanimljivim lokalitetima, najčešće oko Bribira, Lora je uživala na svježemu zraku i trčala za zečevima dok je Karlo s nekoliko studentica i studenata prekapao kamenje i štošta pronalazio, od naušnica do dijadema u prastarim grobovima. Za kosti davnih pokojnika Lora nije pokazivala interes.

Kada bi zahladnjelo, vraćali su se u Zagreb, u udoban dvosobni stan na drugome katu trokatnice u Bakačevoj, Karlo je sređivao nalaze i nekoliko puta tjedno držao predavanja, ujutro i navečer polazili su Lora i on na duge šetnje sve do Zelenoga brijega, do ponoći gledali filmove i serije na televiziji. Još dobrodržeci muškarac koji se bližio šezdesetoj i desetogodišnja Lora privlačili su pažnju susjeda i prolaznika, Karlo u dugu, tamnu zimsko-me kaputu, vrata obavijena crvenim šalom, ona sva u bijelu krznu, vitka, dugonoga i umiljata. Bili su sretni, bez sumnje. Kada se Karlova nestala žena napokon javila kratkim *e-mailom* iz Krakowa gdje je bila odbjeglija s nepoznatim mu Poljakom, gospodin Mahnić je odahnuo jer je mogao skinuti policiju s vrata, a još više što je razumio da žena nema namjeru vraćati se u brak ni u Hrvatsku.

Obično je spavao do devet ujutro, popio kavu i pogledao vijesti na tekstu, a sve više je postajalo jasnim da taj zagonetni virus iz Kine nije samo doplovio u Italiju nego se dovukao i u Hrvatsku. Ljudi se uplašili, navalili na dućane i ispraznili ih, bit će nestašica, govorili su i gurali se, pokušavali nabaviti maske da se iza njih sakriju, da ih bolest ne prepozna.

– Što ti misliš o tome? – pitao je gospodin Mahnić Loru, ali ona je samo odmahnula repom. Nikada nije previše paničarila, pa ni onda kada ju je napao buldog, bila je brža od nasilnika. Osim toga, čula je na radiju da su izvor zaraze ljuskavci ili možda šišmiši, a ona je imala krzno i nije spavala

obješena o strop. Karla je umirila vijest da korona ne prelazi s ljude na ljubimce, a Loru da ne prelazi obratno. Javili su mu kako ne treba dolaziti na fakultet jer su predavanja otkazana, što ga je radovalo. Čekao je da ljudi pokupuju što su već htjeli, a kada se gužva prorijedila, pošao je u dućan i pokupio ostatke. Hranu za pse još se moglo naći na policama. Maski ni za lijek.

I bio bi to donekle zgodan, lagodan zimski odmor da potkraj ožujka te kovidske godine potres nije snažno zatresao Zagreb. Karlo Mahnić je u tome trenutku spavao, naglo se razbudio i skočio s kreveta dok su s police padale knjige i slike sa zidova, stenjao strop i mrvio se, a Lora bjesomučno lajala i grebala po vratima. Dohvatio je kućni ogrtač, osjećajući da mu se srce popelo u grlo, pohrlio do izlaznih vrata, a inače dostojanstvena Lora odgurnula ga je i potrčala niza stube koje su nekom srećom ostale tek neznatno oštećene. Potres je zastao kao da ljudima daje priliku za spas.

Sniježilo je, baš toga jutra premda cijele zime nije bilo ni pahuljice. Stajali ljudi usred ulice, što dalje od zgrada s kojih su padali crijepovi i dimnjaci, rušili se kipovi s pročelja, a vršak tornja pao s Katedrale, izbezumljeni Zagrepčani stiskali djecu u naručju i tresli se od hladnoće i jada.

I nije to bilo najgore. Lora je nestala.

– Je, vama sve nestaje, i žena vam je nestala. – rekao je zlobni patuljak iz prizemlja, kojemu ni kataklizma nije oduzela ništa od urođene pakosti. – Ne, nisam ju vidio, mislim Loru, možda je već u Poljskoj. – nastavio je. Gospodin Mahnić je osjetio mahnitu želju da ga udari nogom, ali se suzdržao i nastavio tražiti, raspitivao se, zaustavljao ljude i trčao, onako raskuštran i bos, u šlafroku ispod kojega se nazirala pidžama. – Jeste li vidjeli veliku, lijepu, pametnu moju...? – unosio se očajnicima u lice, a oni ga odgurivali misleći da je jadnik od straha poludio. A ni masku nije imao. Vjerojatno je zaražen.

* * * *

Treslo se još danima, jednom i opako, a Lore nije bilo. One večeri nakon prvoga potresnog jutra i neizvjesna dana koji je proveo u garaži u Vlaškoj gdje je držao automobil i grijao se dok nije potrošio gotovo sav benzin, te ledene večeri prije neizvjesne noći gospodin Mahnić je skupio hrabrost i vratio se u demoliran stan. Izvukao je odijelo iz ormara koji se razletio u potresu, očetkao ga i odjenuo se, skupio rasute dokumente i strpao ih u torbu, kaput mu bijaše nadohvat ako se potres ponovi, možda još jači, i bude morao bježati. Struje je začudo bilo, uključio je televizor i gledao jad zagrebački, Bože moj, što nas je snašlo, ali je najgore od svega da je nestala Lora, njegova ljubav. Grad se može obnoviti, valjda, ali bez Lore to i ne bi bio grad, bez onih njezinih šapa na rubu kuhinjskoga stola dok promatra što se sprema za ručak, bez toplih leđa koja se privijaju uza nj na kauču.

Cijeli je dan, sjedeći u automobilu kobnoga jutra, bio nazivao veterinarske stanice, ali mu se nitko nije javljao. Kada je u očaju nazvao hitnu pomoć, neka ga je gospođica poslala u vražju mater.

Dva dana poslije zazvonio je mobitel i grlen, melodiozan ženski glas upitao je Karla Mahnića je li izgubio psa. Da, da, vrisnuo je i počeo skakati od radosti tako snažno i visoko da su susjedi s prvoga kata istrčali iz stana s najnužnijom prtljagom.

– Smirite se, gospodine. – reče ženski glas. – Vaš pas, ako je vaš, kod mene je. Dat ću vam adresu i možete doći po njega, odnosno nju... ako nemate koronu.

– Nemam, nemam, čak ni ne kašljem, ako se nisam...

– Što ako se niste...?

– Ako se nisam prehladio. Ali ne, dobro se osjećam, a nakon ovoga... vašeg ljubaznog poziva... osjećam se odlično.

Dala mu je adresu, rekla da ga očekuje. Ionako ne izlazi iz kuće, osim kada je potres.

Bio je to uvod u poznanstvo profesora Mahnića sa ženom čiji je život bio priča podosta nevjerovatna.

Kada je pozvonio na vratima stana u zgradi očito iz novijega doba i vrlo stabilnoj, onaj melodiozni glas upitao ga je ima li masku.

– Nemam, ali imam šal. – reče.

– Dobro, odmaknite se. – otvorila je vrata i uperila mu pištolj u čelo. – Nemate temperaturu, možete ući.

– A gdje je ona? Gdje je... – prekinuo se jer je iz pokrajnje sobe istrčala Lora, nije lajala, samo je tiho cviljela, bacila se na leđa i raširila sve četiri noge, a on je sjeo na sag i gladio joj trbuh, plačući.

– Pa gdje si ti lutala, da znaš kako sam bio nesretan! – govorio je kroza suze. Trajala je ta ljubavna scena neko vrijeme, a zatim se Karlo uspio pribрати, otrti suze i pozornije promotriti ženu spasiteljicu. Bila je visoka, vitka, odjevena u crnu haljinu, podosta okrutno začesljane vlasi spajale su se na tjemenu u rep učvršćen zlatnom kopčom. Lijepa, da, čak prekrasna. Smješkala se pomalo ironično.

– Oprostite. – reče gospodin Mahnić. – Znam da je čudno, možda mislite i nastrano, ali uvjeravam Vas da nije, čista, platonska da tako kažem... no ja bez nje ne mogu živjeti. Od srca Vam hvala, ako mogu bilo što učiniti za vas, samo recite. Koliko sam dužan?

Smiješak je nestao s njezina lica.

– Dužni ste, prije svega, predstaviti se.

– Bože moj, kakav sam ja idiot... Karlo Mahnić, sveučilišni profesor.

– Ja sam Ela. Niste ju čipirali? I kako se uopće zove?

– Lora. – gladio je pronađenu, a ona se stisnula uz njegova koljena. – Da, moja Lora. A čipirali su ju davno, valjda to ima rok trajanja... Ne znam ni sâm. Ali sam zato...

– Pametno. Našla sam broj vašega mobitela na njezinoj ogrlici. S unutarnje strane. Zbilja je umiljata. I lijepa.

– Hvala. I vi ste... – prekinuo se shvativši da je usporedba neukusna.

– Kavu?

– Trebala bi mi, jako ste ljubazni. I mogu li zapaliti, naravno ako Vam ne smeta?

– Ne, i ja pušim... – opet se nasmiješila.

Otkoračala je do kuhinje. Osvrnuo se oko sebe, vrlo ukusno uređena dnevna soba, zaključio je, knjige na policama nisu bile dekoracija, a probrani naslovi, koliko je mogao vidjeti, otkrivali su da je vlasnica načitanata osoba, da, nije neka ženturača koja bi mu naplatila pronalazak i čuvanje psa, ta sigurno je Loru i dobro hranila.

Kada su sjeli za stolić, otpili iz šalice i zapalili cigarete, ćaskajući o kovidu i potresu, o ovome i onome davnom, Karlo je razumio da ima posla s doista obrazovanim ženskim bićem, čak je i o nesretnome Šenoi nešto rekla, ma tako lijepu i pametnu gospođu već dugo nije vidio. Ili jest?

– Nekako... kako da Vam kažem... imam osjećaj kao da Vas poznajem, to jest, kao da smo se upoznali, davno.

– Može biti. – rekla je mirno. – Mnogi su me upoznali, ali ja se rijetko koga sjećam.

– Naravno. Toliko je tih običnih, nezapamtljivih lica...

– I tijela.

– Točno. Ponekad mi se čini da ni samoga sebe ne prepoznajem... To mi je i žena govorila...: „toliko si običan da bih te mogla zamijeniti s nekim drugim“. Pa je tako i učinila... Vidim da ste okruženi knjigama, možda smo se sreli u nekim znanstvenim krugovima...

– Moguće. Koja je vaša struka?

– Grobar... no, tako se mi među sobom zovemo. Arheolog. Mala je razlika, grobari zakapaju, mi iskapamo. A vi, čime se bavite, ako smijem pitati?

– Prostitucijom.

– Mislite u okviru neke znanstvene teme, sociološke takoreći?

– I to u zadnje vrijeme. Ali i dalje mi je prostitucija osnovno zanimanje.

– Šalite se? Čuješ ti ovo, Lora? – svrnuo je oči na psa, u neprilici.

– Naravno, sada u koroni – nastavila je ne mijenjajući izraz lica – puno je teže i opasnije. Zato barem u miru mogu pisati diplomski rad.

– Ne mogu doći k sebi, oprostite. – izvadio je rupčić i protrljao čelo. – Znači, studirate i usporedo...

– Studirala sam izvanredno. Diplomirala sam psihologiju, a sada se bližim drugoj, na sociologiji. Ma nisam ja namjeravala, nije mi bilo ni na kraj pameti. Za sve je kriv kongresni turizam.

– Ne razumijem.

– Objasnit ću Vam. Udala sam se mlada, vrlo mlada, za Švicarca, i to je loše završilo. Kada sam se vratila u Hrvatsku, nije bilo posla... srednja stručna sprema, gimnazija... ničemu ne služi, a roditelji siromašni. I tako je počelo. Ali ne na ulici, prošla su ta vremena i eskort je previše javan, a za *happy end* masažu nisam imala interesa. Odurno. Onda sam otkrila kongresni turizam i našla sam se u njemu. Da, bila sam pametna.

– Ne sumnjam. – iskreno reče gospodin Karlo.

– Toga ima koliko hoćete, pa znate i sami. Međunarodni kongresi, posebno na jadranskoj obali, obično u luksuznim hotelima. Znate kako to ide, danju predavanja na koja mnogi ne dolaze, više su na plaži, navečer se časte, a noću traže gdje bi se zabavili. Sretni da su daleko od svojih žena ili svojih muževa, raspuste se.

– A svi troškovi plaćeni, da.

– Ne i meni. Ja bih rezervirala sobu nekoliko dana prije kongresa. Švicarska poduzetnica, govorila sam ako me je tko pitao... investicije u Hrvatsku i tako. A kada bi kongres počeo, znala sam kako zainteresiranima dostaviti broj sobe. To jest prvom ili prvima, dalje je išlo usmenom predajom. Da, nisam bila od onih se prošmucaju u hotel, često u kompi s recepcionarom.

– A kako ste došli do tih diploma...? Mislim...

– Pa to je moja priča, dragi gospodine. Znate, malo-pomalo sam ulazila... u taj svijet. Danju bih, isprva iz dosade, sišla u dvoranu i slušala predavanja. S vlasuljom i naočalama. Akreditacija nije bila problem. A kako su kongresi bili različiti, od medicine do povijesti, ma sve zamislivo, od prirodnih znanosti do humanističkih... Jeste za jedan pelinkovac, slatki, navodno je dobar protiv kovida?

– Nisam čuo. Ali hvala, da.

Ustala je i prošetala do bara, vratila se s dvjema čašama i bocom.

– Od jednog kongresa zaradila bih i do pet tisuća eura, i više. Kupila sam stan u Zagrebu, ovaj, tu nitko ne dolazi. Vi ste iznimka, takav slučaj, potres, Lora... no, ti prokleti kongresi navukli su me na znanost.

– Sada se sjećam! – gotovo je uzviknuo gospodin Mahnić. – Kongres arheologa u Dubrovniku prije... osam godina, da. O, Bože, kakva noć! Da neki idiot nije grebao po vratima, mogla je potrajati. Vi ste, znači...

– Moguće.

– Kako je svijet malen. I sada pišete, kažete... diplomski rad na sociologiji. Koja je tema, ako smijem znati?

– Smijete. Povijest prostitucije u Zagrebu od vremena Marije Terezije do danas. Vidite one hrpe papira...? Kazneni zakони, propisi, bludilišni pravilnici, novinske vijesti. Ali uvodno zahvaćam duboko u povijest, ne samo europsku. Od biblijske Rahabe, Ohole i Oholibe do hramskih bludnica, do Marije Egipćanke... ona mi je najdraža... do Rima i srednjeg vijeka. To me je, *eo ipso*, uputilo prema povijesti općenito... Možda će mi

sljedeća biti... No vidjet ćemo. Samo da prođe ova zaraza... Uštedevine imam, ali ako potraje...

– Ja nemam. I pojma nemam kako ću renovirati stan, sav je u rasulu.

– Niste jedini.

– Ma snaći ću se. Glavno je da Lora nije stradala. Od srca Vam hvala... Imali smo mi rat, pa smo izdržali. I turizma će opet biti. I kongresnog turizma... Moramo biti pozitivni... Hoću reći, moramo razmišljati pozitivno... Dugo sam se zadržao, sigurno morate raditi, mislim znanstveno.

– A što drugo. Malo mi nedostaju socijalni kontakti, ali tako je kako je.

– Hvala Vam na svemu. I na vremenu koje ste mi danas darovali.

– Jedan sat. – pogledala je na zidnu uru. – Toliko i inače provodim s muškarcem. Stvar navike.

– Idemo, Lora, u naš rusvaj! – ustao je gospodin Karlo i navukao kaput.

– Želim Vam, kolegice Ela, sve najbolje u životu i radu... na svim poljima...

– reče izlazeći.

– Čuvajte se, gospodine Mahniću.

Lora je kratko zalajala i liznula ruku svoje spasiteljice.

– A ti, Lora, – pogladi ju gospođa Ela – nemoj više bježati i lutati. Najgore je biti na ulici, mala moja.

Lajčo Perušić

Cvjetovi pakla (Vukovaru na dar)

Zaborav je strašna neman. Proždire događaje, povijest, ljude, sjećanja. Svaki puta kada pogledam svoje prijatelje na slikama izloženim po zidovima moga doma, u meni se budi silno poštovanje prema njima. Sjećanje na njih titra u meni kao žižak goruće svijeće. Njihova uspomena, brižno zaključana u mojoj duši, budi u meni sjećanje na njihov lik i na Vukovar. Srećom, ne dadem ih potopiti u maglu zaborava, oni svaki dan iznova bude u meni ono vječno: ljubav, bol, krik, ponos, nadu koja ne umire. Oni su izgorjeli u ljubavi prema domovini i preselili se u sjećanje. Njihove žrtve se ne bilježe u Knjigu zaslužnih građana, oni su mali, nevidljivi ljudi, oni su obični građani. Oni su mali veliki junaci. Takva Knjiga za male velike domoljube još nije otvorena i zato moraju ostati i dalje živjeti s nama u našim sjećanjima.

Evo kako je to bilo.

Jednu večer su Ivša i Ljubica izišli u svoj park u kojemu su prijateljevali tijekom svojih srednjoškolskih dana. U jednome trenutku Ivša je ustao, skočio na klupu, povukao Lubicu k sebi tik do visine poljupca: „Od sada ćeš biti moja djevojka, u nama je procvala ljubav, priznajmo to sebi.“ Ljubica je porumenjela, spustila pogled i rekla: „Hoću, Ivša!“ Od toga trena u gradu pokraj Golubice Vučedolske kao da se sve promijenilo. Priroda je zablistala u svemu svom šarmu, zadivljujuće pupanje svakovrsnih cvjetnih vrsta otkrivalo se u svim mogućim bojama.

Te proljetne večeri 1991. harmonija života u gradu počela se naočigled građana najednom iz temelja mijenjati. Naslućivala su se neka nova vremena. Nakon svehrvatskoga referenduma o samostalnosti i suverenosti Republike Hrvatske, u Vukovaru je kod većine stanovništva zavladao nemir. Nasta tuga, strah, osjećaj mirisa mržnje s Istoka. Dolazak zla bio je izvjestan. Naslućivalo se Ludilo. U podrumima su građani počeli pripremati ratna skloništa – zlu ne trebalo – govorili su.

Dolaskom ljeta omara se pretvarala u hladnoću uma, duše i srdaca. Ulicama je vladala uznemirenost, ljudi su trčali u dućane, dovikivali se, neki plakali, neki tražili zenge zbog prijave za obranu grada. Noć je bdjela. Iz daljine se već čula jeka grmljavine glomaznih ratnih strojeva. Neki čudni ljudi neobično odjeveni, bučni, pijani, bradati, neki i s puškom u ruci, pjevali su, neki psovali Boga, Tuđmana, zenge. „Ne, to nisu Vukovarci“, mrmljala je Ivšina mama Katica provirujući kroz prozor. Ivša je živio s mamom Katicom, ponosnom domaćicom i ocem Tunom, podrijetlom iz Posavine, a Ljubica je potjecala iz dobre obitelji, kći roditelja iz mješovita srpsko-hrvatskoga braka, oca poznata trgovca nekretninama i mame medicinske sestre u vukovarskoj bolnici.

Ivša i Ljuba nisu mogli gledati kako zločinci njihovu gradu navlače luđačku košulju. Jednoga jutra se njih dvoje uputiše u stožer zengi, gdje su se branitelji spremali uzeti obranu grada u svoje ruke, i od časnika Dedakovića zatraže da ih primi u brigadu. Ivša je tu zatekao i svoga oca Tunu. Zagrle se svi troje, prošapću nekoliko riječi i udalje se. Otada Ivša više nije vidio oca niti čuo vijesti o njemu. S druge strane grada, Blago Zadro se svojim umijećem, velikim srcem i najhrabrijim momcima stavio na čelo bitke za obranu Vukovara. Tada su počeli pristizali i domoljubi sa svih strana Domovine na mjesto gdje je Ona bila najranjivija. Na istočnim rubovima domovinske Hrvatske branilo samo srce Domovine. Grad se nije smio bez borbe predati. Na vodotornju, tome simbolu grada, hrvatski stijeg se dano-noćno vihorio, a Siniša prkosno javljao: „Tko će ostati ako se svi odrekne-mo sebe i pobjegnemo...? Komu ostaviti grad? Tko će ga čuvati...?“

Saznavši za odluku djece, mama Katica je bila ponosna, ali i bolno zabrinuta. „Tã, oni su još djeca, srednjoškolci, nisu oni za vojsku!“ šaptala je susjedi dok su spremali podrum. Istovremeno, JNA se u dugoj koloni tenkova sa zvijezdom crvenom o boku kao zmija otrovnica vukla iz Beograda prema gradu.

Konvoj sivomaslinastih čeličnjaka ubrzo je paralizirao gradski promet, a slika ove ubojite sile na kotačima gusjenica ledila je krv stanovnicima. Tada se začula i grmljavina aviona iznad grada. Bilo je posve jasno. RAT.

Zvuk sirene tjerao je ljude u podrumsku skloništa. Mama Katica se sa susjedom u podrumu svoje kuće prizemnice tresla od straha. Mislila je samo na svoga Tunu, sina Ivšu i njegovu Ljubu. K njoj su dobježale i druge žene iz susjedstva s djecom. Od šoka se u podrumskom polumraku prolamao vrisak djece, od straha su piškila u gaće, majke plakale, djevojke drhtale za svoju čast. Noću su se gasila svjetla. Gradom je sjala samo tama mračnih srdaca bezbožnih Zloduha. Smrt je prijetila gradu. Dim paljevine već se vio u nebo.

Jesen, te sudbonosne 1991., virila je iza svakoga ugla. Krošnje su žutjele, iz njih su stršale samo osušene grane kao okrutna koplja, a lišće je nečujno u drhtavoj poniženosti padalo na tlo. Zviždanje bezbrojnih ubojitih rafala

paralo je nebo. Cijeli se Dunav gušio u memljivu oblaku mržnje. Nastupalo je vrijeme gluplje od samoga Ludila. Uto su se čule vijesti preko radija da se na Sajmištu igra sulud krvavi pir, da su brojni Beračani sred Berka krvavo smaknuti rukama svojih susjeda.

Tijekom jeseni je grmljavina borbenih MIG-ova bila zaglušujuća. Prijetećim letovima u raznim letačkim figurama obgrlili su grad, ubojitim raketama ciljali mu grudi, bokove, kuće, vodotoranj, crkve, srce. Nad gradom je nebo postalo pepeljasto poput blata. Glavašević je s dna nekih stepenica jecao: „Tko će Vukovar iznijeti iz mraka? Grad – to ste vi!“

U jedno kasno popodne, bio je petak, iznenada je među izmučene i izbljedjele žene u sklonište kuće mame Katice uletio Ivša, majci ravno u zagrljaj. Odora hrvatskoga vojnika ga je činila toliko ozbiljnim i odraslim da mama Katica nije mogla kriti suze ponosnice. Grlila ga je, ljubila, pitala za oca, za Ljubu, a on ju je tješio. „I Ljubica je sa mnom, mama! Roditelji su joj dozvolili, jako je hrabra. Tata je već na položaju“, u dahu izgovori Ivša.

Nakon izvjesnoga vremena su Ljubica i Ivša po zapovijedi nadređenih vojnih časnika trebali u drugi dio grada prenijeti usmenu, vrlo povjerljivu poruku. Trčali su kroz park koliko su ih noge nosile držeći se za ruke. Dok su pretrčavali svoj park, u kojemu su proživljavali najljepše trenutke svoje mladosti, neočekivano su začuli jauk i zapomaganje u neposrednoj blizini. Oboje neustrašivi, instinktivno potrče u tome smjeru. Dvojica bradatih su psovali, vrijeđali i tukli čovjeka rukama i nogama po tijelu, glavi. Jedan ga je pljuvao i prijetio da treba skončati staroga ustašu. Od krvi po cijelome licu, Ivša je jedva prepoznao vukovarskoga poštara. Potaknut ljudskom empatijom, pritrči teško ranjenu čovjeku da ovima objasni kako se radi o običnu domaćem poštaru, potpuno nevinu čovjeku. Bio je to Ivšin nesmotren korak. Tada je jedan iz skupine, krezubi Vukovarac Makso, prepoznao Ljubu, kćer poznata vukovarskoga trgovca nekretninama. Uhvati ju drznički za ruku, povuče k sebi psujući joj oca, izdajicu srpstva i majku ustašicu. Grubo ju zgrabi za rame uz povike: „Držite izdajnicu, ustašicu!“, a sukrovnici su ju počeli pohlepno naguravati s jedne na drugu stranu i slinili po bradi i prsima. Ivša, vidjevši to, snažno se zaleti među njih, odgurne slinavca i jednim zagrljajem povuče Ljubu k sebi. Onaj s kokardom na masnoj šubari zaokrene Ivši ruku do škripe kostiju u laktu, odgurne ga do zida što je odvajao park od ulice, priveže ga za drvo rukama iza leđa. Ljubicu su dvojica natezali za ruke natječući se koji će ju šarmirati, a onda se javio izvjesni Mile, opčinjen bolesnom mržnjom, poželio joj se osvetiti zbog izdaje pravedne stvari otadžbine. Uhvatio ju je za rame i snažno oborio na haubu blatnjava vojnoga džipa, treći mu je odmah priskočio u pomoć, počeo joj trgati hlače i razvlačiti koljena. Vrisak je parao nebo. Krikovi, zapomaganje ranjene srne izazvali su još više zadovoljstva pohotnoj rulji. Njoj su suze poput obilne kiše natapale oči, sunce joj se

pretvorilo u mrak, jeza disanja u hropac. Četvrti sudionik Ludila zgrabio ju je za kosu, mlatarao njom lijevo-desno, ljubio ju u lice uz psovke i teški zadah rakije. Jedan kroše Ivšu je, vezana uz drvo, do kraja onesvijestio, krv mu je prsnula na nos i usta, glava kliznula na prsa. Đavolski ples je dobio svoj umjetnički izraz.

Kada se Ivša prisvijestio, vidio je Ljubu kako leži na haubi džipa u nesvijesti, niz noge joj je plazila krv. Izbezumljen, zadnjim snagama opet zaurla na rulju, sada potpuno slabašnim glasom od iznemoglosti. Slijedila mu je nova zaušnica i gušenje od vlastite krvi. Poslije đavoljega pira Ljubica je puštena da se podigne s haube džipa, a Ivšu su odvezali od drveta i pustili ih da oboje, potpuno iznemogli, oteturaju od mjesta zločina. Drhtavim koracima, izranjeni, krvavi, u polusvijesti, držeći se čvrsto za ruke krenuli su prema izlazu iz pakla parka, nekada dječjega igrališta, niz ulicu, osramoćeni, ranjeni i poniženi.

Nedugo zatim, njima iza leđa, začuo se rafal. Vatrene bljesak rigao je brzim ritmom duguljasto vatreno zrnje poput ubojito rasprskavajuća iverja. Bio je to Ljubi i Ivši krvav vampirski otpozdrav. Pokošeni kao snoplje, jedno uz drugo, zagrljeni, sruše se na raskvašenu zemlju nadomak staroga puta. I psi se u bijesnoj razdraženosti raskjuriše od straha. Krvave mrlje njihovih izranjenih i obeščašćenih tijela ocrtavale su oblike krugova zla oko njih.

* * *

Napustivši svoje tijelo, anđeli Ljuba i Ivša, beskrajni i bezvremeni u zasljepljujućemu sjaju, odjeveni u bjelinu svjetliju od Sunca, bijeli kao čast, nevini kao golubi iznad staroga vodotornja, u svjetlucavim haljinama odizali su se sa zemlje letom u visine. Nadneseni nad Gradom, Ivša nježno uze svoju Ljubicu za ruku, a dug veo, potpuno bijel, proliiven iz središta Sunca, vio joj se oko vrata, pa oduhovljeni, sigurnim uzletom u društvu nebrojenih anđela, s pjesmom na usnama i suzama u očima, stanu kružiti lebdjenjem iznad Grada koji je bio u izdisajnu hropcu. Promatrali su oslijepljene ulice, pijane, podivljale ljudske nakarade, kuće sakate od ruševina s nago-renim drvenim kosturima kako strše u obliku bodeža. Zaglušni MIG-ovi su rušili kuće, škole, tvornice, crkve, bolnicu, sela, a vodotoranj izbušili smrtnim ranama. Gledali su kako po parkovima razjareni psi njuškaju krv svojih gospodara, kako zvona sv. Bone odavno ne zvone, a sirene se od umora jecajućega zavijanja guše. Ljudi s kamerama u ruci i *press* na prsima povraćaju. Po lokvama nedužne ljudske krvi gaze gusjenice oklopnjaka. Na Ovčari i Sajmištu Vukovarce podvrgavaju neljudskoj torturi mučenjem do smrti. Iz muklih glasova pijane horde urlala je pjesma o salati. Bolnica pretrpana ranjenicima postaje meta četničke nemani.

Grad se krvavim znojem znojio.

Tako se stvarala Velika Otadžbina.

Dugo su tako lebdjeli nad Gradom oduhovljeni, čisti i lagani. Uzdižući se puni duhom svetosti sve više i više, promatrahu svoj ubijeni zavičaj: VUKOVAR. Ivša se s Ljubicom rukom-za-ruku uputi prema kući posjetiti mamu Katicu. U jednome kutu podruma njihove obiteljske kuće ugleda ju skvrčenu i jadnu s drugim susjedima. Zaplače. Imao je potrebu reći joj: „Mama! Morao sam. Mi smo Grad i ako ga ne bismo mi branili, tko bi?“ Ubrzo spaziše pijanu hordu kako prilazi njihovoj kući. Jedan od njih izvuče bombu, aktivira ju i ubaci u podrum kroz prozorčić na kojemu je Ivša kao dijete uzgajao cvijeće u lončićima. Dok su se Ivša i Ljubica približavali podrumu, uslijedila je strašna eksplozija. Vidjevši majku svu krvavu, spusti se k njoj, ispruži joj svoje ruke, a ona majčinski zavapi gledajući ga u hropcu: „Ivša moj, sine moj, Ivša moj! Pruži mi svoje bijele ruke, odigni me k sebi, uzmi me k sebi, ne ostavljaj me.“

„Evo ti mojih ruku, majko, uzmi ih, dohvati ih, dođi, mama, dođi, od sada ćemo biti zauvijek zajedno, cijelu Vječnost.“ Oboje joj pruže ruke, uhvate ju za njezina slabašna i od tereta života izmorena ramena te ju odignu k sebi u zagrljaj.

Tako se mama Katica, sada i ona samo od duše sazdana, dizala k nebu u naručju anđela obasjana mirom Golubice Vučedolske, ostavljajući svoje tijelo u podrumu stare obiteljske kuće.

Odjednom, od strane Borova Naselja približavao se, sav u sjaju mučenička, i njezin muž Tuna. Ozarena lica potrčala je k njemu.

S druge strane Grada, lebdeći u bjelini nevinosti, približavala se velika skupina anđela, s njima i Ljubini roditelji, tata iz mraka jednoga srpskog logora, mama s Ovčare ispod slavonske crnice zemlje.

Zagrljeni u ljubavi, molili su: „Gospode, ako je moguće, neka ovaj Grad, izbičevan i izranjen, trnjem mržnje okrunjen, mimoide ova gorka čaša, ali ne kako mi nego kako Ti, Gospodine naš, hoćeš!“

Gospodin im tada reče: „Ne bojte se! Ja ću ovomu Gradu biti Šimun Cirenac. Pomoći ću mu nositi njegov teški križ putem kušnje do vrha Golgote.“

* * *

I tako se Grad, malo po malo, penjao putem Golgote, padao, ustajao, praćen vjerom i hrabrošću svoga naroda.

Vukovar je, tu na obalama Dunava, umirao tiho, žedan, bez snage, popljuvan, probodena srca, od Svijeta napušten, razapet na drvu križa Nacije. Pobjedom Smrti uslijedilo je USKRSNUĆE KROACIJE.

* * *

Jednoga novomilenijskog siječanjskog prohladnog jutra granulo je sunce. Sunce Novoga doba. Svežanj olujnih vjetrova nad Gradom odavno se

umirio, tmasti oblaci rata su se razmaknuli, mržnja, što se pušila kroz dim metalnih ubojitih oklopa, sapela se u gubitničke bjegove, osvetu je zamijenio oprost. Na obzoru Budućnosti nebo se razvedrilo, pojavilo se novo Svjetlo nove generacije. Bilo je to svjetlo Nade u novi Početak. Nastajao je novi VUKOVAR.

Željko Bajza

Blaženstvo vekivečno

Od strane Božje jesem i po prepuščenju božanskom ovakov jesem ti se zkazal, da i vu meni nevolnom vzemeš peldu pokore. Ja mertev jesem, ako prem ti se vidi, da ja telo imam, bil sem soldat vu ono vreme, gda je Rikardus anglikanski kralj vojuval suprot Filipu franzuskomu kralju, vu kojem boju ja nesrečni vnoge i nekrive jesem vumoril, nikakvomu stališu nesem prostil, nečisto jesem živel, vnoge divojke ozkrnul zakonske i nezakonske nesramno vužival, vnoga lucka po krivice vzal. Ja veliku i nezgovornu muku terpim, samo to me veseli, da ja koji sem vekivečne pekla muke vreden bil, vendar po sudnjem dnevu oveh muk oslobodim se, i vekoma Blaženstva Nebeskoga vžival budem. Ja se nemam nameru odreči Kraljevstva, je, točno je, plival sam vu preobilju cvetja i mirisa, imel sem se kaj sem štel, ar tak gusto vu pekel opadaju duše tere si meru neznaju kak vu najvekše zime najgusteši sneg cureti more zate ti velim – Bog je na strane lukaveh disciplineraneh i uspešneh – rad je Bog, rad je junak, rad je izgradnja, nužnost da se sredstva pribaviju, kaj mi hasni mladost kad me lada žalost. Se je vu nami i nemir i sreča i bol, se je put vu raj naveštanje raja dok se ne vupitaš ob svoje prošlosti. Ali vnogi angeli nakanili jesu da se hote izvisiti ter previsokomu Bogu spodobni biti. Zate takvi ki su tak gizdave pomislili, jesu taki odurni vrage postali i od lica Božjega za naveke otpravljeni, ter su v peklu, a neki se ovde po svetu klate. Ali vendar svoju tugu, muku i pekel sigdar, gde su goder, sobum nose. Vsaki duh, budi zli ili dober, kada se iskaže, tak človeka prestraši.

Je vnogo milionov vragov na svetu i tak su odurni, ar su od Božjega lica za navek otpravljeni, ter su neki v peklu, a neki se ovde po svetu klate. Ali vendar svoju tugu, muku i pekel sigdar, gde su goder sobu nosiju. Neki vele da kad bi vsaki vrag imel telo samo kuliko jeden komar, tak mi ne bi mogli sunca videti pred vragmi. Vu peklu oni neizgovorne muke trpiju i grešnike vsakim načinom muče, a drugi ovde dan i noč ophađaju iščući da bi koga na greh napeljali i vu muke peklenske dopeljali. Je se treba vragov

bojati kakti strašneh neprijateljev, ar je vrag na lancu kakti pes privezan, ki ne more vgristi nego onoga, ki se po grehu sam hotonce k njemu približava. Vrag more sâm po sebe ali po coprnica po zraku človeka ali drugu stvar akoprem tešku, za čas dalko prenesti, iz zraka ogenj, godinu i tuču hitati, zrak otrovati, človeka zaslepiti i na zla poželenja vužgati, od dobra zadržati i vnogo neprilike včiniti ne more vendar na greh primorati niti na duše škoditi akoprem vse telo rastrga.

Vrag se more človeku očivesto iskazati, ne samo vu strašne ter odurne prilike neme stvari ali človeka, nego takajše vu prilike dobroga i lepoga angela, ter človeku naprvo donašati stvari, koje se vide poštene i dobre, da ga vkani. Dober angel medtem toga vsigdar prvo neg odstupi človeka obraduje, opsegura i razveseli, a zel angel zburkanoga ostavi. Jezuš Bog moj, mene je te vrag govoril jezikom drugač neznanem i nazveščal mi je nekoja nehasnovita dela i nepoštena ali škodljiva. Vidiš, i ja sem govoril jezikom drugač neznanem i pravo odgovarjal na pitanja i povedal stvari drugač neznanane to brez vražje pomoči nebi mogel činiti. Akoprem vrag vnogo zla more zrukovati zmešajuč telovna čutenja, ne mora vendar volju tak primorati, da bi se takov ne mogel greha čuvati. I da bi zavsem moral tak nebi grešil, ar prez volje greha ni.

Mene su poznati duhi kaj po noči ideju ljude plašiti i dobri i zli duhi želiju si steči prijatele. Jauk je totem vu položaju zalaska pod zemlju, jauki govoriyu ob smrti tera je kčer rojena z braka majskoga kralja i kraljice – tak da duše vumrlih očite ne težiju povratku na ovu zemlju. Ove je moj obed i moja večerja ječ sada z menum kače i krastave žabe za pitvinu pako budeš imal žveplo, smolu i ogenj. Vse tvoje čine premišlavaj i naj se bojati te su same maske – saki pokojnik tanca z masku, joj, mene, joj... nebeski raj iščem – muči, noć je, vmreti moraš, spravi se, idemo, kakvo življenje takva smrt, i za zimu i za noć treb se je pripraviti.

Gda sem na smert obtežal, nesem se hotel spovedati, niti požaluvati, niti druge svete sakramente prieti, ovak jesem vu zadnje vure zanemel i nut unda zverhu vszega ufanja Milošča Božja je me obztrla, da sem se pravično za vse grehe moje iz same ljubavi Božje požaluvaj i ako prem nesem mogel govoriti, vendar žuhko plačuč szuzami jesem obraz moj polejal i vu takvom požalovanju moj žitek jesem dokončal i vumerl. Onda po pravičnem sudu božanskom jesem dan dvem naj hujšem vragom, da me ovak z kopljem železnem do sudnjega dneva neprestance muče i prebadaju. Gdoj bi mene zvratil kaj sem tulike grehe, tulika zla, i tulike malovrednosti prez kraja i konca vučinil – teško je muku gledeti jošče je teže trpeti – pravedni sudec ov malovrednjak od mladosti poželjenja telovna i nasladnosti njegove nasledujuč vsega dobra sveckoga obilno je vžival listor telu gerlu želucu svojemu služil vu goščenju, pianščine, noriah igrach, i cifrasteh opravah –dobri Otec ti zapoveda da z dobremi deli cenu grehov tvojih moraš naplatiti ali vekomaj vu pekel pojti.

Oh, ja nevolen gda premislim kak bude serditoga suca obraz gledeti kakti budu grehi moji ober glave žmečali, kak me bude strašil otprt pod menum pekel, ar dragi Gospon gdoj more vujti vsem mrežam po vsem svetu i po vsem zraku postavljene vu tere vragi duše loviju, ali znam da same i jedino poniznost more vujti i ognuti se vseh mrež vražjih, a gda ljudi izidu van iz oneh jam i budu hodili omamni od svežega zraka od straha kak da su obnoreli, niti jeden k drugomu niti ne govoril – znam ja lare kaj figureraju kak skeleti kak vampiri, teri mučiju i žive i mrtve, tancaju lari tanca i genije tancaju i larve vuz muzičku pratnju flaut – jedanesti pako dan otperti se hote vsi grobi od ishoda do zahoda i gore stanu se vse mertvečke kosti gole prez mesa i budu stale zverhu grobov svojeh, ali onda bude vnogo plača, vnogo straha gda se grešnik zdigne z praha – grešnik je on teri je zgubil se svoje prirodnosti pak mu se nedela povečavaju. Gledaj larve kak vu obliku kostura odhajaju na bogati stol gde tancaju vuz pesmu ob smrti, ti tolvaji mnoga zla činili jesu o moli za njih jer ne znaju kakve peklenske muke ih čakaju. Ja znam da Bog bu mi več pomogel jednom kad se zmislil toga dana i teh okolnosti.

Povest je same pripovest ob ljudskih neverstev. Još i zdaj gledim pogažena trupla i krv i znoj i kosti strgane pod kopitami bojneh konjov. Glečte pojavil se glasnik, jezdi kak vihor, z vrhunca gledi, dugi plašč vije kak oblak za njim – njegov borci črez tamne kute vlečeči se dižeju okrvavljene vjeđe, grčiju ruke, a žile im brekneju kak crne guje grozovite. Se se tajne otkriju, saka misel, želja, senja, tlapnja. Človek se odvaja od samoga sebe, od prirode Boga cara i totema, ar vnogi su se kruto vkanili i kesno žalovali zgrešili jesu jer ih kletva prati od iskona dalka črna kletva z tmurnim žigem navrh čela. Vrnete se kam srljate – ja se borim z mačem i nisam navikal bežanju.

Ah, Bože, smiluj se jur je smrti vreme listor dušu moju v tvoju milost primi. Kak se čutiš, o, duša, kaj si zebrala tri dni vu purgatorijumu rajše biti neg jeno leto na svetu beteg trpeti – ah, Bože, troši se i kruni moj žitek z himbami i čalarnostima. Gospodin Bog sâm nas takve je stvoril da smo krhki, gingavi i nikaj sami od svoje moći ne moremo. Oh, jesem preplakal stoput svoj smrtni žitek, je ar zdaj je svem svetu jako preželeni dan, je to nas pasočrenjaki z praznom slamu nadaruju. No al zdaj je doba gda se poniženi budu uzvisili – ove podneblje ni one naše, kam sme to vu zemlju opali – zgleda da same junaki su mrtveci, kakva je razlika izmed duše prokletoga človeka, duše junaka i duše paluga anđela, nikava s tri buju završili vu carstvu tere zgleda kak raj, a za prav odgovarja peklu. Ar gda sam ja postal duh – togu su mi hitili prek glave pokrivač neveste pokojnika, a kača mi veli sad buš postal kral ti teri si štel postati Bog pod zemlju. Ja priznajem da je velka nepravda nanešena vama, nu to ni bila moja volja. Zar nije to sramota da se kukavica koči na prijestolju, a hrabri vojvode da stojiju pred njim kak robi?

Hodeč po svetu, videl jesem ruševine mnogeh slavneh gradov kaj su ih negda pesme slavile i opevavale. Reči same da nebuš delal greha več,

pak buš oprošten i tugoval budeš z drugemi poštenjaki. Ne znam kaj vi imate od toga kaj vlast dajete betežnem krunami. Mnoga kraljevstva su već nastajala i nestajala. Zakaj ste vi jedini brez čuvstva i brez suza i zakaj stojite baš tu kad su se kaj ste imali braniti rat i ogenj uništiti? A gda meгла gusta z hladnem vetrom nagrne, onda i divlja zver išče topli brlog, vu oveh tamnicam človek do človeka, a se ih muči glad i žeja vručina sikakav smrad i smrad lešina tere več dvajst dane ležiju tu. Je Bog moj, kaj ne vidite kak ih hičeju vu ove podzemne rupe pune zmija i žab, a oni se s pogrđami k njim glasiju? Mi duše same nuter vu zemlji nahajame raj, nutre su nam pak z remenom stiskali glave dok nam se nisu respukle, a onda su nas pak devali vu škrinje tere su za nas prevuske prekratke i preplitke bile, a k tomu su pune oštrogā kamenja, a onda su nas tak dugo gnjeli dok se kosti nisu zme-knule i izčašile. Dragi pajdaš, i nad zemlju ti je se tak jake varljive. Ljuta bu te groznica raztavila z dušom i lijepim osnovama, radi krađe, ubojstva, uvrede veličanstva. Evo vam vu ruke dajem mač svoj i život svoj – nisam te ja otiral ni predi iz mržnje neg iz pravednosti i stoga se i sad moram držati svojega suda – gda duša človeka z tela vunka zide ništar nezna v kakovo mesto ona pride, lari su istovetni z marima dušami mrtveh je i to je istina.

Ja jesem mirotvorec bile bu dobre ak si i ti. Ja se Bogu obečavam, a ljudem govorim, mene se javil Bog iscelitelj teri leči betežne. Gda je Jon postal duh, mene je slekel kožu z glave i prekalil telo z ognjem. Vu svoje bašče sadił je cvetje mesto v lonce cvetne vu lubanje svojih protivnikov, a na lubanje im je metal cedulje na terima su bila napisana imena njihova, a telesa im je spremal vu posebne kovčežiče. Zaista je to doba znalo zmisłiti bede za svoje ljude. Oh, ti telo pregrešno, kaj si se umrtvilo od večera pak do svita blaga sam ostavil gde su zdaj moje palače široko zidane gde su turni z mramora zrezani. Ne bojim se na kraju puta čeka me oslobođenje jer pokehdob je Gospon Bog tak jako milostiven da je tulikomu hudodel-niku milošću dal i meni neče zakratiti akoprem z vnogemi i velikemi jesem obržen grehi. Hodite videti ove prelepe šerege nebeske, sada ovde pri meni buduče, ar kaj goder je od vraga ono rado po vragu ide. Gda sem bil vu vodu hičen opčutil jesem smrtne stiske. Milošća Božja na tuliko me je obstrla da sem Boga i najljubljenješu dobrotu njegovu zbanuval z mojom okornošču, serditošču i drugemi prešežtnemi odurnemi grehi. Ar sejeno bude Marija on lepi veliki venec rož na glavu mi postavila, a angeli mi z onemi devicami velike nasladnosti popevke budu popevali.

Kada sem ja mali bil imel sem otca kruto mirovnoga, tihoga vu telu pako jako gingvoga i betežljivoga, največ pak vremena vu betegu na poste-lje ležeč potrošil je. Mati moja pak suprotivne zakonom bila je nepobožna, nemirna, svadljiva. Dneve svoje vu goščenju i vu pijanščine z lotri trošila, ar nigdar na telu svojemu betega ni čutila. Zato zdaj moj otec odišel vu ono prelepo paradizonsko polje i tam vu one vse mogučne lepote i nasladnosti živi, a mater moja vu one guruče peči do grla vu ognju vu goruče smole

vtopljena je. Od zdaj vsigdar polag mogućnosti moje tersil se budem nasledovati življenje otcza mojega.

Muke peklenske ne more pero ispisati, niti jezik izreči, niti razum preseči; nego kaj goder muke oko je videlo, to vse je teja, kaj goder vuho je čulo, to je igra, kaj goder je razum presešel, to je nikaj, kaj goder su krvoloki suprot mučenikom muke zmislili, to su rožice gledeč na muke peklenske. O, Bože dragi! Te je znak da vidim kak bum zgledal gda buju odnesli moje telo trunjivo, kaj krotek, ponizen, tih, čeden, milostiven nigdar nis bil. Prejdu dnevi, meseci, leta i milioni let, a mi ovde tužni ostaneme, dapače kakti znovič trpeti počneme, a nigdar niti polovice, niti desete strani muk ne dočekame. O, kak si duga, vekivečnost! Ki bi te na misli imal, kak bi sveto živel. Ljubil sam pravicu i mrzil nepravdu i stoga vumirem sad ovak dalko od doma vu progonstvu.

Sâm sobom premisli kam su poglavnici krali i cesari ino mudri ljudi koji su na svetu blagom i razumom s poštenjem i z diku lepo precvitali tam su prez blaga morali vsi pojti ni jednuga ta smrt ne htela vun zeti. Zle treba izvrgnuti javnomu ruglu, glejte na primjer ovu plemenitu gospodu koja rado nose zlato, biser na škrljaku i trate naše peneze i govoriju: jedimo i pijmo danas jer zutra već morti nebumo bili živi! Bežite, bežite, grešne duše, naj mi majka jalna biti ako hočeš z pekla ziti saka duša raja želi kak i tvoja meni veli.

Oh, kak iztinsko sveto pismo govori da tuliko veselje, tuliko radost i slast vu dike nebeske budemo imeli da jezero let bude nam se videlo kakti jeden včerašnji dan kaj je prešel. Kakav žitek takva smrt, kakva smrt takev sud. Sud svetski izhaja iz suda Božjega – hote, o, blažene dušice sad moje muke, vrednost moje krvi, plača mojega terplenja i kaj ti vredi vse to blago tak brzo odhaja kak sunce izhaja i sunce ishaja i mesec zahaja kaj ti hasno blago srebro ino zlato ako dušu tvoju ti pogubiš zato – tajna je da se od opstanka požnje najvekša plodnost. Najvekši vužitek zove se opasne živeti. Gradite svoje grade na Vezuvima pošiljajte svoje brode vu neistražena mora živite vu ratu ze z vama jednakima i ze samima sobom to je zakon življenja. Mi morame misliti kak bi svoje delo mogli proti sakoj zlobi i nemarnosti postaviti mi pak hočemo z našu kulturu Kraljevstvo Nebeske zadobiti i dušne zveličenje poiskati, ake želi človek srečen biti treba iskati nauk od povoja do groba. Mi nesme pijanci, lakomci, gizdavci koji dan i noč druge ne delaju i ne misle niti se za druge ne skrbe neg kak bi mogli svojemu grlu i želucu vugoditi izebranemi vini i jestvinami. Ponavlje za menu: same oni ki su z nami spremni se po dobru pariti ti i takovi mogu se za krščenike držati i imenuvati. Ja bum tu ostal dok još morem, a otkril ti bum svoju tajnu: z plačem si se rodil, z plačem si otkojen z plačem svet ostavi i vgrob se postavi. Spomeni se vezda, o, kršćeni človek, kak brže dohaja tvoga žitka konec. Vu ruke se dajem Gospodinu da od mene vazme vsu tugu ovu.

Stjepan Tomaš

Strah i nada

„Sokole sivi, je l' vi stvarno vjerujete da se protiv vas vodi montirani politički proces?“ huknula je Sova. Nisam stigao niti otvoriti kljun, a ona je nastavila: „Istraga protiv vas ima samo jedan cilj – nastojanje Šume da raščisti s mračnim stranama svoje ratne prošlosti u Domovinskom ratu '91.“

Nakostriješio sam se: „Istraga protiv mene ima posve drugi cilj: da me se montiranim političkim procesom, optužbama koje su potkrijepljene iznuđenim svjedočanstvima, privođenjima na noćna obavijesna ispitivanja, ucjenjivanjem svjedoka (osobito onih zličinačke prošlosti), lažnim priznanjima, ucjenama, prijetnjama te potpisivanjem praznih listova koje će kasnije vrane – istražiteljice ispuniti potrebnim sadržajem, osudi na dugogodišnju krletku kako bi me se politički neutraliziralo i eliminiralo, a naklonilo Hag-gaju.

U tome vam svesrdno pomaže Djetlić, ptičuljak *Sviće s mora*. On već petnaest godina ispisuje optužnice protiv mene, a kad su ga pozvali kao svjedoka optužbe, pisao je šumskoj tužibabi 'da svojim svjedočenjem ne želi dati legitimitet načinu na koji se provodi istraga'. Neće svjedočiti ni pod prijetnjom privođenja jer su, ogorčen je, na najgrublji način nasrnuli na njegov ptičji integritet. Misli na Krstokljuna borikaša koji je prijetio da će mu zavrnuti vratom. Suđenje je za njega farsa, sud popušta mojim pritiscima dok njemu stižu prijetuća pisma. Treba li se plašiti? Ne treba, ja sam se u ratu borio da bi on mogao slobodno kljucati – koliko hoće i koga hoće. Šojka kreštalica zaštitnički leprša iza njega pa kriješti u *Svići s mora* da Sokolove 'prijetnje Djetliću ne prestaju, već su mu nekoliko puta prijetili smrću, što govori o dubokom poremećaju u Šumi, lošu poruku šalje ionako potpuno trulo šumsko poravosuđe'. Cijelo jato, ptičice srodne mu po peru i perju, ustalo je u njegovu obranu.“

„Neće vam oni suditi“, kaže Sova.

„Oni su mi već presudili. Godinama navlače trnje pod moje pete, raspiruju vatricu i pripremaju lomaču koju će potpaliti. Šojka me naziva 'gos-

podarom rata u Šumarku, priželjkuje uređenu Šumu u kojoj ubojice neće imati zadnju riječ'. I ona istragu naziva farsom. Gle, i ja ju nazivam farsom, ali svjedočit ću. Kasnije je Djetlić ključnuo da ima 'veliko poštovanje i pozitivno mišljenje o radu suda'. Ima ili nema? Poštuje li sud ili ne? Hoće li svjedočiti ili neće? Neće. On bi optuživao i kažnjavao, ne bi svjedočio. Djetlić ne priznaje ovaj sud. Ali njegova je obveza da svjedoči, neka izvoli sletjeti na klupu za svjedoke.

On bi svjedočio da ima o čemu. Jedno je bilo pisati o mojim 'navodnim' zločinima (draga mu je riječ – navodno). Umjesto dokaza stalno koristi tu riječ kao štaku, kao poštapalicu, kao oslonac, kao ogradu. Nešto je načuo, napisao i objavio, ali ne mora odgovarati za istinitost napisanog. Čuo je da zvonu, ali ne zna u kojoj crkvi. No njemu je to dovoljno da uzme zdravo za gotovo. Besplatno je dobio, skupo prodao. Lukavo broji negativne poene moje obrane, kao da je sudac izvan ringa, pita se u kojoj ću rundi pasti. Ne sviđaju mu se ni oni koji svjedoče protiv mene. Ni jedan od ključnih, Strnadica, koji 'nije ponovio apsolutno ništa od onog što je prije, čak u trima navratima, pjevušio istražiteljima. Djelovao je uplašeno i konfuzno, kao ptica kojoj je netko silno prijetio, pa je odlučio sve zaboraviti. A svojevoljno je sletio u prostorije za mir i nenasilje i otvorio kljun'.

Ako me ne optužuje, citira one koji me sumnjiče. Kad god je osuđen neki zločinac, razočarano je tvrdio – ostao je nekažnjen nalogodavac. Za ubojstvo Goluba s maslinovom grančicom u kljunu osuđen je Svrčak koji je 'nastupao svjesno i voljno u namjeri da mirotvorne ptice u jatu, koje su letjele u Tenj-gaj, liši života, a u želji za osvetom postupio je sabrano, planirano i hladnokrvno'. Za pomor nevinih ptica supatnica i razbucanje njihovih gnijezda u Paulin-gaju, koji ja nikad nisam nadlijetao, osuđena je pjegava Grmuša, ali tijekom suđenja Djetlić je sumnjičio: 'Suđenje se nastavlja sa sve manjim izgledima da će se odgovoriti ne samo na pitanje jesu li osumnjičene dvije vrtno ptice jedini počinitelji zločina nego i na ono važnije: po čijemu se nalogu taj stravični zločin prikrivao'. Tko je ubio Jastreba u južnom dijelu Šumarka, nije utvrđeno, ali Sivi Sokol bio je glavna ptica u priči oko njegove likvidacije. Djetličevim sumnjama nikad kraja. No vi ćete, s obzirom na vašu mudrost i vještinu svojih sovcica, naći i ubojicu i nalogodavca. Dugorepa Svraka, i na samrti me teško optuživao, no unatoč tomu što je zadnjih sedam godina iznosio laži i klevete protiv mene, molio sam Gospodina da mu bude milostiv sudac. Cinizam? Kršćansko suosjećanje. U slučaju mladog Češljuga ubojica koji me teretio pomilovan je pa tretiran kao zaštićeni svjedok, kao krunski svjedok, a osam je puta mijenjao iskaz... U slučaju Voda nešto nosi, 'silovane' su ptice pjevice i krivotvoreni zapisnici ne bi li se iznudili dokazi protiv mene. U akciji Klopka za Sokola vrane ispitivačice, vrane istraživačice, cijelu su noć za gušu stezali Grlicu ne bi li se 'sjetila' onoga što se nije dogodilo. Ja sve znam, bez mog se znanja ništa ne događa, lebdim nad šumarkom kao golub, kao Sv. Duh. Sumnje su teže od činjenica.

Vjeruje se svjedocima koji nikad nisu sletjeli u Šumarak. Ishlapjeli strijež Palčić je svjedočio da nije bilo blokade Vukov-gaja. 'Ja se sjećam', sjećao se, 'da je jedna ptičja zajednica, ona u Šestine-gaju, ispekla pun kamion kolača i da ga je jedna ptica odvezla u Vukov-gaj. To znači da nije bilo blokade – ako kamion može s kolačima u gaj'. Eto, a vi ste, Sovo, mislili da je u Vukov-gaj slano oružje. Nije. Što su slali, to je i stizalo.

Djetlić proziva Slavuja, prvu pticu Šumarka, nezadovoljan njegovim biglisanjem o tome kako se 'impresije ne smiju uzimati kao činjenice'. Kao, Slavuj nije u suglasju sa samim sobom (zapravo – s njim). Slavuj sudu ne pomaže dovoljno. Oni bi najradije napisali pjesmicu za njega, a on neka ju otpjeva. To mi je odnekud poznato.“

Zagledao sam se u njezino sjajno smeđe perje na prsima. Bila je krupna ptica, ušiju položenih unazad, očigledno ženka.

„Sve su to, draga Sovo, cvrkutanja, hukanja, gukanja, gugutanja, djetličarenja, češljugarenja. Trebate nove ptice za svjedoke: lažne očevidece, krivokletnike, doušnike, nepouzdana pokajnike, insajdere, hajgaške istražitelje, bivše mučenike i zatočenike, one čudom preživjele koji crpu svoja sjećanja iz izvora bliskih istrazi, onih koji izoštravaju mutnu sliku prošlosti i onih koje muči grižnja savjesti ubijenih. Iz podruma njihovih blijedih sjećanja valja vam izvući optužujuća svjedočenja. Nemate li vjerodostojnijih svjedoka? Boljima od vas bila bi dovoljna riječ da izmisle priču.“

Nije me slušala.

„Zašto Djetlić tako uporno kljuca stablo zvano Sokol?“ opet njezin hu-hu.

„Razlozi su dvojaki. Prvi je vrlo plemenit: želi da se rasvijetle tamne strane Domovinskog rata u Šumarku '91., ratni zločini. Štoviše, *on* ih želi rasvijetliti. Drugi je mnogo prozaičniji: nije mogao preživjeti smjenjivanje s grane na kojoj je sjedio: s mjesta glavne ptice *Glasa Ravnice*. A sletio je s nje kao što je na nju i uzletio. Nije valjda mislio da će na toj grani sviti gnijezdo zauvijek. Ovaj drugi razlog je uzrok, prvi je posljedica. To je trajna trauma u njegovu životu. U optužbama mu pomažu i druge ptice, a svi zajedno Kopcu ptičaru, glavosječi poslanom iz Zabreg-gaja (to je onaj koji sumnjivca najprije proglasi krivim, a onda skuplja dokaze protiv njega) sa zadatkom da, ne birajući sredstva, nađe dokaze protiv mene, što do sada nikom nije uspjelo. S pedesetak 'neovisnih' ptičuljaka pokrenuo je hajku na mene da me se napokon osudi i zatarabi na dulje vrijeme.“

„Zašto ta ubojstva, ta 'zavrtnanja vratom', kako vi kažete, nisu ranije rješavana?“ pita me bezazleno Sova. Izbuljio sam oči, valjda su postale veće od njezinih, narančastih.

„I vi me kljucate, Sovo. Zato što niste ranije odradili svoj posao. Jer nikomu do sada nije bilo u interesu da se pokreće pitanje ratnih zločina u Šumarku, sve dok se Sivi Sokol nije suprotstavio vladajućem i njegovu jatuu. Tada je pozvan glavosječa da mi priredi giljotinju, da me uhvati u nevidljivu mrežu, da ljepilom premaže granu na koju slijecem.“

„Ali vas su se, Sokole Sivi, odrekle i mnoge ptice iz vašeg jata“, podsjetila me ptica dremljiva, ne bez ironije, „koje posprdno nazivate dizačima krila, kad su u Ptičjem saboru, u Sjatilištu ptica, podigli krilca za ukidanje vaše nedodirljivosti.“

Istinu je odhuktala Sova, morao sam priznati.

„Ni moje me jatarice nisu iznenadile: veliko jato, a nigdje ptice. Previše je među njima sitnih palčića, grmuša, običnih vivaka, zviždača, brgljeza, pištara, malih puzavaca, ronaca i plazica, koje trčkaraju po tlu i vrtovima, a ne mogu se vinuti visoko u zrak.“

„Pokazali su vam rep i neki od onih koji su više od vas uzletjeli“, podsjećala me na Gavrana koji je čučao na grani iznad mene u Šumarku.

I to je bila tužna istina.

„Podcjenjujete Djetličjevo pisanje“, žmirkala je Sovuljaga, nenavikla na danje svijetlo (noćna je ptica, lovi noću), „ali svijet njegovo kljuckanje po našim bolnim ranama izuzetno cijeni.“

„Neskromno, ali istinom se oglasio kada je odcvrkutao kako su njegovi tekstovi postali prvorazredna politička tema, a rezultirali su i dvogodišnjom istragom te podizanjem optužnice protiv sedam ptica zlosretnica optuženih za ratne zločine u Šumarku (nije napisao – ‘zločine u ratu’ nego ‘ratne zločine’, vi razumijete razliku, zar ne?), među kojima je i jedan zastupnik u Ptičjem saboru, Sjatilištu ptica, umirovljeni general šumskog jata, mislio je na mene.“

„Svijet visoko ocjenjuje njegovo poštenje i građansku hrabrost u razotkrivanju zločina, za što je dobio niz uglednih nagrada.“

„Jest. Neke nagrade prima, a neke odbija primiti. Priznanja je toliko da će me uskoro dostići, ali ja sam svojih šest-sedam odlikovanja dobio za obranu, on za napad. Pa ipak, on je postao metaforom hrabrog izvjestitelja, a ja osumnjičenik ili već proglašen zločincem... Kada je regrutiran u svrhu obrane Šumarka, žalio se svom jatu“, rekoh Sovi ono što nije znala, „čak Orlu, ptici vrhovnoj, pa je već drugog dana demobiliziran. Navodno je bio jedini urednik u Šumi koji je svoj prevažni posao morao prekinuti zbog poziva na obranu.“

„Neke su mu ptice jatarice crvkuhnule u uho da je postojao plan njegove likvidacije.“

„Mo’š mislit’. Ta on je bio zaštićen kao rijetka ptica pjevica, tako da se ja više ne usuđujem niti zakliktati na njega.“

„Tužno je to što je jednu slobodnu pticu uopće trebalo zaštititi!“

„Nije mu trebala zaštita, imao je slobode koliko je htio. ‘Slobode je onoliko koliko si je sami izborite’, pisao je. Još da je tu slobodu koristio i za kljuckanje po zločinima ptica odmetnica spram mirnih ptica gnjezdarica koji su mu bili pred kljunom, ali nije.“

„Smatrao je da svatko mora očistiti najprije ispred svog praga.“

„Njega ne zanimaju zločini u Šumi ni u Šumarku, zanimam ga samo ja. Ja sam mu trajna inspiracija, on je patološki opsjednut mnome, slijedi moj ratni put kao pas tragač, progon daje pravi smisao njegovu životu. Ja sam njegova java i san, njegova noćna mora i opsesija. Godinama sam najkrupnije stablo koje kljuca, gotovo sam mu razlog življenja ili bar trajna životna radost. Godinama mi načinje koru tražeći crve kao da se raspadam, i tako ga godinama održavam na životu. Pitam se što će kada me proglase nevinim? Čini sve što može da se to ne dogodi. Kritizira ptičice iz mog jata, napada one koji su naglo zatvorili kljun: ‘Utihnulo je ono prekomjerno granatiranje kojim su me zasipali i do jučer nazivani najpogrdnijim imenima’, piše svojim ubojitim perom. On zna i zašto je tako. ‘Karakterizira ih velika suradnja mog i njihovog jata’. Naslućuje u tom odnosu ‘nemoralnu ponudu’: spreman sam raspustiti i vlastito jato ako bih za to bio adekvatno nagrađen na suđenju. Zna se i čime. Djetlić zaključuje: ‘Isporučim li im svoje jato kao pečene prepelice na pladnju, i to u vrijeme kada će ptica Vrhovna sa zebnjom i grčem u želudcu doletjeti na lokalno jatarenje, s pravom mogu očekivati dar koji me u ovom trenutku najviše zanima’. Eto, nisam niti uspio realizirati svoju ideju, a Djetlić me već razotkrio. A drugu nemam. On za analizu takvog kljućanja ima i svoje izvore. Ono što drugi tek naslućuju, on zna. Precizno, gotovo znanstveno, secira mene i moje jato. Sve ću učiniti da ne odem u krletku... I na bolesničkoj postelji izvrgavam ruglu šumsko pravosuđe, imam tretman kao da i nisam pred vratima klopke, kljućam. ‘Šuma će biti jedina šuma u svijetu u čijem Ptičjem saboru, Sjatilištu ptica, leprša i ptica kojoj se istodobno i sudi za jedno od najtežih djela, ratni zločin protiv nevinih ptica’. Neće niti spomenuti – ptica odmetnica. Ni oni oko mene nisu bolji: ‘ironije i cinizma ljudima oko Sokola nikad nije manjkalo’, djetličari.

I sve to vrijeme oko njega zaštitnički lijeta njegovo cehovsko jato. Na zajedničkom sijelu zaključili su da će stati uz njega, odazvao se sudu ili ne. I neka ga sud ne zajebava jer će jatimice protestirati. Moćni su i znaju kako se to radi. Kada sam u Ptičjem saboru izabran za zaštitnika ptičjih prava, objavili su krupnim slovima u *Svići s mora* kako je višestruki ubojica u jatu za ptičja prava. Kada sam se, pak, toga odrekao, objavili su sitnijim slovima, ali ništa manje važnim, ‘kako je to krupan korak u približavanju Šume bijelom svijetu’. Sva smo poglavlja u tom smislu zatvorili, čeka se još samo da se zatvori Sokola. Da me se ukrletki. Ukavezi.“

Sova ušara čučala je neobično mirno. Je li zadrijemala? Ta nije Kukuviija drijemavica.

Ispunjavaju me nada i strah. Nadam se da će se utvrditi istina, ali strah me onih koji će mi suditi jer muharila je Muharica crnoglava¹ poludjela ptica – istina je pitanje (ne)prijateljstva.

¹ Muharica crnoglava, Friedrich Nietzsche, njemački filozof.

Marina Šur Puhlovski

Brak (ulomak iz romana)

Čudno je da se nikada nismo vidjeli niti upoznali, Maks i ja, do te jeseni, u mojoj dvadeset i osmoj, njegovoj dvadeset i devetoj godini, a rodili smo se u istom kvartu, on Primorska, ja Kordunska, ni pet minuta jedan od drugoga. Između tih ulica je crkva svetog Blaža, prostrana crkva s kupolom i tornjem i dodatnim zgradama. I njegovi i moji vjenčali su se u toj crkvi, i oboje smo u njoj kršteni, on javno, ja potajno jer je majka mislila da me treba krstiti, a otac da ne treba, dapače, da je to opasno, tek je izišao iz zatvora, te 1949. sve mu je bilo opasno, pa je majka problem riješila kako je jedino bilo moguće – ocu iza leđa. Doduše, Maks je iz Zagreba odselio još kao dijete, kad je majka, Bernarda, napustila oca, Antu Paricu, tada poljoprivrednika, i pobjegla s ljubavnikom Ladislavom Skanskyjem, gotovanom i hohštaplerom, ali ipak, spajao nas je taj prostor, ta zadanost, ne vjerujem u slučaj. Poslije smo godinu dana išli u istu gimnaziju, Prvu, u kojoj je danas Muzej Mimara, gdje smo se sigurno vidjeli, ali ne i primijetili niti zapamtili, on na prvom, ja na drugom katu, iako smo mi, cure, s tog drugog kata stalno silazile na prvi gdje su bili stariji razredi. Gledale smo starije dečke. U njegov razred išao je jedan u koga su bile zaljubljene tri cure iz mojeg, pa su ga dolje tražile za svakog velikog odmora, sve tri zajedno. Tako su mogle podijeliti iskustva. Nisu bile ljubomorne jedna na drugu, zajedno su za njim patile. I sve tri su bile sretne jer su ga mogle dijeliti, čudo jedno! Koji put bih išla s njima gledati taj prizor, njih tri udružene u simpatiji prema istome, što nisam mogla razumjeti. Sve tri su bile ni lijepe ni ružne, na sve načine obične, jedna pjegava, plava, druga tamna, crna, treća negdje između, bez izrazitih osobnosti. Valjda su se zato udružile. Svog budućeg morala sam vidjeti u mnoštvu na hodniku gdje su se izjedali sendviči od mirišljave salame, prodavani na portirnici; i na školskim priredbama i na gimnastičkom terenu iza škole, ali nikad ga nisam vidjela. Kao ni on mene. U tu gimnaziju upisao se tek u četvrtom razredu, kad se sa svojima doselio u Zagreb iz Beograda, gdje su živjeli trinaest godina.

A potom – Filozofski fakultet, ni tamo se nismo sreli iako oboje na komparativnoj književnosti, s dvjema godinama razlike (jer sam se ja upisala s godinom zakašnjenja), ali ipak, zajedno smo kuljali prostorima, dvorištem ispred zgrade, velikom aulom unutra, hodnicima i predavaonicama, odlazili u kantu i u susjedne kafiće i društveni dom pokraj fakulteta, ali izbjegli smo se potpuno. Kao da je život čekao na onaj odsutni trenutak kad ćemo se ugledati da bi zauvijek ostali zajedno, na obostranu štetu. Ili na korist – ovisno s koje pozicije se gleda, i na krajnju računicu kad se podvuče crta i ispostavi račun: koliko se dobilo, a koliko se izgubilo, pa ti vidi.

Također, izbjegli smo se po kazalištima i po ulicama, po disko-klubovima, kinima i kafićima sve dok se oboje nismo rastali – on službeno, ja još neslužbeno – i nasukali kao usamljenici u prostorijama Društva književnika, gdje smo se najzad upoznali. Tako tvrdi on, ja se ne sjećam. Ja pamtim samo trenutak kad me je zaustavio u Gundulićevoj ulici, ispred Glazbenog zavoda – mjesta fatalnog susreta njegove majke i očuha, s njim u kolicima, nakon godina razdvojenosti, kako ću saznati poslije – gdje sam zastala i zagledala se u trgovinu preko puta s novom jesenjom odjećom. Odlučila sam unutra svratiti. A on je naletio i pozvao me na sastanak, koji sam odbila. Budući da sam bila zaljubljena u drugog. Pa je sve odmah moglo završiti – dakle, prije nego je počelo – ali nije. Je li i taj susret na tom za njega fatalnom mjestu, na kojem je faktički izgubio oca da ga više nikad ne pronađe, u tom trenutku odigralo neku ulogu? Vjerojatno jest, sve igra ulogu, samo se sve ne da pohvatati i povezati. Sposobnosti su nam skućene.

Ali već sam u mreži, vidim sada, kad sve to ponovno sabirem četrdeset godina kasnije, mreži koju sam isplela sama, kako to radi pauk. Voljela bih reći da sam uhvaćena u mrežu, a ne da sam ja bila ta koja je hvatala, rado bih odgovornost prebacila na druge, a ja da ispadnem žrtva, nevina i prevarena, ali nije tako.

Čudan je život, svi smo u njemu izgubljeni, znam danas. Nekad, u mladosti, nisam. Ni kad sam bila izgubljena, kad sam lutala u magli, nisam znala koliko sam izgubljena, to sam pripisivala trenutku. Treba se strpjeti pa će se sve srediti, magla će se sama po sebi raspršiti i svijet će sinuti u svojoj jasnosti da se u njemu ne izgubiš. Svijet je i sinuo, a onda se opet zamaglio, jer naša sudbina je magla, ne jasnost, znam danas. Jasnoća je privid određenog trenutka kad se svijet učini stvarnim, kao da ti doista pripada. A ništa ti ne pripada, ni svijet ni ovo tijelo ni prošlost ni budućnost, sve ćeš jednom izgubiti. Sve je to prolazno.

Ništa nije naviještalo ono što je uslijedilo samo nekoliko dana kasnije, od ukupno deset, koliko samo zajedno – on mi nudi brak! Iznebuha, navečer, dok u Društvu književnika pijuckamo, ja vino, on je na žestici, usred razgovora ni o čemu na stol pada ponuda za brak kao ljetni kukac koji se stropošta ni od kuda i završi na leđima, ljetna debela gospođa, kako sam nazivala te kukce, na moru, gdje su i padali.

Hajde, debela gospođo, okreni se i odleti, kakav brak, još sam u braku, još se nisam niti rastala, kola mi mislima, ali kola mi i zadovoljstvo što sam tako brzo isprošena, što sam nekom tako važna, što se boji da me ne izgubi, nakon što me je uhvatio kao da sam rajska ptica. A znam da nisam. Nemam ugodan karakter, sitničava sam, svadljiva, sve vidim i svemu prigovaram, tražim savršenstvo i uvijek sam u pravu, i onda kad nisam. I ne pretvaram se da nisam takva kakva jesam, jer nikad se ne pretvaram. Stoga vjerujem da su i drugi takvi, da ništa ne skrivaju, govore što misle, sve je na tanjuru, sve je uvijek izloženo, nije na gozbu posut otrov za štakore, koji će me otrovati, samo ćemo se gostiti. Već sam pojela takav otrovani obrok koji je blistao od zdravlja, već sam preležala, odbolovala, preživjela, već sam podučena, ali ništa nisam naučila iako se dam podučiti. Ali ne kad su laži u pitanju, na njih se ne mogu naučiti. Sve primam kao dijete i sada, kad sam ostarjela, laži su mi van dosega. Kakav je to fenomen, to povjerenje? Dijete ipak nisam. Možda vidim ono što bi ljudi htjeli, a ne mogu, vidim želju, a ne stvarne mogućnosti, to jest nemogućnosti, koje onda isplivaju kao što govna isplivaju u vodi, po zakonu fizike: lakše savlada teže. Loše dobro. I dok ja to shvatim, već plivam u govnama, već se moram spašavati, na svu sreću, uspješno. Valjda jer je snaga druga strana naivnosti, barem u mom slučaju.

Maks mi za razmišljanje o ponudi daje pet dana, ruke je prepleo prstima i drži ih na stolu između sebe i mene, a lice mu je komično ozbiljno. Komično, jer to lice ne može biti ozbiljno, tako bucmasto, prćasta nosa i premalih, zelenkastih očiju, lukavo toplih i pametnih, i s tom valovitom kosom oko lica, dječjom, bez strogosti, neurednom bradom i tim grimasama u vječitoj pripremi da ponište sve prethodno, i ono ozbiljno i ono šaljivo, da nikad ne znaš na čemu si. Poslije ću shvatiti da je to lice kad je ozbiljno, zapravo okrutno, stijena postavljena između njega i svijeta, o koju se jedino možeš razbiti. Tada još ne vidim tu okrutnost jer ga ne poznajem, pa se smijem, mislim da se šali, kažem da mi je premalo pet dana, otkud mu pet dana, hoću tjedan, kažem, jasan odsječak vremena, to su ozbiljne stvari, zezam se i umirem od smijeha kad dobivam ta dodatna dva dana i svečano mu zahvaljujem.

Eto, kako upadaš u živo blato – pucajući od veselja... Nema razmišljanja, nisam ja od tih, muče me posljednja, a ne dnevna pitanja, o dnevnome odlučujem bez mnogo premisslanja, neću otići kući i na list papira ispisati prednosti i nedostatke te ponude, kako sam čitala da neki rade, pa onda odvagnuti što bi mi se više isplatilo, pristati ili odbiti, niti ću se uokolo raspitivati o proscu o kojem znam samo ono što mi je sâm rekao, dakle, sve najbolje. Dva završena fakulteta, književnost i režija, školovao se sâm, uz rad, pamet i marljivost, a i okreće novi list života, što je samo po sebi odlično. A ono sumnjivo – kao bacanje novčića oko odluke o vjenčanju prije prvog braka, pa bračne prevare i nedavno kurvanje, bilo je upakirano u humor i u poštenje jer se uopće ispričalo, i toga svega se već odrekao, pa je nestajalo u daljini gdje je i živjelo.

Sad ispada da sam ipak računala i vagala, barem u glavi ako ne na papiru, iako nisam. Najbolja je riječ zbunjenost, opet kao kad završiš u magli pa više ne znaš gdje ćeš ni kamo ćeš, samo se okrećeš oko sebe, a onda se netko pojavi iz magle, uzme te za ruku i kaže: „Ovuda!“

Spas s neba!

Nisam odbila – dakle, već sam odlučila iako još ne znam da sam odlučila, srce nije poskočilo i smjesta reklo „da“, da stvar bude sigurna, srce je sumnjalo, ali srcu više ne vjerujem, već me je jednom izigralo. Pa neka bude kuš! Preostao je razum da me odvede u nov život, da me izvede iz magle u kojoj sam već ludjela, ili instinkt održanja koji je uhvatio ruku koja se ponudila pomoći, tko bi znao. Sve su to posljedice već određene sudbine, odavno smo odlučili, znam danas. Onda nisam. Bacala sam karte i vjerovala u sudbinu koju su mi namijenile zvijezde, ne ja sama. To je temeljna razlika. Nisu zvijezde, sâm si, zvijezde ti samo poručuju da si izabrao što si izabrao, pokazuju što si izabrao. Zvijezde su pomoć jer ne znaš da si izabrao, ne vidiš red u neredu svog života, živiš bez ikakva oslonca, osim onog društva i svoje uloge u njemu, koje te je prisvojilo čim si se rodio i koje je nikakav oslonac; prevara je, ne oslonac.

Prije nego ću otići u svojih sedam dana razmišljanja, on mi još kaže da smo završili ako ga odbijem – to je već ucjena. Hoćeš me ili nećeš, između nema. Strah ga je da ću ga odbiti, pa se osigurava dodatno. Računa na utjecaj trenutka, dobro nam je, uživamo, a sad bi to trebalo propasti ako ga odbijem, zbogom, zbogom, kao da ništa nije bilo. Mislim da je bio više lukav nego hrabar i da nije mislio ozbiljno, ali ja sam ga shvatila ozbiljno pa sam rekla „da“. Ne za tjedan nego za dva dana, jer mi je odmah počeo faliti. A i zato jer mi je rekao da će se „za sve brinuti“, za mene će se brinuti da mi ne manjka ništa. Svidjelo mi se da se za mene netko brine, a ne da sam ja ta koja se za sve mora pobrinuti, koja vječno mora podmetati leđa kao moja majka. Čije sam izbore ponovila u prvom braku – više ne bih. Obećao je brda i doline – pa tko da odoli? Nisam se pitala kako će se za mene pobrinuti jer nema ništa osim sebe, on mi se činio dovoljnim. S

devetnaest godina je otišao iz kuće i nije propao, nego je uspio, to je već neka garancija. Drugog takvog ne znam. A i nisam razmišljala – kako sam već rekla – naprosto sam se predala.

Zima je, odvratno je, izgubila sam kožnu rukavicu, a nemam novaca za drugi par, s krova mi je komad leda frknuo na glavu i skoro me ubio, bez volje pišem priloge za radio i obavljam intervju, a s Maksom bi nestala i točka ugodnosti nakon besmislena dana, pa sam rekla „da“.

... „Da, hoću, da“, kao Molly iz Joyceova *Uliksa*, te pametne dosade koju nikad nisam pročitala u cjelini, ali pročitala sam taj kraj s Molly, taj njezin nebeski pristanak s kojim se pristaje na jedno, a dobije nešto drugo, što je priča svake veze, a iznimke potvrđuju pravilo. Iznimke su tu da nas draže, da vidimo koliko smo neuspješni. Iako danas znam da svatko dobije baš ono što mu treba, samo ne znamo da nam baš to treba – tako nam se Svemir ruga. Ovaj zna kraj priče, za razliku od nas, a taj kraj je uvijek dobar. Ne može biti drugačije jer zlo ne postoji. Zlo je smanjenje dobra. Da postoji zlo, nas ne bi bilo – zlo ne bi dalo. Zlo ne stvara – zlo razara, nikad nas ne bi stvorilo. Zato je „ovaj svijet najbolji od svih svjetova“, kako je ustvrdio Leibniz, koji je jedini to znao. Voltaire nije, pa mu se narugao s *Candideom*, tako je to s istinom: ne otvara se svakom.

Dakle, ženimo se, Maks i ja, svaki u svojim mislima, svaki sa svojim motivima, ja znam da se u taj brak od nečeg sklanjam, od zime, od nesretne ljubavi, od praznine dana i gubitka svih ciljeva, od straha pred životom – još ne znam da sam hrabra, to ću otkriti kasnije – ali ne mislim da se i on također od nečeg sklanja, ne, on se samo predaje jer me obožava, dakle, sada sam kraljica. Ne vidim njega, samo sebe vidim, koji put mi mislima proleti sjena nelagode, a tijelom hladnoća, ipak nisam zaljubljena da bih se prepuštala bez pitanja, možda griješim što se u brak upuštam s pola srca, možda ću to požaliti, ali bračni stroj već se zahuktao, oboje već sjedimo na vrtuljku u pokretu s kojeg se ne može skočiti.

A i zabavno je vjenčati se! Zabavno je imati planove. Zabavno je razmišljati što će se sve kupiti, koga će sve pozvati, gdje će biti svadbena večera. Veljača je, a mi ćemo se vjenčati u svibnju, u toplom i sunčanom, u rascvjetalom, i to toplo, rascvjetalo i sunčano, to buduće, grije nas u sadašnjosti, svijetli nam u sadašnjosti ispod neba od olova i bljuzgavice pod nogama. Jučer smo imali prošlost i sadašnjost, a sad je tu i budućnost, imaš se čemu veseliti. Oboje ju bojimo najljepšim mogućim bojama, protkanima zlatnom. Tako da sve bliješti.

On mi je odmah predao svoju ušteđevinu na čuvanje, da ju ne potrošim, rekao je. Dirnuta sam tim iskazom zajedništva, tim povjerenjem. Ne pitam se na što bi on potrošio taj novac kad je stalno sa mnom. Ili radi. U

jednom času jedna osoba mi kaže (pri susretu na ulici): „Za njega se ženiš? Pa kaj ne znaš da on karta?“; a ja sliježem ramenima, nema pojma niti me zanima, ne vidim da postupam baš kao Helena, sadašnja mog bivšeg, ne marim za upozorenja. Dao mi je novac na čuvanje i odveo me na svoj posao – na snimanje – gdje je bio tako moćan da sam se skoro u njega zaljubila, kartanje, ako je istina, više ne postoji. Ne dam naizgled slučajnoj namjernici da mi uništi sigurnost, koje sam se jedva dokopala.

Ipak, pitam ga o problemu i on mi sve priznaje, jest, kartao je, poker, neko vrijeme je od toga i živio, ali s tim je završeno, uvjerava me. Sad sa mnom želi zasnovati obitelj, srediti se, početi iznova. I odmah dijete, odmah dijete, širi bajku i gle, čuda, ja se s tim slažem, dapače, oduševljena sam iako sam planirala suprotno, brak bez djece. Pisala bih, a ne radala, živjela bih, ne bedinala, to sam nekada pričala. A sad preokret za tristo i šezdeset, dijete, dijete, već ga želim, bez i trenutka sumnje, a malo sam i računđija. Doba nevinosti je ostalo za mnom, ne bih više grlom u jagode, kako se to kaže, a čime ću bolje učvrstiti taj brak nego djetetom, barem izvana, jer tu i jest čvrstoća, iznutra je sve sumnjivo. Nisam trudna, ne pecam ga djetetom, ali pecam si budućnost tim djetetom, takva napola boemska priroda, uronjena u umjetnost, a takav računđija, ne mogu se sama sebi načuditi. Ničeg čistog na ovom svijetu, sve uvijek podlokano. Već smo vidjeli da sam pomalo sebična i škrta, a evo me – i proračunata – a izvana, ništa se od toga ne vidi jer to znam, pa se borim... Barem to. Jedino narav ne mogu savladati, svadljivost, kritičnost, govorenje istine u lice, manjak osnovne milosti, nepopustljivost ni u čemu...

„Pazi se, sinek“, upozorava ga moja majka, koja je došla s Plitvica zbog novih vijesti da se kći ponovno udaje, da upozna novog zeta, „ona nije dobra, barem ne dovoljno“, govori Maksu. „Odana je, ali ne i dobra, ne znaš što te čeka“, kaže. Neće se ona žrtvovati, govori mu ta vječna žrtva od moje majke, čiji primjer me podučio da se ne treba žrtvovati jer su onda svi nesretni.

I sad bi ženik trebao otići, ali neće. Ne vjeruje ničemu što govore majke, počevši od svoje, Bernarde, koja ga je odavno izdala, pa je slijedila pakosna punica, pa sad ova. Ne čudi se ni što žena kritizira svoju kćer umjesto da ju uzdiže do neba, a i da govori istinu, on se uzda u svoje snage – da mu nitko ne može ništa – a i zaintačio se da će dobiti što je dugo morao loviti, pobjednik je, ne popušta.

A i tko komu uopće vjeruje? Osvjedočeno – nitko nikomu. Svatko hoće biti mjera ovog svijeta – zato su i smišljena pravila i zapovijesti, kao garancija da će stvari dobro završiti ako ih slijedite, barem u prosjeku. I to funkcionira, kako sam se osvjedočila mnogo puta kad bih kršila pravila,

kad bih umislila da sam jača od pravila, da ja znam bolje od opće stečenog iskustva, da sam heroina koja se uzdigla nad pravilima – heroina bi ispala glupača. Da si počupaš kosu i izgrizeš nokte od te nemoći pred svijetom koji ide svojim putem, davno utabanim, na koji si ubačen pa je tebi nov. I tvoj, samo tvoj, samo za tebe stvoren, koji će te odvesti u bajku od života, lako, samo ćeš kliziti, umišljaš, kad tamo, na putu gužva, taj put nije tvoj nego je svačiji, prepreka na prepreci od tuđih predodžbi tog puta kroz koji se moraš probijati kao kroz prašumu... Sabljom. I bez garancije da ćeš se probiti, razmišljam danas.

Onda nisam. Znam da sam brzopleto uletjela u brak, da to nije po pravilima, da ću se možda pokajati, ali ne slušam te opomene iz želudca, imam važnijih poslova. Za početak, otpraviti Adama, koji kod mene živi mjesecima, već se udomaćio. A sad mora natrag kući. Nije mi lako reći mu da ide, izložiti ga očevoj poruzi, ali što da se radi? Između njega i Maksa već je počelo iskriti; kad Maks dolazi, Adam nastoji izići, ali ipak se susreću, Maks kao pobjednik, Adam kao gubitnik, napetost kao u čoporu, ali nismo čopor pa su stvari složenije. Maks nije sasvim siguran u svoj dobitak, Adam se u sebi ne miri s gubitkom, Maks glumi pomirljivost, Adam ga nastoji ujesti ispod parketa na kojem stoje, više ne znam što mu je sve rekao, ali sve je bilo zlobno. Dovodilo ga je u pitanje.

„Ili ja ili on“, kaže mi Maks tih dana na ulici, dok hodamo i raspravljamo, i ja odmah kažem: „Onda on!“ – ne dam Adama, koji je samo prijateljstvo, barem za mene, a samo se ja i pitam, a ni da me se dalje ucjenjuje, jednom je bilo dovoljno. Hladna sam kao led dok izgovaram te dvije riječi: onda on!, hladna i bijesna, spremna se s njim rastati tog časa na pločniku, ti produži, a ja ću svojim putem, ne treba mi brak u kojem će me netko sakatiti, određivati mi s kim ću se družiti, nikad nisam pristajala na sve, a sada neću pogotovo.

„Kako si mu to mogla reći?“ čudi se Irena, tako riskirati, ipak je on tvoj partner, nije Adam, a ja ne razumijem tu logiku, prigibanje glave protiv sebe, a ni pokazivanje moći nad slabijim. Budi velikodušan, pokušaj razumjeti, to se traži. Jest da je Adam otrovan, ali on je na gubitku, on se mora vratiti ocu na tlačenje i pomiriti se s činjenicom da ću se udati za drugog, da me je izgubio zauvijek. Barem u svojoj predodžbi – jer nikad me nije niti imao. I uvažavam druženje koje traje već godinama, razloge zbog kojih traje, bliskost oko temeljnih pitanja, onih iza uma. Bez Adama sam sama. Tebe mogu zamijeniti, ali njega ne, drugi takav ne postoji. Samo u njemu odjekujem i on u meni odjekuje, sklad je svemirski. Nije zemaljski, ne možemo živjeti zajedno, ali postojimo zajedno, na isti način postojimo, oboje zagledani u drugu stranu svijeta, onu nevidljivu, mističnu. Takav smo par – mističan – poslije ću shvatiti: karmički, susrećemo se u vječnosti. I jedan uvijek gubi, jedan je povrijeđen, sad je to Adam, ali nekad, u prijašnjem životu, sam možda bila ja, i možda opet budem jer ga sada

povređujem i to ću trebati platiti. Jednom se možda i nađemo zajedno na zemlji kao par, možda, možda, sve neutemeljeno, izvan svijeta i logike, suštinski neizgovorivo.

O čemu se ne može govoriti, o tome treba šutjeti, reče Wittgenstein, muškarac, gospodar logike, kralj znanja. Ali ja sam žena, kraljica neznanja, pa govorim i o onom o čemu se ne može govoriti jer nije logično: samo se osjeća. Ne mogu reći – znam, ali mogu reći – slutim, gledam direktno u istinu izvan ovog svijeta, negdje u sebi.

Ti si luda... čujem Maksov komentar, nikad izrečen.

Ali luda ne izgleda kao luda, prizemljena je i logična, odgovorna, točna i odlučna, on se s njom uputio u život, ne bi natrag. Stoga popušta. Šutke, uvrijeđeno, glave pognute na prsa, do večeri neće progovoriti ni riječi ili će odgovoriti mrmljanjem, tako me kažnjava. Ja bih pričala, raspravljala bih se, stvari bih istjerala na čistac, a ne sve šutke progutala.

Tko zna, možda je već tada propao taj brak, tamo na ulici, negdje kod kazališta, kraj kavane Kavkaz, u trenutku kad sam ga pretpostavila drugom strovalio se u provaliju koja se otvorila među nama kao pri velikom potresu. Onda se bezdan zatvorio, ali nešto je u njemu propalo, nešto se u njemu izgubilo.

A trebalo je i srediti papire za vjenčanje.

Nazivam svog muža, Kristijana, već bivšeg, a još sadašnjeg, da mu objasnim što se zbiva, udajem se, moram se rastati, hitno je, kažem. Predat ću zahtjev za rastavu, sporazumno, jasno, zbog „neslaganja naravi“, kako glasi fraza za tu priliku kad se ne želiš tužakati. Nema djece, nema imovine, sve će ići brzo, a i on se valjda misli oženiti svojom sadašnjom, Helenom, nagovaram ga jer osjećam da nije to dobro primio iako ne shvaćam zašto. Odnosno, shvaćam izdaleka, službena rastava je konačni kraj života koji smo živjeli, kraj jednog vremena, a koje je bilo mladost s kojom je sada završeno. A i teško se rastati od nekadašnjih predodžbi i kad si s njima završio.

Slaže se, nevoljko, za koga se udaješ, pita.

Kažem da ga ne poznaje, ne da mi se o tome govoriti.

Tako odjednom, čudi se, tako brzo, i u glasu mu je očaj, kao da sam ga izdala.

I jesam, na neki način. Nas dvoje smo bili zauvijek, a sad je zauvijek nestalo, zauvijek je netko drugi. Mučan razgovor, pun slika našeg nekadašnjeg života u sretnim vremenima, a i onih iz nesretnih, kad se sve rušilo, pa slika kako me na ulici žica novac nakon što smo se rastali, dok još nije upoznao Helenu, jadan kao prosjak, nepodnošljivo snishodljiv, jedan zna nac to vidi i čudi se: zašto si mu dala, pa kako bi bilo moguće da mu ne dam, odgovaram mu u sebi jer naglas je bilo suvišno.

Odahnula sam kad sam spustila slušalicu i još neko vrijeme ostala stajati kraj telefona, ukočena od dojmova.

Neće doći na ročište, sjećam se da sam pomislila, i tako je i bilo.

Na sudu sam, čekam, ali njega nema. I danas vidim onaj dugi, ružan hodnik, uzak put između zidova gdje sam ga čekala, hodajući gore-dolje, s pogledom prema vratima. Evo ga, nije, na svako otvaranje vrata, razočaranje se gomila... Najzad poziv iz jedne od kancelarija i ja moram reći da se ročište otkazuje, protustranka nije došla. Žao mi je, izvinite. Trčim na telefon pitati ga zašto mi to radi, vičem, bijesnim.

Zaboravio sam, kaže, a ja znam da nije, pridržava se za formalnost kao utopljenik za grančicu, privid spasa.

Nakon drugog ročišta idemo na ručak, sada već razvedeni. Htjela sam taj ručak, htjela sam taj rastanak, ne samo „zbogom“ na stubama suda, ne krivim ga, ne mrzim ga – to će se pojaviti kasnije – ne mogu naš život baciti kao smeće u kantu u haustoru i samo spustiti poklopac. Ne sjećam se što smo jeli – valjda neki roštilj – ne sjećam se što smo govorili, pamtim samo atmosferu topline i prisnosti, kao s početka veze.

Za toplih dana tražila sam sastanke u šest sati ujutro, sjedenje u šumi na Tuškancu. I on je dolazio. Izdaleka, iz drugog dijela grada, iz svog skućenog poslijeratnog stana za radnike, jedva dvosobnog, gdje se gurao s roditeljima. Pješčili bi kroz tek probuđen grad, kroz njegovu jutarnju ljepotu, još neokaljanu danom. Prometom. Smradom. Nervozom sirotinje. Na klupi, u zoru, sjedila bih mu u krilu, a oko nas je sve pjevalo. Mirisalo. Disalo. Sanjala sam život u prirodi, a dopali su me stanovi. Zato sam život s njim htjela započeti u šumi, bez grada, bez ljudi, u toj dubljoj pripadnosti. Nismo išli dalje od mojeg sjedenja u krilu, htjela sam samo osjećati. Biti sretna prisutnošću. Bez borbe, bez prizora koji bi sve mogli pokvariti, bez sebičnosti tijela. Mladost živi od romantičnih predodžbi ljubavi – barem je moja bila takva – odvaja duh od materije. Poslije se to promijeni. I valjda je na tom ručku još bilo te ljubavi iz šume na Tuškancu, kad smo se tako raznježili. Nakon svih naših okrutnosti.

Ljudi se rastaju – ali rastanak ne postoji. Ni od koga s kim smo se susreli, ni od čega što smo doživjeli. Sve što je bilo neprekidno živi, stalno je prisutno, jasno ili potisnuto, stalno se obnavlja, ne prestaje postojati. Mijenja se odnos prema onom što je prošlo, pa se i prošlost mijenja – čudo, jer čini se zabetonirana – ali s nama je, zauvijek. A to znači baš zauvijek, kako

tvrdi neki, a meni izgleda prihvatljivo jer ju prenosimo dalje, u buduću život, gdje opet susrećemo sve koje smo susreli i rješavamo sve što smo doživjeli, kao u našoj psihi. Kako u psihi tako u svemirskom razmjeru, što je i logično jer duša pripada Svemiru, cjelini, iako se to ne da dokazati jer nitko se ne vraća da bi nam to potvrdio, jer se promijenilo tijelo. A tijelo je naša granica. Vidimo da nije, ali jest, ne znamo se odvojiti. Sve nam je pred nosom, ali i dalje je sakriveno, tko zna, možda zbog one dvije trećine mozga koje nisu u funkciji. Što bi bilo da ti ne rade dvije trećine tijela – kako bi živio? Kao invalid. A kad ti ne rade dvije trećine mozga – nisi invalid? Jasno, jesi, ali svi su kao ti, svi su isti, ovo je svijet invalida, koji misle da su zdravi. Sve dok im je zdravo tijelo. A one dvije trećine mozga prorade tako rijetko da se to ubraja u čuda. Kao kod Buddhé, kao kod Isusa....

Na ručku s mojim bivšim oživio je dio zbog kojeg sam bila s njim, koji je poslije potonuo. I tada, kad je taj dio potonuo – s dna se podigla mržnja prema izgubljenom vremenu, ni na što potrošenim godinama, besmislenom trudu. Nekad „dragi i jedini“ postao je vampir koji mi je isisao mladost. Nemjerljiva šteta, jer mladost se ne vraća.

Kad je završio u ludnici, komentirala sam taj događaj: „Tamo je gdje treba biti!“

Kad mi je Irena pričala da ga je posjetila u ludnici (kao defektolog, u skupnom posjetu propalom dvorcu pretvorenom u ludnicu, kako se to nekada radilo), da na glavi više nema ni jednu las i ni jednog zuba u ustima, dakle, da izgleda stravično, da leži u sobi s još deseticom luđaka, koji su, kad je ušla, svi ispružili ruke proseći cigarete, bez riječi, u nijemoj agoniji, a da je i dalje isti, isti, svega svjestan, onaj koga smo znali, rekla je, samo fizički promijenjen, naježila sam se, ali ne i sažalila. Nisam rekla – jadan. Nego – dobio je što je zaslužio!

Kad me je telefonom obavijestila da je umro – nakon dvadeset godina ludnice – i to teško, u mukama, nakon što je slomio kuk, nastavila sam uživati u moru i bonaci, na svojoj jedrilici sa svojom ljubavi Josipom, kao da se ništa nije dogodilo. Starozavjetna poruka. Jača od ljubavi koju je propovijedao Isus, kategoričkog imperativa Kanta. Ne treba se zavaravati.

Gdje je nestala ona šuma na Tuškancu, ona svečanost ljubavi? Nije nestala, samo je promijenila značenje. Tako se prošlost mijenja.

A sada natrag u Klub književnika gdje slavimo moju rastavu, Maks i ja, već su se prve gugutke oglasile iz dvorišta kao znak da je proljeće počelo iako se još ne vidi, još je hladno i bezbojno, još se loži, užitak je smjestiti se u dobro zagrijan prostor, pun poznatih. Neki raspravljaju, neki igraju šah, neki kartaju, svi puše, svi piju, i odjednom u jednom kutu ugledam Stipu Dalmatinca kako me promatra kao pauk plijen, kako ja zamišljam da pauk

gleda plijen, ukočen prije nego će se ovaj zamrsiti u mrežu, a on krenuti. U društvu je onog koji je sarme kuhao u ulju bez vode za tek prošlu Novu godinu, koji me također pogledava, ali živahno i kao da mi nešto poručuje. I Maks ih poznaje obojicu, sa Stipom Dalmatincem radio je u Studentskim novinama, zna da smo hodali i da je bilo kratko. Jedan kartaš ustaje i prilazi našem stolu, i on je režiser, nešto mora raspraviti s Maksom, i dok on sjeda, onaj od sarmi domahuje mi da dodem za njegov stol, k njemu i Stipi, sklapa ruke, moli, pa ustajem. Maks je ionako zauzet.

Stipu nisam vidjela – niti čula – otkako sam s Maksom, točnije, još prije njega, nakon što sam ga pobijedila u šahu, tu, u klubu, okružena mnoštvom navijača. Dan prije te partije šaha, kad se konačno pojavio u klubu nakon što se dugo nismo niti vidjeli niti čuli, htjela sam s njim razgovarati, raščistiti što je s nama, ali igrao je šah i bahato me otjerao – daj mi mira! Koje smeće, kakav prostak, koje poniženje! A nisam ni zaljubljena! U nekom drugom svijetu ubila bih ga na licu mjesta, u ovom sam samo mogla smisliti osvetu. Kakvu-takvu osvetu tim riječima i ruci kojom je mahao kao da tjera muhu. Još danas ju vidim, tu ruku koja me pretvara u smeće, iako je već godinama mrtav, takva gadost se ne zaboravlja. Ne odliječem, nisam muha, stoički se držim na nogama poniženja pa mu kažem neka sa mnom igra šah ako se usudi. S tobom da igram šah!?, ne vjeruje ušima, u sebi je unaprijed pobjednik. Ali bačena mu je rukavica – usudi li se – nema izlaza pred svim tim svjedocima, pa kaže dobro, sutra. Jasno, navečer, po danu se radi.

I evo nas, igramo, oko lo kibici jer to je dvoboj moći, što je svima jasno, pa im je ekstra zabavno. Šah sam zadnji put predano igrala u djetinjstvu, u hotelu na Brijunima gdje sam živjela s majkom, igrala sam s odraslima u hrenovke za večeru – pretvorila sam se u hrenovke koliko sam ih zaradila – poslije sporadično, bez strasti, ali gubila sam rijetko. Igrala sam spontano, bez predznanja o potezima. Divljački. I dogodilo se što sam znala da će se dogoditi kad sam koncentrirana i kad želim pobijediti, ostavila sam ga osramočena pred svim tim kibicima i njihovim komentarima, s čime smo nas dvoje završili, valjda pet mjeseci ranije.

I što sad hoće, pitam se dok prilazim stolu i ne vjerujem ušima kad saznajem što hoće, jer sam sjela i zapalila cigaretu, potresen je viješću da se ja udajem, kraj njega živog, usred naše veze, i ne zna što da radi, kako se treba postaviti prema toj mojoj izdaji s kojom nije računao.

A na što si računao, pa ne vidamo se mjesecima niti se čujemo, pitam ga u sebi, ne i naglas, ne želim se prepirati niti me zanima objašnjenje. Bez riječi gledam u to lice sa žućkastom kožom nategnutom na kostima, koje je već počelo starjeti, borati se poput harmonike pri svakom jačem smijehu, kako stare Dalmatinci, lice koje me prvo poziva na red, a onda mi oprašta i daje mi dozvolu da se udam, daje mi svoju privolu tako da ne brinem, iako ne znam oko čega. A s tim brakom se slaže jer mu je moj izabranik

drag, jer ga cijeni, jer sam dobro izabrala. Što bi bilo u protivnom, da se ne slaže – nije rekao niti sam si to mogla predočiti.

Hvala ti, kažem, nakon što je završila ta predstava s davanjem dozvole za brak, previše apsurdna da bi se na nju odgovorilo, drago mi je da si zadovoljan. I ja sam, dodajem, i od uha do uha nasmijana vraćam se za svoj stol ispričati Maksu što mi se dogodilo, da se zajedno smijemo. Već je sâm, sluša, njemu nije smiješno, ali ne komentira, samo je odmahnuo rukom i zatvorio temu jednom riječi „Dalmatinac“. Moja je odmazda bila potpuna.

Ima ljudi koji računaju na dulje staze, komentirala je prijateljica Lidija, novinarka s radija, kad sam joj ispričala što se dogodilo, pa sam u novom čudu jer ni nju ne shvaćam, kao što nisam ni Stipu Dalmatinca, kakve staze kad su staze iščeznule, o čemu mi to priča? Zašto odobrava? U kakvom sam to razmimoilaženju sa svijetom kad ih ne mogu razumjeti – ni nju ni Stipu – što će mi se dogoditi? Trebam li se ponovno udati?

Ti nisi za brak, kaže mi tih dana kum iz prvog braka, Kostja, kad sam mu došla reći da se udajem, a drži se kao nebeski sudac s onim blijedim licem ispod ćelave lubanje, koji je svoje presudio u jednoj rečenici, bez nastavka, bez objašnjenja. S njim je i njegova žena, koja jest za brak, od onih što ih zovu „trofejna“ jer je izrazito zgodna, plava, mršava i dugih nogu, kao manekenka, a koje se sjećam kako poslušno iskače iz fotelje kad mu se razbila čaša, nakon što je izrekao samo jednu riječ – Suzana – i odlazi po pribor za čišćenje. U sebi sam kolotala očima. Pa ni sad ne kažem ništa tom sultanu, za koga je žena rođena poslušna, osim: nisam za brak, ali se udajem, i kikoćem se kao da sam ispričala vic iako sam u sebi jadna. Jer je možda rekao istinu – da se ne trebam udati.

Konstantna dilema unutar već donesenih odluka, unutar uživanja u pripremama, konstantni trag sumnje. Znam da sam već rekla, da sam objasnila, ali ponavljam jer ta sumnja traje još i danas, nikad ju nisam riješila. Što bi moj život bio da se nisam za njega udala, kojim bi putem krenuo? Pitanje besmisleno jer se to nije dogodilo – ili možda jest u nekom paralelnom svijetu u kojem također živimo, kako tvrde neki, a fizičari dokažu da je to i moguće, da nije isključeno. Ali i besmislena pitanja su tu s nekim razlogom, na nešto upućuju? Ali na što? Da baš ona ne stvaraju taj paralelni život, možda su zato tu? Jer u njemu je ono što se nije dogodilo, neostvarene želje ovoga života – ona nedohvaćena bajka. Kako se djeca zakače za bajke, kako ih prigrlje, kako im se potpuno predaju! Valjda zato što je bajka već u njima, odazivaju se na poznato. Bajka je događaj, bajka je avantura, bajka je mašta, u bajci se događaju čuda. Bajka nije svakodnevna proza, ustajanje, zahod, pranje zuba, tuširanje, odjevanje, hrana, učenje... U bajci je sve moguće, u životu je sve zadano, sve dosadno.

Osim planiranja.

Nemamo baš novaca pa je dilema sljedeća: hoćemo li u Tunis na bračno putovanje ili ćemo pripremiti svadbu? Oboje je nemoguće. Bude li svadbe – neće biti putovanja ili obrnuto.

Nigdje nisam putovala osim jednom u Grčku, Ireni, kad joj se muž tamo zaposlio, tri tjedna Atene i Peloponeza, s Kristijanom, taman prije razlaza. Grčka je početak Istoka, koji me privlači (Zapad me ne zanima uopće), privlači me bajka, kako doživljam Istok još od Šeherezade i njezinih letećih tepiha, pa bih rado u Tunis, a čini se i dostupan. Nudi se po novinama u turističkim oglasima kao jeftin. A još radije nego u Tunis, išla bih u Etiopiju, u Adis Abebu, gdje sam mogla živjeti da je otac htio, da je tamo otišao kao konzul, što su mu nudili, ali uz uvjet da špijunira, da radi za tajnu policiju, zloglasnu UDBU, pa je odbio ponudu, prestrašen od same pomisli da bi vlastima polagao račune, a potkazivao pogotovo. Ipak, bila je moguća ta Adis Abeba, pokušala mi se ucrtati u život pa bih rado vidjela što se to htjelo ucrtati, što me je to zvalo. Ali Etiopija se ne nudi u ovom mom vremenu, nudi se Tunis kao približna zamjena, pa neka bude Tunis.

„Znači Tunis, a ne svadba?“ kaže Maks, ja razmišljam, razmišljam, i najzad kažem: „Svadba, ipak svadba“, protiv sebe to kažem, već žalim.

Nema „Tunisa“, figurativno rečeno, za praktične prirode kakva je ta žena (ja) koja razmišlja ovako: u Tunis mogu ići iduće godine, bilo kada, a udajem se sada, svadbu ne mogu raditi iduće godine, pa o čemu uopće razmišljamo? I dok važem za i protiv, znam da Tunis nikada neću vidjeti, da sam ga propustila zauvijek jer sam iz svog krtičarenja već pola života propustila, nisam putnik: ukopavam se, krtica sam.

Mnogo godina kasnije za svoju sobu u novom stanu kupit ću si sliku, grafiku, jer za ulje nemamo novaca, s dvama zemljanim humcima između neba i drveća, za koje godinama nisam znala što su – mislila sam da su životinje, nešto između kornjače i ježa – dok odjednom nisam shvatila da je to zemlja iz krtičnjaka, koju je krtica izbacila kad se dobro ukopala. Kupila sam sebe.

Ne misliš da si krtica s dvadeset i osam godina, ne znaš što si s dvadeset i osam godina ni kamo te život nosi, zamišljaš daljine, a ne dubine, kretanje, ne statičnost jer su svi pomalo putnici u ovom vremenu brzih vozila i labavih granica, svi stalno nekamo idu i odnekud se vraćaju, barem u mom okruženju, svi su turisti. Ja nisam. Mislim da je to zato što me je život ukotvio s bolešću – prvo oca, pa muža – ali nije život, sama sam se ukotvila, srce mi nikad nije zatiralo na putovanja dok nisam otkrila brodove, krstarenje morem. I našla kapetana koji će me po moru voziti. Ali i na moru, na jedrilici, zapravo si ukotvljen, što ne uspijevam objasniti, ali tako je. Morem putuješ statično.

Ipak ću dvaput putovati prije udaje, na kratko, kako mi je odredio i horoskop što ga je izradila Lidija – osim što je novinarka, astrologinja je i vještica – kao dar za vjenčanje. Horoskopom se izvukla bez troška za vjenčani poklon jer je škrt. Potrudila se da dar ipak izgleda raskošno, natalne karte je nacrtala na prozirnom tehničkom papiru, čije rubove je nagorjela – da sve izgleda staro i otmjeno – i sudbine nam umotala u obojenu kožu s uzicama, koje je spojila pečatom. Zapečaćene sudbine izgledaju ovako: njegova je sva u novcu i poslovnom usponu, moja je promjenjiva, gore, dolje, sve nestabilno, a zajednička, bračna, nije osobita. Loše će to ići, odveć razlika, nećemo se razumjeti, naročito će on loše proći u toj vezi, bez razumijevanja s moje strane, ne bi se trebali vjenčati, rekla mi je. Neće biti sretan brak.

Zanimljivo, primjećujem dok ovo pišem da nema jedne riječi za neki sretan brak, pa ni za sretan život, s razlogom – takvo nešto ne postoji. Sreće nema – sreći se teži. Ne sreći trenutka nego trajnoj sreći, iako se treba pitati što bi to bilo, kako bi to izgledalo u ovom svijetu gdje ništa nije trajno, gdje je sve vječita promjena, kad ne možeš u istu rijeku ugaziti dva puta, kako je govorio Heraklit, najveći među najvećima jer je Zapad spojio s Istokom, i gdje je sve dvostruko, gdje je sve svoja negacija, gdje je sreća ujedno i nesreća, a sve u životu varka. Ne prevara – varka. U prevari ima nečije zle namjere – a varka je stanje svijeta. Pa je jedini način da se od te varke spasimo taj da se za njega ne vežemo, da ga napustimo, kako je govorio Buddha, ne mrtvi nego živi, da se iz njega isključimo dok smo još u njemu, čime poništavamo dvostrukost i ukidamo promjenu. Čime za sebe stvaramo drugo stanje svijeta – apsolutne harmonije. Nakon čega se više, kad umremo, u svijet nećemo vratiti – konačno smo pripali cjelini. Kao rijeka – moru.

A mi putujemo u Beograd! Moj budući je tamo dobio nagradu za film, prvu, zlato, jasno, simbolično, ali bit će i novca; još nisam bila u Beogradu, a on je tamo odrastao pa jedva čeka ići – život nam se smiješi. Prvo zajedničko putovanje i još ovjenčano uspjehom, kako da ne pomisliš da je sve u redu, da si dobro odlučila kad si dala pristanak, da je milost udarila u Markova goveda, kako je govorila Adamova mama, žena uvijek nasmijana iako bolesna. Od svog muža, ponajprije.

Tvoja mama je za mene bila osmijeh, rekla sam Adamu kad mi je nedavno rekao da se više ne sjeća majke, da si ju ne može predočiti, da je to

strašno. I odmah pred sobom vidjela iste zdrave zube, kakve ima i sin, kako sjaje iz kreveta u kojem je ležala, poduprta jastucima. I postajala sve deblja.

Prije putovanja, Maks i ja se fotografiramo. Ja sam u novom kompletiću, kupljenom za tu priliku, plavom s crnim cvjetićima, kragne, manžeta i poruba od crnog samta, divno, elegantno, iz najboljeg butika, njegov poklon iako sam ga kupila sama. Trgovine s odjećom ne obilazi. Pa je, sukladno tomu, neuredan kao i inače, kosa na sve strane, brada također, odjeća za baciti, cipele da niti ne spominjem, hvali se da ih nosi i s rupom na poplatu, koje trenutno nema, ali to je njegov protest protiv napuhana očuha Ladislava – koga još nisam upoznala, kao ni majku Bernardu, samo sam o njima slušala – nemam ništa protiv. Samo ti protestiraj! Takvog sam te upoznala, ne namjeravam te mijenjati niti ćeš ti mene. Zvuči kao tolerancija, ali zapravo je razdor jer je uopće primijećeno i jer se podrazumijeva nagodba. Koja je primirje, ne slaganje.

Putujemo avionom, ne, recimo, vlakom nikad stići; iako vlak ima prednosti bivanja sa samim sobom dok svijet lagano promiče kroz prozor; i evo nas u Beogradu, hotel u centru grada, na Terazijama, Moskva, arhitektonsko čudo s početka 20. stoljeća, na pročelju blistaju keramičke pločice, a ima i tornjiće, sve bajkovito, sve vrhunski. Hotel pun filmaša, a mi glavni jer je on dobio nagradu, crveni tepih prostrt pred životom dotad posutog kamenjem, tko bi se tomu nadao? I daj, ne misli da to nije zauvijek i da nije zaslužen, da nije mig trenutka nego nova odluka sudbine koja je konačno počela raditi za tebe, a ne protiv tebe (kako zamišljamo kad nam je loše), ne daj se zavarati. A i sve je tako divno, sunčano iako vjetrovito, odlazi frizura, jao, to je košava, kaže ti tvoj budući pokazujući ti svoj grad koji se otvara kao slikovnica, vodi te u slastičarnicu na baklave za kojima je lud, pa na Skadarliju da vidiš slavne krčme, *Tri šešira*, isprobavate rakije, a navečer se tresiš od njegova uspjeha kao da je tvoj. Dobivaš i novu torbu i cipele jer nagrada je pozamašna; torba i cipele su u skladu s već kupljenim kompletom, dakle, sve plavo, čak je s tobom to birao kao da ne mrzi trgovine. Pa ne povjeruj! Zadnjeg dana, prije odlaska, još treba na žito sa šlagom, kuhana pšenica, orasi, vanilin šećer, šlag, poslastica koju je ostavio za kraj i ne misli ju propustiti, i dok se gostite u slastičarnici, odlazi vam avion, gledate ga kako odlijeće i umirete od smijeha.

Pa zar se ne slažemo? Nismo usklađeni? Jedan kolega, scenarist, dugo nas je promatrao u restoranu i onda nam rekao kako se vidi da smo par, tako izgledaju ljudi koji se razumiju, rekao je, iz našeg držanja, načina razgovora, raspoloženja. Svuda potvrde zajedništva na koje se spremamo, sretne budućnosti.

Maks već stanuje kod mene jer je Adam iselio, ljut kao pas, rekla mi je njegova cura Lana jednom prilikom, usput. Jer nas dvije se ne nalazimo.

Sto mu ja mogu, odgovorila sam, stvari su se promijenile, ne mogu živjeti ovdje s obojicom, rekla sam, dvosmisleno.

Samo je progutala zrak.

Kući se vratio privremeno dok ne nađe stan, nastavila je, već ga tražimo...

Barem si je taj put otvorio došavši živjeti kod mene, put osamostaljenja, pomislila sam kad mi je to rekla. Pitala sam ju namjeravaju li stanovati zajedno iako sam znala da o tome nema ni govora, ona je samo dijete od dvadeset i četiri godine, očeva kći i vječna studentica, definirana odavno. Jasno, otklonila je tu mogućnost, ali veseli se tomu da će imati svoj stan, u koji će mu dolaziti, rekla je, nekako pobjednički, kao da me je najzad savladala. Odlično, rekla sam, pa smo tu temu zatvorile.

Maks je uselio s jednim jedinim koferom, kompletom posteljine i kompletom Dostojevskog, crveno ukoričenim, poklon bivše žene Klaudije za bivšu godišnjicu braka ili rođendan, tko bi sve pamtio – to mu je sva imovina.

Onda nisam, ali sad primjećujem da je i majčin šogor Paul, kad se oženio za njezinu sestru Šteficu, k njima u stan kod Zapadnog kolodvora uselio s koferom kao cjelokupnom imovinom i pričama o boljoj budućnosti za koju će se pobrinuti. Budućnost se pokazala kao strastveno kartanje subotom i nedjeljom, a ostalih dana švercanjem – ko incidencija s Maksom, koja je upozoravala, koja je bila glas sudbine, zapravo šapat jer sudbina ne više, pa sam ga prečula. Ne možeš stalno biti na oprezu, presijecati put životu dok te se ne okane i ostavi te ukočenog na mjestu budući da je sve opasno.

Ali jedan trenutak dojmio me se tako da sam skoro sve presjekla, sve otkazala – dolazi kući, otvara vrata hladnjaka, a onda ih zalupi, svom snagom, predbacujući: „Zar u ovoj kući nema ništa za jesti!“ kao da ja ne tipkam priloge za idući dan za radio, koje ne mogu ne predati, i u stisci sam s vremenom. Nije da buljim u televiziju i ne marim ni za što. A da to i radim – ti se nećeš na mene derati niti razbijati hladnjak, ti ćeš lijepo pokupiti svoje prnje i otići otkud si došao, kažem odmah. Hvala bogu da se nisam za tebe udala, nastavljam, da si se na vrijeme pokazao tko si i kakav si nego da si poslije čupam ovo malo kose. Sutra se možeš iseliti!

Jasno, nije se iselio, horoskopska je Riba, a Ribe se prestraše, povuku se, Ribe će sve izgaditi, ali će i zapamtiti: Ribe su podmukle. Ne kažem sve Ribe, ali ova moja je takva, shvatit ću kasnije. Izmigoljio je, valjda se i ispričao, ali i shvatio da sam svadljiva, kako mu je govorila i moja majka, da ne popuštam dok zvijer ne istjeram na čistac gdje ju je moguće ubiti. On je sve suprotno, radije je napučen zvijerima nego da i jednu od njih ubije – radije je u zvjerinjaku. Nećemo se razumjeti nikada, znam danas. Kad mi to znanje više ne služi ničemu jer je život ironija. Uvijek ti se otkriva prekasno.

Sami smo u stanu, mama je opet na Plitvicama, još mirna, neupoznata s našim planovima u vezi nje i u vezi ovog stana. Planovi su sljedeći: ona će zamijeniti ovaj stan za dva, jedan njoj jedan nama, jer ne možemo živjeti zajedno. Moj budući to ne bi. Ni ja. Jedva čekam da se riješim ovog stana i njegovih uspomena, oca vječito na samrti, koga su odnijeli na nosilima – na kojima za mene i dalje leži u hodniku – muževih padavica i nestanaka, i slike mene kako ga čekam kao biće mišjeg carstva, smotana na trosjedu, otrovana od pušenja. Ali nisu samo uspomene u pitanju nego atmosfera ovog stana, vječno tmurna kao nebo nad Zagrebom zimi, najbolja je riječ: okovana. Tu sam okovana. Tu je uvijek bilo loše, neprijateljski, nasilno, svadljivo, prepuno bolesti, tu su svi bili nesretni.

Nismo se nikad trebali useliti u ovaj stan, govorila je majka, a uselila se krajem rata, iz mansardnog, ali sunčanog stana u susjedstvu, oba istog kućevlasnika, na molbu njegova nećaka, ustaše, koji je morao pobjeći iz grada i od majke očekivao da će mu tim preseljenjem spasiti dragocjene stvari. Što je i učinila. Ali na svoju štetu, kako se pokazalo uskoro, jer je stan bio uklet. Nije to učinila samo zbog spašavanja tuđih stvari i zahvalnosti ustaši – koji nije prijavio vlastima da je otac u partizanima iako je znao – nego i zbog kvadrature: veće je kao povoljnije. Ispalo je upravo suprotno. U stan na mansardi, mali dvosobni, ne bi im se mogao useliti očev brat sa ženom i djetetom, dobiti još jedno dijete i ostati deset godina, uz razgovore s pištoljima. Tako da je majka pobjegla sa mnom iz tog stana – na Brijune – kad se ukazala ta prilika. Sva sretna. A otac je ostao sâm i u tri godine propio se do ciroze, u kojoj smo ga zatekle po povratku. Ciroza s jedva četrdeset i šest godina, to je bio moj otac. Osoba žutih zakrvavljenih očiju komu sve ide na jetra. Njegova kći osobito. Na mansardi bi možda ispalo sve drugačije iako se nikad ne zna. Taj ukleti stan će uskoro meni donijeti mansardu – majčin ideal – kao da nešto vraća, ali opet zlo, ne dobro. Jasno, u jednom smjeru života, jer u vječitoj preobrazbi se pojavljuju i drugi, gdje se zlo pretvara u dobro, pa to dobro opet ispadne zlo, pa zlo opet dobro. I tako u nedogled, kao što svi znamo. Svi smo iskusili.

Ovdje govorim samo o zemaljskoj perspektivi, čija je zadnja riječ odlazak, što je zadnje dobro iako se toga bojimo jer se je od sebe najteže rastati. Jer je to „nikad više“ u tom tijelu, koje se činilo zauvijek: unatoč svim mijenama. A činilo se jer smo mi unutra zauvijek, pa se to znanje spontano prenosi tijelu, protivno logici: jer je istina iznad logike, koja je ograničenije; vječni kamen spoticanja. Logika je prisila, kako je pisao Lav Šestov, po zakonu logike Sokrat će umrijeti ako ispije kukutu – logika je nasilje. I mi svi živimo u toj prisili, u tom nasilju, koja ne priznaje besmrtnost kao jedinu istinu koja nas spašava od logike: i po kojoj Sokrat nije umro kad je popio kukutu, nego se samo preselio. Pokazao logici figu.

A figu ću ja pokazati majci kad joj kažem da se spremam ostaviti ju – podrazumijevalo se da neću nikad. Nismo o tome raspravljale, to je bilo stanje stvari; nas dvije smo zajedno. Zauvijek. Jasno, i moje dijete koje nemam, a koje ona priželjkuje. Neprekidno spominje to dijete kojeg nema, priziva ga, traži, to je još jedino što želi od svoje kćeri i ne vjeruje da joj ona tu želju neće ispuniti, sad, kad se ponovno udaje. Kći je već odlučila da će usrećiti majku, koja je osoba bez sreće, koja je sve u životu promašila – jer htjela je biti svetica, a postala je prisilna priležnica, zamišljala se kao učiteljica, a radila kao činovnica, sanjala je miran dom, a udala se za pijanca – čiji bi život bio samo skup poraza da nije bilo nje, Sofije, njezina sunca. I taj je projekt kći ugradila u svoj pristanak na brak, brak s djecom za svoju majku, ne za sebe. Iako i za sebe, motivi su uvijek mnogostruki.

Ali to je još budućnost, a sadašnjost je rastanak, s kojim majka ne računa i o kojem ništa ne zna. Ne mogu ju ubiti preko telefona – moram ju gledati u oči. Blage, tople oči, ponekad sive, ponekad zelene, sve razumiju i sve opraštaju, svima pomažu – kako ju je naučio Isus, propovijedajući ljubav. Ljubite drugog kao sebe sama, govorio je Isus i majka ga je razumjela; da nije, sve bi mrzila; prvenstveno sebe smještenu u nenaklonjen joj svijet, bio bi to život mržnje. Pretpostavljam da je mržnju iskusila u prethodnom životu kad je u ovaj došla po suprotno, i to ekstremno suprotno.

Majko, majko, što ćeš doživjeti od svoje kćeri, za koju si se žrtvovala, istu izdaju kao i od svih ostalih, grizem se u sebi, ali sam odlučna. Razdvajam se od majke: majke koja mi je u djetinjstvu bila tako bliska da ni prijateljicu nisam trebala; majke kojoj bi se zavlačila u krevet kad god bih bila nesretna, već kao odrasla.

Kad je majka, po povratku s Plitvica, čula za naše stambene planove za ručkom, mesna štruca punjena kuhanim jajima, pečeni krumpiri, kupus-salata, puding od vanilije iz vrećice za desert, lice joj se skamenilo. Doslovno. U šezdesetoj je, davno se udebljala, bez mogućnosti povratka na staro, popunjeni obrazi su se objesili, čudno, tako da su, iako mekani, podsjećali na kamen, a sad su to i postali. Tanka linija usta spustila se prema dolje i ostala tako urezana u to okamenjeno lice, mrtva pogleda. Nije gledala ni u Maksa ni u mene, nego nigdje i šutjela je kao Bog prije prve riječi, dok još ništa nije postojalo.

Pitam ju što misli, slaže li se ili ne, ali ne odgovara, i dalje šuti, beskrajno, onda kaže dobro, djeco, kako vi hoćete, i nastavlja šutjeti. I dalje nas ne gleda, jede mehanički, odbija puding i diže se prati posuđe iako sam rekla da ću ga ja oprati. Ona neka sjedi. Odmah ustajem da me ne prestigne, skupljam tanjure i brbljam kako će to biti dobro, više ćemo se družiti nego da živimo zajedno, kažem. Dolazit ćemo si u posjet i baviti se jedni drugima, a ne samo onim što treba napraviti, ne samo kućom, kažem.

Maks, začetnik te ideje o razlazu, također ništa ne govori, ispod oka pogledava moju majku jedući puding od vanilije – on je veliki ljubitelj slatkoga – odlaže žličicu i kaže da se ide malo odmoriti, bježi s poprišta sukoba koji nije niti izbio.

Tri dana kasnije, tijekom kojih je majka i dalje pretežno šutjela i dalje okamenjena lica, a ja brbljala o našoj razdvojenoj budućnosti kao o povijesnom rješenju svih mogućih sukoba, koji su neminovni, prije nego će otići na autobus za Plitvice – uručuje mi pismo natipkano na četirima stranicama A4 papira, presavijeno napola, da ga pročitam kad ode. Više nema tog pisma – majka ga je poderala i spalila rješavajući se korespondencije kad se okrenula prema smrti jer umiranje počinje okretanjem prema smrti, kako mi je rekla Lidija, gospodarica sudbine, a ja sam pomislila: istina, i zapamtila – ne mogu se sjetiti nijedne rečenice tog pisma, ali smisao je sačuvan: majka je izdana! Znam da je izdana, ali sad sam ja prozvana, slaba nada da će se majka pomiriti s razdvajanjem – izgubljena, od mene se očekuje opoziv odluke ili vječna krivnja, mama, mama...

Hoćemo li se razdvojiti? Hoćemo. Hoćemo li se ponovno spojiti? Hoćemo! Život će neumoljivo krenuti u smjeru njezine želje da se nikada ne razdvojimo i iskupljenja moje krivnje što smo se uopće razdvojile, da ne povjeruješ. Čovjek misli da nema sreće, a onda ispada da je sam proizveo svoju nesreću, radi sreće skrivene iza te nesreće, koja opet neće biti sreća, i tako dalje, kako sam već rekla. U rukama smo sudbine koju smo sami izabrali i kojom upravljamo. Samo što to ne znamo. Naizgled je sve slučajno.

Ali prvo se treba vjenčati. Odluka je donesena: vjenčanje, a ne Tunis; nismo vjernici, pa nema crkvenog vjenčanja, samo građanskog, a svadbenu proslavu ćemo napraviti u mom stanu, tridesetak ljudi, a ja ću sve skuhati. Budući da mogu. Jasno, uz pomoć majke kao pomoćne kuharice. Kuhala sam s ocem, a onda se izvještila u braku, volim kuhati. Volim hraniti ljude. Uživam u pretvaranju razdvojenog u spojeno, u transformaciji boja i oblika, stvaranju okusa, mirisa, u toj alkemiji. Čarobnjaštvu. Zbog kojeg su žene toliko dugo izdržale u kuhinji, znam reći. Također znam reći: rođena sam za kuharicu! Da nisam pjesnik, bila bih kuharica!, znam reći.

Tako sam se najeo da više ne mogu ni pušiti, izjavio je Kostja nakon jedne gozbe (još za braka s Kristijanom), pucala sam od ponosa.

Veselo biramo kumove: on prijatelja s fakulteta, Svena, ja također prijatelja s fakulteta, Filipa. Adam mi je bliži, ali ne dolazi u obzir, on je kamen smutnje. Biramo i mjesec, peti, znak Bika, zemljani, kućevni, dobar temelj, kaže mi Lidija iako me i dalje odgovara od udaje. Kasno je sad, kažem. Ona preokreće očima, uvlači dim cigarete na drveni cigaršpic s

uloškom, puši kao Turčin i tamna je kao Turčin, koža, kosa, oči, valjda utjecaj predaka, nekadašnjih osvajača. Porijeklom je iz Bosne.

Prije braka – još jedno putovanje, spajanje korisnog s ugodnim, kako se to kaže – Italija, Venecija, odlučujemo. Treba kupiti haljinu, treba kupiti odijelo, Trst bi bio povoljniji, ali Trst je samo trgovina. A Venecija je izlet, doživljaj, kultura. Venecija je propušteno bračno putovanje, zamjena za Tunis. Venecija je nešto za sjećanje.

U vlaku za Italiju Maksa samo što nisu uhapsili jer u stvarnosti ima bradu, a na putovnici ju nema, pa to nije on, tko zna tko je, ne može preko granice nego na ispitivanje, iskrcat će ga na idućoj postaji, prijetete. Uvjerenje, natezanje, užas nasilnih pokreta, oštrih i prijetećih, svi govore, nitko nikoga ne čuje, već razmišljam kako je sve propalo kad Maks ipak uspijeva uvjeriti policajca da nije pripadnik Crvenih brigada, nego običan građanin koji putuje u Veneciju, s budućom ženom, uoči vjenčanja. Potvrđujem, a meni se može vjerovati, izgledom sam skroz naskroz građanski ispravna, onako plava i uredna, zračim staloženost, dom, kuhinju, ne vidi se da sam divlja. Divlje izgleda Maks, koji to nije, život ga je odavno prestrašio. Divljinu krijumčari.

Izgledaš sumnjivo, kažem mu, ali ne razmišljam o tome što sam rekla, to je zbog brade, kažem. Ne pitam se nije li to ipak zbog nečeg drugog, nečeg skrivenog što brada razotkriva iako ju on pušta zbog skrivanja, postavljanja brane prema svijetu, a opravdava ju imidžom umjetnika i prednošću da se ne mora svaki dan brijati, što mu je dosadno.

U pansionu – jer hoteli su nam preskupi – dočekuje nas psić, pekinizer, trobojni, s onim izbuljenim očima i spljoštenom njuškom, koju otvara kao da laje, ali ništa ne izlazi, nikakav zvuk, laje bez glasa, ukopan na mjestu, sav nabrekao od napora. Gazdarica mu je dala prerezati glasnice da ne smeta goste, saznajemo jer smo odmah pitali što je psiću; i sve je opet pokvareno, kao i u vlaku. Tamo policajac, ovdje ta mršava starica, na kojoj sve visi, davno poblahana kosa, musava naborana koža, pastelna roza haljina nalik kombineu; bez milosti je osakatila svog psa i to joj je normalno.

Trebalo je biti čarobno, a čarolija je već propala, uništena je u korijenu, kao da me život upozorava: ne vjeruj fasadi. Ta predigra je možda razlog da me ostave ravnodušnom čuvene venecijanske fasade, te čipke od kamena i golemi prostor s golubovima ispred crkve svetog Marka i uličice zapetljane kao u kakvu labirintu, koje bi naglo nestajale, i kanali i gondole i okružje karnevalskih maski. Najviše su me razgalili mostići. Zanimao me je samo Lido.

Kad ćemo na Lido, ponavljam, jer je tamo umro Gustav von Aschenbach nakon što se zaljubio u Tadzija, jer se tamo zbiva priča. Nije mi to prva među Mannovim pričama, prvi je Tonio Kröger, koji nadmašuje i romane, Tonio koji me izvukao iz usamljenosti s osamnaest godina, kad mi je pokazao gdje pripadam dok nisam pripadala nigdje. Usamljena, izdvojena na vječnoj stolici u kutu, s mislima koje nemam s kime podijeliti, u nekom nagnuću prema nečem izvan ovog svijeta, susrećem tog Tonija u kojem se odmah prepoznajem. Taj Tonio sam ja. Netko za koga „nema pravog puta“ i dozvoljeno je ne imati ga – koje olakšanje je to čuti kad ti se tuđi putovi nameću kao tvoji, a ti znaš da nisu, da su svi pogrešni. Jer tvoj put nije vani, tvoj put je u tebi. U meni još živi ushićenje te spoznaje, zato hoću na Lido.

Krećemo nakon što smo sve kupili, trećeg dana po dolasku, moja haljina nije vjenčana, ali je barem krem boje i od sirove svile, i ima čipku na kragini i na kraju rukava, kratkih, već je toplo. Spakirana je u kovčegu, a ja sam u novom kompletu, ljetnom, svijetlom kao i haljina jer sad sam se od crnog okrenula svijetlom, u skladu s trenutkom, povoljna kupnja na rasprodaji, i u novim sandalama, jednom od dvaju parova (druge su za vjenčanu haljinu). Nova je i torba na ramenu, na zlatnom lančiću, sa zlatnom kopčom, neki materijal sličan semišu, u trima bojama koje se jedna u drugu prelijevaju, zlatno i svijetlosmeđe, tamnosmeđe, paše mi na sve. I njegovo svadbeno odijelo već je u kovčegu, tamnoplavo, na Lido ide u trapericama i smeđoj košulji, prebačenoj preko hlača.

Putujemo brodom, vjetar na licu, more, mirisi juga, plavetnilo, sreća svega toga, to sam ja. On sve to ne vidi iako se pretvara da vidi, bilo bi mu svejedno i da smo u pustinji, u njemu je samo cilj – kockarnica na Lidu, koju je spomenuo u šali ne bi li me pripremio, shvatit ću poslije. Na muci je kako će mi reći da bi on radije kockao nego lunjao otokom, što ću također shvatiti naknadno, i kako će od mene za tu rabotu iskamčiti novac jer ja držim blagajnu. Neće odmah izići sa svojim planom, lukav je, pametan, čeka pogodni trenutak koji stiže nakon što smo dva sata hodali i mene počele žuljati sandale jer su nove. Usput smo pojeli sladoled od pistacija, kakvog kod nas nema. Krizni trenutak, kad više nisam mogla napraviti ni korak, nastupio je taman kad smo stigli do Casinò di Venezia, žarko osvijetljene dvokatnice – jer je već padao sumrak – s izbočenim ulazom i livriranom poslugom, gdje sjedamo na klupu, tj. ja sjedam i odmah izuвам sandale. On stoji i čeka.

Ti bi tamo, kažem mu i smijem se prema zgradi, idi, kažem mu, a ja ću tu ostati, unutra je skupo. Izvadila sam novac iz torbice, jednu svotu koju sam spremna izgubiti zbog svega što mi je kupio, kad je već tako željan.

Gledam „na tamo“, na Lidu, mene, koja sam došla zbog Tonija Krögera, njega koji je došao da se okuša u kockanju, dva svijeta različita kao Nebo i Pakao, a koja se misle udružiti kao da je to moguće. Da je moguće, skupa bismo otišli na piće, za taj novac koji će on prokockati, i uživali u trenutku i jedan u drugome već zato što postojimo. A mi činimo ono što će postati naša istina, što već jest naša istina iako to još ne znamo, razdvajamo se u dva usamljena bića, kao da smo jedan u drugom i tražili tu usamljenost, tu svojevrsnu slobodu, a ne zajedništvo, kako se činilo.

Ljudi ne znaju što traže, što im stvarno treba, što je njihova sudbina, ni kad misle da znaju, ne znaju jer misli uvijek teku u jednom smjeru, uspjeha, dobitka, sreće, a sa suprotnim se ne računa, ne razmišlja se da i suprotno postoji zbog nečega, da je nužnost i potreba, a ne slučaj i pogreška. Ne znaju ni to da je sve vječita promjena (tj. znaju, ali ne shvaćaju), uključujući i njih same, i da se ni za što ne treba vezati jer se u tom procjepu između zamišljenog i mogućeg naprosto mora poludjeti. Shizofrenija je stanje svijeta.

Dakle, ja pušim i osluškujem cvrčanje cvrčaka, odmaram noge, tonem u svoja sanjarenja, kad evo njega natrag, svog snuždenog, lice obješeno kao zgužvana čarapa – ne puštaju ga u kockarnicu, kaže. Jer nema sako, kaže. Došao je u košulji.

Ljudi odavde izlaze bez gaća, a bez sakoa ne puštaju unutra, šalim se već spremna s njim otići na piće, već sam počela uvlačiti noge u sandale, kad čujem da je on došao po još nešto novaca kojima će iznajmiti sako: sakoe posuđuju.

Koji lopovi, kažem, znači još novaca, kažem, automatski vadim noge iz sandala i dajem mu taj dodatak, ne baš presretna. A on sretan nestaje u smjeru kockarnice, doslovno leti kao da će negdje zakasniti, nesvjestan da ja gledam za njim s klupe, u tu žurbu, u tu unesenost, u taj zaborav mene koju je ostavio za sobom, kao da nismo na Lidu, u idili zajedničkog putovanja, nego je svatko sâm na tom putu, slobodan raditi što hoće.

Novac je nestao brzinom pušenja triju cigareta s pauzama – koliko sam ih popušila čekajući, gazeći čikove na tlu jer nije bilo pepeljare – pa smo se šutke vratili na brod, svatko za sebe iako smo išli skupa, iako sam ga usput primila pod ruku jer sam pomalo šepala.

S vjenčanja nemam fotografija iako mi je muž redatelj, druži se s fotografima, druži se sa snimateljima, ali za slikanje mu se ponudio prijatelj iz

gimnazije, Frenki, fotograf amater, ne ponudio, navalio je da bi on slikao jer je kao fotografski genije, kakvi su svi amateri, a i to bi bio njegov vjenčani poklon, pa je popustio. A onda se nešto dogodilo, pojma nemam što jer ne fotografiram niti me to zanima, i slike su propale, sve do jedne, kao da me je život upozoravao i kad je već bilo prekasno – jer su izrečeni pristanci i potpisani papiri, dobiven vjenčani list – da od tog braka neće biti ništa. Nestat će baš kao i fotografije s vjenčanja, kao da je utvara, a ne stvarnost, to mu je budućnost. Tako to tumačim danas, onda nisam, onda sam samo bila ljutita da se takvo nešto dogodilo, i na njega i na tog Frenkija, koga sam odmah procijenila da je samo svoj umišljaj, bez pokrića u realnosti, samo ambicija da se bude „netko“ iako bez sadržaja; što je raširena pojava.

Nema fotografija – ostaje samo sjećanje... Recimo, kako idem frizerki, tramvajem jer taksiji su skupi, pljačkaju, a ja ne volim biti opljačkana, za taksi dajem novac samo kad je nož pod grlom, a sada nije. Frizura je uspjela, pa se natrag vraćam sva vesela (inače sam se naplakala po izlasku iz frizeraja, uvijek previše ošišana, uvijek na glavi s promašajem nečije predodžbe), i u tom samozadovoljstvu iz tramvaja silazim na Trgu Republike, da dvije tramvajske stanice do stana propješačim. Da svoju radost podijelim s gradom, da ju prospem kao pelud jer sam sada cvijet. I nadam se usput možda susresti svojeg Nedosežnog, svoju nesretnu ljubav, da me i on vidi tako procvjetalu, da mu se pohvalim, da shvati kako nisam uvenula i da mu se nasmijem u brk jer ne zna da mu se obožavateljica danas udaje. Izgubio ju je zauvijek. Rekli bi – baš ga briga, ionako te nije htio – ali istina je da me nije htio niti pustiti, godilo mu je da ga obožavam, pa me je mamio. Takvi smo, ne puštamo što smo jednom uhvatili, i pas zakopa kost koju sad ne bi glodao, ne želi ju ni s kim podijeliti. Hoće imati zalihe. A sad zalihe odoše, mislila sam sva vesela i malo se rastužila kad nije naletio u prolazu da mu se osvetim.

Oko vrata imam zlatni lančić, srednje debljine, Maksov poklon za vjenčanje, kojeg sam se sama morala sjetiti, on ne bi nikada. I kupila sam ga sama, samoća u tom braku već mi je pokucala na vrata i čula sam ju, čula, ne zatvaram oči ni pred čime, kako se to kaže, ali valjda sam znala da mi ta samoća pripada, kad sam ju namjerno prečula. Da bih bila sama, moram biti s nekim, govorila sam još u prvom braku. Sve sam unaprijed shvatila.

A taj poklon u nakitu – da malo zabrzam – ispao je jedini koji sam dobila, osim vjenčanog prstena, kupljenog u Veneciji, koji je Maks poslije prodao kad ga je ukrao nakon što sam ga skinula. Cijeli život u tom prste-

nu, koji se spremam nataknuti taj dan kad veselo pješačim kući, s uspjelom frizuricom – kupljen, nataknut, skinut, ukraden, prodan, drugi nikad više, barem ne vjenčani.

Poslije sam dobila još dva zlatna prstena, jedan s jedva vidljivim dijamantom, drugi s granatom, plus zlatni lančić s granatom, u dvama drugim životima, s kojima ne računam tog sunčanog dana na ulici, kad ću se drugi put vjenčati. Sav taj nakit stane u šaku i mogu ga nositi zajedno, dva prstena, dva lančića, četrdeset godina života, koje su stalno sa mnom. A da se nađem u stisci, za koliko bih to utržila? Ne da mi se niti procjenjivati.

Jesam li sretna taj dan dok idem u novi život, brzim koracima jer na taj način hodam? Nisam. Vesela sam, ali ne i sretna, pomalo sam tužna. Znam to jer se neprekidno pratim, sebi sam oduvijek lik, nikad sa sobom potpuno stopljena, Zauvijek na distanci. A tužna sam jer je nešto završilo, jer je nepoznato postalo izvjesno, neizmjerljivo, jer više neće biti čuda. Sreća je sestra navici, rekao je Puškin, i to je sreća koju želim, svakodnevna, domaća, iz dana u dan ista, bez neizvjesnosti i s djetetom; sad sam odlučna: dijete, i to odmah; iako se Maks koleba, ne bi žurio s djetetom barem dok se negdje ne smjestimo, sugerira. Skočila sam, napola uvrijedena, pa se povukao, doslovno se uvukao u sebe kao kornjača u oklop, kao puž u svoju kućicu i to će biti slika svih naših budućih rasprava: on se ne raspravlja. Jedva sluša argumente, svoje ne dodaje; složio se, govori, pa što još onda hoću.

Stvarno, što hoću? Hoću otvorenost, a ne ovu otuđenost, povlačenje u pužev oklop gdje do njega ne mogu doprijeti, eto što hoću. Neću da od mene skriva svoje misli kao zmija noge, neću opasnost iz šipražja. Možda je Lidija u pravu da se nikada nećemo složiti, da se ne treba vjenčati.

Navečer, tijekom proslave, svi smo rasuti po stanu, a hrana je na švedskom stolu, naziva me bivša svekrva Danica, glas turoban kao da se sprema rasplakati, a možda i plače jer je laka na suzama, čestita mi na novom braku, a onda telefon daje sinu, Kristijanu, drugoj turobnosti. Kako nam je, pita, tko je tamo od prijatelja, pita kao da ne može prežaliti što se veselimo bez njega, kao da je i njemu mjesto na mom vjenčanju, pa se osjeća odbačen. I razumijem ga, razumijem, čovjeku naviru sjećanja u koja se uživi, pa ne može shvatiti da nečeg više nema, svi uvijek živimo u cijelom svom životu, ne samo u dijelovima. Život je vječna tuga zbog prolaska. Pa i ja postajem tužna u tom trenutku, dijelim s njim tugu nestalog života usred smijeha i muzike sadašnjeg, u kojem sam i središnja figura. Maks je

već prišao i gleda me upitno, s podignutim obrvama, naboranim čelom. Razgovor mora završiti.

Žvao je Kristijan, kažem mu nakon što sam spustila slušalicu, još u raspoloženju od maloprije, što hoće, pita, što bi htio, ništa, sliježem ramenima, čestitao je na vjenčanju, i vidim da razumije, kao da je i on na čas nestao u svom proteklom životu, nije doslovan.

Razgovor prisluškuje njegova majka Bernarda, koju sam konačno upoznala kao i očuha Ladislava kad smo dogovarali vjenčanje. Maks se dugo kolebao upoznati me s njima – govoreći da su grozni – a onda me je ipak odveo u njihov stan, 170 četvornih metara u strogom centru grada, prestižna lokacija preko puta HNK-a, pogled na park, krošnje, a stan čudo od prostora, staklenih vrata, kamina s kipovima, štukatura, ugrađenih oslikanih ormara; stan za bogataše kakvi oni nisu, ali se pretvaraju da jesu, da im je tu mjesto. Premda su vječno u oskudici i škrtare, rekao mi je Maks. Majka je samo pjevačica u zboru na televiziji, a očuh srednjoškolski nastavnik – žive od dviju plaća. Bogataš je bio bivši kućevlasnik, Židov, koji je tu nekad stanovao dok su stanovi još bili u privatnom, a ne u društvenom vlasništvu. Oni su ga se dočepali zamjenom stanova, svog u Beogradu i Ladislavovih roditelja u Zagrebu, s kojima su rekli živjeti zajedno. A onda su ih brzo otpravili u umirovljenički dom, rekao je Maks. U dnevnom boravku veličine dvosobnog stana u novogradnji i pred samima sobom izigrali su višu klasu i s tom su pozom veličine došli i na vjenčanje, bez poklona – ili ga se ne mogu sjetiti koliko je bio jadan. Društvo je bilo ispod njihova nivoa, što su se trudili i pokazati držeći se na distanci u svojoj koncertnoj opremi – ona u dugoj crnoj suknji i srebrnoj bluzi, on u krem odijelu i košulji iste boje, s crvenom leptir-kravatom, iznad koje mu se tresao podbradak – i međusobnim šaputanjem, pri čemu je ona proizvodila rječite grimase, kako sam opazila usput, a on, teatralno mašući lulom sa svoje visine od metar i devedeset, njezine primjedbe nadopunjavao svojima, gadljivim krivljenjem usta. Konačno nije izdržao da ne preuzme glavnu riječ u skupu muškaraca koji su o nečem raspravljali, pa se ona uputila prema Maksu i meni, taman kad je zazvonio telefon.

Što ju sad ima zvati bivši muž, obratila se Maksu kad sam spustila slušalicu, klip riječi pod nogama, kad sam prvi put precizno shvatila tko mi je ušao u život i čime ću se morati nositi. Prešutjela sam, nije mi običaj, ali što joj reći, a da večer ne ode kvragu, jer ću se u sebi urušiti. Rekao sam ti, čitam u Maksovu pogledu, jedno je čuti, a sasvim drugo doživjeti, mislim, ali smiješim se i kažem da idem k mami u kuhinju, da se ispričavam. Možda treba pomoć, dodajem, dvosmisleno, jer red bi bio da je ona u kuhinji, da pomaže mojoj majci. I već se probijam kroz gužvu pripitih gostiju, zadržavaju me, pa migoljim, a onda hodnik pred kuhinjom, i u njemu ogledalo, i ja u ogledalu, sama sobom zatečena jer moj život nije u odrazu, moj život je unutra.

Kosa mi je plava, posvijetljena, haljina je svijetlokrem, na jesen ću napuniti dvadeset i devet godina i upravo sam se udala.

Kako čudno!

Kao da nisam ja.

Nikola Đuretić

Strah

U kavani više nije bilo gostiju. Svi su turisti odavna otišli u svoje hotele i sobe kako bi odmorni dočekali novi dan. A i rijetki mještani preselili su se na klupe duž šetnice posjediti još koju minutu, srediti misli prije no što će poći doma. U drugim kavanama konobari su već očistili stolove i sve pozatvarali. Samo su još njih dvojica sjedili za stolom na nogostupu, tik do ulaza u kavanu. Obojica su bili suviše umorni da bi skupili ono malo preostale snage i otputili se svojim kućama. Bio je kraj sezone – najgore doba godine za konobare. A i sparina je neka pritisnula mjesto, zrak ustajao, zgusnuo se, sav ljepljiv i sluzav, pa iz čovjeka samo curi na svaki, i najmanji pokret. Pomisao na vrelu, oznojenu postelju nije privlačila ni jednoga ni drugoga. Visok, mršav mladi konobar bio je sezonac iz nekoga siromašna sela u unutrašnjosti i bio je sretan što je u ovim teškim vremenima uopće imao ikakav posao. Drugi, omanji, nabijen stariji muškarac bio je mještalinin. Pušio je s užitkom, duboko uvlačeći dimove, svjestan da ga sada više nitko u tome užitku ne će omesti. Brodice u luci njihale su se blago, tromo, na gotovo posve zbonacalu moru, a negdje iza istočne punte uvale povremeno bi sijevnulo. Tek tu i tamo prošao bi po koji zagrljeni par vraćajući se iz disko-kluba ili na putu u „škuribandu“. Znali bi usput skrenuti i do gradske pekarnice, koja je radila cijelu noć, po bublice i karton čokoladnoga mlijeka. Sjeli bi za neki od stolova kavana što su se nanizale rivom i, već pomalo umorni od ljubavi, u sjeni palminih stabala što su zaklanjala uličnu rasvjetu uživali u noćnoj tišini, zureći nekamo u neprovidnu mrklinu koju bi svako malo uresila pokoja munja rasparavši to mrko platno svoda. Čekali su odlazak broda koji je kretao u četiri ujutro, odvozeći na kopno sad već bivše ljetne ljubavi, još one rijetke preostale turiste i pokojega studenta koji bi se vraćao na studije u Split ili Zagreb. Stariji konobar često je pomišljao kako će se jednoga dana i on ukrcati na taj ruzinavi brod i otići nekamo... bilo kamo... zauvijek. Hoće, hoće!

– Eno ih! Baš kao po uri. – rekao je mladi konobar prekinuvši starijega kolegu u mislima, točno u trenutku kada je veliki sat na obližnjemu tornju stao izbijati tri kvarta iza ponoći.

Iz daljine su se primicali dječak od nekih deset ili jedanaest godina, s ribičkim štapom u ruci i dvadesetak godina stariji muškarac koji je u jednoj ruci nosio nekakvu zelenosivu kutiju i plastičnu vrećicu, a u drugoj rasklopni ribički stolac. Dječak je kročio čudno, gegajući se u hod.

– Idu opet na lignje. – nastavio je mladi.

– Nije mali ni loš! Ulovi svaki put nekoliko kilograma. – dometnu stariji.

– Hoćeš mu ih i ovaj put otkupit’?

– A dašta ću nego otkupit’? Njemu to predstavlja veselje, a i nama dobro dođu svježe lignje u sezoni.

– A što je malom? Što hoda tako čudno?

– Ne znam. Ima neku bolest.

– Kakvu?

– Ne znam. Pa nisam ja doktor!

– A stariji? Je l’ mu to brat?

– Nije. Prijatelj njegove majke.

U tišini što je ponovno izvirnula između njih dvojice, stariji je konobar još jednom povukao slatki dim cigarete i pomislio kako on nikada u cijelome svom mukotrpnom životu nije imao takva prijatelja. Nekoga tko bi mu u djetinjstvu bio toliko privržen i tko bi bdio nad njegovim dječaćkim snom. Pa ni sada, u ovim poodmaklim godinama. I mladi je mislio o prijateljstvu. O tome kako već odavna nema vremena ni za prijatelje ni za prijateljice. O tome kako si ne može priuštiti nikakvu zabavu, kako treba zaradivati da bi se prehranilo vremešnu mater u selu i mlađega bolesnog brata, o komu nikome ovdje nije govorio. I prošle ga srsi pa zadrhti.

– Nije ti valjda hladno!? – ponovno se javi stari.

– To je od umora! – slaže mlađi.

– Samo se nemoj razboliti! Di ćemo nać zamjenu sada potkraj sezone!?

– Ma treba mi samo sna i odmora... jedna prava noć zdrava sna... i bit ću kao nov!

– ‘Oćemo još po jedan? – promijeni temu stariji.

Mladi konobar pogleda nekako nujno u praznu čašicu pred sobom i samo potvrdno kimne glavom. Nije rekao da mu se ionako ne ide doma u praznu kuću, u praznu postelju koju već odavna zaobilazi san.

Stari je konobar ovog puta donio cijelu bocu konjaka i – premda ne bi mogao objasniti da ga je netko upitao za razlog – dva kartonska podmetača za čaše. Natočio je obojici i ponovno sjeo. Iznad istočnog rta i dalje je povremeno lampalo. Ni sparina nije popuštala.

– A ‘oće l’ se oporavit’? – upitao je mladi i ponovno posegnuo za bocom.

– Tko?

– Pa mali.

– Ne znam. Vele da ne će. Kažu da je to neizlječivo.

Mlađi je neko vrijeme šutio, a onda uzdahnu:

– E, ‘bem ti taki život!

Stariji otpije gutljaj konjaka i upita:

– A misliš da je tvoj i moj nešto bolji?

– Bolji... jašta da je bolji! – otpovrne mladi naglašeno samouvjereno, kao da je htio sama sebe u to uvjeriti.

Stariji ga pogleda ispod oka i učini mu se da je na tome mladom licu zamijetio neku nesigurnost, neku sjenu što je preletjela mladićevim licem poput preplašene ptice.

– On barem nema briga... ima neko veselje... taj ribolov... Ima neki cilj. Ima prijatelja... obitelj! – procijedi napokon stariji, više onako za sebe, i pripali novu cigaretu.

– Pa imam i ja! – otpovjedi mladi prebrzo da bi bilo uvjerljivo.

– A što onda sjediš ovdje i piješ s jednim starcem u dva sata ujutro?

– Kakvim starcem!? Kakav si mi ti starac!?

– Trebao bi sad biti s nekom mladom curom, a ne sa mnom, ovdje!

– Mlade cure nemaju vremena za umorne konobare bez stalnoga posla.

– Znam! – zaključi blago i pomirljivo stari konobar i ponovno utone u muk i vlastite misli. Posjedili su tako još neko vrijeme, svaki u svojem mraku, ne govoreći ništa. Napokon stari ugasi polupopušenu cigaretu, ustane umorno, dohvati sa stola bocu i prazne čaše i protisne:

– Ajmo doma!

Mlađi je i dalje šutio, zamišljen i nekako odsutan. Napokon sa stola pokupi pepeljaru punu opušaka i kartonske podmetače i tek tada zamijeti da je na jednome netko, tko zna kada, crnim flomasterom napisao: *Strah je moja furka!*

Dok su zaključavali vrata kavane, sat s tornja otkucavao je dva. Znali su da će se uskoro početi okupljati i prvi brodski putnici, sneni i mrzovoljni, pogledavajući sa strahom u prijeteće nebo što je potmulom grmljavinom najavljivalo kraj ljeta. A onda će brod otploviti i polako će se stati razdanjivati, a mladi će konobar u praznoj sobi buljiti u strop i pokušavati odgonetnuti značenje te večeri pročitane rečenice ispisane na kartonskome podmetaču za čaše. Istodobno, na drugome kraju mjesta njegov će stariji kolega, kao i toliko puta do sada, ležati u vreloj postelji i zuriti u sivilo jutra, prizivajući san što mu nikako ne će sjesti na vjeđe. Mislit će na brod koji će i jutros otploviti bez njega. Mislit će i na mladoga kolegu kojemu je ovoga puta, bio je u to posve siguran, u očima prepoznao onaj njemu samomu tako dobro poznat osjećaj što se poput sipina crnila širio mladićevom nutrinom i koji nitko više nije mogao obuzdati ni zaustaviti. Jedino nije znao kako da ga nazove.

Ni jedan ni drugi nisu mogli vidjeti dječaka i njegova prijatelja na povratku iz ribolova. Nisu čuli ni njihov kratak razgovor prije ulaska u kuću.

– Hoćete se mama i ti vjenčati? – upitao je dječak zastavši na trenutak da predahne.

– Ne znam... vjerojatno. Zašto pitaš?

Potmula, daleka grmljavina ispunila je težak muk. Napokon dječak protisnu:

– Samo me nemoj dati u dom!

Susprežući suze, muškarac je, šuteći, tek pomilovao dječaka po kosi i zatvorio kućna vrata. Te je noći, ležeći pokraj dječakove majke, poslije mnogo godina ponovno plakao.

Nikola Đuretić

Bočica boje neba

Državni praznik, onaj nedavno izmišljeni kako je svojedobno negdje bio pročitao, koji je, kao i obično, za svoje potrebe izmislila politika, osvanuo je narogušen, tmuran, nekako faličan, kao da se ne uspijeva odlučiti bi li se otrgnuo od noći i prometnuo se u dan ili još malo produžio to sneno sivilo. Kiša je rominjala od rana jutra da bi onda odjednom pljusnula kao iz kabla, pa se opet stišala i sipila bolno i ustrajno, prelijevajući u njegovu isto tako bolnu nutrinu sve ovo sivilo, čemer i jad. „Posve primjereno!“, pomislio je Miroslav Šošarić i umorno se iskobeljao iz kreveta, nazuo stare, iznošene, filcane šlape i odgegao se do zahoda.

Gađao je rub ispucale, požutjele školjke da ne poprska nogavice pidžame. Potom se umio, oprao zube, začesljao prorijeđenu, nekada smeđu, a sada prosijedu kosu, istrljao pazuhe deodorantom. Odlučio je da se danas ne će brijati. Ne stoga što je trodnevna brada već neko vrijeme bila u modi pa su o tome svoje mudroslove, veleumne komentare i napise donosili i brojni listovi i portali koji se u posljednje vrijeme i nisu bavili ničim drugim osim ovakvim bedastoćama, a koje se, u skladu sa svim, kako se to voli reći, društvenim trendovima, nazivalo *Životnim stilom*, rabeći pri tome, dakako, englesku inačicu *Lifestyle*, nego stoga što je znao da će ga pogled na britvu vratiti u prošlost, u njemu uzburkati mrak i izmamiti iz njegove bolne nutrine slike kojih se ni danas, toliko godina poslije rata, nije uspijevaos osloboditi, koje nije uspio odagnati iz mraka vlastite duše i koje bi se redovitošću i upornošću morskoga valovlja uvijek iznova vraćale u njegov san. Bio je potreban samo maleni povod pa da se svega opet sjeti. Svih onih jezivih dana preživljavanja u zarobljeništvu.

Bio je siguran da od tamo ne će izići živ, da će ga, kao i ostale njegove suborce, jednostavno progutati noć. U noćne more dolazio bi mu posebice neki Živorad iz Smedereva, stručnjak za rad britvom. Osim mrke i masne bradurine i isto tako prljave duge kose, što mu je, izvirujući ispod sivozele- ne šajkače s kokardom, pokrivala zadrigla ramena, dobro mu je zapamtio

i ime. Logoraši su ga među sobom prozvali Živoder. Prvo bi ih njegov kolega Svetozar *smekšao* rabeći neku toljagu, ručku od krampa ili sjekire, ili jednostavno puščani kundak, što se u tome trenu našlo pri ruci, a onda bi Živorad stao *operirati*. Kada im je jednoga dana, hvaleći se, donio pokazati nisku ljudskih prstiju i ušiju, koje je nanizao na nekakvu najlonsku uzicu i objesio o zadriglu šiju, Miroslav je bio siguran da iz toga pakla, iz toga srca mraka, živ ne će izići.

A onda se dogodilo čudo.

Organizirana je zamjena zarobljenika i on se odjednom ponadao da je tu kraj njegovim mukama.

Bila je to, dakako, samo zabluda. Sada mu je to bilo posve jasno. Noćne more nije mogao zaustaviti. Ali u posljednje su vrijeme te more zaredale neumoljivom redovitosti i nije ih se uspijevao osloboditi. I ne samo noću. Bio je dovoljan tek neki beznačajan, nevin podsjetnik, okidač koji bi pokrenuo bujicu sjećanja na sve užase koje je prošao u tome logoru. Vidjevši takvo nečovještvo, često bi se poslije pitao gdje mu je izvor. Ali odgovora nije nalazio. Barem ne suvislih.

A poslije su počela i ponižavanja, koja su bila još bolnija jer su dolazila od njegovih... od ove vlasti koja je izdala sve ono za što su on i njegovi dečki proljevali krv. Kada je trebao riješiti status branitelja, u nekom uredu lokalne uprave, mastan, zadrigao muškarac, koji je rukom samo gurnuo u stranu papir s nepojedenom janjetinom i mladim lukom kako bi napravio mjesto na stolu odmah iza pločice na kojoj je pisalo: *Mile Ljuština – Referent za DDR*, zatražio je nekakve dokumente koje on nije imao, a kada je rekao da je bio dragovoljac u satniji HOS-a pod zapovjedništvom Roberta Šilića Rore, masni ga je samo značajno pogledao i dometnuo: „Vidi' ćemo šta se dade uraditi. Dođi ponov'o za ned'elju dana.“

I on je došao. Pa opet tjedan dana poslije. Trajalo je to tako mjesecima. A sada ponovno pljuju na krv koju su on i njegovi suborci proljevali po Slavoniji i u Vukovaru. Za sve to danas jednostavno nije imao snage. Ta se gorčina već neko vrijeme nakupljala u njemu kao kakva naplavina smeća što ga je nanijela nabujala rijeka i sve češće se pitao koliko će još moći izdržati.

Miroslav je stoga samo izlio nekoliko kapi mirisna losiona u dlan lijeve ruke, protrljao dlanove i natapkao zarasle obraze i podbradak. Vrativši se u sobu, s vrata ormara skinuo je još sinoć pripremljeno svečano odijelo – jedino koje je imao – i pomno ga skinuo s vješalice te rasprostro krevetom. Prije nego što će se odjenuti, otišao je u kuhinju, upalio malen tranzistor-ski radio, iz hladnjaka izvadio komad slanine, nešto sira i bocu mlijeka, sjeo za stol i stao pripravljeni doručak.

Monoton, dosadan glas radijske spikerice govorio je nešto o potrebi dostojna obilježavanja državnoga praznika, o isticanju hrvatskih barjaka na pročeljima kuća, o pozivu gradonačelnika upućenom stanovnicima glav-

noga grada da se danas svi s ponosom prisjetimo onoga dana kada je hrvatski državni Sabor donio odluku o samostalnosti i suverenosti Republike, dodavši nešto nejasno o prijeporima oko promjena datuma obilježavanja toga državnoga blagdana, a njemu je bilo svejedno. Sve te isprazne riječi, fraze i floskule nisu nosile ni trunku poštovanja, ni prema državi koju su on i njegovi dečki branili ni prema onima koji su pri tome u temelje te države ugradili svoje mlade živote. Bilo mu je svejedno i stoga što većine njegovih prijatelja i suboraca ionako više nije bilo ovdje. Kao ni njegove Ane. Dobila je rak brzo nakon rata. Boj koji je izgubila i prije nego što je počeo. Zbog svega toga njemu je sada bilo posve svejedno. Stoga je i donio tu odluku. Jedinu koja mu je preostala, kao i mnogima drugima koji su, baš kao i on, ostali bez svake nade, bez onoga prvotnog ponosa, bez ljudskoga dostojanstva, bez svakoga samopoštovanja.

Završivši doručak, odjenuo se i na rever sakoa pričvrstio sva odličja, medalje i ordenje. Svih sedam. Ogrnuo je kišni ogrtač što mu ga je Ana bila darovala za neki rođendan, s ormarića u hodniku pokupio malenu bočicu od tamnomodra stakla, koju mu je prije nekoliko dana bio pribavio kolega i suborac Tomislav Maričić, a danas opet farmaceut kao i prije rata, i gotovo nehajno ju gurnuo u džep kaputa. Dohvatio stari crni kišobran, zaključao ulazna vrata i ključ odložio na izbočeni vrh dovratka.

Ulica je bila prazna. Samo je na suprotnoj strani kolnika susjed Štef nešto prčkao oko svojega prastara Zündappa koji mu je služio više za nedjeljnu razbibrigu nego za vožnju. Sitna rosulja nije ga mogla omesti u njegovu omiljenome hobiju. Miroslav se često znao zapitati vozi li ta krtija još uopće ili ju stari šajser svakoga vikenda izgura iz garaže na ulicu, rastavi u dijelove i podmazuje te odvrtce i zavrće zavrtnje koji ionako više ničemu ne služe. Stari Štef je na nogostupu i toga jutra rasprostro neko prljavo, voštano platno i otvorio metalnu kutiju s alatom iz koje je povadio nekoliko francuskih ključeva, gedore, zavijače, matice i vijke i poslagao ih po umašćenoj prostirki. Kada je Miroslav izišao iz dvorišta i zatvorio za sobom škripava dvorišna vrata, stari se uspravio i komadom prljave i masne krpe stao otirati nauljene ruke. U pokretima i izrazu Štefova lica Miroslav je prepoznao želju za razgovorom i to ga još više oneraspoloži.

– Bok, Mirek! Kak' je? – zabrzao je stari.

Nikada nije znao kako odgovoriti na ovo uopćeno pitanje ni zahtijeva li ono uopće ikakav odgovor. A kako bi bilo – jebeno, kao i uvijek! Ali takav bi odgovor uvijek izazivao novi upit: „a kaj te muči... meni možeš reć“, a njemu toga trena nije bilo do razgovora, još manje do nekakve ispovijedi. Ni inače sa starom partizančinom nije imao o čemu razgovarati, a posebice ne danas! Stoga je samo istisnuo jedno šturo *Bok* i spremio se zabrzati niz ulicu. No stari se nije predavao tako lako.

– Kaj si se zbigecal, ti vrapca! I sve te kolajne! Kaj se ide na kakvu feštu? Pa da, danas je onaj neki praznik, ne?!

Nije bio siguran je li stari prdonja samo ciničan ili se gradi naivnim i neobaviještenim.

– Je! – opet je kratko otpovjedio Miroslav. Nije mu se objašnjavalo da njemu taj praznik, kao ni svi ostali, sada više ništa ne znači i da to nije razlog zbog kojega je prikačio sve to ordenje.

– Ideš na neku paradu veteranof? – nastavljao je stari i dalje otirući dlanove masnom krpom.

„Jebala te parada!“ pomislio je Miroslav, ali se ugrize za jezik i samo procijedi:

– Ne. Na groblje.

– Na groblje!? – stari nije niti pokušao sakriti svoje iznenađenje, a zatim se brzo pribrao i odlučio pričekati da Miroslav nastavi. Nakon oduže, neugodne stanke, shvativši da Miroslavu nije do razgovora i da je očito nakanio šutjeti, Štef ne izdrža:

– Pa kaj buš danas na groblju?! Danas treba slaviti, ti bokca! Em je praznik, ne!? – pokušao je stari otkloniti vlastite sumnje cerekajući se zbunjeno i blesavo. A zamijetio je on u posljednje vrijeme da „s Mirekom nekaj nije baš onak’ kak’ bi trebalo biti“. I drugi su to govorili: ne brije se, jedva da se i opere, ništa ne jede, sav se usukao i ruke mu opet sve više drhte. „Peteespe“, dodavala bi Štefova *baba* Barica premda nije znala što bi to točno trebalo značiti.

– Danas je godišnjica Anine smrti. – hladno je i pomalo odrješito rekao Miroslav, isti čas shvativši da stari to ne mora znati i da ovakav njegov ton nema baš nikakva opravdanja. Ali ispričati se nije kanio.

Zamijetio je da je starome odjednom postalo neugodno. Zaletio se i sada nije znao kako se ispetljati iz kućina u koje se uvalio svojom zloćom i nepromišljenošću.

– Pa da... tsc... sasma sam... zaboravil! Kol’ko je let... od tad... već prošlo? – zamuckivao je matori.

– Pet. – promuklim glasom propenta Miroslav.

Promjena u starčevu pogledu bila je očita. Sav cinizam i zloća odjednom su omekšali i pretočili se u neki gotovo suzni izraz sućuti.

– Već tol’ko, ti vrapca?! – hinio je čuđenje stari. Onda se dosjetio i hitro dometnuo: – Počekaj malo... bu ti moja Barica narezala malo ružicof iz našega vrta...

– Hvala, hvala... nije potrebno... kupit ću usput.

– Ma kaj buš, vrapca, kupoval! Pa ove buju i tak’ samo uvehnule... Čekaj, sat bum ja... malo krizantemica, ne... Baaaraaa! – zadernjao se matori i otišao u vrt iza kuće, vrativši se u mislima na to kako Mirek u posljednje vrijeme izgleda nekako još starije, oronulije. Ustvari, tu je promjenu primijetio već prvoga dana kada se Miroslav vratio iz rata – kao da je preko noći od mladića postao starac! Kosa mu je bila posijedila, lice oronulo, oči se udubile i izgubile sjaj. Vidio je to Štef, ali nije ništa govorio.

Ni tada ni poslije.

Ne čekajući da se stari vrati, Miroslav u džepu ogrtača napipa mrzlo staklo bočice, koje kao da mu dade neku novu snagu i odlučnost te se naglo okrenu i žurnim korakom otputi u smjeru autobusne stanice na kraju ulice na kojoj se baš zaustavljao netom pristigli autobus. U tome je trenutku kiša pojačala. Sa zadnjega sjedišta autobusa vidio je tek staroga Štefa kako zbunjeno zvjera niz ulicu, sad na jednu sad na drugu stranu, u nevjerici šireći ruke u kojima je sada, osim masne prljave krpetine, bio i stručak bijelih cvjetova.

Anin grob nalazio se u devedesetdevetom polju, tik do rubne zimzelene živice i žičane ograde što je dijelila rub groblja od obližnjega parkirališta. Ploča i obrub groba od jednostavna bijelog kulira bili su čisti i kao da su u tome sivom i turobnom danu isijavali neko posebno svjetlo ili se njemu to samo tako činilo. Na nadgrobnom spomeniku od tamnosiva mramora bili su tek jednostavan križ od tropleta i Anino ime s godinama rođenja i smrti iz kojih se nije moglo znati da je umrla kratko prije svojega rođendana i da su ju ispratili točno na dan svetoga Valentina. Prisjetio se ponovno toga dana, bistra, sunčana zimskoga dana, posve neprimjerena umiranju, pomislio je tada. Premda je od tada bilo proteklo već bolnih, samotnih pet godina, uspomene su navirale kao da se sve zbilo jučer. Prisjetio se i svećenika, neuredna, prljava, mlohava čovječuljka ispod čijega su talara provirivale razgažene i ofucane tenisice, koji je nešto nesuvislo baljezgao, ponavljao napamet naučene općenitosti, otaljavajući samo još jedan posao toga dana. Sjećao se Miroslav kako mu nikako nije bilo jasno da se u cijeloj propovijedi nijednom nije spomenuo svetoga Valentina premda je ispraćaj bio organiziran baš na Valentinovo. A kada je bio došao naručiti propovijed, u Župnome uredu mu je, na upit koliko je dužan, gospođa skrušeno bila rekla: „Ništa, ništa! Možete dati milodar. A ako se odlučite na taj korak, onda 300 kuna!“ I on je odlučio ne dati ništa. Prljave tenisice, nekoliko uobičajenih frazetina i nedomišljatost da se barem spomene svetoga Valentina nisu zavređivali ni milodar, zaključio je tada Miroslav.

Prignuo se i na susjedni grob odložio plastičnu vrećicu s lampašem i jednom jedinom crvenom ružom, što ih je bio kupio na ulazu u groblje. Dlanovima je s nadgrobne ploče otro sa starih cvjetnih aranžmana otpale iglice, uklonio dogorjele lampaše i pokupio već uvelo cvijeće. Odnio je sve to do obližnjega kontejnera, a kada se vratio, položio je nježno nasred ploče ružu, zapalio nov bijeli lampaš i stao sučelice spomeniku s križem i imenom. Šutio je neko vrijeme kao da se izgubio u šipražju misli. Napokon se prenu i progovori ispotiha:

– Ne mogu više, Ana!... Nije ovo ono za što smo se borili... Znam, reći ćeš: ne odustaj... ne predaj se! Ali ti si uvijek bila jača... hrabrija! Čak i kada te bolest izjedala, nisi pokazivala nikakav strah, nikakav znak predaje, odustajanja, očaja! Ja sam drugo. Ima u meni nekog mraka, neko sjeme beznađa. Uvijek sam u tebi nalazio potporu. U tvojoj snazi i hrabrosti! A sada, kada te nema... Eto, izdržao sam nekako tih jadnih pet godina... nadajući se da će se barem neke stvari promijeniti, da će barem nešto krenuti nabolje. Bile su to samo puste tlapnje. I danas mi se čini da je sve bilo uzalud. Možda griješim, ali nema nikoga da mi to kaže. Da si ti ovdje, ti bi mi rekla da se ne predajem, da nastavim borbu. Znam to. Ali bez tebe, sve se čini besmislenim, uzaludnim.

Sjeo je umorno na rub groba i iz džepa izvadio bočicu od modra stakla. Zagledao se u nju odsutna pogleda kao da ju prvi put vidi. U tome trenutku začuje grmljavinu mlaznih zrakoplova koji su sudjelovali u svečanosti obilježavanja državnog praznika i Miroslav podigne pogled. Zrakoplove nije vidio, ali na sivu nebu ugleda modru pukotinu vedrine što se probila kroz mrgodne oblake. Potom pogled ponovno spusti na bočicu u ruci. Otvori ju i jednim trzajem ispi sadržaj.

„Bočica boje neba!“ pomisli.

Bila je to posljednja misao Miroslava Šoštarića.

(iz nedovršene zbirke pripovijedaka pod radnim naslovom *Strah i druge priče*)

Davor Velnić

Črte i reze

Prigušeni glasovi noćnog žamora pomiješani sa samostanskom jekom vodili su me brzim koracima niz dugi uski hodnik do kuhinje i pomoćnih kuhinjskih prostorija, poluzatvorena prostora koji se zbog neugodna vonja neprestano vjetrio, čak i u srcu zime. S uljnom svjetiljkom u ruci pažljivo se provukoh kroz kuhinju zakrčenu velikim keramičkim posudama i teškim loncima od lijevana željeza, a onda još opreznije uz kamene valove napunjene ostacima hrane, životinjskim utrobama i... nigdje nikog, ali kad sam provirio kroz odškrinuta vrata prema natkrivenu dvorištu, ugledao sam desetak glasnih učenika zagledanih u svoje prste. Mračnu prostoriju, davno obojenu gašenim vapnom, neurednu i zbog smrada otvorenu prema zapuštenu vanjskom dvorištu, osvjetljavale su dvije velike svjetiljke na maslac položene na pod.

Obrijane dječjačke glave nisu zašutjele kad sam ušao i glasno upitao što se dogodilo niti su ikakvim znakom strahopoštovanja pokazale da su zatečene mojim nenajavljenim dolaskom. Samo su mi podignutim pogledom dale znak pozdrava i nastavile komentirati svoje, crnom bojom pocrnjene palčeve. Nejako svjetlo lampi dopiralo je odozdo ostavljajući na okruglim dječjim licima tamne mrlje na licu i duplje umjesto očiju.

„Važno da nema krvi, da nitko nije nastradao“, pomislih s olakšanjem i odmah prepoznah crni tuš iz samostanske pisarnice, ali, još uvijek zatečen, nisam razumio zašto su tušem za pisanje obojili palčeve na rukama. A onda sam u njihovim rukama uočio zamrljane listove fina rižina papira i još mnogo više takvih listova porazbacanih po prašnjavu podu. Otiske njihovih palčeva na papiru.

Uzbuđeni svojim otkrićem, odmah su navalili da mi pokažu otiske i odgonetnu sakrivene poruke u crnome otisku.

– Ne, žao mi je, ništa ne vidim osim uzalud potrošena dobrog papira iz naše pisarnice i vaše prljave prste. – rekoh iskreno i bez prijekora u glasu, pokušavajući mirnim tonom utišati graju.

Pri oskudnoj rasvjeti, u tim crnim mrljama otisaka nisam uspijevaو uočiti ono što ih je zaprepastilo.

– Rezovi i njihovi ožiljci, tu... na jagodici palca... u otisku pretvoreni u crte koje presijecaju linije otisaka. – sve ih nadglasa Zhang Anguo. – Pogledajte njihove zagonetne šare, učitelju.

Makar je u samostan Samyeu stigao prije samo koji mjesec, kao najbistriji od učenika uživao je privilegij da govori u ime svoga naraštaja učenika. Podigao je ruke povrh glave i okrenuvši dlanove prema gore, spretno sapleo prste. Žamor se utišao, hladan noćni zrak ispunio je tišinu i donekle razblažio smrad.

Čim je dobio pozornost vršnjaka, Anguo učas rasplete ruke i bez oklijevanja mi gurne svoje dlanove u lice. Palcem mi gotovo dodirne oči i još pod dojmom svog otkrića samouvjerenو izusti:

– Oslobodite se grča i pogledajte, otvorit će Vam se!

Odmahujem glavom i strpljivo šutim, a mladi Anguo odmah uzima bijeli list papira s otiskom njegova palca, smjelo ga približava mom licu i dugim pogledom traži potvrdu. Osjećam njegov tvrdi pogled na svom čelu, njegovo nestrpljenje i moju vlastitu nemoć da ga zaustavim i kaznim.

Odlučno odmahujem rukom, a potom i sâm uzimam nekoliko listova. Iskoristih tajac da se na miru zagledam u otiske. I doista, svaki je otisak imao nekolicinu jasno vidljivih, oštro urezanih bijelih crta, no koliko god se trsio, pri oskudnoj rasvjeti... ne, ništa drugo ne mogu uočiti osim poriva da se ovo noćno kretanje i nepotrebna razdraganost učenika čim prije završi.

– Samo polako, nasrtljivi moj Anguo, u naglosti nema mudrosti, kažu proroci naših dalekih susjeda! Gledam, ali ne... ne vidim i svjetlo je titravo, a moje oči više nisu mlade. – izgovorih ponešto ukornim tonom i s namjerom uspostaviti svoj autoritet seniora ako već ne mogu proniknuti u razloge njihova oduševljenja.

– Što vam govore otisnute crte s mog palca, učitelju? – uporno nastavi Anguo.

– Ništa, mi se u Samyeu ne bavimo proricanjem. To rade sajmeni zabavljači i varalice, učenicima je to pogotovo strogo zabranjeno. – otresem kratko u želji da mu potkrešem krila.

– Nisam se ogriješio o samostanska pravila i nije iluzija, otisnuti ožiljci su živi. Njihov položaj i presijecanje kružnih linija otisaka... pogledajte, na što vas likovi podsjećaju? – ne obazirući se na moj prijekorni ton, još u zanosu nastavi dječak Anguo.

Zbog dječakove upornosti pomislih na obredno samoranjavanje: pokušaje ambicioznih novaka da se ispuštenom krvi iz svog tijela približe nebeskoj majci Pandem Lhamo. Samostanske su starješine strahovale od čistoće lude radosti, pretjerana zanosu u takvih učenika, pa su im dodatnim napornim radom u kuhinji i čišćenjem zahoda hladili pokušaje da mimo

uobičajenih molitvi i prvih rituala iskažu svoju predanost svetom nauku. Međutim, nije sve bio mladenački zanos i njihova prekomjerna želja jer ako ih samostan ne bi primio na školovanje i u redovništvo, obitelj je svoje dječake odbijala primiti natrag. Odbačenima je preostalo prosjačenje i najteži poslovi nosača tereta u karavanama Puta svile.

A onda sa zebnjom pomislih na opijumsku zarazu koju su na obalu i u ušćima dviju rijeka iskricali medousni trgovci s dalekog Zapada. Da nije netko Anguou umiješao bijeli prah u kašu od datulja?

– Najeli ste se lude trave i nagutali otrovnog dima kod pećinskog pro-roka, luda i nepouzdana Liam Yua! Shvatite da su ožiljci na prstima znak vašeg najnižeg ranga u samostanu, pomoćnih radnika u kuhinji, vrtu i čistača svinjaca... Vi još nemate pristupa svetištu! Daleko ste od prava da na prstima puštate duge nokte. Još ni pripravu za prvi zavjet gecula niste izrekli i sirove ste neznalice, a gdje su onda godine strpljenja i priprave? Vi ni sve prostorije hrama još niste pomeli ni sve zahode oribali, a već širite nemir ovim svetim prostorom!

Oštar ton mojih riječi utiša ih i privede posluhu, a podna svjetlost pretvori u uplašene patuljke. Samo je Milu Arhe, nećak samostanskog lame, pokušao tihim, ali razgovijetnim glasom ublažiti Anguov istup:

– Nismo obeščastili naš hram Utse ni samostanske prostorije, učitelju, samo smo se skupili ovdje izvan svetih prostora i...

– Učitelju, nemojte nagliti, – vješto mu u riječ uskoči Anguo – neka smo i najniži od najnižih, ali ožiljci su tragovi prošlosti i položeni na kružne otiske palca postaju znakovi budućnosti... urezane poruke, a ne obični ožiljci noža kojim ovdje čistimo voće i povrće.

– Nož, kakav nož, Anguo, zar obredni phur-bu? – izustih u nevjerici.

– Ma ne, obična oštrica starog kuhinjskog noža, – nasmiješi se Anguovo sitno lice – niste li i vi jednom davno počeli kao učenik u Jo Khangu?

– Naravno, ali ožiljci?

– Dok sjeckam bambus, češnjak i drugo povrće, najviše kad gulim krumpir ovim nožem, – i tek onda iz pregače Anguo izvuče starinski nož – često lagano oštricom dodirnem i zasiječem palac. Plitki ožiljci na koži nisu mi ništa govorili, svi ih ovdje imamo, ali kad sam palac namazao tušem i učinio otisak na papiru... crte i reze utisnute u kružne otiske na palcu progovoriše mi pismom samog Neba.

– Namazao tušem... na čiji nagovor? – upitah oprezno kao da sam na pragu rješenja.

Zhang Anguo odrješito odmahne glavom shvaćajući da bi nagovor bilo koga izvan samostanskih zidova za njega značio neoprostiv prekršaj.

– Ni na čiji, učitelju... ne znam što me nagnalo. Prvi put jutros dok sam čistio češnjak, a onda sam večeras u pisarnici tušem namazao palac desne ruke i otisnuo ga na papir, potom još jednom, nekoliko puta... nisam izdržao i probudio sam svoju braću učenike da vidim što mi njihovi ožiljci govore.

– I doista si mislio da se kuhinjskim nožem i razrezanim palcem može proniknuti u božansku tajnu nebeskog pisma, i još se takvom oholosti vršnjačiti s Nebom, a ostati pri tome skriven i neobilježen znakom Dakina?

– Nisam ništa mislio, neka razmišljaju oni što od straha ne čine ništa i umješnom rječivosti samo opravdavaju svoju duhovnu zapuštenost. Staza nam se izlizala od uvijek istih koraka, vraćamo se unatrag našim, ali se plašimo početka znajući da je svršetak raskomadana na vrhu kule tišine dok...

Njegova umiljatost miješala se s gorčinom. Zastao je u pol rečenice i napokon shvatio koliko je prekoračio svoja prava i svoju sudbinu učenika prepustio mojoj prosudbi. Samo bezvoljno odmahnuh rukom i u nevjerici još jednom pogledah Anguov palac, a onda i palčeve učenika, njihove otiske. Kleknuh ne bih li tako bolje osvjetlio listove, ali ne... nije pomoglo.

– Svakom od nas dosud je dao znak, cijelu poruku i potpisao se na palcu. Svakom različitu i kao što nam je i sudbina drugačija, na nama je pročitati i čuti božji glas. – dojmljivom gorljivošću izgovori dječak Anguo, pun zanosa, svjestan da mu ostanak u samostanu visi o tankoj niti moje volje.

– Nemoj trošiti talente na stvari koje te nisu dostojne. – upozorih ga prijekim glasom bez imalo oklijevanja. – Vraćam se u postelju, a vama uskoro započinje rad u kuhinji i pometanje hrama. Tko sluša, nikad ne zaluta...

– I rijetko kad stiže na odredište. – na svoj način završi svoju misao moj mladi sugovornik. – Posluš je loša savjest i dobar izgovor. – otpozdravi Anguo uskrativši mi pogled, a onda naglo podigne glavu i smiješkom razblaži svoju drskost.

Nisam mogao protumačiti svoje ganuće. Taj me ispad podsjetio na visoku cijenu mladenačkog zanosa koju sam jednom davno morao platiti. Hrabrost, tako neobična pojava u svojoj izvornoj snazi, toliko poželjna i još više kažnjiva gdje god se mudrost podređuje autoritetu vlasti i uči kao ratnička vještina. Ili samo Anguova drzovita smjelost u kojoj prepoznajem samog sebe i vlastito dječastvo, žrnjeve pravde i stoljetnog protokola u ovom istom samostanu? Najranije djetinjstvo je besmrtno i ključa snagom, stoga je mladi novak pronašao pukotinu u zapovjedanom ustroju našega reda, mogućnost da svojom voljom nikad ne iziđe iz kruga najranijih godina. I nije ga bilo previše briga, Anguo se lakoćom prepustio svojoj naravi.

Samostanom se priča kako Zhang Anguo pri porodu nije zaplakao: glasno se nasmijao i pravim smijehom jednogodišnjeg djeteta pozdravio svijet. Kao da je znao gdje je prispio i koja mu je zadaća? Onaj tko zna kao dijete, taj već uspješno čini to što je naumio, svoju zadaću o kojoj ništa ne znamo.

*

Napustio sam prostor nabrekao od vonja ustajalosti i ostavio ih utišane u sivilu praskozorja, u još ledenu i zamagljenu svitanju kasnog proljeća. Nisu se niti trebali vratiti u svoje tvrde postelje; priprema hrane započinje prvim svitanjem i tog su jutra već itekako bili budni i na nogama.

U svojim su zadivljenim dječaćkim pogledima umjesto ogrubjelih ožiljaka na svojim ogrubjelim rukama, na nagovor Anguoa, htjeli vidjeti nejasno očitovanje nedokučivog, maglovitu poruku dosuda. Tihi uljez već je započeo svoje djelovanje.

Na izlasku sam pokupio zamrljane listove i priprijetio im ozbiljnim glasom da ću sve prijaviti samostanskom starješini, samo ću ovaj put šutjeti ako i oni učine isto. Zgužvao sam tanke listove i sve ih pobacao niza zahodski ispus u neposrednoj blizini kuhinje. Sve mi se smučilo i jedva sam čekao povući se u svoju sobu. Nakon godina provedenih među kršćanima nisam se više mogao priviknuti na užegli miris jakova maslaca i bazd izgorena tamjana, a g Orionici se u Samyeu prazne u neposrednoj blizini kuhinje i to na otvorenom, pa ih vjetar raznosi dvorištem.

Samo sam Anguove listove s otiscima skrivečki ponio sa sobom. Ispratili su me otvoreni pogledi razočaranja i tiho negodovanje. Jedino je pogled umišljena drznika ostao sakriven spuštenom glavom i zastrt gustim obrvama, ali ne i njegov titrav smiješak.

Jesam li se te noći i nehotice zagledao u dušu sljedećeg dalaj lame, zar je već među nama, a Tshultrim Gyatso tek što je stupio u Bijelu palaču i pred koji mjesec uselio u svoje prostorije na zapadnom krilu Potale...? Nauk Žutih šešira tvrdo je povijao svoje mlade odabranike i neprestano pripravlja nove. Obilje mladih pretendena me plaši. Oslabjela je intuicija ili je očitovanje znakova sve slabije; spokoj seniora i posluš mladih redovnika samo prikriva ključanje želja i tih škrgut ambicije. Neprijatelji su na vratima, a kraljevstvo Bon marljivo čuva čistoću duhovne starine od krivovjernih unutar nas samih.

Kad sam u hinjenoj srdžbi i s nejasnom namjerom zgrabio Anguove listove, znao sam s koliko se nestrpljenja želim povući u osamu svoje ćelije i ostati sâm. Na miru proučiti črte i reze te starim žarom još jednom pokušati pronaći obrazac koji se ponavlja i odgonetnuti božje slovo, pa bilo ono ispisano na jagodici prsta banalnim čišćenjem povrća u samostanskoj kuhinji.

*

Potonuo sam u samoću svoje skromne sobe i drhtavim oprezom slazem Anguove otiske, tražim nit vodilju i obrazac ponavljanja. Zadubljen u gonetanje tajne pisma preskačem jutarnju i podnevnu molitvu; ne pojavljujem se na popodnevnoj šetnji s poglavarom samostana, izostao sam s ručka i večere, a sljedeća neprospavana noć samo me dodatno razbudila i

krijepila dotad nepoznatim zanosom. Poslije dva dana provedenih u nemiru i veselju nešto sam i odspavao, ali mi je srce ostalo budno i uznemireno starim dvojnama.

Premda nisam znao vremenski redosljed Anguovih otisaka, intuicija ukradena snovima lakoćom je slagala obrazac. Same od sebe, reze i črte na jednom listu uočljivim skladom otvaraju redosljed na sljedećem; u svim dvadesetičetirima Anguovim listovima isti je broj simbola, glasova i njihove brojčane vrijednosti. Pobožna prijevara ili su razigrane črte i reze otkrivale zagonetku prvog pisma, otvarali red unutar kaosa. Vizije na granici sna i ludila uočio sam davno, u istim godinama kao sada Zhang Anguo i nikad o tome ni s kim nisam razgovarao.

Jednom davno, na putu do samostana ostao sam zameten snažnom mećavom i preživio očekavši spasioce i igrajući se prizorima na malom zrcalu koje sam taj dan dobio od svojih roditelja. Iscrpljen pješačenjem po snažnoj mećavi, okliznuo sam se, udario čelom u pod i uguanio nogu. Nemoćno sam legao pod trupac uza stazu i čekao, znao sam da ne smijem zaspati. Malo sam zrcalo izvukao iz džepa želeći provjeriti posjekotinu na čelu. Dah se ledio na površini zrcala i topio novim; svakim je dahom figura na zrcalu bila nova i nastavak prethodne. Slike su postale slova i riječi, a smisao je od samog početka bio jasan i razgovijetan, kao i toplina koja je stizala iz meni do danas nepoznatih dijelova svijesti i govorila da se strpim u vjeri jer pomoć stiže i samo je na korak od moje glave. Tako se i zbilo, našli su me hodočasnici i spašen sam bez većih posljedica.

Od kad sam se vratio iz indijskih samostana Nalande i Vikramashila, spokoj samostanskih dana i noći na krovu svijeta nagriza mi dvojbe i nedoumice. Ta su drevna budistička sveučilišta bila na zalazu, ono što je od njih preostalo samo su ostatci ostataka negdašnje snage. No stara je slava još privlačila ljude željne mudrosti. Tamo sam susreo propovjednike Jednoga boga zaludene pravovjerjem i teškom sumnjom prema svima koji ne prihvaćaju njihov nauk. Poslije sam ih viđao u Cantonu kako se šecu dvorištem pagode Dafo i strastveno razgovaraju s budističkim redovnicima. Nekoliko sam puta bio pripušten njihovim raspravama, iskušao se u razgovorima i odustao. Njihova je gorljiva argumentacija plašila, palila je sve što nije od njihova kanona. Nauk crnih habita izgovoren misionarski samouvjereno i bez mogućnosti rasprave činio mi se kao topot hordi koje će se uskoro popeti na Visoravan, prejahati plodne doline Jangcea i Huang Poa i u svom misionarskom naletu porušiti pagode i samostane podignute u slavu nebeskih zaštitnika. Pod okriljem pravovjernosti, njihova će nas duhovna uskogrudnost podrediti njihovu Gospodinu, svom Bogu kojega su podvrgli najgorim mukama i ruglu da bi ga na koncu kao kukca pribili na križ. Tko su ljudi koji ubijaju Boga da bi ga poslije slavili i obožavali, njemu u čast gradili svetišta i zaklinjali se u vlastitu nepogrešivost? Bezvoljnost i nezaliječena slutnja obilježili su mi povratničke dane.

Ako se popnu na Visoravan, u svojoj teološkoj revnosti zapalit će sve naše knjige, stolove i poništiti svijet koji stoljećima poštujemo i volimo. Svoje oružane pobjede zovu vatrom pročišćenja, ja čujem samo gromke riječi osude i piskutav šapat iz njihovih mračnih vizija posljednjih dana i tjeskobu umiranja nakon koje živima ostaje pepeo pokajanja i sjećanje na velikog pokojnika. Naša ih blagost i bratska tolerancija samo srđi i neće ih usporiti i omesti; njihova će sićušna riba progutati našeg Nebeskog zmaja, golubica će nadvisiti Nebeskog ždrala i ne gine nam život u pomrčini nametnute vjere umjesto Radosne vijesti. U huku vjetra i grmljavini vedra neba već osluškujem glazbu prokletih, gledam neke nove, mlade, manje strpljive duhovnike poput Anguoa i vidim primicanje promjena. Nebesko kraljevstvo Tibeta i Zmajevo prijestolje pokrit će pepeo zgarišta i okaditi dim naših zapaljenih svetišta. Njihova će slijepa revnost, puna prezrive ravnodušnosti prema svakom tko se ne pokloni njihovom nauku, poništiti našu tradiciju.

Plemenita ambicija jednom me odvela predaleko, put Indije i Kine, i sad sam konačno dospio svojoj svrsi. Podređen osrednjosti zaboravio sam na svoj zavjetni dug da objavim sve znakove nebeskog pisma. Dječak Anguo otisnuo je sva slova i njihove astralne simbole, nedostaje još jedno slovo, dvadesetpeto crvene boje vlastite krvi, otisnuto na bijelom listu rižina papira, moja popudbina dugom umiranju u samo jednom danu od osamdeset ljeta: upravo ime svog spasitelja kojeg ni onog sumraka u mećavi nisam uspio svojim dahom ispisati na malom zrcalu.

Jadranka Pintarić

Obična smrt u doba korone

Sve je istodobno nestvarno i stvarno, apsurd i normalno, fantastično i bez izraza. Nijedna stvar ne može biti stavljena ispred druge, kao što jedna ideja nije bolja od druge. Zašto se rastužuješ zbog svoje tuge i raduješ zbog svoje radosti? Svejedno jesu li su tvoje suze plod užitka ili bola? Voli svoju nesreću i mrzi svoju sreću, pomiješaj sve i pobrkaj sve. Odreci se priznanja, razlika i planova. Budi kao pahuljica nošena vjetrom ili svijet nošen valovima. Budi otporan gdje ne treba, a podlac gdje treba. Tko zna je li ovako više nećeš dobiti? A ako i ne dobiješ, što gubiš? Ima li nešto za gubitak ili dobitak na ovom svijetu? Svaki dobitak je gubitak, kao što je svaki gubitak dobitak. Zašto još ljudi čekaju određen stav, precizne ideje i korektne riječi? Osjećam da treba bljuvati vatru kao odgovor na sva postavljena i nepostavljena pitanja.

Emil Cioran

Šale o smrti uglavnom nisu smiješne. Ni ona autoironična i cinična Woodyja Allena: *Ne bojim se smrti, samo ne želim biti blizu kad se dogodi.* Ili, pak, ona urnebesna komičara Jerryja Seinfelda: *Prema većini istraživanja, ljudi se najviše boje govoriti u javnosti. Na drugom mjestu je smrt. Smrt je na drugom mjestu. Je li to u redu? Za prosječnu osobu to znači da joj je bolje biti u lijesu nego držati posmrtni govor.*

Frivolne su to šale i pošalice dok vas se ne tiču, dok ste mladi, zdravi, bogati; dok se ne tiču vas i bližnjih; kad niste predani vjernik. I u situaciji kad ste, na prvu olakotnu okolnost, neurotik na višedesetljetnoj psihoanalizi i kad ste nepopravljivo sjebani – frivolne su. U redu, smrt je posljednji tabu današnjice. Nije eureka. Nije!

Jer tada, suočeni sa smrti, ne možemo biti najbolja verzija sebe: ni kao umirući ni kao svjedoci umiranja. Pritisak je velik da uvijek budemo najbolja verzija sebe. Ali ne možemo, ne možemo jer smo smrtni, slabi, sjebani, strašljivi.

I kakav je to učitelj bol??? Žalibože tog učitelja! Neka ga u imaginarnom jer je niškorišti. Svaka istinska bol gubitka je nova. Neproživljena. Neodobolovana. Dovijeka. Sve drugo je bacanje pijeska u oči, zavaravanje. Kvaka je u tome da samo naučiš živjeti bez tog gubitka. *Samo!*

Majka je tri tjedna umirala u stacionaru staračkog doma u karanteni. Ne od virusa. Nije niti znala za svjetski virus. Umirala je jer je došlo njezino vrijeme. Nismo mogli do nje. Ona se više nije mogla javiti na mobitel. Jednom dnevno mogli smo pitati medicinsku sestru kakvo je stanje. Neke su bile nehajne, druge zlokobne. Medicinski brat mi je dan prije smrti rekao, ili sam izvukla iz njega, da nema volje za život. A dugo je bila bolesna, tijelo žilavo i uvijek je imala volje za život. Običavala sam reći: više od mene depresivne. I poslije pregrizla jezik. Umirala je polako, natenane. Naravno da je nestalo volje. Volja obitelji nije se mogla probiti kroz koronašku izolaciju. Tako je ta smrt, teško bolesne žene od osamdeset, pretvorena u obiteljsku (ili barem moju osobnu) tragediju pandemije: jer je usprkos obitelji umrla sama, u impersonalnom stacionaru staračkog doma.

Sahrana u doba korone: skromno. Nas četvero, krvno joj najbližih (za bliskost po duši propisi u izvanredno vrijeme ne pitaju) i predstavnik vjere, da bi se uz raku pridružila četvorica grobara. Groblje pusto, tek tu i tamo netko prođe. Sunčano je i hladno. Drhturimo. Nas četvero krvno joj najbližih. Međusobno nismo povezani ni inače, štoviše od mene su se, obilježene neprihvatljivom preosjetljivošću, odavno distancirali, pa nam je dobro došlo pravilo prostorne odvojenosti. Tata se sjetio (inače se deklarira kao nevjernik) našeg starog patera iz doba socijalizma koji je uvijek bio Čovjek. Sestra ga je našla, poslovno učinkovita kao i obično. I taj se sijedi starac svih nas sjeća – jer ipak je dolazio u kuću ne samo za blagoslov nego onako usput, da pita kako smo. Onomad, kada se, navodno, nije smjelo pokazivati vjeru. Poslije zbog neortodoksnosti nije bio omiljen u hijerarhiji, pa je umirovljen iako je bio u snazi, tjelesnoj i duhovnoj. No na izričit zahtjev nas, navodno vjernika, dopustili su mu da održi službu. To je bilo olakšanje jer je bio netko poznat, drag, topao, nedoktriniran... Netko tko ne izgovara hladne frazetine, besmislene formule i lažno je tugaljiv. Pomislim: srećom pa nema i rodbine i susjeda da plaću nad njom, a nijednom ju nisu posjetili u staračkom domu – jer svih tih godina *nisu imali vremena* premda je dom u širem gradskom središtu. Valjda su mislili da će živjeti vječno. Uostalom, i ja sam.

Hod grobljem nalikovao je filmu apokalipse: zbog tatine štake – korak po korak, pokraj u potresu razrušenih spomenika, sveg tog skršenog mramora koji je trebao biti za vječnost, svih tih polomljenih kičastih kipića koji su morali svjedočiti o veličini preživjelih, svih tih krhotina koje su skromno govorile o mrvicama našeg postojanja. Mučan hod u muku.

Osim ptica. Ne daju se smesti. Cvrkuću koronaški glasno. Električni motor vozila s lijesom svakako im nije konkurencija. Kao ni naša nijemost. Rekla bih: svatko sa svojim grizodušjem. Ali nisam sigurna u: svatko. Jedino u svoje.

S obiju strana rake dvije su gomile vlažne ilovače. Pomislim: koje svetogrđe, zemlja je nabacana na dvije susjedne grobnice. Valjda se tako mora na groblju civilizacije 21. stoljeća. Prostor je skučen, prostor je skup. Smrt je skupa. Tata je prije više od trideset godina kupio grobnicu. Nemamo taj trošak. Onomad, djed je tati dao u zadatak da mu nađe povoljnu grobnicu, takav je bio običaj i red – pobrinuti se za raku za života. Tako je tata usput kupio grobnicu i sebi. Kada bismo na Sve svete odlazili položiti cvijeće i lampaše na grob bake i djeda, običavali smo si dati u zadatak da pogledamo i ima li *podstanara* u tatinoj grobnici. Uvijek smo se izgubili jer smo zaboravili broj polja. Postala je to obiteljska pošalica na 1. studenog: koliko dugo ste tražili *podstanara*? Jeste li oborili preklanjski rekord od tri sata?

Ovoga put nije bilo lutanja: vozač vozila s lijesom znao je točnu lokaciju. Mi smo opet bili izgubljeni. I zbunjeni zatečenim: smijemo li stati na porušene ploče ili ih moramo zaobići? Nesvjesno smo ih zaobilazili: valjda nadajući se da će tako jednoga dana netko zaobilaziti našu. Zaboga, ne možeš zagaziti na tuđe ime!

Na mjestu otvorene rake, naš je pater znao što valja činiti. Taj je posve sijedi starac govorio nešto lijepo što me nije iritiralo (kao što inače uvijek bude na pogrebima u današnje doba, punim praznih riječi). Skrušeno i u pola glasa. Više nije niti trebalo. Odjekivala je tišina zamrlog svijeta.

I kada su pale prve lopate zemlje na lijes, bilo je jezivo. Prošli su me trnci i slabost – to je znak konačnosti. Mukli je tresak dugo odzvanjao. Predugo za nas navikle na buku civilizacije. Između svake lopate odzvanjala je tišina: bez ljudi, bez prometa... Samo se čuje tresak zemlje. I ptice.

Nijemi smo se vratili do ulaza i auta. Svatko sa svojom boli. Nepodijeljenom.

O čemu bismo? Ionako se nismo borili za naklonost preminule. Barem ja nisam znala ništa o tome.

Tupo sam preležala ostatak dana. Obuzela me zimica.

Ne lažem sebi: odnos s mamom bio je, pristojno rečeno, daleko od idiličnog. Odnosno, bio je zajeban. Kada si mala – ne znaš; kada si mlada – buniš se; kada sazreš – postavljaš si milijun pitanja; kada ostariš – zašutiš. Posljednjih godinu dana ništa si nismo imale reći. Često sam pomislila: „Mama, oprosti, ništa ti ne zamjeram. Nisi znala bolje. Takva su bila vremena. Djeca nisu bila božanstva kao danas. Nisam bila iznimka.“ Sada ne mogu znati bi li ona to razumjela ili nije ni marila...

Prijateljica mi je napisala: ... *dan po dan, jedino tako, odi dan po dan i ne misli više od toga.*

Strukturu dana mi od raspada spašava koronaška i postpotresna rutina: pod tuš idem i ujutro i uvečer – da me pod ruševinama ne nađu neoprano, a i neparfimiram se – za sebe; rašpam nokte da ne postanu pandže; ujutro odjenem deblju trenirku, za spavanje tanku ljetnu; pravim zelene salate za ručak; ne gledam pukotine na zidovima jer drugima je gore; doduše, ne vježbam jer toliko volje ipak nemam, ali kada idem baciti smeće, napravim krug po naselju; ni prije nisam ostavljala neoprano posuđe u sudoperu i odjeću po stolcima. Ali to je uglavnom sve.

Između se žderem što sam joj onomad prigovorila ovo-i-ono. Krivo mi je što joj češće nisam donosila kolače koje je jako voljela. Predbacujem si bezbrojne situacije...

Nećemo spominjati ništa gore. Nije više važno. Svako zamjeranje je nestalo s onim muklim zvukom zemlje bačene na lijes. Kontroverzan odnos je skončao. Za nju. Bio je to odnos dvostruke žrtve: ona je bila žrtva svog životnog scenarija žrtve, ja sam, i ne htijući, bila njezina žrtva. Reziduum je meni na duši – ako tu neuhvatljivu supstancu mogu tako nazvati.

Sjećam se kada je umro djed s kojim sam živjela pod istim krovom, samo dva kata niže. Toga dana digao se ujutro, po običaju popio si štampriek rakije *da ubije bacile*, prožvakao koricu starog kruha – jer samo takav je jeo, skuhao si kavu, sjeo na svoj stari otoman da poslušati vijesti na radiju i zaspao zauvijek. Našla sam ga nekoliko sati poslije, imao je blažen izraz lica, nije me uplašio. Bila sam sabrana da sve odradim prema pravilima. Čak sam se sjetila pronaći svilenu vrpču za čeljust. S mamom nisam imala takvu priliku. Nisam joj mogla svezati svilenu vrpču jer je bila koronaška karantena. A imala sam ju, kunem se, imala sam ju. U zadanom trenutku znala bih gdje je. Ali tog dana rano ujutro, a bila sam zbog nesаницe budna i već popila dnevnu dozu kave, kada je nazvala glavna medicinska sestra iz staračkoga doma, nadležna za takve situacije, nisam se sjetila svilene vrpce. Samo sam poput automata govorila *dobro, razumijem, hvala vam.*

I ubrzo je došla prva subota, dan kada sam joj odlazila u posjet, odnosila voće, kolače, ljubiće. Gledala sam njezin broj u mobitelu – ok, nisam puknula i pritisnula ga. Uostalom, imam još nekoliko pokojnika u mobitelu: ako ih nisam izbrisala iz sebe, zašto bi ih izbrisala iz glupog aparata? Neke čak prenosim iz aparat u aparat. Da, zaboravim da je pohranjen njihov broj, ali nema veze, svakih toliko ipak se ukažu na ekranu. Tako će i ona. Neću ju izbrisati... Opet mi je bilo jako hladno... I bilo mi je žao što joj nisam mogla donijeti posljednju kremšnitu i ljubić koji mi je za nju donijela kolegica s posla.

Složen je to bio odnos. No mene ne bi bilo bez nje, ne bi me bilo ovakve bez nje onakve. Ne bih bila preosjetljiva da ona nije bila neosjetljiva. Ne bih bila velikodušna da ona nije bila uskogrudna. A možda se i varam jer je naš karakter davno zadan nekom nam nepoznatom Providnosti?

Ali nikada mi nisi rekla da me voliš, nikada ti nisam rekla da te volim. Uostalom, niti itko drugi u našoj obitelji te riječi nije izgovorio. To nije bilo primjereno. Od njihova neizgovaranja ostala je trajna, nenadoknativa šteta. I da smo obje proživjele tri stoljeća, ništa si ne bismo rekle. Nikada ništa nismo raspravile. Nije primjereno – tako meni i dandanas neverbalno poručuju. Nismo se niti zagrlile oprostajno – jer se u našoj obitelji ni inače nije grlilo. A eto, barem mi sada ne pada teško biti izolirana... Oduvijek sam bila izolirana. Nastupio je jedinstven trenutak u mome životu: prilagođena sam okolini – ne izlazim iz kuće i to je poželjno.

Da, pogriješila sam: mislila sam da ćeš živjeti još dugo, da ćemo za sve imati vremena. U tome stacionaru staračkoga doma s cimericama koje su umirale. I bila sam ti kriva, i bila si mi kriva. I nema tu pravde. Ni u vječnosti.

U kvantnome svijetu smrt postoji samo ako ju promatramo. Navodno ništa ne postoji prije nego to percipiramo, u kvantnoj dimenziji. Nisam vidjela tvoju smrt, za razliku od djedove. Pa je li onda stvarna?

Prijateljica mi je rekla: *znaj da si ne trebaš ništa oprostiti, budi mirna u tome smislu; da se tebe pitalo, puno toga bi bilo drukčije, ali nije te se pitalo; da si mogla birati, puno toga bi drukčije birala, ali nisi.* Nismo li svi?

Kako se nositi s vlastitim demonima? U trenutku *obračuna* s umrlim: neizdrživo, tegobno, na trenutke razorno, za vanjski svijet granično. Što sam joj sve oprostila? Jesam li uistinu? A ona meni? Je li doista? *Drugi su pakao*, zar ne?

Išla sam dan po dan...

U nekim davnim, boljim vremenima prijatelj je smislio sintagmu za naše depresivne dane: da smo mi u programu antisocijalizacije. I bez smrti i bez pandemije, depresivci su u samoizolaciji bez vanjske prinude. Samotnost je potrebna za promišljanje krajnjih pitanja, za stalnu upitanost nad smislom, za potragu za utrnućem. Ponekad se iz takve duboke, trajne depresije razvije ono što su nekoć zvali apsurdnim umom: onim koji u pitanje dovođi život sâm. Taj apsurdni um ništa nikomu ne želi nametnuti, stvari su takve kakve jesu, jer da nisu, život bi bio drugačiji. Ponovno Camus: *Ljudi plaču zato što stvari nisu onakve kakve bi trebale biti.* Život je apsurdan. I apsurdan um uvjeren je da ga ima pravo skončati. Pod svojim uvjetima. U

odabrano vrijeme. Za nj nije dovoljno vidjeti smisao, nego se mora imati i volja za smislom. A smisao može biti i smrt. Suicidaru¹ dovoljno. Takvi će vam reći da nemaju argumente za život. Jer kada jednom dođeš do granice, svoje granice, više ne možeš tragati za argumentima, uzrocima i posljedicama, moralnim obzirima itd.? Za život preostaju samo bezrazložni motivi. I tada, poput pjesnika, kažeš: *Živim, jer planine se ne smiju, a crvi ne pjevaju*. Negdje sam bila pročitala da se strast apsurdna pojavljuje u životu čovjeka koji osjeća da nema što izgubiti. Živjeti osamljeno znači od života više ništa ne tražiti i ne očekivati. Jedino iznenađenje je smrt. Veliki usamljenici se nikada nisu povlačili da bi se pripremili za život nego da bi, produhovljeni i rezignirani, razriješili svoj život. Iz pustoši ili pećine ne može se primiti nikakva poruka za život.

... Boli te? Bit će i gore. Nitko ti neće pomoći. A i zašto bi?

Nema tih tableta koje će me izliječiti od mene same. Nema tog virusa koji će me učiniti drukčijom osobom.

... dan po dan, jedino tako, odi dan po dan i ne misli više od toga.

A glede Seinfeldova istraživanja: jednoć, držala sam posmrtni govor prijateljici. Nisam imala tremu. Opcija da govorim na maminu sprovodu nije niti postojala. Ne samo zbog koronaške ograničenosti događaja. Komu bih govorila? Onima s kojima je tuga ostala nepodijeljena? Pticama? Voljela bih govoriti pticama, kao i Brodski... ali to mogu i bez formalnog povoda.

Prijateljica je onomad umrla na moj rođendan. Ne vidim u tome nikakvu sudbinsku vezu. Jednostavno, bilo je njezino vrijeme. Prijatelj mi je napisao: *Jebi ga, sve nas je manje i svijet je sve ružniji*. Za nas, svijet je ružniji za nas na odlasku! Ne za one koji dolaze. Tako je odvajkada.

I jesam li džabe krećila svih tih godina? Jesam za svijet, za sebe nisam! U smrti je svatko uvijek iznova sâm.

Odavno sam naučila da ne moram imati mišljenje o svemu. Stoga o običnoj, nespektakularnoj, nezabilježenoj smrti u vremenu korone nemam mišljenje. Nisam kompetentna. Imala sam *samo* jednu na duši. Ali imam nepodnošljive, prenapregnute tektonske ploče emocija. Trešnja će me preustrojiti ili me neće biti.

¹ Prema Jeanu Améryju, osoba koja razmišlja o suicidu, pokušala je ga počiniti ili planira učiniti.

Jadranka Pintarić

Kadifice

Kad je onomad bila brucošica u Bruggeu, upisavši se na Leuven samo da zbríše od stare koja ju je tretirala kao trogodišnjakinju, nadobudno je vjerovala kako će naći načina okončati svoj besmisleni život. U rodnome gradu za to nije imala snage. Posve nepoznata okolina i strani ljudi dat će joj oprostiv motiv za suicid. I nadala se da će biti jasno: kada upišeš filozofiju, pitaš se o smislu. Svega.

Cimerica joj je bila introvertna Portugalka, što joj je posve odgovaralo: razgovarale su samo kada je bilo neophodno, o čišćenju ili pljesnivoj hrani u hladnjaku. Portugalka je bila anoreksičarka, a ona povremena bulimičarka. Dobro je to štimalo: Luzitanka se nije čudila povraćanju i nije zamjerala ako bi joj proždrla neki omot kojemu je istekao rok trajanja. Na predavanja je odlazila tupo, ali bi ju povremeno ipak zainteresirala neka tema. Isprva je pisala seminare, a onda više nije.

Našla je na internetu grupu za samoubojstvo u paru – načula je u parku kampusa razgovor o tome. Nije da su se tada oglašavali, ali ako uporno upisuješ ključne riječi, iskoči ti link. Nije prošla iz prve. Čak je i *online* test tražio poznavanje literature i točne odgovore na pitanja o motivima. Barem je literatura bila dostupna, a s motivima je ionako dobro stajala – obiteljska povijest išla joj je u prilog: suicidari u mnogim generacijama. Tijekom inicijacije morala je zarezati kožu trbuha – što joj je bila 'šala mala' jer se ionako redovito rezala po bedrima.

Na sastancima grupe sljedećih je mjeseci shvatila kako ima lažnjaka: od mlakonja koji nisu ni bili pravi suicidari preko pozera kojima je priča o suicidu bila makijavelistički način realizacije ambicije do perverzних voajera. Da se nije zblížila s bljedunjavim mucavcem, sigurno bi odustala od grupe. Mucavac je bio sredovječan, oronuo od neuspješnih višestrukih i maštovitih suicida. Što samostalnih što u paru. U njoj je vidio snagu za konačan uspjeh, a ona u njemu iskustvo. Pratio je scenu, pa joj je otkrio

tada novu umjetnicu Zandmann. Zapravo se nije znalo kojeg je roda jer je to bilo umjetničko ime. Kako god, ali napravila je djelo *Suicide Daybed*, ali i *Suicide Tools*, o kojima se tu i tamo potihom pričalo sa zgražanjem zbog mota *Save the planet – kill yourself*, ali malotko ih je vidio. On jest. Preko kustosice. Rekao je da je zainteresiran kupiti djela. Imao je bankovno pokriće. Roditelji su mu bili bogati. Predložio joj je da zajedno isprobaju ta umjetnička djela. Guglala je Zandmann i zainteresirala se.

Onda je došla jebena pandemija. Svijet je prvo stao, potom se pokrenuo, pa zaglavio... Umiralo se naveliko. Nije bilo fora ubiti se – mislila je i prestala odlaziti na sastanke grupe. Usto, stara se zarazila i jedva se vratila da joj stigne na pogreb. Na kojemu je ionako bio samo polubrat s kojim se nije šmekala. Njegov otac, starin prvi muž, nije dobio propusnicu za sahranu – bio je prestar za putovanje s drugoga kraja kontinenta. Netko je naručio popa iako stara nije bila vjernica. Na vratima groblja polubrat joj je šapnuo da on nije. Sreli su se opet na ostavinskoj. Ispao je faca: odrekao se svega u njezinu korist. Kimnuo i otišao. Ostao joj je stan, neka zemlja u okolici i pristojna uštedjevina. Ako kupi jedan od Zandmannovih alata za suicid, još joj ostane da ne mora raditi neko vrijeme. Čula se s mucavcem, kupio je krevet i otišao k roditeljima na privatni otok. I oni su prigrlili *individualni samoubilački alat za bolji svijet* i divili se umjetničkomu djelu od pozlaćena čelika i kroma. Citirali su teoretičare: suočeni sa smrću, počinjemo živjeti. Krevet za suicid bio je postavljen u središte dnevne sobe. Postao je obiteljski oltar.

A ona je, kao i obično, tavorila sama u stanu. Dobro, virtualno komuniciranje se ne računa. Pobacala je većinu suvišnih stvari i bilo je prostrano. Oko nje su umirali hrpimice. Ne samo starci nego i pola njezina srednjoškolskoga razreda. Onda se iz podzemlja pojavio pokret samoubojica-amatera koji nisu željeli umiranje u mukama. Prevladavajuća paradigma još ih je osuđivala. No za godinu-dviije uzusi su se raspali. Ona je čekala otvaranje granice da se sastane s mucavcem i zajedno legnu u krevet.

Zandmann je postala slavna: mnogi su htjeli njezin krevet i alate za suicid. Nisu bili dostupni jer je prava otkupio lukavi galerist koji je prodavao radove po basnoslovnim sumama. Sirotinja se opet vješala i utapala. I do lijekova se teško dolazilo. Srećom je od starine uštedevine na crno kupovala antidepresive. Nisu svi bili certificirani, ali fućkalo joj se: bio je to legitiman način suicida.

Sljedećega očajna proljeća srela je troje kolega iz osnovne koji su prekapali park da posade jestive biljke. Sjetila se starine zemlje i predložila im da pođu tamo kopati. Oni su nabavili prijevoz i naposljetku su otišli zajedno. Pola sata od grada, promet je bio rijedak. Bila je to Trnoružičina kuća – obrasla povijušama, penjačicama i žbunjem. Kada su se do krvi izgrebene probili do nje, shvatili su da nije opustošena, samo zapuštena i prašnjava. Cure su se latile pospremanja, a momak je u ostavi našao hrđave

škare za živicu i krenuo u odtrnjavanje. Prvo do bunara – u kojemu je voda bila ledena i bistra. Ona im se čudila i tupo sjedila u starinskom stolcu za ljuljanje. Trećega su dana u pokrajnjoj visokoj travi zabili kolce i razvukli špagu za gredice – u šupi su pronašli sve za vrtlarjenje. Oni su nešto znali o uzgoju biljaka – ono što su naučili na internetu, ona je lamentirala pod krošnjom neke voćke. Te dvije cure su uokolo skupljale navodno jestivo bilje i kuhale splačine – da uštede na industrijskoj hrani koju su ponijeli. Momak je stihao i kopao od zore do sumraka. Ona je htjela natrag u grad, u svoju jazbinu, k svojim dobavljačima tableta, biti blizu aerodroma – u slučaju da se otvori za daleke letove. Njih troje se pobunilo: još nisu ni svu zemlju poštihali i usitnili... Planula je svađa. Troje protiv jedne: neka se vrati pješice. Javnoga prijevoza nije bilo. Krenula je u obližnje selo u nadi da će naći nekakav prijevoz, platiti zlatom ako treba. Seljani su bili nepovjerljivi, okrenuli bi se i udaljili bez riječi. U svoje vrtove, na polja, petljati po dvorištu, vikati na djecu... Kada je došla do kraja sokaka, sjela je i plakala. Od bespomoćnosti, beznada, besmisla. I kako da se tu ubije kada nema ničega osim drveća za vješanje, a to joj je bilo nekako... pa prostački. Njezin suicid trebao je biti vrhunac, posljednja rečenica preokreta uzaludnoga života.

Kada se uvečer vratila, ekipa je sjedila na dvorištu oko vatre i na zašiljenim štapovima pekla neke gomolje koje su našli rujući po zemlji. Pozvali su ju da im se pridruži. Bili su bolji komunikatori od nje pa su u selu nabavili i nekakav alkohol, žesticu koja je pržila jednjak. „Nismo pitali od čega je napravljena“, rekli su joj, „bolje je ne znati. Pij, bit ćeš vesela.“

Kada se sutradan glavobolna probudila i dograbila mobitel kraj uzglavlja, užasnuta je vrisnula: nije bila povezana, ništa se na internetu nije otvaralo, nema *mejlova*, nema vijesti od mucavca. Istrčala je na dvorište vičući da nije povezana, da je u informacijskoj blokadi... Njih troje se uspravilo uz motiku, štihacu, grablje, što već... odmahnu i nastavili... Sjela je pod krošnju i neutješno plakala satima. Onda su došle djevojke i pružile joj zdjelicu nečeg zelenog i vrućeg. Prijalo joj je. Zaspala je i probudila se pokrivena dekićom. Nije ništa rekla, ali bila je zahvalna.

Ekipa je uvečer naložila veliku vatru – bili su uzbuđeni: momak je ulovio zeca u obližnjem šumarku i ispeći će ga na ražnju. Rekla im je da ne jede životinje. Pozvali su ju da pije s njima. To ipak nije odbila.

Čamila je tako s njima, više i ne zna koliko dugo: jer nije bilo signala, nije bilo prijevoza. Oni su obradili i vrt i cijelo susjedno polje. Pričali bi joj što su zasijali, zasadili, nakalemili... Ona je bila smrznuta: više nije imala nikakvih tableta. Da ne plazi noću unezvijerena uokolo, cure su joj uvečer davale čaj od trava, teška mirisa i okusa. Ne sjeća se kada je napokon od toga počela i spavati. Mnogo dana i noći ostali su nepovratno izgubljeni. Samo da je ležala i plakala. Oni su bili topli, blagi i trudili se nahraniti ju i napojiti.

Kada im se jedne večeri pridružila uz uobičajenu vatru, koja je u međuvremenu postala zidano ognjište, zagledala se u njih troje: curke su se udebljale, a momak očvrsnuo i preplanuo. Nešto se dogodilo, a ona nije bila prisutna.

Shvatili su njezin začuden pogled. Nešto će joj priznati: svi troje su pripadnici *underground* pokreta nazvanog *Iznova*: djevojke su trudne s tim momkom, istim. Žele donijeti djecu na svijet i započeti nov način života. Nema svojatanja partnera. Nema ljubomore, zavisti, braka, vlasništva... Treba živjeti jednostavno: za potomstvo.

Nakon što je popila svoju zelenu tekućinu za spavanje, vratila se u krevet. Spavati, sanjati, nikada se ne probuditi...

Ponovno je neznano dugo trajalo. Jednoga jutra sunce nije bilo visoko. U kuhinji je pokraj šporeta bila jedna od cura – s trbuhom do nosa. Pitala ju je želi li kajganu ili palačinke za doručak. Zaustila je reći: ali jaja su životinjskoga porijekla... I pregrizla jezik. Može palačinke. Bile su s medom. Našli su napuštene košnice, rekla je kao da je to nešto posve obično.

Onda joj je pričala o pripremama za porod, kako u selu postoji babica s kojom su se dogovorili, kako su od starih plahti i jastučnica sašili robicu za bebu, nabavili kozu za mlijeko, zlu ne trebalo... Ušla je druga, nešto manjeg trbuha, i veselo ju pozdravila kao da su se jučer rastale nakon norijade.

Izišla je van, a uz prilaz kući cvale su kadifice. Žuto-narančasto-smećkaste kadifice – cvijeće koje će preživjeti nuklearnu katastrofu: kako joj se urezalo u sjećanje iz neke prдавne SF priče...

Momak je na kraju puta nabijao nešto po ogradi koju prije nije zapazila. Uputila se prema njemu polako, zastajući da bi pomilovala kadifice...

Miro Gavran

Nije dobro lagati

1.

Na autobusni kolodvor došla je u pola deset. Ugledala je četiri dugačka reda pred blagajnama. Stala je u prvi od njih. Željela je kupiti kartu za brzi autobus koji polazi za Rijeku u deset sati.

Kako se njezin red sporo pomicao, uplašila se da neće dobiti kartu za tu liniju i da će morati putovati autobusom koji polazi poslije ovoga i vozi pola sata duže.

Dečku je rekla da putuje u Novu Gradišku k prijateljici iz osnovne škole. To je bio prvi put da mu je slagala u proteklih šest mjeseci koliko su zajedno. Osjećala je pritajenu grižnju savjesti zbog toga.

Željela mu je čak priznati kuda ide, ali u početnim danima njihove veze tako je često spominjala Vedrana i svoje odlaske u Rijeku da je u jednom trenutku primijetila kako licem njezina mladića na spomen bivšega preleti neki jedva primjetan nekontroliran grč, a nakon kojega uslijedi znakovita šutnja.

Napokon je došla na red. Bilo je dovoljno karata za željeni autobus. Na ispruženu novčanicu od dvjesto kuna, blagajnica joj je uzvratila pregršt zgužvanih novčanica manje vrijednosti, koje prođoše kroz tisuće ruku.

Prišla je kiosku pa kupila novine i bočicu vode.

U autobusu je bilo nekoliko putnika. Došla je do svoga mjesta, odložila jaknu i torbicu i počela čitati novine. Priželjkivala je da nitko ne dođe s kartom za mjesto do nje i da putovanje protekne bez razgovora s nepoznatim suputnicima.

Autobus je bio nov, ugodan, izvana se doimao poput autobusa na kat.

Prisjetila se svoga prvog putovanja s Vedranom u Rijeku. Tada još nije imao automobil, oboje su bili na četvrtoj godini studija. Netom su prohodali. Držali su se za ruke sve vrijeme putovanja i razmjenjivali nježnosti.

Vedran je želio da ona upozna njegovu majku. Strepila je hoće li se svidjeti toj nepoznatoj ženi. Bila je udovica, a Vedran njezin jedina.

Pri upoznavanju primijetila je da je ta ozbiljna žena, koju život nije mazio, imala tremu ništa manju od njezine. Nakon početne nelagode, obje žene su u onoj drugoj prepoznale odbljesak svoje ranjivosti. Umjesto suparništva dogodilo se uzajamno prihvaćanje. Mogle su bez straha, svaka na svoj način, voljeti Vedrana ne potičući u onoj drugoj ljubmoru. Tako je bilo iduće četiri godine.

2.

Netom nakon što je autobus prošao Karlovac, začula je zvuk SMS poruke. Izvadila je mobitel iz torbice: bila je to Ksenija. Pisalo je: *Stižeš li prema dogovoru?* Tek tada sjeti se da joj je jučer obećala poslati poruku čim se ukrca u autobus. Bilo joj je žao zbog propusta.

Drhtavom rukom žurno je napisala: *U autobusu sam, stižem u 12 i 20. Vidimo se!*

Poslala je poruku i pomislila da je trebala dodati: *Veselim se.* Iako se nije veselila susretu s njom. Ovoga puta osjećala je nelagodu, istinsku nelagodu. I zbog Ksenije i zbog Vedrana i zbog njezina novoga dečka Igora.

Proteklih mjeseci sve se u njezinu životu tako zapetljalo da više nije znala ni što misli ni što osjeća. Kada je rekla Igoru da je trudna, on ju je upitao:

- Jesi li sigurna?
- Jesam. – uzvratila je.
- Što ćemo sad? – upitao je.

Na to je pitanje protrnula. Pomislila je da mu nije draga spoznaja što je dijete došlo tako naglo... nakon samo nekoliko mjeseci hodanja. Srećom, Igor je nakon kraće šutnje dodao:

- Moramo onda čim prije dogovoriti vjenčanje... dok se ne vidi.
- Što dok se ne vidi? – zapitala je.
- Dok se ne vidi trudnički trbuh. Malo su mi smiješne svadbe na kojima je mlada s trbušćicom u visokom stupnju trudnoće.
- Pa ti to mene prosiš?
- A eto: tako je ispalo.

Bile su joj trideset i tri godine.

Igor je bio prvi mladić kojemu je dopustila da joj se približi nakon što je Vedran otišao iz njezina života. Kada je počela izlaziti s njime, nije pomišljala da će to završiti brakom. O toj mogućnosti nikada nisu razgovarali. Kada je test trudnoće potvrdio njezinu sumnju, osvijestila je da će nakon što mu priopći tu važnu vijest, ovisno o njegovoj reakciji, ili prekinuti ili ostatu zauvijek zajedno.

Vjenčanje su dogovorili za prvi tjedan prosinca. Toga dana ući će u četvrti mjesec trudnoće i njezin trbuščić vjerojatno se još neće vidjeti.

3.

Ksenija ju je dočekala na *Žabici*, autobusnoj postaji neobična imena. Stajala je ispod napola raspadnuta kišobrana. Kišica je počela padati desetak minuta ranije. Iako je prošla samo godina od njihova prethodnoga susreta, činilo joj se da je u tome kratkom razdoblju njezina prijateljica nepovratno zakoraknula prema starosti.

Nije bila sigurna koje je godine rođena, ali se bez sumnje približila sedamdesetoj.

Zagrlila ju je i dugo ju nije ispuštala. Uzvratila je na taj snažan majčinski stisak.

– Kako si putovala?

– Dobro. – kratko je odgovorila.

– Jesi li umorna? Želiš li da prvo odemo na kavu ili...?

– Idemo odmah na groblje, kasnije možemo na kavu. – uzvratila je.

Ksenija je kimnula glavom. Kao da je osjetila da se djevojci žuri čim prije *odraditi* neugodan posao i taj tužni zadatak koji bi ih jednom godišnje povezao.

Prešle su na drugu stranu ceste.

Čekale su autobus broj četiri.

Vjetar se na trenutke poigravao njihovim krhkim kišobranima.

Poželjela je reći kako joj je nestvarna pomisao da se danas navršava pet godina od Vedranove smrti, od onoga strašnog dana kada ju je nazvao njegov prijatelj koji je bio tek lakše ozlijeđen u prometnoj nesreći koja je za njezina mladića bila kobna.

Nije ništa rekla. Pribojavala se da bi sve izgovoreno nalikovalo dodirivanju žive rane.

Uskoro je došla četvorka. Bila je puna pretežito starijih putnika. Mukom su se ugurale u autobus. Osjetila je kako ju po ruci dodiruje nečiji vlažan kišobran. Nelagodnom dodiru nije mogla umaći pritisnuta ljudima sa svih strana.

Kada je autobus naglo skrenuo iz Prvomajske ulice u Tizianovu, Ksenija se oslonila na nju koščatim rukama i krhkim tijelom. Iznanadila se koliko je u međuvremenu omršavjela i udaljila se od one jedre zdrave žene koju je upoznala prije devet godina.

Iz autobusa su izišle na postaji nedaleko od kozalske crkve s Mussolinijevim zvonikom.

U tome trenutku kiša je uminula.

– Što ima novoga kod tebe? – zapitala je Ksenija.

Prilazile su groblju, znala je da sada nije prikladno govoriti o emotivnim novostima.

– Ništa posebno. Prošli mjesec dobila sam novoga ravnatelja.

Ksenija nije ustrajala na detaljnijem odgovoru.

Prišle su zgradi na ulazu u groblje u kojoj se moglo kupiti cvijeće i svijeće.

Svaka je uzela po jednu veću svijeću i po jedan cvjetni aranžman.

Prisjetila se onoga dana kada je s Vedranom došla na ovo groblje i kada je s njime na blagdan Svih svetih zapalila svijeću na grobu njegova oca.

Bila je iznenađena izgledom toga neobičnog groblja s velikim obiteljskim grobnicama. Vedran joj je pričao o Luigiju Emilyju koji je daleke 1858. izradio planove za sistematizaciju groblja, pokazao joj raskošnu piramidalnu grobnicu podignutu za Roberta Whiteheada i njegovu ženu u kojoj nikada nitko nije bio sahranjen, a koju je kontroverzni milijunaš Bernie Ecclestone poželio za sebe, ali je odustao kada mu gradski oci ponudiše tek najam na devedeset devet godina.

Vedran joj je strašću vrsnoga studenta povijesti umjetnosti pripovijedao o tome groblju i obiteljima čiji su zemni ostatci ondje bili sahranjeni. Tim pričama približavao joj je bogatu povijest grada Rijeke.

Tada je za nju riječko groblje bilo poput muzeja koji promatra estetskim okom bez ikakvih emocija... Od dana kada je Vedran sahranjen, to groblje za nju više nije bilo *muzej*, nego najbolniji podsjetnik na najveću tugu koju je u svome životu dodirnula.

4.

Ksenija je zaboravila kupiti šibice.

Srećom, ona je u torbici imala upaljač. Njezin Igor povremeno je znao zapaliti cigaretu nakon ručka, pa je radi njega nosila taj upaljač. Učini joj se neprikladnim što se na ovome mjestu poslužila *Igorovim* upaljačem.

Zapalile su svijeće, položile cvijeće i dugo u šutnji molile nad Vedranovim grobom.

Osjećala je fizičku bol svaki put kada bi stajala pred tom hladnom pločom... protok vremena nije ublažavao tup osjećaj mučnine. Izbjegavala je podignuti pogled prema Kseniji.

Željela je da se sve završi čim prije, da se Ksenija prekrži i da se vrate u zagrljaj spasonosne gradske vreve.

5.

Po ustaljenu običaju, otišle su do male konobe *Fiume* nedaleko od riječke tržnice. Ondje su se u pravilu pripremale jeftinije ribe iz susjedne ribarnice: incuni, srdele, jadranske lignje, morski pas, raže, gavuni...

Odlučile su se za ražu s blitvom i kuhanim krumpirom. Uz to su uzele po čašu istarske malvazije.

Ksenija je pričala o tome kako na proljeće mora postaviti novu ploču na obiteljsku grobnicu.

Slušala ju je pozorno, tražeći pogodan trenutak u kojemu će joj pripočeti veliku novost o Igoru i svemu što ju čeka u bliskoj budućnosti.

Svaki put kada je to poželjela učiniti ili bi se pojavila konobarica ili bi se Ksenija prisjetila nekoga događaja iz vremena kada je Vedran bio dijete.

6.

Ponovno je počela rominjati dosadna kišica.

Stajale su ispod svojih kišobrana na autobusnoj postaji.

– Promijenila si frizuru. Drukčije izgledaš. – reče Ksenija.

– Jednostavnije mi je s kraćom kosom. – odvrtila je.

– Ovako bolje izgledaš... mlađe. – reče Ksenija.

Toga trena došao je autobus.

– Evo ga! – reče povišenim glasom.

Uplašila se da je zazvučalo kao da mu se obradovala, ali to više nije mogla popraviti. Ostale su joj još samo dvije ili tri minute. Više nije bilo uzmarka.

– Imam mladića! – reče.

Ksenija ju iznenađeno pogleda. U trenutku netom pred oproštaj, nije očekivala tako značajnu rečenicu.

– To je dobro za tebe. – odvrati hladno.

– Zaprosio me je. Za mjesec dana se udajem... Trudna sam.

Nastade kratka šutnja.

Iza zadnjega putnika koji je izišao na postaji pojavio se kondukter i glasno upitao:

– Ima li tko torbe?

Dva putnika s ovećim torbama zaputiše se prema prtljažniku.

Ksenija je oborila pogled:

– Zna li on da si ovdje?

– Ne zna. Rekla sam mu da idem u Novu Gradišku obići prijateljicu iz djetinjstva.

– Nije dobro lagati. – ustvrdi Ksenija.

– Znam, ali nisam znala kako...

Nije dovršila rečenicu.

Zagrlile su se.

Zadnja je ušla u autobus. Za njom se zatvoriše vrata.

Autobus je krenuo. Zaputila se prema svome sjedalu. Poželjela je mahnuti Kseniji, ali to nije imalo smisla jer je Ksenija bila zagledana preda se i nije dizala pogled.

Obje su žene znale da je ovo njihov posljednji susret i da se vjerojatno više nikada neće vidjeti.

Dean Slavić

U opkoljenom Lovincu

Kada je glavni zapovjednik Harbat doznao da je medicinska sestra ustvari Koromanova kćer, da ovaj u svojem vodu koji je doveo preko Velebita ima i zeta i vlastita brata, nasmijao se je i kimnuo Tomislavu s odobravanjem. Onda je rekao da je njegovo petero braće također u Hrvatskoj vojsci, točnije, svi su u policiji.

– Skoro mi je i drago da nismo svi na istom mjestu, – dodao je – ali bih puno puta volio imati ih kraj sebe.

– Jest, ima nešto u tome, – odgovorio je neodređeno Tomislav – brat mi je najprije bio u drugoj postrojbi, skupa s Damirom Skokom. Oba su bila u emigraciji, s Holom, ne znam ako ste čuli...

– Naravno da sam čuo, – zainteresirano je dodao Harbat dok mu je Katarina previjala lakat – dobro da imate i takve sa sobom.

[...]

Ispitali su poslije zarobljene neprijatelje u tvornici Šimecki, u jednoj od napuštenih prostorija, postavljenoj nekako nasuprot uredu gdje je Harbat znao boraviti. Mladi je vojnik bio prestrašen, imao je samo devetnaest godina. Kada su ga pitali za ime kazao je brzo, a za oznaku postrojbe rekao je da ga ne pitaju, moli ih – to im ništa ne bi značilo.

– Onda bi tebi nešto značilo – upao je Harbat – da te ne pitamo ni za ime pretpostavljenoga?

– Mislite druga poručnika? – pitao je mladić koji se je skoro tresao. – Zovemo ga poručnik Haris.

– Haris, kažeš?

– Tako je, ja sam došao iz Banja Luke pred pet dana. Ovo mi je bio prvi susret s njime.

– Onda ne znaš ni kako se zove onaj treći, je li?

– Zove se Milutin.

Tomislav je vidio kako Harbat nešto sumnja, to mu je sada mogao pročitati na licu.

– Je l' bi mogao odrediti kamo ste stavili mine?
– Prvi puta sam bio na tome području, – mladić je otezao – možda bih mogao da me odvedu malo bliže.

– A bi li htio?

– Htio bih, – mladić je to rekao tiho – htio bih biti kod kuće...

– Gle mudraca, – priklopio je ispitivač – i ja bih htio doma. Ali ćemo obojica do Svetoga Roka. Ne bih volio da stradaju ni moji vojnici ni moji civili. Tada je zastao, pa ga je pogledao mračno:

– Jer te onda ne bih mogao braniti od ljudi ovdje...

Mladić je na to potrnuo. Kada su mu rekli da pođe, licem mu je preletio trag velika olakšanja – mislio je da će ga u najmanju ruku premlatiti, možda mu i odrezati uho ili nos, vjerojatno će ga na kraju i ubiti.

Rezervist je bio osoran. U početku nije pokazivao straha, počeo je petljati nešto o konvencijama.

– Misliš na konvenciju, – presjekao ga je Harbat – na konvenciju po kojoj su tvoji smaknuli ono petero civila u Sekulićima?

– Za to ne znam.

– Čudno, – podviknuo je zapovjednik – tvoj general Čad bio je došao iz Rijeke zbog toga, a ti ne znaš.

– E pa, to su generalska posla.

– Tvoj će posao biti demontirati one mine koje ste postavili.

– Pa ja...

– Ti znaš tko sam i, vjeruj mi, – Harbat mu se je unio u lice – vjeruj mi da ćeš maknuti te mine. Sada se kupi.

Kada je poručnik ulazio, stavio je zabrinuto dlan na svoje lice, pa ga povukao nadolje, kao da želi obrisati znoj. Koroman je na poručnikovu licu prepoznao samo strah. Harbat je u civilstvu bio školovani kriminalist i on je znao pročitati još štogod, recimo, razlikovati strah od laži, što nije tako jednostavno. Svi se, naime, boje da bi mogli i nedužni stradati ako ih optuže. Ipak, ima onaj poseban izraz na licu, tobože ozbiljan tobože običan, koji nastoje namjestiti svi koji nešto skrivaju. Takvi znaju i brzo pogledati u stranu, što nije uvijek lako opaziti.

Harbat ga je prozreo valjda i prije no što je poručnik otvorio usta. No mučilo ga je još nešto u tim očima, u tim ustima: „Jest“, mislio je Harbat, „ima nešto s tim crtama lica.“

– Govorio sam s vašim vojnikom, – započeo je stariji čovjek oprezno – kaže da vas zna samo kao poručnika Harisa.

– Ja sam Haris Imamović, – odgovorio je poručnik – nemam što skrivati.

– Dobro da nemate. Ako je tako, onda ćete poći s nama i pronaći svoje mine.

– Mogli bismo to učiniti. Stavili smo ih da zaštitimo...

– Da zaštitite sami sebe i da usmrtite nas, to znamo. – prekinuo ga je Harbat mračno. – Bilo je tamo i civila, ako se ne varam.

– Stara je zašla duboko u šumu...
– Zašla je, da, – rekao je ispitivač mirno, motreći i dalje crte lica pred sobom – pa ste ju vi odlučili povesti još dublje.
– Ugrozila bi život mojih vojnika da ju nismo uzeli.
– I to mogu razumjeti.
– Vojnici smo, – poručnik je počeo igrati na kartu razumijevanja, onda je vrškom prstiju prešao po desnoj strani nosa – znate što su naredjenja... naredbe, kako vi kažete.

Harbat je motrio čovjekove oči, njegovu bradu... Najednom mu je sinulo. Musliman u JNA! Nije ništa rekao, nego se je ustao. Pošao je prema vratima pa pozvao Koromana.

– Recite mojim ljudima da opet dobro pogledaju sve njegove stvari. Također, neka vam Đuro donese moj notes iz ureda, onaj sa zelenim koricama. Onda se je vratio, pa je rekao polutiho:

– Imamović....

Poručnik je zastao, pa je onda sporo okrenuo glavu prema tome čovjeku o kojemu je čuo sve najgore. Navodno su samo zbog njega i njegovih groznih ustaša bovovima evakuirali Srbe iz Gnjatovića. Iako se nikomu od njih do tada nije dogodilo ništa, svi su njegovi kolege govorili o užasu i o teroru. Poručnik je potrnuo, sada je bio nasamo s tim opasnim čovjekom.

Ovaj ga je, međutim, pitao skoro pa prijateljskim tonom, opušteno:

– Kada ste vi zapravo krenuli ujutro iz Raduča?

– Bilo je oko pet, možda i ranije. Čovjek nije znao zašto ga to pita, no shvatio je da je odjednom ljubazan je s njim, to mu je godilo...

Razgovor se je onda poveo oko puta kojim su se kretali. Jesu li vidjeli neke hrvatske policajce prije negoli su bili zarobljeni? Zašto nije rekao ništa o skrivenom četničkom snajperu? Ili je to bio oštrostrijel JNA?

– Oštro... što...

– Oštrostrijel, – nasmijao mu se je Harbat – to je hrvatska riječ za snajper.

Poručnik se je htio nasmijati, ali se je sjetio da bi time mogao uvrijediti toga strašnog čovjeka.

– Nisam dosada čuo...

– Tko je glavni zapovjednik u Gračacu, – upit je bio postavljen naglo, u oštru tonu – kako se zove?

– Pa vi to...

– Reci mi ime zapovjednika, – Harbat ga je ošinuo mračnim pogledom – kako se zove?

– Zlatan Omerović, to je moj zapovjednik. – poručnikovim je licem preletjela sjena straha.

Tada se je na vratima pojavio Koroman noseći zeleni notes i poručnikovu kožnatu, smeđu torbu.

– Niste ponijeli nikakve dokumente jutros?

– Pa to je po naređenju koje sam....
– Koje ste dobili od ovoga čovjeka? – Harbat mu je pod nos stavio sliku zapovjednika JNA u Gračacu, Zlatana Omerovića.

Mladi je poručnik poniknuo.

– Lagao sam, – rekao je slomljen – zovem se Haris Omerović.

– I Zlatan Omerović ti je otac...

– On mi je, – čovjek je klonuo – on mi je amidža...

– Što misli reći? – Harbat se je okrenuo prema Koromanu. – Što misli?

– Stric, – rekao je Koroman – on mu je stric!

Tomislav je bio pod moćnim dojmom – kako je to samo izvukao iz njega!

Kada je Harbat još u srpnju u Zagrebu primao ovaj zadatak, dala mu je gospođa Koroman iz Obavještajne službe fotografije svih važnijih zapovjednika s neprijateljske strane. Poručnik je odlučio lagati, valjda u strahu da ga ne muče zbog strica. Mislio je da bi mu po jeziku poznali kako je iz Bosne, pa je bio odlučio reći muslimansko prezime.

Cijelo je vrijeme njegovo lice mučilo Harbata jer su mu crte bile od negdje poznate. Onda se je sjetio fotografija jugoslavenskih zapovjednika. Slika je bila iz prijašnjih godina, iz doba kad je Omerović stariji bio upravo u godinama koje sada ima njegov mladi sinovac. Sve je to rekao Tomislavu dok su zajedno sjedili u njegovu uredu, kraj telefona. Upozorio ga je i na one pokrete dlanovima i na ruke...

– Sigurni ste da će nazvati?

– Nazvat će, jasno da će nazvati. I muljat će da nije bitno tko je zarobljeni oficir, on samo želi svoje ljude natrag.

– Pretpostavljam da ćete odugovlačiti.

– Ne smije shvatiti koliko mi znači to što ću tražiti. On ne zna ono što je razumio njegov sinovac u izvidnici. Naime, da smo mi pri kraju. Sigurno je vidio i s koliko malo ljudi blokiramo Krivalj.

Harbat je pozvao nekoliko svojih vojnika, pa predstavnike civilnih vlasti: neka se ljudi po svim selima počnu spremati. Odmah sada, ne ćemo imati mnogo vremena. Samo hrana i najosnovnije stvari. Ne, ne će biti otvoreno više od nekoliko sati.

Telefon je zazvonio tek oko šest predvečer.

– Harbat, hoću svoje ljude odmah – glas iz slušalice bio je grub i moćan – i hoću ih na punktu u Ričicama! Glas je bio uzrujan, ali je htio zvučati odrješito. Rezultat je bio kriještanje i galama:

– Imaš 30 minuta, inače, inače, dobro me čuj, – glas je zastao – sravnit ću tu selendru i tebe s njom! Zatim je opsovao.

– Naravno, družo generale, naravno, – prihvatio je Harbat – imat ćete svoje ljude. Čim meni jave da ste pustili moje iz zatvora...

– Nema sa mnom trgovine, – pala je opet psovka – hoću svoje ljude!

– Hoćeš li i svojega sinovca s njima?

Nastao je težak tajac s druge strane.

– Je l' te već zvao brat? – pitao je dalje naš zapovjednik. – Je l' mu mater plakala?

– Harbat, ako mu vlas padne...

– Bacit ćeš sto krmača, znam. Želim tri naša čovjeka za tri vaša, to je jednostavno.

– Ako misliš na one od prošloga mjeseca, – ton je sada s druge strane bio dosta mirniji – oni su u Kninu, to je izvan moje ingerencije, ali...

– Čekat ćemo mi, to se razumije.

– Pazi, ako se malomu nešto dogodi...

– Haris ti je vani, šeće se okolo. – Harbat je to kazao nešto utišano.

– Bio bih mu dao kacigu, ali ih, nažalost, nemam dosta. Ništa mu ne će biti... ako mu ti ne spustiš koju krmaču na glavu.

Opet je na nekoliko časaka zavladała tišina u eteru. Naš je zapovjednik osjećao da je u prednosti.

– Gledaj, Harbat, – general ga je zvao po prezimenu, mislio je i time pomalo vrijeđati – gledaj, ne mogu odmah, u ovom momentu, pustiti te ljude iz Knina...

– Pa kažem ti da ćemo čekati. – Harbat se je doimao mirnim, kao da govori o večeri. – Ali dok vi ovako lupate okolo, a čujem da su Resnik tukli i VBR-ovi...

– Što ti misliš...

– Mislim da ću tvojega Harisa odvesti u mali obilazak bojišta. Moramo proći sve naše položaje i zaselke. Neka se mali uči. Istina, stavit ću mu rubac na oči... I nekako ne znam gdje ću točno biti u koje vrijeme. Razumiješ...

– Dobro, – glas je sada bio dubok, nastojao je zvučati velikodušno, ali je ipak uslijedila blaga psovka – dobro, Harbat, dok ne sredim to s Kninom, imat ćeš mira.

– Budimo konkretni: hoću 24 sata, s početkom večeras u 8.

Kada je spustio slušalicu, zapovjednik Harbat skliznuo je u stolac. Licem mu je prešao val opuštenosti. Udahnuo je, zadržao je malo u sebi zrak, pa dugo puštao struju iz pluća. Moćna, široka ramena su se spustila, kao dva plućna krila, i Koroman je tek sada vidio koliko je zapovjednik bio napet. Udahnuo je tako još dva ili tri puta – i on je došao do te tehnike, pomislio je Tomislav. Ali se je čovjek pred njim brzo oporavio od ovoga pregovaračkog napora.

– Zovite svoje ljude, neka se spreme. – Harbat je već bio na nogama, odlučan kao i uvijek. – Nemamo vremena. Vi i ja polazimo sada, oni neka budu spremni oko deset, do tada neka se odmore. Noćas ne će spavati.

– Znači, skupljamo civile.

– Do posljednjega! Naredit ću da sutra do šest ujutro tih 1200 ljudi bude u Babićima. Bit će dobro ako sve bude gotovo i sutra do podne.

Čovjek je stavio pušku na rame i uzeo kacigu u ruku. Koroman je pomislio da tako mora govoriti i izgledati prvi čovjek svih snaga u gradu. Misao na Žepane preletjela mu je glavom, kao u brznoj slici sna vidio je naš grad i cijeli domaći kraj...

– Ni riječi preko motorola o tome, – kazao mu je Harbat dok su odlazili prema vozilu – slušaju nas sigurno. Opomenite osobno sve svoje ljude.

– Što s ovim zarobljenima...

– Lisičine na ruke, vodimo ih sa sobom. Ako četnici bilo što pokušaju, dat ću ih na motorole i telefone. Čut će ih odmah, pa kad procvile, proći će volja Omerovića. Neka mi opet zovu glavnoga u mjestu, mislim civilnu vlast. Već je sve dogovoreno, moramo krenuti u sela.

Koroman je pošao za zapovjednikom i osjećao se je lakšim. Kao da mu je netko skinuo teret s ramena, sada ga je blijedo lice koje se trese orošeno smrtnim znojem manje boljelo. S Katarinom je razmijenio samo nekoliko riječi o Juraku jer se je ona i ovdje držala načela po kojemu nije govorila s njim više od šezdeset sekundi. Zaboljelo ga je opet kada se je okrenula od njega – ona mora pomoći trudnici, zvala ju je maloprije...

Kada je pred jutro malo prilegao u kući gdje su mu bili ljudi, najprije nije mogao zaspati jer su mu događaji iz dana živo izbijali pred oči. Na kraju bi sve to s izvidnicom moglo ispasti dobro, ali sve je bilo i nekako slučajno. Pravi zapovjednik, kakav je, recimo, Harbat, on možda ne bi izgubio Juraka, ali bi zarobio ona tri neprijatelja. Kakav bi morao biti pravi zapovjednik? Kakav bi on morao biti ako se nađe ovako opkoljen sa svojim ljudima u Žepanama? Svakako, hrvatski časnik mora biti u svakome času spreman obraniti interese hrvatskoga naroda, hrvatske države i svih ljudi koji u njoj žive... Da, tako bi to bilo, spreman i hrabar. Je li on uvijek bio spreman to činiti? Onda su mu iz dubine svijesti ili iz misli na Harbata – ili možda iz neke knjige koju je listao tko zna kada, navrli zahtjevi. Časnik hrvatske vojske mora biti inteligentan, a bez zlobe. Mora biti snažan bez okrutnosti i mora biti milostiv bez mlitavosti... Lijepo, da – gledao je u strop nad sobom, slušao je kako njegovi ljudi dišu u snu, premoreni svime što su doživjeli. Žmak je lagano hrkao, a netko je govorio u snu. Tako je bilo i u Zenici! Opet su zarobljeni, ali ipak je sve toliko drugačije. Dobro je sve to tako postaviti, s tim zahtjevima za časnike. Samo, tko će uvijek razdijeliti inteligenciju od zlobe ili sućut od mlitavosti? Tko će nas voditi u svakome pojedinom događaju? Jer još će mnogo puta, osjećao je to, mnogo će puta odlučivati treba li pucati ili treba čekati. I nečiji će život ovisiti o njegovoj odluci, koju će on donijeti u jednom jedinom času... Mogao je u onim sekundama kada je govorio sa Stjepanom jednostavno reći – pucaj, nek' te voda nosi! Ali je rekao drugačije... Ti u ratu odlučuješ u jednome hipu, a onda netko sposoban u spokojnoj budućnosti o tome pomno meditira negdje na miru i u toplom. Ne zviždi mu ništa oko glave, točno zna što se je dogodilo prije i što se je zbilježilo poslije... Ili ćeš razmišljati

upravo ti, ti sâm koji si donosio one odluke, a sve je bilo kao u snu, hitro, napeto, odjednom je bilo oko tebe sto događaja i ljudi... Odlučio je uzeti starca i malu na Banovini, odlučio je primiti natrag Tarkovića... Tko će ga voditi ako ne...ako ne... Tu ga je nakratko obuzeo težak san.

PRIKO VELEBITA

Cijelu su noć u zaselak Babiće dolazili traktori i automobili: iz Ričica i iz Lipača, iz Piplica i iz središta Svetoga Roka slijevala se je žalosna kolona po uskim i tamnim cestama. Bez svjetla i u turobnoj tišini, pri svićah i pri zvizdah, kao spor, nepovratan sprovod kretala se je povorka. Vozila su se zaustavljala na poljanama oko zaselka i u njemu samomu zauzimala su rijetka proširena mjesta uz rub ceste, parkirala bi se kraj kuća i ispred Pucalovića klanca. Iz automobila su izlazile blijede žene s najlonskim vrećicama u svojim rukama, s ostacima bivšega života u torbama. Mlađe su na leđima nosile ruksake, a u naručju malu djecu. Malo se je govorilo, a i to skoro pa ispod glasa. Muškarci su uz oružje ponijeli i pokoju sjekiru, kao da se je iskustvo sječe stabala na Velebitu prenijelo i na ovaj čas, kada se sijeku njihovi životi.

Jer svi su znali da će vrijeme od sada mjeriti po tome danu: prije progona i nakon njega. Nije bilo nikakvih kućanskih aparata ni stoke stoga što je pred njima, nakon vožnje do Maloga Alana, bio satima i danima dugačak hod. Samo goli život i hrana da ga održi na Velebitu. Onda pomno skrivena sitna ušteđevina i koji sitan, zlatni spomen na svijetle dane pira, smijeha i krstitki. Kako su zvijezde na nebu blijedile tako je Tomislav opažao sve više suza u kutovima umornih očiju. Ljudi su se smještali i po ravnica oko Bare Ivića, bilo je sve manje i manje slobodnoga mjesta.

Kažu da su žene već u prethodnim danima vidjele kolone i kolone mrava, crnih i upornih, kako napuštaju zaselke, pa tako i same Babiće. Možda nije bilo tako, a možda su životinje doista znale više od ljudi. Borba s neprijateljem koja je trajala stoljećima, u kojoj je bilo i nepotrebne krvi i prava junaštva, i kukavštine i ponosa, i izdaja i milosrđa, sada je završavala zauvijek. Nikada više ne će vidjeti svojih polja i svojih šuma, svojih kuća i svojih groblja. Opsenica i Ojevac, sve te drage glavice brežuljaka bit će uspomene koje probadaju dušu, tlak koji pritišće život. Tako su to osjećali i znali mnogi, a među njima je doista mnogo njih umrlo u progonstvu, ne čuvši više nikada zvona s crkve u Svetom Roku. Očevi i matere, didi i stare majke, ostat će im ovdje na groblju, ali samo dok neprijatelj ne bude i njih prerovao kako bi zatro i posljednji trag toga da su ovdje nekada živjeli ljudi druge vjere i druge krvi.

Samo je u nekima plamtjela, kao žerava uzaludne žudnje pod pepelom poraza, svijest da još ima nade. Ne sutra, ne idućega mjeseca, ali jednom,

jednom... A to se je jednom gubilo u daljini do koje će biti još mnogo slomljenih kraljeznica, mnogo majčinskih suza, probijenih lubanja, novorođene djece i razmrcvarenih jetara.

Onda bi se i ta misao izgubila jer je trebalo skrbiti o čizmama za dijete. Ili je didu ostala jakna u staji – pa kako je to moga' zaboravit', što j' mislije, lipo smo mu rekli! Vraćali su se pojedinci cijeloga idućega dana u svoje kuće uzeti još koju zaboravljenu dragocjenost. Sjećali su se važne isprave bez koje ne će moći nikamo, a onda bi postajali svjesni da idu još jednom pogledati svoj Kresojića dol i svoju šumu Klapaču, tamo di su još ove zime sikli pasjake.

Srca su se stiskala i Tomislavu i njegovim ljudima. Jer nije bilo upravo ni jednoga čovjeka u našem vodu koji nije zaprepašten vidio ono o čemu se nije usudio pravo niti misliti, a kamoli da bi prozborio o tome. Tomislav je bio još prvoga dana zaključio da je Opsenica oko Svetoga Roka znatno uža od Modruše pod Žepanama, a i to njihovo jezero je manje od našega Blidoga jezera. Nije ni potok Ojevac ono što je njihova moćna Bila Rika – di se to more mirit'! Samo što su ipak očite sličnosti! Ovdje imaju Velebit na jednoj strani, a na istoku su također planine kako je to i u nas. Onda, mi imamo tri brijega u gradu, svaki je, istina, pun zgrada i jedan je dio ponosniji od drugoga. Ali i ovdje ima i Cvituša u Lovincu i niz drugih glavica.

Da, kako je sve to kobno slično! Misao je pljusnula Koromanu po mozgu kao crni val dok se je noću vozio s Harbatom od sela do sela. Poslije je u njemu ta spoznaja rasla dok je obilazio položaje svojega voda, koji je čuvao prilaze cesti od Svetoga Roka prema Malomu Alanu. Svi ti nesretni ljudi, neispavani, sa suzama koje se više toče nekako unutra i onda grizu dušu kako nevidljiva voda troši kamen, svi oni pate moćno, a bez glasa i bez nade...

Eto tako, upravo na taj način i mi bismo jednoga dana mogli odlaziti. Ako izgubimo u borbi, odlazit ćemo zauvijek i nepobitno. I još je dobro da ovdje iza Velebita ima nekakav ostatak, uzak pojas svete hrvatske zemlje – gdje će te primiti tvoji, gdje se možeš nadati šalici mlika ili gutljaju žganice. Ali što će biti ako se nama dogodi ovakav lom? Jer tamo u domaćem kraju u Bosni, tamo iza Bikove glave nema naših i iza Makljena nisu oni koji će nas čekati raširenih ruku.

Cvjetičanin, onaj mladi zarobljeni vojnik, gledao je začuđen u prizore straha, nemoći i boli. Dani i dani ispiranja mozga pripovijestima o groznim ustaškim zvijerima koje kolju sve odreda topili su se pod činjenicama koje je vidio. I pod nijemim bolom na licu prestrašenih ljudi. Gledao je muku u očima uglavnom starih i iscrpljenih osoba – sada je tek vidio što čine sve te perfektne haubice i bacači raketa kojima se je divio zajedno s drugim mladim vojnicima. Mržnju nije osjetio niti čuo od policajaca koji su ga čuvali. I to ga je najprije čudilo jer je bio uvjeren, kada su ih ono

uhvatili, da će mu odrezati uši i nos, da će mu urezati na čelo kakav grozan znak. Mislio je da će ga mučiti i na kraju ubiti jer to čine ti nacisti i ustaše, to je njihov običaj, tako su mu govorili stariji rezervisti. Stoljećima oni to čine, stoljećima! Ono nekoliko udaraca, koje je dobio kada nisu odmah htjeli pokazati gdje su posijali mine, sada je nekako razumio.

Tomislav je stajao pred praznom liječnikovom kućom sa zetom Domagojem Cundekom i sa zarobljenicima. Upravo su bili iznijeli posljednje ranjenike, među njima i blijeda, izmrcvarena Mislava Juraka. Molio ih je nekoliko puta da mu skrate muke, a činio je to začudno slabim, tihim glasom kao da govori sablast. – Ne ću da me nosite po Velebitu, – stenjao je – ima drugih ljudi. Iznijeli su ga upravo Tomislav i Cvjetičanin, kojemu je na mladu licu bila jeza. Naime, Jurak je bio uhvatio čas kada su bili sami, pa zamolio i njega da mu pomogne oduzeti si život. Cvjetičanin se je potresao do dna svoje mlade duše.

Nebo je bilo modro i moćno, sunce kao zlatna pogača – a dan pod njim pun muka i crnih žalosti. Tišina je doista bila nestvarna, na mahove nepodnošljiva. Nakon svih onih dana i noći ispunjenih otrovnim psovka-ma eksplozija te ubojitim zvižducima gelera i metaka, sada je uglavnom vladao muk. Kažem uglavnom jer, iako je Omerović bio glavni zapovjednik u Gračacu, činili su četnici i po svome – što će oni slušati nekoga baliju, tako su govorili. Čulo se je, znači, i nešto sporadične pucnjave i detonacija, ali oni časovi zlokobna muka bili su u tome danu trajniji i katkada sablasni. Ljudi su doista hodali okolo po Babićima i govorili nekako ispod glasa, kao da je netko umro. I jest umro – cijeli je njihov kraj, eto, na odru i oni moraju samo obaviti taj posljednji, a opet mučan sprovodni obred.

Naravno da su njihovi izvidnici javili što se zbiva u opkoljenome mjestu. Možda ne će napasti, možda će se zadovoljiti time da osvoje zemlju i gotovo. Moglo bi biti i drugačije – ako ništa drugo, kakva se četnička skupina može oteti njihovu glavnomu zapovjedniku pa na svoju ruku nešto pokušati. Naši vojnici zato cijeli dan nisu napuštali položaje, nego su stražarili, pomno motrili i izviđali, uzvraćali su na sporadičnu paljbu posljednjim metcima što su ih imali. Morali su pokazati da su ovdje, da ne misle napuštati položaje ako već i neki naši civili idu... Dio je njih pomagao ljudima u odlasku: nemoćni i bolesni također su polazili. Trebalo je posljednji put nahraniti blago, nešto su stoke i pustili na slobodnu pašu, na milost i nemilost zvijerima.

Bilo je negdje oko šeste ure predvečer kada su Tomislav, Barišić, Harbat i dva njegova pratitelja posljednji puta obišli sva sela. U svakome se je našao poneki posve ostarjeli par koji je odlučio umrijeti u mjestu gdje je rastao i poslovao – gdje se je veselio i gdje je rodio djecu, skrbio se nad njihovim životima i molio se za njih Bogu. Bilo je i nešto onih koji su se pouzdali u rodbinu na drugoj strani. Iako ovdje miješani brakovi između katolika i pravoslavaca nisu učestali, bilo je i takvih slučajeva.

Kada ih nisu uspjeli nagovoriti da ipak krenu preko Velebita, zapovjednik i njegovi ljudi ostavili bi im nešto hrane. Pregledali bi još jednom susjednu kuću da se ne dogodi kakvo zagubljeno dijete ili u paničnu strahu zaboravljena dragocjenost. Nije bilo ničega: tu i tamo zablejala bi ovca, zaškripala su vrata. Prostorije su bile hladne i prazne, noć se je spuštala kao nepobitna i posljednja činjenica. Tranzistor je negdje škrebetao, šuplje i nemoćno. Jer koprena noći pala je na stotine srdaca i tisuću je grčeva stiskalo grla: nikada više! Nikada više značilo je mnogima da ne će više vidjeti svoja sela i svoj Lovinac.

Ali nikada više značilo je Harbatu i Tomislavu nešto drugo. Naime, da se nakon spasa u koji su vjerovali, Hrvatska nikada više ne smije dovesti u ovakav položaj.

Bolje naoružane postrojbe i ljudi kojima je ostalo više od pedeset naboja streljiva bili su na početku i na kraju. Tomislavov se je vod rasporedio još tijekom popodneva na strateška mjesta po boku, tamo odakle je iz smjera Raduča mogla doći pogibao. Tomislav je ponosno osjećao da ga je zapovjednik time počastio. Izvidnici su cijelo popodne stražarili s povišenih mjesta, nevidljivi su se šunjali oko pravaca mogućega dolaska neprijatelja i pomno su dalekozorima pretraživali svaki kamen. Ali nisu javljali ništa o znacima pokreta, ni iz toga uporišta, ni iz vojarne u Krivalju, koja je i nakon odlaska civila bila pod našom blokadom.

Negdje nakon osam duga se je kolona, tamna skupina nesreće i bola, pokrenula prema moćnu Velebitu, koji ju je primao u svoje naručje. Sprovodna je povorka, znači, pošla na svoj put. Dugo nakon što su i posljednji civili zamaknuli, počeli su se povlačiti Koromanovi ljudi. Najprije su hodali, onda su ih na dogovorenu mjestu čekala dva vozila.

Na proširenu prostoru, odakle se automobilima nije moglo dalje, ostavili su traktore i svako drugo prijevozno sredstvo – neki su svoja vozila i minirali. Znali su što će se dogoditi sa svime što su tu napustili, no nakon Maloga Alana moglo se je samo hodati. Cesta je, naime, vodila dalje prema Tulovim gredama pa u Obrovac i zadarsko zaleđe, no ta su područja bila okupirana. Civili su se raspršili po široku šumskome prostoru, misleći da svaki zna najmanje napornu ili najkraću stazu koja će ih nakon hoda dovesti do Starigrada, na dalekoj jadranskoj obali. Moglo se je dogoditi da ih mjesni Srbi ili JNA slijede i ovamo, pa napetost nije dokraja popustila. Koroman i Harbat zaključili su da je bolje što svih tisuću nesretnih duša nije na okupu. Kada bi, recimo, počelo tući topništvo, bilo bi manje žrtava.

Točno u ponoć pustili su zarobljena srpskoga rezervista, a ovaj se je okrenuo i nakon deset koraka pljunuo na tlo, pa se izgubio. Poručnik Omerović i mlađi vojnik Cvjetičanin odlučili su ostati i pomoći nositi bolesne i ranjene, ovoga puta dragovoljno.

– Dok ne dođu vaši s druge strane, – kazao je ozbiljno Omerović – do tada ćemo biti s vama. Kad je Harbat ovo čuo, dao im je njihove puške: –

Budite onda moji vojnici. Hoćete dva dana ili dvije godine, – pogledao je oštro u poručnika – ali bit ćete naši.

Pješaćilo se je teško i sporo, s oružjem i opremom, s bolesnima i ranjenima. Takve su na širim dijelovima mogla nositi četvorica, dva ispred i dva iza – ali je bilo sve više uspona gdje su nosila mogla prihvatiti samo dva čovjeka. Grane su smetale, poglavito do Liščanih bunara, naravno da su se brzo iscrpljivali i trošili su mnogo vode.

Koromanovu je skupinu vodio najčešće upravo Emil Brkić, koji im je bio vodič i pri onoj odlučnoj, kobnoj ili spasonosnoj izvidnici. Bio je siguran u sebe što se tiče puta, a nesretan i zabrinut glede svega ostaloga. Za ruku je držao maloga sina Josicu koji je mogao imati osam godina, a za njima je teško hodao dida Joso. Emil Brkić imao je suprugu na poslu u Njemačkoj, u Frankfurtu. Bila je magistra farmacije, ponuda je bila unosna, ugovor bi trajao dva puta po šest mjeseci. Uza svu roditeljsku pomoć, ona nije mogla doći do stalnoga posla u Zagrebu, pa je pošla prva gore, nadajući se da će se i za Emila poslije nešto naći. On je u međuvremenu bio sa svojim ocem i sinom u Lovincu. Kada su počeli sukobi, pokušao je odvesti sina u Zagreb, ali se nije probio zbog srpskih barikada i balvana, a preko Velebita se tada nije bio usudio krenuti. Tako se sada vuče s ocem i sinom kraj Vidića klanca, prolazi kraj vododerina i vrtača od kojih onima što su prvi puta ovdje možda ne će upravo zastati dah, ali će im sigurno biti nelagodno. Njegova supruga strahuje u Njemačkoj vjerojatno prateći naše vijesti. Nekoliko je puta morao oca prenijeti preko težih uspona, a jednom se je starac, prije stanke za večeru, naslanjao na njega i na Koromana koji su ga podupirali svaki sa svoje strane. Sin bi hodao za njima, noseći u ruci očevu pušku, a lice bi tada malomu poprimalo neki svečano muški izraz. Emil Brkić mislio je i na spomenik svojemu pretku, kojega su zbog hrvatstva ubili još austro-ugarski žandari. Spomenik vjerojatno ne će preživjeti ovaj progon, spalit će ovo zlo sve: od crkve do hladnjaka i od grobova do postelja. Nije trebalo biti veliki prorok da bi se pogodila budućnost u tome području pljačke i uništavanja.

Slijedili su ih Koromanovi vojnici, a među njima i zapovjednik Harbat s nekoliko sebi najbližih boraca. Naizmjenice su nosili ranjena Juraka koga su dva liječnika u Lovincu bila iznova imobilizirala i stavila na posebna nosila. Upute iz Zagreba koje su dobili telefonom svodile su se na velik oprez jer bi ne samo svaki novi pad nego svaki nesmotren pokret mogao dodatno ozlijediti živce. Ako se za šest mjeseci ono što je možda nagnječeno oporavi, onda ima nade i za povratak u normalu. Ako se to ne dogodi, znači da su oštećenja trajna...

Kako su se uspinjali prema vrhu i prijelazu tako je postajalo jasnije da nitko ne će za njima u potjeru i da ne će biti ni zrakoplova ni granata koje bi po njima pucale. Svatko se je udubio u svoje misli, nesreće, nade i osnove. Rasla je iscrpljenost, naravno, hrane je bilo sve manje, upale mišića

bivale su sve bolnije. Žuljevi su krvarili, Perić je sve više zaostajao, ali je nakon Liščanih bunara, gdje se je šumski put definitivno suzio u šumsku stazu, i on morao stalno pomagati nosilima.

Od Liščanih bunara do Dušica i prijevoja imate četiri uspona: ne treba vam alpinistička oprema, ali ako previše gledate u vrtače i duboke dolce na desno, moglo bi vam se dogoditi da se poskliznete i ispustite nosila koja vam naprežu mišiće. Onda će biti uzaludni napori liječnika koji su se napinjali satima da spase toga mladića koji žalostivo ili prazno gleda u krošnje, kao da uzalud želi vidjeti nebo iza tamnih grana, iza prijevoja, litica i smrti koja širi krila nad njim. Domagoj je nekoliko puta mjerio temperaturu nesretniku. Zaustavili smo se kako bi Katarina previla ranu na potkoljenici Babiću ili dala morfij Staniću koga je geler zahvatio po glavi.

Tomislav je ipak nosio u duši svu težinu Jurakova usuda i mislio je o danu u kojemu će sresti mladićevu majku. Harbat mu je govorio o onome svom susretu s udovicom i činilo mu se je da je bio s njime tamo i da će on sâm susresti takvu žalobnu ženu. Razgovarao je telefonski sa sinom koja dva sata prije nego li su krenuli iz Lovinca. Mislio je da je na sigurnom u Zagrebu, ali je bio u Sisku pod stalnim općim uzbunama, nasreću ne na prvim crtama. Njegov studij elektrotehnike i sposobnosti u elektronskom djelovanju dali su mu koliko-toliko bolji položaj. Ili mu je Krešo to tako vješto lagao da se ne skrbi još i za njega.

Noću su ljudima zubi cvokotali od hladnoće, čuli su nekoliko puta zavijanje vukova. Dobili su vijesti o tome da su pale mnoge vojarne JNA, pa i ona u Varaždinu koja se je predala s velikom količinom oružja. To im je davalo nadu da cijela Hrvatska ne će slijediti usud nesretna Lovinca. Onda su baterije na motorolama počele slabiti, bili su sami u utrobi planine. Svatko će se boriti protiv svoje tjelesne slabosti i protiv vlastitih sablasti u izmučenoj duši. Ali dobro su znali da će uspjeti samo ako se budu mogli osloniti jedni na druge, uostalom, pokraj gudura i u tamnoj šumi života možeš spasiti svoju dušu samo ako pomogneš bližnjemu. U velebitskoj utrobi pouzdavali smo se u Emila i u njegovo pamćenje, u nadu koju su ulijevali njegov usud i njegove želje.

Cvjetičanin i poručnik doista su ostali s našima i pomagali su nositi bolesne i ranjene, pa tako i Juraka. Pokazali su se hrabrima i ustrajnim a bili su nam od prave pomoći. Trajalo je to tako sve dok nam nisu u susret počeli dolaziti gardisti s obale, bilo je to negdje kraj pokrivena izvora blizu samoga prijevoja. Onda ih je Harbat zvao k sebi, htio se je s njima pozdraviti, pa je mladi Cvjetičanin stao na Dušicama pred njega zbunjen, ali i ponosan. Gore visoko dizalo se je Sveto brdo okruženo oblacima, no vrh je bio u svojoj punoj snazi. Ljudi su posjedali uokolo, iscrpljeni i snuždeni. Vidjelo se je da bi mladić htio nešto reći, no riječi su mu zapinjale u grlu od uzbuđenja.

– Gospodine zapovjedniče...

– Samo Ivan za tebe, – nasmijao mu se je Harbat – samo Ivan.
– Onda, gospodine Ivane... bila mi je čast biti u vašoj... u Hrvatskoj vojsci.

Mladić je poniknuo. Sama riječ *hrvatska* bila je za njega teška, ustvari, sve do prekjučer bila je sinonim za zlo i nasilje. Kao da imaš razbijeno staklo u ustima kada ju izgovaraš. Ipak je nastavio.

– I... i čast mi je bila imati takvoga komandanta... ovaj, zapovjednika. Mladić je progutao slinu, a onda je podignu glavu. – Ali, ali ja se moram vratiti svojem narodu. Pa bio on i u krivu, ja tamo pripadam. Onda je zastao, pa je dodao odlučno: – Možda će sutra biti u pravu i vjerujem... vjerujem da biste i vi tako...

– Da, i ja bih tako. – Harbat mu je pružio ruku. – Pokazao si se dobro ovih dana.

Onda se je okrenuo Omeroviću.

– Nadam se, poručniče, – rekao mu je to sa smiješkom u kojemu je bilo i poruge i sućuti – nadam se da se više ne ćemo sresti u ovom ratu.

– Volio bih da uskoro čujemo kako je rat gotov.

Harbat se je na ovo nasmijao, ali mu je smijeh bio gorak. Rekao nije ništa. Rukovali su se sa Žmakom, s braćom Koroman, s Barišićem... Mahnuli su ostalima, a onda su se počeli spuštati nizbrdo po uskoj stazi. Naprijed je išao poručnik, nešto pognut, za njim je stupao Cvjetičanin, koji je nosio modru kapu na glavi. Svijetle zrake sunca obigravale su oko njih dok su prolazili kraj izvora s vodom. Uskoro ih je zaklonila velika smreka i nismo ih više vidjeli.

Tomislav Domović

Ruke od kamena

(biografsko-povijesni roman u nastajanju,
prema životu Ivana Meštrovića)

Prolog

Dao sam riječ! A najradije bih ju pogazio, skratio čekanje za tri desetljeća, pustio u svijet knjigu na kojoj smo On i ja predano radili gotovo sedam godina. Ako se svečano obećanje i dana riječ moraju pogaziti, sada je pravi čas. Ali čovjekova dana riječ vrijedi isto, ovdje u pregaženoj Hrvatskoj, tamo u sitoj Americi, na Karipskim otocima i u sibirskim jakutama. Održana čovjekova riječ je više od puke časti, nemjerljivo više od formalnosti i zadana obrasca ponašanja u društvu kojemu pripadate. Čovjekova riječ, čvrst stisak ruke i pogled u oči oličenje su čovjeka samoga, onakvoga kakvog po prilici svi traže, a rijetki nalaze i rijetki se na taj način ostvaruju postajući otjelovljenje arhetipske odlučnosti i mudrosti.

Stoga ću počekati daleku i neizvjesnu 2022. godinu kada će, bio ja živ ili ne bio, izići libar jednoga fantastična života, jedne neusporedive sudbine kroz koju se čitaju i lomovi maloga naroda iz kojega je ta gigantska figura potekla, iz kojega, na kraju krajeva, i moja malenkost vuče duboke korijene. U njegovim osobnim dramama siže je i jedne višenacionalne balkanske države nastale početkom dvadesetoga stoljeća, a netom izdahnule pred mojim očima. Počekat ću ufajući se u dobro zdravlje i naklonost prsta sudbine. A taj prst, evo preda mnom kralju šara gradovima i selima ove jadne državice u koju sam iz Chica-ga prije dvije godine po prvi put došao manje vođen zovom gena, a više željom udahnuti zrak kojim se kao djetesce majstor plemenio, osjetiti škripu kamena i drveta u kojima je dubio svoje prve dječeačke rezbarije i gdje je u svakome novom rezu rastao sa snom o stasanju u čovjeka preodređena za mnogo više od pastirskoga tjeranja ovaca u tor. Uza zavijanje vukova, majčinu bogoboja-znost, uz očevu radišnost i poštenje, živahni krški dječak poželio je biti vrsni

kamenorezac, majstor zanata. Iz toga sna nije izišao vrsni zanatlija. Iz toga sna doletio je meteor. Umjetnik kojemu su se širom otvarala vrata svjetskih galerija, kojemu su se i najveći poklonili.

Jesen je 1991. godine. Sjedim u hotelskoj sobi šibenskog hotela i pišem tekst za „svoje“ novine nastojeći što vjernije predočiti ratna zbivanja iz rodne domovine mogega oca poprilično neinformiranom i nezainteresiranom američkom puku. Velim „svoje“, mada nisam vlasnik već višedesetljetni, isprva vanjski suradnik, a do ovih dana stalno zaposlen kolumnist. Dolazeći ovamo, namjerio sam se umiroviti, zauvijek raskrstiti s novinarstvom koje mi je pružilo zadovoljstvo dinamična posla i osiguravalo lijepu egzistenciju, ali i s vremenom izmikalo dušu, preuzimajući me, okupirajući me sveg, pa su za ostale potrebe, nagnuća i žića dostajali tek okrajci vremena zbijeni u kratkotrajne predahe između pisanja potrošnih tekstova. I nesreća je u meni rasla kao metastazirajuća pošast.

A još prošle godine izgledalo je da ću napokon naći mir. Posvetiti se pisanju i sređivanju dvaju romana koja sam namjerio objaviti kao svoju duhovnu ostavštinu ostavljenu hrvatskom i američkom narodu kao svjedočenje o sudbinama dvaju čovjeka, vršnjaka rođenih u Austro-Ugarskoj potkraj devetnaestoga stoljeća, na granici gdje se miješaju mediteranska žovijalnost i balkanska nepomirljivost. Rođeni u dalmatinskome vapnencu, a umrli pod velegradskim svjetlima s druge strane Atlantika; obojica kao punopravni građani SAD-a, jedan kao znameniti svjetski umjetnik, drugi kao skromni rudar. Obojica izjedeni istim prokletstvom života u tuđini. Prvi je Ivan Meštrović, drugi je moj otac Ante.

I sad, dok za novine pišem tekst o poharanoj obiteljskoj grobnici Meštrovićevih u Otavicama, dok mi pred očima lanjske omagličaste slike siveričkog, odavno zatvorenog rudnika dozivaju očev lik, odlučio sam umjesto jedne knjige napisati jednu jedinu; takvu u kojoj će biografija mogega oca biti utkana u obimni životopis neosporna giganta. Premda mi se takvo što ni u primisli nije glavom motalo te 1954., kada sam s Ivanom utanačio zajednički rad na pisanju romanesknih memoara, siguran sam da bi dao privolu budući da je proteklo vrijeme iznjedrilo valjane razloge da se životni momenti anonimna rudara otisnu kao kontrapunkt i slikovita margina na stranicama koje će čitatelja uvesti u dramu biblijskih razmjera slavna kipara.

I to što su potekli iz istoga kraja nije im i jedina zajednička faktografska činjenica; rođeni su iste, 1883. godine te su, i jedan i drugi, s nepunih sedamnaest krenuli u naukovanje. Moj otac Ante Lilić u siverički rudnik, Ivan Meštrović u splitsku klesarsku radionicu.

Poglavlje: Između života i smrti

SPLIT 27. ožujak 1941.

Automobil se polako zaustavio ispred ulaznih vrata. Vozač je spustio staklo i nehajno naslonio lakat na prozor. Kroz otvor se tanki vjenčić dima dizao u zrak i nestajao nošen povjetarcem. Ivan je opipao džepove zadovoljno uzdahnuvši dok su mu prsti kroz tkaninu gladili tabakeru i upaljač. Niza stuba je silazila Olga noseći crni klobuk u ruci. Istodobno, dok je ljubila Ivanov obraz i potkresanu bradu, namjestila je klobuk na njegovo ćelavo tjeme, brižno otrešajući nevidljivu prašinu. Ivan je šutke krenuo prema vratima.

„Čuvaj se!“ čuo je iza sebe Olgin zabrinuti glas.

„Vraćam se do objeda“, odvratio je ne osvrćući se i produžio prema automobilu iz kojega je iskočio vozač dodvornički otvarajući stražnja vrata.

Dok se spuštao na sjedište, krajičkom oka Ivan okrzne Olgu koja mu je bila više od supruge i majke zajedničke djece. Bila mu je svakodnevna potpora i najbolji prijatelj i u dobru, a i u manje čestom zlu, što je nekako prirodno dolazilo s jalom izazvanim njegovim zaredalim uspjesima. A Olga je voljela tu, od prvih zajedničkih dana prihvaćenu, ulogu umjetnikove žene. One, koja brine i pazi na svoga izabranika. One, koja je sve podredila njegovoj svekolikoj sreći. Umjetničkoj. Muškarčevoj. Očevoj.

Mahnulo joj je pokušavajući prikriti s koliko se nelagode i strepnje u ovim časovima nosi i kakav je kovitlac zavladao mislima i čulima. Iz petnih se žila trudio biti onaj stari Njezin. A noćasnje vijesti te jutrošnji glasovi i glasine nemirom i nespokojem nagrizale su, kao brzošireća hrđa taj, do jučer nepokolebljivi lik. U koga je ona idolatrijski vjerovala; bez sumnje, bez zadržke, bez iole promišljanja. Vjerovala i voljela. Kao živo božanstvo.

Automobil je prašio izlokano cestom, jednolično se kotrljajući prema središtu Splita. Zamišljen i zavaljen na zadnjem sjedištu Ivan je nezainteresirano promatrao rastegnutu kolonu pješaka što je zbog trgovine i trampe pristizala u grad. Prestizali su taj uprti svijet u pokretu, kadgod grupice kadgod samotnjake; uglavnom su, sve do jednoga, to bili seljaci i nadničari iz zaleđa. Kroz dopola otvoren prozor mogao se onjušiti snažni miris friško zaklane janjetine, opori vonj mješina s lanjskim vinom, dašak jutros pomuzena mlijeka... U nekome drugom danu Ivan bi vjerojatno dao znak vozaču da zaustavi automobil. I vjerojatno bi izišao na prašnjavu cestu, porazgovarao s ponekim od njih. Vjerojatno s nekim tko bi ga najviše podsjetio na očev lik. S nekim tko nekoga radoznala mališana sigurno vodi držeći ga za nježnu ruku koju bura još nije izbrazdala, kojekakvi poljski alat skrutio. Dječarca s velikim očima. Očima velikim kao grad. Očima kakvim je Ivan po prvi put gledao šibensku katedralu svetog Jakova. Danas nije bio taj dan. Uostalom, nije volio kasniti. Točnost je jedna od osobina

po kojoj se prepoznaju oni koji poštuju druge. A Ivan je čovjek po kojemu se sat može navijati. A kum već čeka.

Automobil ga je ostavio ispred hotelske kavane gdje su na ranoproljetnom dalmatinskom suncu gradska gospoda ispijale kavu i konjak, a dotjerane dame pod suncobranima i širokim šeširima uživale u indijskom čaju. I dugim čakulama.

Kum je sjedio sâm za stolom. Pomalo zamišljen. Pogleda uprta u presijavajuću površinu mora. Činilo se da nije niti primijetio Ivanov dolazak. A je jer je poskočio na noge čim mu se očekivani došljak približio na par koračaja. Maloprije suncem uspavan gušter umah je poskočio te su se radosni kumovi našli u prijateljskome zagrljaju, srdačni kao da se nisu vidjeli ne znam koliko vremena. A prekjučer su se opušteno družili na terasi Ivanove kuće.

„Ivo, dragi moj“, Ivan šapne kumu na uho.

„Ivane, sjedni!“

Istovremeno su se spustili u stolice, sjedeći jedan nasuprot drugomu i pogledali se kratko, prodorno, onako kako se najbolji znanci gledaju kada je bilo kakva riječ izlišna. Kada je jedan pogled prijatelja dovoljan da se sve zna pa se mučne teme izgovaraju i ispisuju očima, a pokoja zategnuta grimasa lica tada biva interpunkcija u nevidljivu tekstu. A ni lica kavanskih gostiju nisu bila uobičajena splitska lica. Unatoč divnom vremenu, danas su pretežno bljedunjavi obrazi bili sve samo ne odraz uobičajena prijepodnevnoga dokoličarenja: bore su postale istaknutije, usnice stisnutije, zubi su škrgutali, očni kapci usporeno su se spuštali i dizali. Ni žamor nije bio nimalo sličan jučerašnjemu cvrkutu. Prekjučerašnjem. Svagdanjem. Sada se iz ulice pokraj čula pjesma mjesnoga ridikula, a inače bi taj otegnuti rev bio zagušen glasovima, ponajviše cikom i grličanjem dobro raspoloženih dama. A prolaznici? Gradski svijet koji bi u pravilu glasno pozdravljao Ivu (jer ljudi nisu zaboravili vrijeme njegova gradonačelnikovanja), taj isti puk danas je prolazio šutke ili tiho promrmljavši riječ-dvije. Muškarci bi nakratko skinuli šešir ili kapu s glave i produžili dok bi gospođe jedva kimne glavom brzajući za ugaio i klizeći potpeticama niz ulaštene kamene ploče.

Čak su i vickastu konobaru Roku ponestale riječi. Dok je na stol posluživao kavu i konjak, jedva da je Ivanu nazvao dobar dan. Ivan je već navikao od njega čuti kakvu pošalicu, najnoviji sitni gradski trač ili, ako bi nekim čudom izostale za dobro raspoloženje uprilažene šale, barem kurtoaznu pohvalu na račun odijela, cipela, klobuka... Danas je zaista bio čudnovat splitski dan. Ivan je znao zašto je tomu tako, no dolazeći ovamo, ponadao se da odjek događaja iz Beograda neće posve uškopiti mediteransku živahnost, da će itekako žilava gradska utroba brže provariti jezivu neizvjesnosti nastalu sinočnjim prevratom.

„Kume, može li ovo na dobro izaći?“ retorički je Ivan upitao Ivu.

„Ha, želiš potvrdu svojih sumnji?“

„Pa....“

„Ne trebam ti ja. I sâm znaš da više ništa neće biti isto.“

„Pala vlada, pao Trojni pakt, Maček... bojim se da je kratak vijek ovim promjenama.“

„I ja mislim, Ivane, da je ovo sada pravo zatišje pred buru koja će se sručiti na sve živo. A opet, nekako se tiho nadam kako će sve nekim čudom izaći na dobro, pa ćemo mirno i bez većih potresa nastaviti živjeti kao i dosad. Kako nam je dragi Bog odredio.“

Kucnuli su se čašama i otpili po gutljaj prvorazredna pića. Zagrcnuvši se, Ivo je probljedio dok su mu vruće kapljice znoja potrčale kamenim licem. Paleći cigaretu, Ivan ga upita:

„Misliš li da Englezi imaju prste u ovome?“

Ivo dočeka pitanje, neuobičajeno za njega, ironičnim osmijehom. A onda se uozbiljio i povjerljivo nagnuo, ispod glasa odgovarajući:

„Naravno da se šališ kad me ovo pitaš. Je li tako? Naravno da si svjestan da to nije samo od sebe buknuo i krenulo. Naravno da znaš kako prošlogodišnja dobivena bitka za Britaniju ne znači i opstanak Imperija. Jasno ti je, kao i meni, da Churchill panično vuče poteze tražeći predah, olakšanje i mogućnost da nemilosrdno uzvrat Njemačkoj za sva dosadašnja poniženja i strahote. Da, siguran sam da prevrat Simović i ekipa nisu mogli sami od sebe domisliti i realizirati bez pritajenog, ali direktnog britanskog utjecaja na zbivanja.“

„Nas dvojica kao da smo dva obraza istog lica. Ne mogu se sjetiti ijedne važnije stvari o kojoj smo različito promišljali.“

„Ah, kako brz je zaborav, dragi moj Ivane! Jesmo, o, itekako jesmo, oko pitanja dinastije smo se razmimoilazili. Tebi to možda i nije tako izgledalo jer ti ja tada nisam želio protusloviti znajući kolika je tvoja vjera u kralja. Koliko si bio opčinjen bliskošću s Dvorom. I danas ne odstupam od onoga što sam tada mislio. Vjerujem da si bio zaslijepljen i neobjektivan kada si žarko, gotovo uznosito, branio svaki kraljev postupak nalazeći objašnjenja i za najevidentnije Aleksandrove promašaje.“

„Pusti to. Tada sam o tome promišljao i govorio više emocijom nego racijom. Bilo pa prošlo. Nisam ja najpametniji, znam! Znam da sam griješio, no kako je vrijeme prolazilo, sve više sam uviđao svoju kratkovidnost, opčinjen ličnim prijateljstvom s Njegovim Veličanstvom. Opterećen brojnim uslugama koje mi je napravio.“

„Ma puštam, Ivane. Sad pogotovo nije vrijeme za razmirice. Nego, što misliš, koliko će Adolfu trebati vremena?“

SPLIT 5./6. travanj 1941.

„Ivane, dragi...“, Olga se šaptom oglasi.

„Uh!“

„Vrijeme je počinak. Moraš se odmoriti.“

„Odmoriti? Od čega? Da se barem mogu ubiti radom. A ne mogu ni skicu napraviti, zapisati ideju. Kad ni ideje nemam.“

Ivan stoji na poluodškrinutu prozoru otpuhujući dimove i gledajući tamnu pučinu s koje se tek povremeno bljesak vala ocrta u vidiku, kratkotrajno narušavajući monotoniju sveopćega crnila. Prstima bezdušno stišće cigaretu.

„Spavaj. Ti se moraš odmoriti. U pokretu si od jutra“, Ivan brižnim glasom daje do znanja Olgi kako on neće skoro u postelju.

Olga se uvlači u krevet gaseći stolnu lampu. Mrak izvana i mrak u sobi stopiše se u Ivanove raširene zjenice.

„Nemoj dugo, Ivane“, reče tonući u san.

Još se opušak u pepeljari nije ni ohladio, a Ivan je već novu cigaretu prinosio usnicama, zamišljen i mrk kao da se sav jad svalio u jednu nespokojnu noć koja ne ostavlja ni tračak nade da bi se narodna mudrost o pametnijem jutru mogla ostvariti u nadolazeću svitanju. Vakuum u kojemu se on sa svima ostalima zatekao bližio se kraju. Znao je to i svim bićem čutio skorašnju tragediju. Zlokobni znakovi bili su poprilično jasni. Samo je zadnji tupoglavac ili nepopravljivi optimist u proteklim danima nalazio prostor za vjerovanje da će se sudbinski kotač vremena i prostora zaustaviti iznad zjapećega ponora. Najpametniji, a koji su imali ikakvu uštedevinu te kakvog naklonjena rođaka ili znanca u tuđini odmah su spakirali kofere i bez imalo grizodušja napustili ovu zlopatničku vukojebinu; tu je već krv vrištala, tu se već obračun na obračun slagao poput visokih piramida spremnih da uskladište tisuće mrtvih tijela. Onaj, još svjež u sjećanju, onaj Veliki rat blijedio je kao opomena i zavjet čovjeka da se nikada neće ponoviti išta slično. A sada, a sada je Europa gorjela i čekala da „napokon“ mjesto razdora iz 1914. pukne poput prezrele lubenice iz kojih će se umjesto koštica na sve strane razletjeti kosti i dugo pripremane osvetničke batine. Balkan je šutio dok je ispod tanke kore bubrilo, napinjalo se, dok su brektale ratne mašine, dok su se odmotavale zastave za desetke ratnih barjaka pod koja će spremno uspuhani ideolozi postrojiti svoje vojske i od siromaha stvarati mrtve siromahe.

Psovao je Ivan u sebi. Ne Hitlera, ne Mussolinija, ne Staljina, ne Chamberlaina, Roosvelta ili cara Hirohita. Psovao je sebe. Vlastitu neodlučnost i pomanjkanje odvažnosti koja mu prije nije nedostajala. Uvijek spreman na brzu reakciju, nepokolebljivo i strelovito odgovoriti na izvanjske utjecaje bile su odlike koje su ga i dovele dovde. Do točke u kojoj se dosadašnji visoki životni sjaj muti i otpada s vrha koplja poput nagrižene patine ispod koje se živi Pegazi pretvaraju u skulpture kakvima je jednoc zadivljivao svijet. Sebe i svoju obitelj više nije gledao kao punokrvna bića pred kojima se iz dana u dan otvaraju brojne perspektive, koraci usmjereni jedino prema naprijed, vidici okupani u nepreglednim oceanima pokretačkog i stvarar-

lačkog zanosa. Ne pamti Ivan ništa slično ovakvim danima. Ne može se, a sada se upinje do krajnjih granica memorije, prisjetiti kada je i je li uopće ikada ovako pogriješio. U životnom šahovskom nadmetanju povlačio je prave poteze manicom ekscentrična fanatika, intuicijom nepokolebljiva ratnika. Strategija nije bila upitna. Pobjede nisu bile pod znakom sumnje. Istina i bog, katkad je taktički zakazao, gdje gdje previdio potencijalnu opasnost, no to nisu bile kobne greške; njegov je kralj bio zaštićen, tu i tamo bi Ivanu zaklecala koljena, ali pad nije prijetio i tek pokoji remi nije remetio slavodobitnički niz niti je s njime dolazilo pomanjkanje samopouzdanja. Te su ga situacije očvrstale, poticale i njegovu neutaživost za uspjehom nosile do orgazmičkih visina. Do zemaljskog trona na koji je zasjeo kao Božji odabranik.

I te teške noći 5. na 6. travanja 1941., dok su njemački diverzanti zauzimali Sipski kanal na Dunavu, dok je jugoslavenska vojska čvrsto spavala, te noći Ivan nije mogao usnuti, utonuti u toliko potreban san. Opušci u pepeljari tiskali su se i svaki od njih bio je simbol jedne nespokojne misli. Ipak, ni rasap u glavi nije mogao unedogled nadvladavati ne više mlad organizam, pa se je pred jutro posve odjeven, izuvši samo cipele, strovalio na krevet pored dubokodisajuće Olge. I nije zaspao! Bilo je to ronjenje na dah. Zakratko bi potonuo u san vučen prema dnu utezima premora. I kad je izgledalo da će se mozak posve prepustiti morskim zvijezdama sna, rasteretiti svjetovnih omći, u trenutku se vraćao na površinu, obliven znojem, uspuhao kao da je pješice gazio kamenjarom usred zvizdana. Takav teški zamor nije ga šibao ni za najsumanutijih vremena kada je znao od jutra do kasne večeri provoditi vrijeme u atelijeru, bjesomučno čekićem i dljetom otkidajući granitni kamen, prkoseći materiji svojim umjetničkim nagonom zašlim u armirane ruke. Zategnute bicepse. Napete podlaktične tetive. Okoštale zglobove. Šake formirane, baš tu, u Splitu, u klesarskoj radionici gdje je šegrtovao, brzometno svladavao zakone zanata, još brže listajući zvijezde među kojima je ugledao svoju sudbinu i put koji ga čeka.

U jednom takvom izronu iz polusna, dok je još vagao zapaliti ili ne još jednu cigaretu, a dok se Olga meškolljila pod perinom, sve dileme i premišljanja prekine reski zvuk telefona iz dnevnoga boravka. Zvonilo zlokobom jer ništa valjano ne dolazi u 5 ujutro. Načas je pogledao kroz prozor, u jedva vidljiv trag rumena svanuća. I da Olga nije poskočila, pomislio bi da je sve to samo san, prolazna noćna mora u koju je zapao popuštajući voljom da budan dočeka dan.

„Ivane!“ zavapila je Olga.

Jednolični reski zvuk sa svakim zvonom cijepao je svaku misao, panične pokušaje da se pronađe suvisao, a opet neotežavajući razlog ranoga poziva. U hodniku su se čuli glasovi probuđenih ukućana, noge su toptale mimo njihovih vrata i Ivanu nije preostalo ništa drugo nego iskočiti iz kreveta i onako bos otvoriti vrata. Svjetlo je nagrnulo u sobu. Ivana su zaboljele oči,

ali ta bol je bila ništavna prema probadanjima u grudima i žestokom bubnjanju u sljepoočicama. Djeca su stajala pred vratima, u njihovim pogledima caklila se strepnja i očekivanje da Ivan nađe riječi kojima će ih smiriti, zacijeliti njihov nemir i otpraviti ih natrag na spavanje. Ivan je stajao na do vratku strelovito preletjevši pogledom niza zapanjena lica.

„Gdje je Tvrtko?“ izvali Ivan.

Dok su se ukućani međusobno pogledavali, hodnikom zavlada tišina. Prokleti telefon je ispustio dušu, pozivatelj je očito odustao. Ili?

„Oče, oče!“ trčeći uza stepenice, uzvikivao je Tvrtko.

Mala skupina u isti mah se razmakla propuštajući zadihana mladića pred oca i majku koja je, zaogrnuta laganim kućnim ogrtačem, stajala pola koraka iza Ivana.

„Što je, Tvrtko? Tko je zvao?“

„Čeka te na vezi.“

„Daj već jednom reci tko. Tko čeka? Tko je na liniji?“

„Kardinal.“

Bože, pomisli u sebi Ivan, ovo zaista nije dobro, nije dobro. Pa rukom pokaže djeci niz hodnik.

„Vratite se u sobe!“ glasom koji ne trpi prosvjedovanje otpravi pokunjenu čeljad i brzim korakom produži niz stube. Dok je u polukatu opipavao džepove, Olga se vratila u sobu, pokupila tabakeru i upaljač s noćnog ormarića te uzevši Ivanove cipele, produžila za njim.

U veliku dnevnom boravku kroz nadprosječne dimenzije prozorskih stakala svjetlost zore obasjavala je minimalistički namještenu prostoriju. Ivan posegne za telefonskom slušalicom netremice gledajući obrise uzdižuće kugle na horizontu. Nije isti čas stavio slušalicu na uho. Zastao je pripremajući se za najgore. Zastao je na tren ponesen nadom kako je riječ o kakvoj zabuni, da ga je prijatelj prije zornice htio čuti, dobiti dobronamjerni savjet oko neke tako bitne stvari o kojoj nenadano mora odlučiti. Polako je podizao slušalicu, a Olga je skrušeno ušla u boravak prilazeći mu s uvažavanjem kakvim odišu malobrojne supruge; trajni potpornji muškarčevim djelima i idejama. Bez riječi je stavila tabakeru i upaljač do telefonskoga aparata te spustila cipele pred Ivanove noge. Zahvalnim pogledom Ivan je pomilovao Olgu i napokon progovorio u telefon:

„Ivan je. Alojzije, ti si?“

„Jesam, Ivane“, teškim glasom odvratio je kardinal.

„Pa što je? Što se dogodilo da me u ovo doba zoveš? Što je tako hitno? Nesreća?“

„Tako je, dragi moj. Velika nesreća.“

„Najava rata?“

„Ma kakva najava, Ivane!? Rat je noćas i k nama došao.“

„Ma kako? Ovdje je mukla tišina“

„Može biti, ali siguran sam da neće zadugo. Uvjeren sam. Maloprije su

njemački zrakoplovi bombardirali vojni aerodrom u Zagrebu.“

„Nemoguće!“

„Moguće, itekako moguće. I ne samo u Zagrebu, koliko znam. Ipak su se naše zle slutnje obistinile. Hitler nije dugo čekao.“

„I što sad?“

„Štogaod bih ti sada rekao ne bi bilo pametno. Jedino... da se paziš i čuvaš. Nije vrijeme za izigravati junaka. Kako stvari stoje, možeš ubrzo očekivati Talijane.“

„Joj, kako sam ja zapravo blesav čovjek!“

„Ako misliš na to što nisi na vrijeme digao rep, onda si u krivu. Postupio si kao odgovoran muž i otac. Nemaš si išta za predbaciti. Prebrzo se, dragi moj, događaji odvijaju. Sad treba ostati hladne glave. Evo, nazvao sam te da iz prve ruke čuješ iako će već uskoro svi znati kakav nas je usud prigrabio“, brižno je kardinal pokušavao utješiti Ivana koji je na Olginu licu čitao da je iz njegovih isprekidanih riječi i rečenica uspjela pohvatati glavni tok i smisao razgovora.

„Znam da imaš sada i važnijih stvari nego sa mnom raspredati o pretpostavkama što će i kako će dalje biti. Hvala ti na pozivu. Uvijek si tu. I u dobru i u zlu.“

„Kao što si i ti uvijek uz mene bio.“

„Ne brini za mene. Smislit ću već nešto. S Bogom, dragi moj prijatelju!“

„Tebe i tvoje prate moje molitve, Ivane. Ostaj mi zdravo. Čujemo se.“

„Nazvat ću te. Još jednom hvala. Evo, i Olga te pozdravlja. Živ bio!“

Ivan spusti slušalicu. Ruka je ostala zaleđena na utihnulu aparatu. Oko je ostalo smrznuto u sada već razigranu suncu što je nad površinom mora zabacivalo svoje zlatičaste udice o koje se vješala blagim jugom uzmiješana pjena. U Olgi je sve teturalo, ali je ona vješto suspregnula da pitanja provale i dodatno uzdrmaju ionako potresena Ivana. Odlučno je ustala, prišla mu, zagrlila ga i poljubila u obraz.

„Olga, rat je!“

„Znam, shvatila sam. Sada je najbolje da nam skuham jednu jaku kavu. Treba nam. Tebi treba da se malo pribereš. Popit ćemo na miru, a onda ćemo razmotriti što nam je za činiti. Može li?“

„Dušo moja, što bih ja bez tebe!?“

Dok je u kuhinji Olga čekala da voda zavri, Ivan je upalio radio i vrtio skalu. Iz prijemnika je dopiralo šuštanje, pa cviljenje, pa tišina. Nije odustajao. Ljutito je dlanom tresnuo kućište, a zatim polako, milimetar po milimetar, pomicao skalu gore-dolje. Kada je Olga ušla u boravak noseći na poslužavniku šalice iz kojih se miris vruće kave širio poput pružene ruke pobratimstva nezapaljenoj cigareti, Ivan se skamenio čuvši na kratkome valu engleskoga spikera. Govori da je BBC upravo iz britanske ambasade u Beogradu dobio vijest kako je prije petnaest minuta u snažnom valu nacističko zrakoplovstvo izvršilo teško i razarajuće bombardiranje Beogra-

da, glavnoga grada Jugoslavije. Spiker je nastavljao govoriti kako su meta terorističkoga čina bili i vojni objekti, ali i civilne kuće i zgrade u samom središtu grada. Spiker nije prekidao govor, no Ivan više nije mogao čuti nastavak tužne besjede. Ostao je je zgranut i posve blijed, nijemo uzimajući šalicu iz Olgine ruke. Ne, nije pomislio na svoje brojne skulpture postavljene diljem Beograda, a koje su u nasumičnoj kiši eksploziva možda postale meta pretvarajući umjetničku plodnost u prah i pepeo. Mislio je na ljude, na nevine koji se upravo sada na najteži način upoznaju s bezumljem nemilosrdna nacističkoga stroja, prolazeći kroz tragičnu kušnju kakva je već prošle godine zadesila Rotterdam i London, preklanjske Varšavu, a koja će zenit barbarstva doseći na obalama Volge, u središnjici sveopćega rata, u ratnoj zimi 1942./1943.

Odjednom su sirene zaparale zrak. Tuljenje je označilo zračnu opasnost. Za Split. Za okolicu. Za Ivana i njegove koji su se u hipu, u spavaćicama i pidžamama stvorili u boravku očekujući ne znam što od Ivana. Jer on je bio glava obitelji, on je bio i stup i gromobran. Bez njega svi su, pa i inače kuražna Olga, svi zajedno su bili samo razletjeli roj, obezglavljen i izgubljen u šumi zvanj život. Ivan je bio čvrsto sagrađena košnica, njihovo utočište, zaklon od svih nevolja i nesreća.

„Tata, što je ovo?“ promuca Tvrtko.

„Rat. Samo rat.“

10. travanj 1941.

U protekla četiri dana Ivan je očajnički bio zaokupljen traženjem izlaza iz, za njega i njegovu obitelj, gotovo bezizlazne situacije. Svaki dan se očekivao ulazak talijanskih trupa u Split. Nove karte su bile na stolu. Nije bilo još posve sigurno kako će napadači istrančirati zemljovidno meso Jugoslavije, ali talijansko prisvajanje najsladeg dijela, Dalmacije i njezina zaleđa, uopće nije bilo upitno. Još od pjesnikova marša na Rijeku, njezina jednostranog otkidanja od matice i proglašenja Slobodne Republike Rijeke pa sve do Rapalskih ugovora potpisanih netom nakon Velikog rata, bilo je jasno da se talijanski apetit tek otvara te da su oteți dijelovi s istočne strane Jadrana predjelo pred dugo pripremanu gozbu. A gozba je otpočela. Adriatic, rimsko i sada fašističko *mare nostrum*. Ono što Ivan otvoreno, bez kalkulacije i opreza, nikada nije priznavao navlačeći na sebe bijes dijela talijanske javnosti, amputirajući si jednu nogu posvemašnjeg uspjeha na Apeninima.

Došla je voda do grla. Svakodnevno je, što telefonski što uživo, vodio duge razgovore s kumom Ivom. U jednom trenutku Ivo je bio Ivanov tješitelj, a već u drugom zamjenjivali su uloge te je Ivan pokušavao nadoliti optimizam u kumove zlosluteće sumnje. I jedan i drugi našli su se u neobranom grožđu, obojica kao Hrvati, zagovornici južnoslavenskoga bratstva

i prijeko potrebna zajedništva. Obojica na zubu Mussoliniju i sljedbenicima, a beskompromisnim Hrvatima kamen u cipeli. Ujedno su orjunašima, zagovornicima radikalnoga jugoslavenstva, kao ugledni ljudi koji se ponose hrvatstvom bili trajna smetnja u ostvarivanju cilja kojim bi se svaki narodni osjećaj podjarmio općim posrbljivanjem pod providnom krinkom uspostave nove nadnacije.

Kada Ivo nije bio uz njega, Ivan je razgovarao s kardinalom, kolegama s akademije, a kada bi se umorio od iscrpljujućih telefonskih razgovora, šutke bi sjedio, na terasi uglavnom, dok bi se u kuću povlačio samo kada su naleti vjetra postajali nesnosni ili kada se nad imanjem spuštao sumrak čineći jezivu tišinu još tjeskobnijom. A tjeskoba je bila stanje iz kojega Ivan nije izlazio. Kratkotrajni uzleti duha bili su rezultat Olgina napora da hinjenim poletom barem malo svjetlosti unese u Ivanove rasjede. On, koji je desetljećima bio oličenje zdrava i snažna čovjeka, on čija se zavidna muskulatura dobro držala i na isteku pedesetih, u nekoliko se dana preobratio u neugledna starčića, cjelokupnim dojmom prikazujući se kao netko komu i kratkotrajna šetnja ili nezahtjevan fizički posao predstavlja nepremostivu tegobu. Napor prijemčiv brzometnom prizivu smrti.

Jutrošnja vijest da su agresori probili sve crte obrane i sa svih strana prešli državnu granicu bila je ne žlica, ne šalica, ne bokal, ne bocun ulja dolivena na vatru. Bio je to pravi kotao, usijana rijeka spojena s proždrićim plamenom. Nakon toga i najnovija vijest da Nijemci bez otpora prolaze kroza Sloveniju i da su nadomak Zagreba više nije mogla užasnuti Ivana. Bio je to samo još jedan bolni trn u psihi koja je bila na rubu da potpiše kapitulaciju. Ivan je bio pred slomom kao i država u čije je stvaranje zanosom nepopravljiva idealista davno ugradio sebe, svoju svjetsku reputaciju, svoje ime i obraz.

I opet je, po tko zna koji put, Olga odigrala ključnu ulogu. Znajući svaki njegov mig, u svakome titraju mišića i obrva iščitavala je pozive za pomoć. Njegov karakteristični ponos sprečavao ga je moliti, pa makar to bila i ona s kojom je izrodio djecu, s kojom je dijelio dan, noć, kruh, nadu i planove. Prišla mu je i šapnula:

„Ivane, ne brini! Ovog časa možda od tuge i bijesa ne vidiš na koji način naći izlaz, ali ja sam sigurna da ćeš uskoro doći do zlatne formule. Do zlatnog reza na maglovitoj slici. Bog je bio uz tebe. Bog te neće napustiti. Ufaj se, dragi moj!“

Tih nekoliko jednostavnih i ohrabrujućih rečenica bilo je dovoljno da se Ivan prene i pribere. Živahnost se vraćala u njegove pokrete. Život je ponovno kolao. Zamalo pogašeni fenjeri zjena ponovno su se zaiskrili. Koju sekundu tinjali, a zatim se u punu sjaju rasplamsali kao da je svaki slog petrolejsko novo punjenje koje ne dopušta da svjetlost izdahne u njegovim očima. Nakon zajedničkog ručka, kada su se djeca razišla, Ivan i Olga su ostali u dnevnom boravku. On kujući planove. Ona odmarajući

pored prozora; ni na koji način ne remeteći Ivanovu predanost preslagivanju činjenica, njihovim smještanjem u novonastali okvir. Maloprijajšnji krokiji i mutni nacrti postajali su jasna slika u kojoj su se nazirali obrisi mogućih izlaza. Ivan je pogledao na zidni sat. Točno u kvarat do 16 sati. Točno kad je spiker prekinuo redoviti program riječima:

Hrvatska radiostanica Zagreb govori. Zamjenik poglavnika i zapovjednik cjelokupne oružane snage slobodne hrvatske države gospodin Slavko Kvaternik uputit će proglas hrvatskom narodu. Hrvatska postaja Radio Zagreb. Hrvatska postaja Radio Zagreb. Slušajte Radio Zagreb.

Nastane kratka pauza. Ivan škrguće zubima i stišće šake. Olga ustaje. Prilazi Ivanu naslonjenom na radioaparatus. Usplahireno se privije uz njega. Stisnuti, šutke i napeto iščekuju nastavak. Iz radija se oglašava Kvaternik:

Hrvatski narode! Božja providnost i volja našeg saveznika te mukotrpna višestoljetna borba hrvatskoga naroda i velika požrtvornost našeg poglavnika doktora Ante Pavelića te ustaškog pokreta u zemlji i inozemstvu odredili su da danas, pred dan uskrsnuća Božjeg Sina, uskrsne i naša Nezavisna Država Hrvatska.

Istovremeno u Zagrebu, u Ivanovoj kući, Ruža, odjevena od glave do pete u crninu, tužno viri kroza zavjesu u dvorište. Lomi prste slušajući odriješiti generalov glas:

Pozivam sve Hrvate, u kojem god oni mjestu bili, a naročito sve časnike, dočasnike i momčad cjelokupne oružane snage i javne sigurnosti da drže najveći red i da se svi smjesta prijave Zapovjedništvu oružane snage u Zagrebu...

Bijeli zidovi preseliše se u Ivanovo i Olgino lice.

Beskrvnim čelom Ruža udara o dovratak dok je poput čelična oklopa glas iz radija obuzima i zakiva:

... mjesto gdje se nalaze te da cijela oružana snaga smjesta položi zakletvu vjernosti Nezavisnoj Državi Hrvatskoj i njenom poglavniku. Cjelokupnu vlast i zapovjedništvo cjelokupne oružane snage preuzeo sam danas kao opunomoćenik poglavnika! Bog i Hrvati! Za Dom spremni!

S radija dopiru zvuci opere *Boris Godunov*. Ivan gasi radio. Prilazi stolu, izvlači stolicu i shrvano sjeda piljeći u stol. S leđa dolazi Olgin drhtavi vapaj:

„Sveta Marijo...”

Boris Perić

Kafkin podrum (ulomak iz romana)

Pisati znači prekomjerno otvarati sebe. Stoga čovjek, kad piše, ne može biti dovoljno sâm, stoga oko njega, kad piše, ne može biti dovoljno tišine; noć je još premalo noć.

Franz Kafka

Tako je, gospodine uredniče, ja sam komunist, rekao sam svjestan da bulaznim. Komunist i katolik, sve što ne želite čuti. Vjerujem jer je nemoguće, što reče jedan crkveni otac. I radim jer je uzaludno, što ne reče, koliko znam, još nitko. Kako vam to zvuči? Vjernik sam i romantični revolucionar, a uz to još i pri zdravoj svijesti da lažem. Ukratko, sve što je našem podneblju nastrano i strano, osim posljednjeg, možda. Toga su ipak svjesni svi što su ikad ovdje lagali. Da su vjernici ili komunisti, svejedno. Lagali su s istom svijesti, s istim žarom, darom, marom, punom parom, što bi se reklo. Lagali su da uvjere druge u svoju besprijekornu podobnost i lagali su da vlastitu savjest umire lukavstvom. Lagali su o privrženosti naciji, o vjeri, o ideologiji, o praksi i teoriji, lagali su i o samoj laži, uvjeravajući nas da se u nju etimološki stisnuo ni manje ni više nego antički logos. Daka-ko, i antički eros. I na kraju, kad na Hermesovim krilima sлагаše sve što se slagati dalo, u sveopćem slijeganju ramenima erosa nestade. I nastade oprobana svakodnevnica, podložna kozmetici mijena i obrata kako se komu hoće. A istina je samo jedna, jadna, bijedna i podla: spasenje nije moguće, a rad ne donosi ploda. Na križevima i barikadama krvvari se uzalud, žuljevi na rukama bubre i pucaju uzalud, nije to mjenjačnica pa da im mjerimo konvertibilnost niti je plaća mjesečnica pa da ju tumačimo kao simbol plodne rodnosti. Nadam se da sam odgovorio na vaše pitanje.

Istini za volju, nisam pravo niti razumio što me je bio pitao, a to se vidjelo i u njegovu pogledu. Mora da me jednostavno ponijelo. Moj urednik, sredovječan muškarac s diplomom jugoslavenskih jezika i književnosti

i pronicljivošću PR menadžera, gledao me je gotovo već s nevjericom. Što ja to tu trabunjam, čudio se zasigurno, kad me ionako nije pitao ništa slično. Pitao me je što zapravo želim, a na to sam donekle osjetljiv. Osjetljiv sam jer vjerujem Sartreu kad kaže da se čovjek stidi u pogledu drugoga, a kad pogled već ne mogu izbjeći, onda, eto, pričam gluposti. Dakle, što želim?

– Želim da moja uvjerenja i moj rad napokon urode plodom. – procijedio sam na kraju kao da mu se ispričavam za sve njegove dotadašnje propuste. – Želim da od mog rada napokon netko krene u život, bio to ja, neka draga osoba ili neka draga osoba čije si postojanje ne mogu priuštiti. Želim napokon imati zanimanje, pravo, istinsko, ono krušno već imam, radim u osiguravajućem zavodu, i da, to sam već rekao, svjestan sam da lažem. A sad bih želio i ono drugo zanimanje, nazovimo ga đavoljom službom.

– Dobro, što biste zaista željeli? – upita me on na pragu nerveze, što se lijepo vidjelo po laganu podrhtavanju gornje usnice. – Akontaciju? Dobit ćete akontaciju, zaboga, nije beg cicija, evo, tri tisuće, plativo u roku od stotinu i osamdeset dana, takav je zakon, može li? Ili da vam predujam isplatim u knjigama, to možemo odmah, pa ih vi fino unovčite i na dobitku ste. A imao bih i par sanduka vina ako vam je možda tako draže. Vjerujte mi, sve se može prodati, a možete i uživati, napiti se tog vina kako Bog zapovijeda, pa mi sljedeći put reći što ste zapravo naumili. Bi li vam to bilo po volji? Želite li to?

– Želim u podrum. – odgovorih kratko, svjestan da me sad tek neće razumjeti. Što ću u podrumu i zašto bi, zapravo, trebalo da to želim? Podrum u našem površnom razumijevanju baš i nema nekih pozitivnih konotacija, dakako, ako nije vinski, što mu je vjerojatno bilo blisko. U vinskom podrumu caruju hladovina, blagorodni nektar trsova i zaborav, svatko iole zdrav odao bi se rado bar na sat-dva tom krepkom duhovnom egzilu, ali toga u stilu mog odgovora jednostavno nije bilo. A i kako mu objasniti da bi mi podrum bio draži od akontacije, to više što ju tamo ne bih niti trebao. Ili možda bih, ali to ne bi bilo ništa unovčivo, već naprosto nešto što bi me održavalo pri životu, budnosti i zdravlju dok se bavim svojim istinskim poslom, svojom časnom đavoljom službom, a đavo bi mi u tom slučaju nedvojbeno dao snage da mu se dostojno odužim.

– Podrum? – začudi se namalo urednik. – Pa idite u podrum ako ga imate. Što ja imam s tim? Ali kad me već gnjavite s takvim stvarima, što biste mi isporučili iz tog podruma? Mislim, nas dvojicu veže poslovni odnos, zar ne? Imamo ugovore, čovječe, dužni ste ih poštovati, kao, uostalom, i ja, ali to je sad druga priča. Dakle, pretpostavljam da posrijedi nije bilokakav podrum, je li?

– Kafka. – procijedih nevoljko, svjestan da me one nesuvisle priče o komunizmu i vjerništvu neće odvesti predaleko. – Franz Kafka...

– Koji kurac Kafka? – odsječe moj urednik gotovo već ljutito. – Koji Kafka, kurac? Kafka je lektira, toga imamo napretek. Otuđenje, je li? To

od nas traže školski programi, ali, da prostite, ja ne vidim smisla u takvim stvarima. Uostalom, jedanput ste mi nudili neki rukopis o Kafki i vragu, pa sam vam ga odbio, sjećate li se? Čovječe božji, ovo je Hrvatska, pa ne možemo jebati djecu do vijeka s tim crnjacima, te netko nepravedno optužen, te netko žohar, te nekom priječe pristup dvoru... Jedino što je taj vaš Kafka pametno napisao jest ono o Kipu slobode s mačem u ruci. Tako je, sloboda s mačem u ruci, to treba da bude lektira, ali ne onako cendravo kao što je to pisao taj vaš praški Židov. A odjebite mi i s onim šugavim Srbima i slomljenim mačevima. Sloboda s mačem u ruci i traktorima na muci, to se traži, razumijete li? To od vas očekujem, a ovo s komunizmom i vjerom, to ću prečuti, jebo me Bog! Ali što je vama zapravo? Da niste na nečem? Em podrum, em Kafka, em ne znate što govorite. Da vas ministarstvo toliko ne cijeni, već bih ja vama pocijepao ugovor!

– Nemojte se žestiti, – uzvratih bez previše samopouzdanja – Kafka je napisao jedno pismo, mislim, jedno od mnogih, tamo je spomenuo taj podrum, nema tu ničeg političkog...

– Političkog? – prenerazi se moj urednik. – Ako ćemo politički, onda mora da je netko oklevetao... naše vitezove u Haagu, toliko vam mogu propustiti. Kao što je netko oklevetao i naš trostruki... no, znate o čemu govorim. Onaj vaš Brecht, razgovor o stablima, ma što vam je bilo da to napišete? Koja breza, koja bukva, koji jasen? Pa ja vas štitim, čovječe, a sad da čujem, kakav podrum?

– Podrum. – ponovih nevoljko i izvukoh iz torbe prijenosno računalo. – Rado bih vam ovo pročitao, nema nikakve potrebe za srdžbom, samo da čujete što je Kafka svojoj zaručnici pisao o podrumima i pisanju kao takvom.

Moj zaštitnik, kojim se sâm bio titulirao, pogleda me nekako prezrivo, malčice i sažaljivo, ali ipak s dovoljno odobravanja da otvorim traženi tekst i počnem čitati:

Često sam već pomišljao da bi za mene najbolji način života bio da s piscim priborom i jednom svjetiljkom budem zatvoren u najskrivenijoj prostoriji jednog prostranog, zatvorenog podruma. Jelo bi mi se donosilo i ostavljalo uvijek daleko od moje prostorije, iza posljednjih vrata podruma. Put koji bih trebao prevaliti da odem po jelo, u kućnom haljetku, kroza sve nadsvođene podrumske prostorije, bio bi moja jedina šetnja. Potom bih se vratio do svog pisaćeg stola, jeo bih polagano i pomno i smjesta bih ponovno počeo pisati. Što li bih tada samo pisao! Iz kojih bih dubina to istrgnuo! Bez naprezanja! Jer krajnja koncentracija ne poznaje napora. Samo što to možda ne bih mogao predugo izdržati, pa bih pri prvom, čak i u takvom stanju neizbježnom neuspjehu morao zapasti u veličanstveno ludilo.

– Veličanstveno ludilo, hm? I to mi nudite? – začuh zburad glas svog sugovornika. Zvučao je kao da se želi nakašljati, ali da to ostavlja za neki pogodniji trenutak. – Pa možda vam ta ideja nije ni tako loša. Želite podrum?

– Da, – odgovorih gotovo već na pragu strpljenja – želim podrum, ne znam, na par mjeseci, možda i na godinu dana, što ja znam. Možemo li sumnjati u Kafku? Možda bih vam iz nekog takvog podruma mogao isporučiti roman kakav sam oduvijek želio napisati i kakav ste vi oduvijek željeli objaviti?

Posljednje riječi ponukaše me da se postidim pred samim sobom. Što li je taj nemili svat oduvijek želio objaviti? Ono što se prodaje, nije li tako? To je logika svih koji žele naprečac zgrnuti velik novac, a onda po mogućnosti s njim nestati. To je ta nevjerovatna grabežljivost, što je već godinama viđam u očima automehaničara, trgovaca, ugostitelja i drugih smutljivaca koji vjeruju da su svojim mutnim biznisima upili svu novčarsku pamet svijeta i oplemenili duh hrvatskog kapitalizma. Preko televizijskog ekrana viđam ju, istina, i u očima ministara, odvjetnika, činovnika, sudaca, liječnika, pa i policajaca, u čiju se dobronamjernost ionako nikad nisam naučio vjerovati. Tko zna, možda je greška u meni, možda su svi oni u pravu kad se cere nad tuđom nevoljom jer što mi nevoljnici zapravo drugo i zaslužujemo? I odakle mi samo drskost da prezirem vlastiti činovnički posao i fantaziram o tipovima kao što je Kafka?

Ruku na srce, studirao sam nešto čega se danas uvelike stidim, u imenu te besmislene nauke laik će s radosti detektirati riječ mudrost, a ovaj posao u zavodu, za taj me kvalificira takozvana srednja sprema, koja je, premda ne slinim za prošlosti, možda jedino solidno što smo ikada dobili. Neki dan jedan znanac me zamolio da kao kvalificiran stručnjak, bez ideje da bih ikad mogao raditi u vlastitoj struci, njegovoj starijoj srednjoškolki koliko-toliko objasnim razliku između etike i morala, a ja sam samo kretenski ponavljao kantovsku mantru: trebalo bi... da... bude... Kafka se, koliko znam, nikad nije zamarao takvim objašnjenjima, jebalo se, da prostite, njemu za prazninu etičkog suda kad zakon ima kapiju, pravda krila na petama, a sloboda mač u ruci. Iskreno, ne vjerujem da je alegorija danas na nekoj visokoj cijeni.

Kafka je, koliko znam, mrzio metafore. Mrzio ih je i moj nakladnik, a mrzila ih je i većina ljudi u mom okruženju. Od obitelji do takozvane radne sredine. A svi su ih potajice koristili, jer kako bi inače artikulirali vlastitu zlobu, tako da sam ih na kraju zamrzio i sâm. Nijedno značenje, tepao bih vlastitu očaju, nije preneseno osim kad vam ga serviraju bližnji, poslodavac ili vlada. Ali to su eufemizmi, puka prazna uljepšavanja istinske mizerije, duhovne i društvene, o kojoj moj nakladnik ionako neće ni čuti. Ali kad sam mu spomenuo podrum, vidio sam cakljenje u njegovim lukavim očima i protumačio ga, naravno, metaforički pogrešno.

– Dobro, – rekao je nakon kraće stanke, ispunjene nekim samozadovoljnim mljaskanjem – vi biste, dakle, takav podrum. A zauzvrat mi nudite što? Ne, ne, ne morate mi sad odgovoriti, dajte da pokušam pogoditi. I, da, ja vam to bez daljnjeg mogu priuštiti, nije to meni nikakav problem, radi-

mo mi i s nekretninama, ima takvih kuća, ima takvih podruma, ali recite mi, zaboga, zašto biste se sami zaputili u takvu izolaciju, samo da, pretpostavljam, napišete nešto o izolaciji? Oprostite ćete mi na ovoj primjedbi, ali nemamo li već dovoljno zatvorskih memoara?

– Zatvorskih memoara? – začudio sam se prilično iskreno. – Imamo li ih zaista? I je li tamo zaista riječ o izolaciji? Uostalom, ja ne bih pisao o tome. Da budem iskren, ne znam točno ni o čemu bih pisao u tim uvjetima. Ali mislim da bi mi godila odvojenost od vanjskog svijeta.

– A gledajte, – reče on nekako pomirljivo – odvojenost od vanjskog svijeta danas ima svoju tržišnu vrijednost. Istina, ne ako ste u svojoj izolaciji zaista sami, ali tko sam, pak, ja da o tome sudim? Vi ste pisac, možda se dosad nismo u svemu slagali, ali mislim da bih vas u toj, oprostite ćete, suludoj nakani baš i mogao podržati. No ali što biste mi mogli isporučiti?

Idiot kakav već znam biti, očekivao sam da ću mu odgovoriti nešto tipa: istinski kafkijanski roman, ali on me preduhitri:

– Istinski kafkijanski roman? A što bi to, zaboga, moglo ili trebalo biti? Pristanem li vam, uzmite ovo, molim vas, uvjetno, financirati godinu dana tog podruma, vi ćete tamo ipak gledati televiziju, imat ćete internet, pa kakva je to onda, molim vas lijepo, izolacija? Recite mi iskreno, jesu li dečki na Golom Otoku gledali televiziju?

– To ti ipak znaš bolje od mene jer si pripadao sloju koji ih je tamo slao. – pomislio sam gnjevno, ali sam se ipak suzdržao da ikoju od svojih, njemu svakako heretičkih misli pretočim u riječi. Umjesto toga, samo sam primijetio:

– Nemam iskustva s Golim Otokom, ali u JNA se također gledao Dnevnik. Možda ne svaki, ali neki ipak da. I taj koji se gledao, nije se birao slučajno. Neka je i postojala televizija za Goli Otok, meni to ne bi trebalo. I izolacija ima svojih kvaliteta, pozitivnih i negativnih. Ne tražim ni televizor ni internet, želim samo podrum, pod Kafkinim uvjetima, a ne vojnu ili zatvorsku izolaciju.

Istina, služio sam tu deplasiranu i po mnogočemu deklasiranu vojsku osamdesetih godina tako da se sjećam kako su neki programi za mozgove takozvanih starješina već bili nepoćudni, ali sklon sam to pripisivati prošlosti iako bi me sadašnjica u tome mogla itekako demantirati. Uostalom, što bi mi u tom Kafkinu podrumu uopće trebala službena televizija, pa da nesanice umrtvljujem lažima o gospodarskom napretku, prosvjećivanju društva ili uspjesima domaćeg turizma?

– Dakle, ni televizor ni mobitel ni internet? – nastavi me ispitivati moj nakladnik. – A kako će na to reagirati vaši bližnji? Pa nisu valjda sretni što će vas se riješiti na tako dugo vrijeme! Ako jesu, to u mojim očima nikako ne govori o poštenju vaših namjera, znate?

Što sam mu, pak, na to trebao odgovoriti? Da bližnjih baš i nemam, izuzmem li nekolicinu znanaca s kojima se nalazim u kafiću i vremešnu

gospođu Grubešić koja mi iznajmljuje stan? Da sam radosti vlastite i tuđih samoća upoznao sasvim nevezano o čitanju Kafke? Ili možda da bih se sad tek mogao otisnuti u takvu samotničku avanturu? Uostalom, nisam ni ja baš pustinjak, gledam i ja tu i tamo televiziju i imao sam itekako prilike vidjeti kako se supružnici dragovoljno rastaju jedno od drugog za sitne honorare i masnu financijsku dobrobit podmuklih televizijskih gadarija, kojima se u TV vodičima tako rado pridodaje epitet stvarnosti. Jedino što mogu jamčiti jest da me, s obzirom na dob, iz Kafkina podruma ne bi iznijeli mrtva, ma proboravio tamo i čitavu godinu.

A moram priznati i da se ne osjećam osobito star. U redu, nekoć se to grabljenje prema šezdesetoj možda i doživljavalo kao starost, ali danas vas na svakom koraku uvjeravaju da ste u najboljim godinama za... e, to već ovisi o reklamnoj industriji. A ja sam, eto, u najboljim godinama za podrum, pa kako to komu zvučalo. Kafka je umro s četrdeset i jednom, a kad je smislio koncepciju podruma, bilo mu je ravno trideset. Kad sam, sasvim osobno, imao trideset godina, nikakav me podrum ne bi mogao natjerati da pišem. A i što bih tada pisao, pitam se danas.

Kafka je svoje najbolje stvari tada već bio obavio ili je bar uvelike radio na njima, u svakom slučaju, to vrijedi za one pripovijetke u kojima na ovaj ili onaj način glavnu ulogu igraju životinje. A ja mogu potvrditi da sam ne tako davno, netko će reći već u odmakloj dobi, udomio jednog uličnog mačka. Ne, nisam se nešto pretjerano identificirao s njim, kao što se ni Kafka nije identificirao s miševima, kukcima ili čime god, ali kad je ta zvjerka, u svom krznu još puna divljine, prvi put spokojno zaspala na mom kauču, poželio sam, sasvim intimno, da ta noć nikad ne završi. Jer noć je, što ono reče Kafka, još premalo noć. Iz tih nježnih misli prene me urednikov glas:

– A što ako poludite u toj izolaciji? Ako počnete plaziti po zidovima kao onaj Kafkin žohar Samsa?

– Samsa nije bio žohar. – htjedoh reći, ali rekoh samo: – Vjerujte mi da neću. Uostalom, Samsa nije plazio po zidovima, nego je hladio vreo trbuh na uokvirenoj novinskoj fotografiji dame u krznu. A to vas se ipak ništa ne tiče, mislim, hoću li tamo masturbirati ili ne.

– Masturbirati? – u glasu mog sugovornika odjedanput odjeknu nešto poput zainteresirane pohlepe, ali ja to, naravno, nisam odmah shvatio. – Pa, mislim, zašto ne biste? Kako ono kaže onaj neki američki pjesnik, ne sjećam se imena, preveli su ga Srbi, masturbirati je ljudski, zar ne?

– A jebati božanski. – dodao sam ravnodušno, sjetivši se o kome se radi. I da je isti taj Kupferberg u jednom, nekoć domaćem, a danas valjda još samo srpskom filmu s vojničkom kacigom na glavi i plastičnom strojnicom u ruci pjevao *Kill for Peace*. I kako se nekoć, u neko povijesnim nabojem bremenitije vrijeme, po zidovima pisalo da je borba za mir isto što i jebanje za nevinost, ali kakve to veze ima s Kafkom?

Jedino što me egzistencijalno zaista povezuje s velikim praškim piscem je činjenica da me ubitačna radna svakodnevnica u zavodu u nekom trenutku također natjerala propisati. Mislim, ne može čovjek cijeli život drugima prodavati i popunjavati police, pa te nesretne police onda odlagati na za to predviđene police i tako čitav radni vijek. E pa, onda stvarno dobar tek! Dođeš u menzu, a uz odrezak piše – police. Netko uključi radio, a na radiju – Police. Pa natrag u kancelariju, među police s neobrađenim policama; gurnuti glavu među njih, to je štetno po lice. I što mi preostaje? Politi se vodom da bar načas iziđem iz tog đavoljeg aparata? Ili polit' biro, pa krenut' upaljačem? I kad mi je već došlo zaplakati od očaja, odlučio sam napisati nešto što nema apsolutno nikakve veze sa sigurnosti, što ju moja firma prodaje poput magle. Jer i magla je sigurna ako imate odgovarajuću policu, baš kao i snijeg, led, tuča, grad ili neoprezno masturbiranje usisivačem.

I eto nas ponovno na temi razgovora. Moje prijašnje pripovijetke nailažile su na dobar odjek možda ne kod publike, ali svakako kod mjerodavnih odbora kulturnog ministarstva, što mi je priskrbilo određen plus i u očima nakladnika jer novac, što su ga rečeni odbori velikodušno izdvajali za moje takozvano stvaralaštvo, možda nije podizao moj životni standard, ali je u svakom slučaju smanjivao njihove troškove. No ja se zbog toga nikad nisam niti bunio niti žalio, pa imao sam svoje krušno zanimanje, svoj nasušni posao, svoje pecivo i nareske, a katkada bi me objedom počastila i moja stanodavka gospođa Grubešić, koja se kao ostarjela udovica radovala svakom društvu, pa i mojem.

Ni moj mačak Odradek nije joj smetao. Naprotiv, bio sam siguran da će majčinski brinuti za njega odem li zaista na dulje vrijeme u taj snivani podrum. Osim, dakako, ako umilni krznjeni stvor ne odluči podijeliti moju dobrovoljnu samoću. Naravno, ostaje pitanje bi li to u tom slučaju još uvijek bila društvom neokaljana usamljenost za kakvom je žudio Kafka? Ili bi mi noć u društvu mezimca odjednom bila premalo noć? Upitan nekom zgodom za očevidnu asonancu, koja da u prezimenu junaka *Preobražaja* upućuje na njegovo, praški je pisac otpisao: *Samsa nije samo Kafka*. Tako onda, usudio bih se reći, ni noć nije samo noć. Naprotiv.

Utonuti u noć. Kao što katkada u nakani da razmišljamo spuštamo glavu – e, na taj način sasvim utonuti u noć. Uokolo spavaju ljudi. Mali je to igrokaz, nedužna samoobmana, da spavaju u kućama, u stamenim posteljama, pod stamenim krovom, ispruženi ili skutreni na madracima, u ponjavama, pod pokrivačima, a zapravo su se našli na okupu kao nekoć davno i kao što će se naći opet, usred pusta krajobraza, u logoru na čistini, nepregledan broj ljudi, vojska, narod, pod ledenim nebom na ledenoj zemlji, popadali ničice gdje se prije stajalo, čela pritisnuta na ruku, lica okrenuta prema tlu, oni mirno dišu. A ti bdiješ, jedan si od stražara, zibaš zapaljeno drveće s hrpe pruća kraj sebe da pronađeš sljedećeg. Zašto bdiješ? Netko mora bdjeti, tako je rečeno. Netko mora biti tu.

Tako je, znamo, pisao Kafka. I svaki će noćnik u svom samotnom bdi-jenju katkada imati razloga da – dokono ili uznemireno, dremljivo ili u znoju nesanice – pomisli: Netko mora da je tu. I eto mu nedovoljne samoće. Kad se čovjek, recimo, zaista zatekne u izolaciji, kakva bi bila najmilija mom uredniku, s njim je zakon koji ga je tamo smjestio. Zvan ili nezvan, on je tu, nadima se i diše ili, pak, zidovi ćelije dišu njegovim nametljivim dahom. To je, međutim, manje zlo, veće je što šapuće, nikad zakon u tuđoj samoći ne govori glasno jer šaptom sugerira istinu, a k tomu je još i nevidljiv. I takav on mehanički citira prekršene paragrafe, poput stroja koji ih je trebao urezivati kažnjeniku u meso, a da nesretnik od toga nema nikakve koristi osim spoznaje da nema samovanja u samoći. I što ga više mrzimo, to je šapat reskiji, na kraju ostajemo uskraćeni čak i za mogućnost da u svom ludilu poput gamadi gmižemo po zidovima, jer zidovi ćelije obloženi su zakonom. Neki zanatlija obavio je svoj posao čestito i valjano i sad ti piši kraj takve štukature. To je kob prijestupnika, ali to je i briga zakonodavca. U ćeliji nitko nije sâm.

U isposničkim ćelijama pustinjakovu samoću remeti blještavilo svetog, u gumenim luđakovu stisak opsesije koja u dijagnozi vidi tek urotu i ugrozu, u samotnim sobičcima samoubojicu će smlaviti neuništiv suvišak sebe, u zaustavljenim dizalima tjeskoba dobiva lice terorista s eksplozivom ispod prsluka, čak i na nužniku iz zidova izrastaju izbuljene oči gladne tuđe intime. Zašto bdijete, pitamo utvare, a one poput automata odgovaraju: Tako je rečeno. Okanimo se, dakle, jalova razmišljanja o savršenstvu, posebice o savršenstvu samoće.

Šutljiv i tajnovit, Odradek bi mi bio ugodno društvo, baš kao i masivan pisaći stol, koji bih također ponio sa sobom u podrum. Ne sjećam se više kada sam ga kupio ili dobio, katkada mi se čini da je stariji od mene, da se oduvijek nalazi u mojoj blizini i da je kao takav sretno preživio sva seljenja. Osim toga, on ima jednu krajnje neobičnu osobinu – na ovome mjestu ta riječ je sasvim prikladna i za tobože neživu stvar – a ta je da oko šest sati ujutro njegovo drvo počinje glasno pucketati kao da pod svaku cijenu želi izići iz kalupa vlastite forme. Ima li to veze s činjenicom da se stanovi spojeni na gradske toplane zimi počinju grijati nekako u to vrijeme, ne znam, jer on to radi neovisno o toplinskim promjenama. Pročitao sam negdje članak o memoriji materijala, ali da bi ta uključivala vremenske ritmove, to mi je teško zamisliti. A neka ucijepljena racionalnost ne dopušta mi ni u slučaju pisaćeg stola govoriti o navikama. Ali u mrklini podruma taj bi mi stol, vjerujem, mogao biti spona s vanjskim vremenom. Drveni kronometar koji se oglašava jedanput dnevno. Sve ostalo bilo bi osluškivanje vječnosti.

– U redu, – reče moj urednik nakon što sam mu iznio nekoliko ovakvih razmišljanja – ja i dalje ne razumijem vaše motive, ali nekako mi se stvar sve manje čini neizvedivom. Nego, moram vas to pitati, kako biste

to, u slučaju da vam zaista omogućimo, recimo, jednogodišnji boravak u podrumu, riješili sa svojim poslodavcem? Nemojte misliti da bismo mi baš dokraja preuzeli brigu za vašu egzistenciju na osnovi tako sumanutu ideje.

Moram priznati da o tome nisam bio niti razmišljao, vjerojatno stoga što, sumnjičav i nesiguran kakav već jesam, nisam niti očekivao da bi on zaista mogao pristati na moju zamisao. Ali, zaboga, nešto moram žrtvovati, bar jednom u životu, ako ni radi čega drugog, a onda kako bih pred samim sobom osjetio kako se povodim za vlastitom odlukom, ma koliko nerazumna bila. Znao sam ljude koji su u određenoj životnoj dobi isto tako nerazumno ostavljali obitelji, nerijetko i karijere, samo kako bi se otisnuli u fatalnu neizvjesnost novog početka, pustolovinu tzv. „srednjih godina“, koja bi u pravilu završavala uzaludnim liječenjem od alkoholizma ili skupim psihijatrijskim tretmanima. A ja, eto, niti sam imao obitelj niti mi se smiješila neka profesionalna karijera, a i srednje sam godine, ma što to zapravo bilo, očito već bio ostavio iza sebe. Zato me i ne čudi da je jedino što mi je u tom trenutku palo na pamet bio ne odveć zanimljiv film o gradiću visoko na sjeveru Aljaske, što ga za jednomjesečne noći pustoši horda krvoločnih vampira, čiji predvodnik, ujedno i jedini koji je u stanju sricati kakve-takve rečenice, u nekom trenutku zagledan u studen polarnog neba kaže: *What can be broken must be broken*. Pa onda, ako me pustolovina već ne čeka iza prvog ugla, možda me čeka pod zemljom. Dakle?

– Uh, uh, teško je to pitanje, – uzvratilo sam oprezno da ne ispadnem veći idiot nego što sam to u njegovim očima sigurno već bio – ali vjerojatno bih u tom slučaju raskinuo radni odnos. Ne brinite, imam nešto ušteđevine, mogao bih se osigurati kod vlastitog zavoda.

Na trenutak nisam mogao odrediti je li to što sam izlanuo bila ironija ili humor. Vjerojatnije ipak humor, pomislih nakon što sam u mislima rekapitulirao sve što sam ikad pročitao o toj temi, humor čovjeka koji za sobom ruši most, a onda godinu dana uredno uplaćuje mostarinu iako zna da nema tog plana koji bi predviđao njegovu ponovnu izgradnju jer su mjerodavne službe odavna zaključile da je služio samo njemu. Tko zna koliko se takvih uzaludnih mostova već bilo urušilo u geopolitici mog života, čije smjernice ionako nisam razradio sâm? Ali ovaj ću srušiti i plaćati sâm, kao što rekoh, vlastitom odlukom i po slobodnoj volji, u koju čvrsto vjerujem jer znam da nije moguća. A i u zavodu će se napokon imati čemu nasmiјati, naravno, budu li uopće shvatili zašto sam se točno iz kolege i zaposlenika, umjesto u gamad, odlučio preobraziti u klijenta. U jedno sam, međutim, bio sasvim siguran, a to je već spadalo u domenu ironije: kao klijenta cijelit će me daleko više.

Nehotice sam se nasmiјešio, pomislivši da bi na nečijoj polici mogla stajati i moja polica, da će mi, dok budem pod zemljom, na adresu gospođe Grubešić slati prospekte, atraktivne ponude, obavijesti o akcijama, pogodnostima i popustima, dakako, uz popratne dopise u kojima će me

oslovljavati sa *štovani gospodine*, što im prije ni u snu ne bi palo na pamet. Moje obveze prema bivšem radnom mjestu podmirivat će za to vrijeme moja banka, hladno, automatski, premda ništa manje kurtoazno, a gospođa Grubešić – morat ću joj se zbog toga prikladno odužiti – nosit će svu tu silu poštanskih pošiljki, pisama i potvrda u spremnik za papir, iz čijeg nagomilanog sadržaja, ma koliko se kleli u blagodati reciklaže, nažalost nikad neće ponovno niknuti šuma jer priroda, taj najsavršeniji od svih strojeva, ne poznaje strojni pogon. To što je Kafka, kako je napisao, posvuda vidio strojeve, njegov je problem, a odsad i moj.

– E, baš ste mi vi neki! – naceri se sad i moj urednik. – Šeret, šaljivdžija, vicmaher, što li? Ma znate što, neka ste i ludi, ali u pravu ste. Predložiti ću ja gazdama da vam se osigura takav podrum, pa kud puklo. Nešto ćete valjda tamo i napisati, a uz malo ciljanog marketinga, to će se vjerojatno i prodavati. Ali dajte mi tjedan-dva vremena, to treba pomno isplanirati. No, dobro, znam ja ljude. Dakle, dogovoreno?

Kimnuo sam glavom, pomalo začuđen što zbog postignuta dogovora – a valjda smo ga bili postigli? – ne osjećam neku pretjeranu radost, kamoli ushit ili bar potvrdu vlastitih stavova. Moje zamisli, ako sam ih ikad i imao, kao da su se izbrisale samim udovoljavanjem izrečenoj želji i ja zaista više nisam imao pojma što ću točno napisati u tom podrumu, a bilo mi je, da budem sasvim iskren, i prilično svejedno hoće li to zaista biti objavljeno i hoće li to netko čitati. Čuvajte se svojih želja, da vam se ne ostvare, rekao je netko, bit će, sasvim opravdano. Načas me obuze ideja da je nagrada za moj trud zapravo podrum sâm, njegov mrak i njegova samotna praznina, forma bez sadržaja i humor bez smijeha. Ali odradit ću ja to, bez brige, ne zvao se moj mačak Odradek!

Svjestan da ne postupam nimalo pristojno, nisam sačekao da me urednik ponudi pićem. Ustao sam, pružio mu ruku, rekao kako očekujem njegov poziv i zaputio se prema vratima kadli me on, s bocom u ruci, istina, prilično smiješan, pozove da se vratim i napuni dvije čašice nekim skupim konjakom. Bio je to njegov ritual, koji se morao poštivati i ako se ne bi postigao nikakav dogovor. Zapravo, izlika da i sâm na poslu nešto popije, a da ga zbog toga nitko ne poziva na red. Bolje je i to od pornografije na sudu ili sudske pornografije iako bi mnoge zasigurno zanimalo koje je to muke Greta morala otprijeti od svoga muža.

– Nego, – upita me on sasvim nevezano, nakon što je već bio strusio drugu čašicu – zašto ste mi ono rekli da ste komunist i vjernik? Pa, čovječe, prepali ste me nasmrt. Ali i to je sigurno bila jedna od vaših uvrnutih pošalica, zar ne?

– Ne znam. – uzvratilo sam usiljenim osmijehom na licu. – Bit će da me privlače katakombe, to bi bilo jedino prihvatljivo objašnjenje, ili?

Ponovno na ulici, zatekao sam se kako razmišljam o stubama.

Stubama mi se prvo valjalo uspeti. Za početak širokim, kamenim do ulaznih vrata, a onda stubištem još četiri kata do potkrovlja kuće u kojoj sam bio unajmio dvosoban stan s kuhinjom i kupaonicom. Odradeku se položaj odmah svidio jer su mu moji ukošeni, gotovo uvijek odškrinuti prozori pružali odlično polazište za skrovite noćne ophodnje u koje bi odlazio kad se baš ne bi zadržavao na polici s knjigama i zurio mi preko ramena u zaslon računala kao da čita. Pritom bi katkada tiho mijauknuo kao da me želi upozoriti na neku pogrešku ili nehотиčnu nesuvislost u tekstu. Tu bih i ja prihvaćao pravila igre, pa mu, jadnomu, naširoko objašnjavao da u tekstu ne može biti ničeg nesuvislog, što bi svojom okoštalom strukturom nadilazilo nesuvislost svakodnevice. Odradeku bi to uglavnom bio dovoljan povod da skoči na prozor i išulja se u noć, ali katkada smo znali voditi i prave rasprave. Njegova svakodnevica također se sastojala od ustaljenih ritmova, ali on im je pristupao instinktivno i urođenom mačjom znatiželjom tako da ih i ne bi doživljavao kao okoštale strukture, nego vjerojatnije kao sekvence jedne velike, nedokučive pustolovine, koje bi ga svaki put postavljale pred nove izazove, neokaljane stereotipnošću fraze *već viđeno*. Odradek, ma koliko lijenim se preko dana doimao, nije poznao dosadu i zasićenost, ja sam ih imao napretek. A to su, moram priznati, upravo idealne pozicije za raspravu o svakodnevici, ma bio je ja samo i umišljao.

Ljudi koji su me okruživali poznavali su dosadu, ali su ju voljeli, kao što se u politici katkada voli *status quo*, u kojem slutimo jamstvo zagušljive sigurnosti, dok bi nas, slutimo također, tek ovaj put sa strepnjom, forsiranje bilo kakve aktivnosti samo odvelo na vjetrovit teren neželjena rizika. Zato ideju smionosti više ne tražimo u pustolovnim romanima, kao što su to činili naši davni predci, nego ju upisujemo u žabokrečinu televizijskih sapunica i *reality showova*, kojima, začudo, uspijeva teško shvatljiva alkemija pretvaranja tuđe dosade u zabavu. Naša smionost su sitni preljubi i drugi oblici korisne neiskrenosti, zgodimično otuđivanje uredskog materijala, koji nam, zapravo, kod kuće nije ni potreban, korištenje službenih telefona za nazivanje iseljene rodbine, a katkada i nedopušteno posezanje u blagajnu poduzeća ili, ako smo dovoljno velike zvjerke, u državni proračun. Uzbuđenja za jedan život više nego dovoljno!

A i što bi danas uopće mogao biti pustolovni roman? Bih li ga ja bio u stanju napisati, recimo, u podrumu kakav je za sebe priželjkivao Kafka? Upustimo li se zaista u pisanje romana, pomislio sam zagledan u ukošeno noćno nebo onkraj Odradekova prozora, prva pustolovina bio bi njegov početak. Tobože fiksna točka, što ju se trudimo istrgnuti iz neumoljiva tkalačkog stana vremena, što ga, ako ćemo pravo, nitko nikad nije stavio u pogon, a on svejedno lupa, buči i trešti, proizvođači najzamršenije od

svih tkiva. Upletanjem vlastitih prstiju u njegovu produkciju riskiramo ozbiljne ozljede, u najmanju ruku ono što filozofi, bar oni pametniji, zovu aporijom početka: tražimo li ga, vrijeme je odavna tu, okrenemo li se, pak, vremenu, početak nam je upravo promakao. Bilo bi, dakle, dobro, uspijem li se uvjeriti da podrum nije vremenska točka. Kafka bi rekao: *Zeitpunkt*.

Jedan je čovjek skupljao početke, zabilježio sam za svaki slučaj, a drugi je štedio vrijeme. Oba kapitala, a obojica čvrsto vjerovahu da zgrću kapital, ispostavila su se na kraju neisplativima, prvi jer se slijedom ideje o strelici koja u svakoj točki svoga gibanja miruje nije mogao likvidirati, drugi jer oročeno vrijeme ne nosi željene kamate. Ostvaren višak vremena pokazao se bezvrijednom dosadom, zbirka zaustavljenih početaka antikvitetom bez konjunktura. Kad se njih dvojica jednom prilikom susretoše, drugi reče prvomu: Imam vremena na bacanje, hoćeš li da ti prebacim malo? Prvi obriše suze i sa zahvalnosti prihvati ponuđenu beskamatnu pozajmicu. Ubrzo, međutim, shvati kako tuđe vrijeme ne može oploditi vlastiti početak i učiniti ga robom. Drugome se učini kako vrijednost vremena kao robe opada inflacijom pijeska njegova protjecanja, te da je posrijedi neka neobična roba koja vrijedi jedino kad je uopće nema, dok cijena stakla za pješčane satove sukladno zakonu ponude i potražnje strmoglavo raste. I tako se njih dvojica razidoše siromašniji nego što su bili u trenutku susreta. Tajna stjecanja kapitala je umijeće čekanja, rekao je navodno Adam Smith. Ali u opustjeloj šumi, u kojoj mu je sinula ta misao, nije bilo nikog da ju čuje. Tako ne reče ništa.

Podrum koji čekam početak će postojati kad u njemu budem sjeo za pisaćići stol. On nema pretpovijesti, tako sam bar vjerovao. Ništa u toj priči neće biti neizrečeno, njegova hladna, mračna praznina bez mene ne poznaje vrijeme. Početak je ulazak u podrum duše, eh, to je već kič. Zašto bi se duša, ma što mi pod time podrazumijevali, trebala odlikovati isključivo podrumom? Ta, nije li davno rečeno da ona ima i tavan, razizemlje, katove? I što bi uopće bila ta duša? Izlika psiholozima da primaju plaću? Jamstvo jeftinih pjesmarica? Receptor boli o čijoj se vrijednosti cjenkaju sudovi? Duša je, kažu, široka, a podrum je skučen. Eto, što su ti metafore! Podrum je labirint, a dušu bi svatko rado razmrsio. Zamijenimo li ju učenijom riječju psiha, nećemo dobiti ništa. U potkrovlju psihe stoluje sud jer sud, ako je pravi, ne može stolovati drugdje. To nije metafora. To je jednostavno tako. Na tavanu sudac nezainteresirano črčka pornografske gadarije, u podrumu je obično pismohrana gdje se one pohranjuju i nazivamo ih spisima. Možda se spajalicom zakače za neki zapisnik i onda služe kao dokazni materijal. Tada ih zovemo privitcima, potkrepama pravorijeka. Jer protiv suda se ništa ne može upotrijebiti kao dokaz.

Podrum, koji je te večeri počeo rasti u mojoj mašti iako ga još uvijek nisam doživljavao izglednim, zamišljao sam kao nešto što izmiče svakom zamišljanju. Kako ga onda zamišljaš, upita me Odradek svojim nijemim

pogledom. Obasjan s jedne strane odsjajem kompjuterskog zaslona, a s druge ne baš blještavom stolnom svjetiljkom, djelovao mi je kao svijetla točka u beskonačnom mraku. Eto, zamišljam, odgovorio sam isto tako nijemo, zamišljam jer nije moguće. Ako se tim riječima mogla opravdati vjera, a znamo da jest, zašto se ne bi moglo objasniti zamišljanje nezamislivog? Imao bi o tome, bome, i Kafka što reći:

O Prometeju govore četiri legende: Prema prvoj, jer je bogove izdao ljudima, prikovan je na Kavkazu i bogovi poslaše orlove da mu ključaju jetra, koja bi svaki put iznova narasla. Prema drugoj, Prometej se pred ostrim kljunovima, što ga ključaše i nanošaše mu bol, sve jače utiskivao u stijenu, sve dok s njome nije postao jedno. Prema trećoj, njegova izdaja pala je tijekom stoljeća u zaborav; bogovi je zaboraviše, orlovi je zaboraviše, a zaboravi je i sâm. Prema četvrtoj, svi se umoriše od kazne koja postade bezrazložna. Bogovi se umoriše, orlovi se umoriše, rana se umorno zatvori. Preostade samo još neobjašnjivo stjenovito gorje. – Legenda pokušava objasniti neobjašnjivo. A kako legenda niče iz temelja istine, ona nužno mora završiti u neobjašnjivom.

S vatrom, jetrima i bez njih, Kafkin podrum bio mi je mit. Jer ako legenda objašnjava neobjašnjivo, mit svakako zamišlja nezamislivo. Gdje-kad i nečuveno, sablažnjivo. A kako izvire iz temelja istine – a tko će Kafki poreći istinitost? – mašta mita nužno završava u nezamislivom. Od podruma mogao sam jasno zamisliti jedino strme kamene stube, oko kojih se, što bih se u mašti spuštao dublje, sve više zgušnjavao mrak. To je ukorijenjenost mita u stvarnosti, toliko je bjelodano. Da hodnik u koji se slijeva stubište ima zaobljen svod, o tome možemo samo nagađati, baš kao i o lukovima od gole opeke, koje znamo iz drugih mitova. Strujni prekidač na zidu, pak, možemo samo napipati, dok svjetlo, koje ćemo njime uključiti, neće osvijetliti ništa doli malen isječak mraka. U biti, bit će to svjetiljka koja osvjetljava samu sebe i možda dio nekog daščanog pregratka, čiji sadržaj ne bi trebao buditi našu znatiželju i knjižiti ćemo ga kao starudije. Široke, bijele limene cijevi, preostale od ugradnje dimnjaka na nekom višem katu, nekoliko suvišnih keramičkih pločica, dva klimava drvena kuhinjska stolca, postavljena naopačke jedan preko drugog, nešto demodirana posuđa prekrivena najlonom i, uz malo sreće, stari bicikl, obješen prednjim kotačem o neki nevidljiv klin ili kuku. A kad bi ti prašnjavi predmeti, što ih naziremo samo u dijelovima, nekim čudom i počeli pričati, bile bi to dosadne priče o stanarskoj svakodnevicu, iz kojih su i sami stanari odavna iselili.

I gdje je tu mit?, prekine me Odradek, taj vazda budni kroničar svih mojih razmišljanja. Pa mit je, stadoh nespretno sricati novu misao, hipnotiziran njegovim mirnim, dubokim pogledom, mit je u neizrecivosti onkraj starudije, ne u govoru nego u tvrdnjama da tu nečeg svejedno ima. Evo, recimo, da ne jašimo toliko na Prometeju, priče o Edipu. Ona nije mit. Ona je klasična tragedija i kvit. U mit ju pretvara tvrdnja da se na njoj

može utemeljiti krhka konstrukcija nekog duševnog kompleksa ili, u najmanju ruku, općeg obrasca ponašanja. Tako je i s podrumom. Tvrdnja da je bicikl, obješen u drvenom pregratku o zahrđao klin ili kuku, bio vozilo za bijeg pri nekoj spektakularnoj pljački ili prepadu, ili, pak, da se na nje-govoj prečki rodila neka velika ljubav, možebitno i okrunjena useljavanjem u zajednički stan, od čijeg su dimnjaka preostale bijele limene cijevi, a od kuhinjskog poda naramak suvišnih keramičkih pločica, pa još i da se sve to nije dogodilo samo jedanput, samo u jednoj egzistenciji, dala bi mu notu mita jer bismo redom počeli zamišljati nezamislivo. Ali ono što je zaista nezamislivo, jedino je podrum u cjelini i zato on jest i ostaje mit.

Odradek zijeve kao da je sve to negdje već čuo, vjerojatno ne toliko od ljudi po čijim se stanovima i kućama također znao smucati, nego upravo od mene. A kako i ne bi, kad sam ja bio taj koji sam deplasirane mitove neprestance utiskivao u žrvanj svakodnevice, samo da ga nakratko isključim, ali i da u njemu pronađem jamstvo vlastita mjesta? I da, bili su to kafkijanski mitovi, mitovi lišeni metafora, mitovi uvrnutih alegorija, mitovi koji su objašnjavali neobjašnjivo, ne mareći pritom za njegovo opravdanje. A i pred kim da ga opravdavam, kad je ionako sve već opravdano samim tim što uopće postoji? Bilo je filozofa koji su tako govorili, a bilo je i institucija, koje su poput dvoraca poslije kiše nicala na tom, vodom inače siromašnom, ledenom i okrutnom tlu.

Čovjek koji je skupljao početke i onaj koji je štedio vrijeme susreli su se još jedanput, pred vratima nečijeg sobička na šestom katu neke bezlične zgrade. Čovjek koji je skupljao početke zamišljao ih je na svakom odmoru strma betonskog stubišta, što mu, međutim, mukotrpan uspon nije učinilo nimalo ugodnijim. Čovjek koji je štedio vrijeme maštao je o dizalu i to takvom čija bi se vrata dala otključati svakim, pa i slučajno pronađenim ključem. Ali takvog dizala u bankarskom svijetu nema jer mit bankarstva nisu štedni ulozi, koji bi se zaključavali i otključavali po volji i nahodjenju štediša, već kamate, čiji ključ ni banka ne zaključuje sama. Zato im se pred vratima pridružio treći čovjek, podstanar, koji im je, uvevši ih u unajmljen sobičak, pokazao svoje najveće blago: dvije omanje celuloidne loptice, koje su, oživljene nekom neobjašnjenom, a bit će i neobjašnjivom silom, same od sebe neumorno skakutale ritmički jedna nasuprot drugoj. Ni njihovo naoko bezrazložno skakutanje nije, međutim, moglo dočarati početak, kamoli ponuditi iole pouzdano uporište za predviđanje kamatnih stopa. Uostalom, podučili ih postariji neženja, u čijem su se posjedu kuglice našle, a da ne znamo ni odakle ni zašto, ovo ovdje i nije banka. U banku odlazim tek sutra ujutro, ako želite, možete sa mnom, ali morate naučiti celuloidno skakutati.

Toliko o početku, rekao sam tišini i ugasio cigaretu u prepunoj pepeljari. Da sam slučajno pokušao odgonetnuti koji je opušak bio prvi, zgnječeni nervoznim prstima dok je pepeljara još bila prazna, vjerojatno bih izgubio

pojam o pepeljari kao takvoj i ona bi mi se učinila beskonačnom, pomislio sam zagledan u tu smrdljivu ikebanu od ohlađena pepela i nagorenih filtera, prošaranu gdje gdje izgužvanom bjelinom cigareta što sam ih znao isto tako nervozno ugasići ne povukavši prethodno ni pošten dim. Ikebana, ako me sjećanje baš sasvim ne vara, na japanskom znači živo cvijeće. Ova moja, međutim, više je nalikovala groblju. Po stiješnjenosti prostora, rekao bih, ponajprije onom starom židovskom u Pragu, što su ga nacisti u svom ludilu začudo ostavili neoskrvnutim. Groblju na kojem kameni lavovi čuvaju posljednje počivalište onog čuvenog rabina, koji je, kaže legenda, u svom stoljeću od vltavske ilovače umijesio Golema i udahnuo mu život posvećenom čarolijom riječi. O čarolijama riječi svakako je opravdano govoriti i kad je riječ o Kafki, o ohlađenom pepelu naočigled onog iz konclogorskih krematorija bome već ne. Eto, zašto su metafore zlo.

Dvije celuloidne kuglice nisu metafora. Prije metonimija ili sinegdoha. One skakuću svugdje i iritiraju svugdje gdje skakuću, ne mora čovjek biti geometar u podnožju dvorca da ih osjeti kao naporan teret kojeg se nemoguće riješiti. Upisane su, utkane, ugrađene u ljude koji time i sami postaju nezvani strojevi za iskušavanje tuđih živaca. I uvijek dolaze u paru jer ih skakutave kuglice u njima prisiljavaju jedno drugomu biti suprotnost i nadopuna u isti mah. O da, imao sam ih i ja na poslu, a i izvan njega, napretek. Kolege, znanci, takozvani prijatelji, uvijek po dva, do zla boga živahna Golema, za čije isključivanje kabala nikad neće pronaći pravu riječ. Zapravo, ne mora ih čovjek niti poznavati, doskakutat će oni već odnekud i uplesti mu se u život pod izlikom pomoći, koja će, naravno, svaki put izostati, taman bila i potrebna, što najčešće nije. Štoviše, skakutat će te ubitačne kuglice katkada naizmjenice i u istoj osobi, pa će se tako njena tobožnja susretljivost pomiješati sa sumnjičavosti, razumijevanje s nerijetko ni toliko pritajenim prijezirom, ruka dobronamjernosti s prstom osude i prokazivanja i tako dalje.

Meditirajući o dvojbi koja da je jedina nedvojbena, jedan filozof, da, Descartes se zvao, slikovito se naginjao kroz prozor u nakani da u prolaznicima prepozna ljude. Ali što vidim, pitao se pritom: Samo šešire i odjeću, ispod kojih bi se mogli kriti i automati. Aparati, mehanizmi za proizvodnju i održavanje života. Ispod šešira zupčanici, opruge, prijenosni i klizni sklopovi, prekidači i poluge. A ispod svega jedna do dvije nervozne loptice, ovisno o tome javljaju li se ti dvojbjeni ljudi u našem vidnom polju sami ili u društvu istih takvih. Imao sam, bilo je to još prije zapošljavanja u zavodu, znanca koji je svijet i njegove stanare doživljavao upravo tako mehanički. Tada bih vjerojatno još nadodao: posebice kad bi popio. Danas mi se, međutim, čini kako mu je piće samo omogućavalo neuvijeno govoriti o svom svjetonazoru. Uostalom, i prijatelji su ga zadirkivali da je alkohol samo pogonsko sredstvo stroja u njemu, koji se potom umnožava unedogled, dajući svijetu, ako ništa drugo, beskrajno mehanički smisao.

Ali tomu, uvjeren sam danas, nužno nije bilo tako. Kako je bio pobornik Descartesa, ali i Leibniza, taj znanac je u nekom trenutku krenuo zazidavati sve prozore svoga stana kako bi svijet u kojem je zaista želio živjeti ostao najbolji od svih mogućih. Možda bismo ga, tamo gdje sada uživa u blagodatima svog zatvorenog svijeta, trebali češće posjećivati, pomislio sam spuštajući se sljedećeg jutra niza stube svoje četverokatnice. Ali duševna bolnica bila mi je malo izvan ruke, kao vjerojatno i svima koji su ga ikad poznavali.

Išao sam, dakle, na posao, među skakutave loptice, kolegijalne, nadređene, podređene i one koje su dolazile k nama u potrazi za sigurnošću, ne napuštajući naše šaltere i urede baš uvijek sasvim zadovoljne. Naši pravnici bili su izvježbani umanjiti njihove premije, obezvrijediti odštetne zahtjeve i odgađati isplate onih odobrenih, uvaljujući im umjesto toga dodatne police, sve do onih čiji se slučajevi ni u ludilu nisu mogli dogoditi ili opravdati. Kugličnost njihove rabote dugo nisam uspijevao prozreti, bit će stoga što sâm nisam pravnik, ma koliko da sam se s vremenom srodio s njihovim načinom izražavanja. Dobro se još sjećam jednog prosijedog gospodina koji se raspitivao za mogućnost osiguranja od klevete. Naši agenti upozorili su ga na to da je kleveta sama po sebi korisna jer u očima suda cementira uvjerenje u nevinost oklevetanog, ali su mu spremno ponudili i policu, koja će ga štiti u svim slučajevima osim da se okleveće sâm, jer tu bi nevinost u očima suda svojom neupitnosti nadilazila načelo *in dubio pro reo*, pa mu se premija nikako ne bi mogla isplatiti kao klevetniku, što je policu u svom proširenom, tek neznatno skupljem izdanju također podrazumijevala, naravno, samo u slučaju da u afektu ili s predumišljajem, svejedno, okleveće nekog drugog, jer dvojba je ipak nedvojbeno, a to bi nas sve dovelo u prilično nezavidnu situaciju.

I dobro se sjećam kako je taj prosijedi gospodin u naletu gnjeva zbog nemogućnosti stjecanja prava na odštetu pred samim sobom drvenom drškom kišobrana – kiša, premda ne baš prejaka, tih dana jednostavno nije prestajala padati, stvarajući u lokvama kružnice od kojih bi zastalim prolaznicima bilo teško odlijepiti pogled – razbio staklo šaltera i pritom si jednom doletjelom krhotinom, kojoj ne bi niti stigao, a očito nije niti namjeravao izmaći, dobrano posjekao čelo, što se, tako su mi poslije objasnili, s punim pravom događa svakom naivcu koji se nije dovoljno zadubio u taj famozni pravnički dubio, bog ga ubio, kako netko zajedljivo nadoda. Osobno me je tada mnogo više iritirao zvuk prskanja stakla negoli krv koja se nesretniku stala cijediti preko lica, uostalom, ranu su mu alkoholom dezinficirale naše čistačice, nakon što su u šalter-salu stigla dvojica policajaca, koji ga, međutim, nisu odveli sa sobom u postaju, priopćivši mu umjesto toga samo službeno neka se drži u pripravnosti i čeka poziv. Vrlo slično ponijeli su se, uzgred, i staklari, koji su stigli nakon što su policajci otišli. Tijekom sljedećih petnaestak dana, rekao je jedan od njih samosvje-

sno, javit će vam se netko iz naše korisničke službe. Kako ni ta rečenica u zavodu nije bila baš nova, staklo je zalijepljeno istim flasterom kojim je nesretniku prelijepljena posjekotina, a čuvali smo ga za takve prilike u dostatnim količinama.

Žučljiva gospodina, samozvana Golema vlastite nevolje, nismo više vidjeli, kao uostalom ni staklare, zbog čega smo šalter-salu u šali počeli nazivati flaster-salom. Ali zato sam u jednoj knjizi nekoliko mjeseci nakon nemilog događaja naišao na sljedeći odlomak: *Dvadeset i devetog prosinca 1899., jednog petka u podne, jedan je nezaposleni nadničar ušao u prostorije praškog Zavoda za osiguranje radnika od nezgoda, ne bi li zatražio financijsku potporu. Nakon kratke provjere njegova slučaja bio je odbijen. Podnositelj molbe počeo je na to iz svega glasa grditi činovnike, razbacao je nekoliko stolaca, a kad su zbog neobične buke u pomoć pritekli uredski sluge, izvukao je iz džepa nož. Činovnici su morali pozvati policajca i tek su onda zajedničkim snagama pomahnitalom nadničaru uspjeli oteti oružje. Prepraćen je na sigurnosti odjel praške Policijske direkcije, gdje su mu uzeti podatci. Čovjek se zvao Josef Kafka i potjecao je iz sela Rotoř na istoku Češke. Budući da još nije postojao policijski glasnogovornik, priča je dospjela u novine uz puno navođenje imena. (Prager Tagblatt, 31. prosinca 1899., stranica 7). Danas bi se taj čovjek zvao 'Josef K.', junak iz crne kronike.*

Franz Kafka moguće je, iz novina ili od starijih kolega, znao za taj incident kad je u razgovoru s prijateljem Maxom Brodom (od samog incidenta moglo je proteći desetak godina) primijetio: *Kako li su ti ljudi samo skromni. Dolaze k nama moliti, umjesto da jurišaju na Zavod i porazbijaju sve što tamo pronadu, oni dolaze moliti.* Je li Kafka pritom bio svjestan imena i prezimena svog gnjevnog prezimenjaka, a možda i udaljenog rođaka iz provincije, o tome u literaturi, nažalost, nisam pronašao nikakav pouzdan podatak. Činjenica je, međutim, da je zlosretni Josef bio nositelj druge polovice imena tadašnjeg cara, a Franz prve. Kao i da se praška gradska četvrt u kojoj je, na tavanu drevne Staronove sinagoge, navodno počivao Golem, nakon što mu je – i opet kabalističkom čarolijom riječi – zbog samovoljna ponašanja izdahnut život, zove Josefov (po Josipu II). Činjenica je, također, i da notica o novogodišnjem izvlačenju neke budimpeštanske dobrotvorne lutrije, objavljena u istim novinama odmah iza vijesti o Josefovoj rabijatnosti, nosi naslov *Je li 1900. sretna godina?* Pa je li zaista bila? Iako će nas svaki čestit matematičar podučiti da je 20. stoljeće zapravo započelo 1. siječnja 1901., svakako je trebala biti za Sigmunda Freuda, koji je svoje već objavljeno *Tumačenje snova*, smatrajući ga knjigom stoljeća, dao antidatirati upravo na tu godinu. Ovo, naravno, samo uzgred.

S unutarnje strane, vrata mog službenog ormarića, u kakvima drugi drže povjerljive spise, rezervne cipele, kavu, slike djece i unučadi, limenke, šalice i druge svakodnevne potrepštine, a ja stjecajem okolnosti ništa osim jednog već prilično pohabana primjerka pravničkog priručnika koji mi je

dodijeljen kad sam se zaposlio u Zavodu, oblijepljena su takvim štiklecima, što sam ih godinama pomno skupljao, nastojeći se na taj način bar malo oduprijeti monotoniji posla. Isprva sam ih još bio kopirao iz knjiga i časopisa, ali kako nitko više ne odlazi u javne čitaonice, a i fotokopiranje polako istječe smisao, s vremenom sam ih počeo printati s interneta. Znam da sam ih mogao čuvati i u računalu, ali ovako izrezani i nasumice prilijepljeni za vrata ormarića dobivali su neki čudni dignitet, možda ne posve znanstveni, možda čak ni hobistički, ali su me u vlastitim očima svakako prikazivali kao čovjeka kojeg ipak nešto zanima. Osim toga, kako su vrata, kao uostalom i cijeli ormarić, bila metalna (ne razumijem se u metale, ali svakako se radilo o nekoj vrsti lima), nisam ih tamo zabadao pribadačama, već sam ih pričvršćivao šarenim magnetičima, što mi je omogućavalo da im svako toliko promijenim položaj. Pa bi, primjerice, ispalo da je Freudovo samodopadljivo antidatiranje po nekoj logici protumačenih snova zapravo bilo razlog rušenju praškog geta (također oko 1900.), uslijed čega je neki Kafka, eto, divljao po Zavodu za osiguranje radnika, koji su potom utjehu morali potražiti u budimpeštanskoj lutriji.

A ako sam se nečeg zaista bojao, premda bi mi taj strah redom izmamljivao podsmijeh na vlastiti račun, bile su to dvije celuloidne loptice, što sam ih noćima znao sanjati kako sinkrono skakuću po mom službenom ormariću. Štoviše, sanjao sam ih, ma što Freud o tome imao reći, kako iskaču s gornje police ormarića, što bi im, prema Newtonu, s gravitacijom dalo ubrzanje, tako da bi, udarivši o tvrd ulašten parket, mogle poskočiti i više nego što se pristoji, pa bi ih u krajnjoj liniji lako mogli vidjeti i moji kolege, koji su svoje ipak umjeli skrivati vještije nego ja. Sve umijeće življenja svodi se očito na skrivanje loptica, a da njihovu skakutanju pokušamo u sjećanju ili sasvim matematički utvrditi početak, našli bismo se u istom nebranom grožđu kao kad pokušavamo osmisliti početak romana. A taj ću, to mi je bilo savršeno jasno, morati što prije i što temeljitije odagnati iz misli, hoću li koliko-toliko neopterećeno odvaliti još jedan radni dan.

Svojim kolegicama i kolegama, utonulim u blagotvornu ravnodušnost prema svemu što ih se neposredno ne tiče, ali i mnogočemu što ih se neposredno tiče, nisam, naravno, mogao reći da sam nakanio okrenuti leđa čarima posla i zavući se na neodređeno vrijeme u spisateljski podrum ili točnije, da sam sa sobom napokon raščistio kako bih zaista bio sposoban za takav čin kad bi mi ga netko omogućio. Hoće li se to, pak, dogoditi, to nisam mogao znati. Moj urednik možda je već naveliko telefonirao s upravom nakladničke kuće, a možda sam mu svojim nastupom samo potvrdio odavna gajenu sumnju u intaktnost mog mentalnog zdravlja, pa me je – kako bi mi sigurno rekao: za moje dobro – jednostavno odlučio zanemariti kao što to naši ljudi za dobrobit drugih već rade. Nisam od onih koji bi budućnost proricali iz tuđih reakcija iako su me mnogi uvjeravali da to nije nimalo teško, ali nisam ni takozvani rođeni pesimist jer i oni zapravo ne

rade ništa drugo nego proriču budućnost, istina, na osnovi nevaljanih premisa, ali, začudo, uglavnom točno. Pa onda, jesam li donio odluku i imam li pravo time opterećivati druge? Naravno da nemam, ni samom odlukom ni činjenicom da ju nisam donio.

Kolegice i kolege u našoj zajedničkoj kancelariji ponašali su se kao što su se, čitao sam, u ranim danima željezničkog prometa ponašala putnička društva u kupeima vlakova. Izbjegavajući jedni drugima pogled, sumnjicali su se međusobno (jer svatko je u tom zatvorenom isječku svijeta mogao biti remetilac ustaljenog reda, klevetnik, špijun, kradljivac tuđih misli ili čak ubojica), tišina se, ako uopće, prekidala bezazlenim dosjetkama, na koje se nakon nekog vremena odgovaralo drugim bezazlenim dosjetkama, bilo je u tome i nekog kreativnog nadmetanja, sve dok posljednja ispaljena dosjetka ne bi ostala visjeti u zraku kao neoboriv aforizam ili totalna glupost koje u pravilu ne bi bio svjestan jedino autor. Druga govorna igra bila je u osnovi samo varijacija prve i započinjala bi riječima *jeste li čuli?*, dok bi se odgovori i opet svodili na dosjetke, samo što im skupna struktura u tom slučaju ne bi bio uzlazni niz, nego bi tišinu prekrivale plošno, što je donekle podsjećalo na domino. Treća igra proizlazila je iz druge, a pravila su joj nalagala da dosjetke, sad isključivo plošne, izazovu privid solidarnosti. Zadana tema tu bi redom zadirala u nečiji osobni problem, mahom poslovne, rjeđe privatne prirode, za koji, naravno, nitko drugi nije mogao već čuti, ali to nije mijenjalo ništa na uvodnoj frazi. Ali zato se sloboda dosjetke bitno ograničavala jer ta je sad morala odražavati razumijevanje, sućut, podijeljenu zloradost ili kakvu drugu vrstu suosjećanja. U nekom trenutku, ovisno o razmještau pisanih stolova i socijalnim osobinama koje bi govornik želio vidjeti pripisane sebi, dosjetka je uz to morala zadobiti i formalne odlike savjeta. Iako se njihovu sadržaju nije poklanjala gotovo nikakva pažnja, taj je moment uvelike otežavao naš grupni igrokaz empatije i vodio ga prema neizbježnu kraju, takozvanoj granici intime, koja bi, jedanput prijeđena ili bar dodirnutu, resetirala radnu atmosferu u stanje šutnje i spustila poglede natrag na spise i tipkovnice.

Geometrija tih uredskih igara dopuštala je, naravno, pobjednika samo u onoj tro-, a nikako i dvjema dvodimenzionalnima, ali znalo bi se dogoditi i da elementi jedne prodru u drugu, pa bi se uspješnost u igri bodovala prema originalnosti ponuđena rješenja tuđeg problema, dok bi imatelj problema u pravilu iz igre ispadao prvi (jedini otklon tu bi bilo nadmetanje u originalnosti samog problema). Wittgensteinova formula *rješenje problema života zamjećuje se po nestanku tog problema* tu bi se, naravno, pokazivala pogubnom, zato sam ju, kao izrezan citat, držao na unutrašnjoj strani vrata svog ormarića, ali ormarići u tim igrama ionako nisu igrali nikakvu ulogu. Stolovi, rekao sam, da. Iako nikad nisam primijetio da bi ijedan od njih bio premješten, njihov razmještaj u prvoj je igri tvorio neku vrstu kruga, iz čijeg se središta okomito uzdizao vektor uspješnosti izrečenih dosjetki,

dok se u drugim dvjema, a napose u trećoj, konfiguracija mijenjala ovisno o intenzitetu dosjetke. Tako bi se znao stjecati dojam kako su neki stolovi drugima bliži, pa čak i da se među njima spontano stvaraju grupacije okupljene oko variranja zajedničke dosjetke, dok bi neki ustrajali na izoliranoj poziciji, što je, iako se od zauzimanja stavova pomno zaziralo, odavalo privid obrane stava. Sve u svemu, simulirali smo razgovore kako nam neko zabadalo sa strane, recimo iz odjela za ljudske resurse, ne bi moglo prigovoriti da smo kao zaposlenici i kolege zapravo totalno asocijalni.

U nijemom dijelu radne svakodnevice ulogu poprišta naših nedruštvenih igara igrale su takozvane „društvene mreže“, pa bi se u njih znao uključiti i netko tko uopće nije fizički prisutan, samo ako smo mu se svi rutinski zakleli na prijateljstvo, koje bi se produbljivalo količinom obveznih izraza podrške njegovim ili njezinim dosjetkama ili čak oduševljenosti njima (lajk). Kako je geometrija te igre, koja, ako ništa drugo, nije naprezala glasnice, katkada znala odveć nalikovati grafičkim prikazima teorije kaosa, postojala je i rezervna varijanta povratka staromodnoj elektroničkoj pošti, kojom su se, dakako, onom službenom, privatno ili kolektivno razasijale tuđe dosjetke u obliku slika, kratkih filmova ili računalnih animacija s vrlo malo teksta (forvardiranje). Taj oblik uredske komunikacije vraćao je u igru vizualne, gotovo bi se moglo reći scenske elemente, jer bi odašiljatelj forvardirane poruke znakovitim pogledom prema određenoj osobi ili jednostavno ukrug (ovisno o količini adresata) u lice primatelja upisivao neku vrstu ozarenosti, razdragana odobravanja ili, pak, naoko stidljiva pogledavanja ispod oka s naznakama zlobna smiješka ako bi se slučajno radilo o nečem lascivnom, dakako, bez dodirivanja granice osobne intime. Isto tako, znalo bi se dogoditi i da se primatelj poruke sukladno nepisanim pravilima igre ne uspije othrvati porivu prema verbaliziranju inače tekstualnog odgovora tipa *slatko*, *zločesto* ili *uuuuuuu!*, čime bi se obvezao prosljediti dobivenu poruku i onima kojima izvorno nije bila namijenjena. A na to bi nerijetko krenule dosjetke.

Čovjek koji je skupljao početke nije mario za dosjetke i uzrečice, osim možda one: Svaki početak je težak. Čovjek koji je štedio vrijeme skupio ih je napretek. Recimo: vrijeme leti, vrijeme je novac, prođe vrijeme, dođe rok, oročena štednja i slično. U banci, ujutro, nisu razbili ništa jer ništa nisu niti tražili, pa im samim time ništa nije bilo ni uskraćeno. Jednostavno su dopratili postarijeg neženju i njegove dvije skakutave loptice, znatiželjni kako li će na njih reagirati njegova radna okolina. Ali u općem bankarskom skakutanju loptice jedva da su se i primjećivale. Skakutale su tečajne liste, skakutale su kamate, skakutala su stanja na računima, minusi, koji unatoč svem zamahu nikako da odozdo dosegnu nulu, skakutali su službenici, podvornici, listonoše, skakutali su klijenti u dugim redovima, nervozno, s noge na nogu, a svatko od njih, bio činovnik, štediša ili tražitelj kredita poveo je sa sobom i po dvije svoje loptice, čije se resko uda-

ranje o mramorni pod stapalo u jedinstven, jednoličan zvuk. Čovjek koji je skupljao početke nije to mogao niti zamijetiti jer skakutanje bez valjana početka nije moglo pobuditi njegov sakupljački interes, dok je čovjek koji je štedio vrijeme u svemu vidio samo bezrazložno bacanje istog. Postariji neženja oprostio se od njih još u šalter-sali, upozorivši ih ipak da se klone šaltera jer da se staklo u slučaju nužde može razbiti i iznutra.

Što bi, bogzna, bio najisplativiji oblik štednje vremena, pitao sam se, čekajući da mi na zaslonu računala iskrse prva kolegijalna dosjetka. Pa naravno, probi mi se iznenada ideja kroz debele naslage uredske dosade, kako li mi to samo prije nije sinulo? Skupljanje starih kalendara! Zašto? Pa zato što će se, tako sam bar negdje bio pročitao, svakih dvadeset i osam godina datumi ponovno poklopiti s danima u tjednu. Potrebno je samo broj godine uvećati za dvadeset i osam i eto novog, upotrebljivog kalendara koji bi se uvjetno mogao i unovčiti. Bez uvećane godine, možda već i kao starina. A opet radi, ne kao onaj sat koji stoji pa dvaput dnevno ipak pokazuje točno vrijeme, nego kao pravi kalendar. Kalendar na kojem čovjek može zaustaviti, da ne kažem odmoriti pogled. Na zaustavljenom satu to ne može jer ako će njegove kazaljke načas i pokazivati točno vrijeme, u sljedećoj sekundi to više neće biti slučaj. Zato pravi kolekcionar, koji k tomu još i mari za početke, neće skupljati satove nego kalendare. Naposljetku, mnogo ih je koji iz kalendara, bar na Novu godinu, crpe i iluziju početka, a Sloterdijk nas lijepo uči da je sudjelovanje u početku, ma kakav on bio, iskonska, premda ne i ostvariva ljudska čežnja.

Na jednome mjestu duhovni otac „aporije početka“ napisao je otprilike ovo: O čemu se ne može govoriti, o tome treba pripovijedati. A pripovijedati znači hiniti sudjelovanje u početku. Bi li takva misao mogla funkcionirati kao iole valjana uredska dosjetka? Bojim se da ne bi. Jer da je poput dima ispuhnem u zrak, netko bi zacijelo dometnuo: Svaki početak je težak. A netko drugi: Svaki težak boji se početka. Netko treći izokrenuo bi to u: Nijedan težak nije početnik. A netko četvrti, politički osjetljiv i nacionalno osviješten, u: Svaki početnik je četnik. I tako bismo, mic po mic, dospjeli do onog da je Sokrat smrtni i da su svi ljudi Sokrat samim time što su smrtni. Kad je Sokrat uz otključana ćelijska vrata svejedno iskapio čašu ponuđena otrova, piše Gilles Deleuze, njegovi učenici primili su tu vijest uz grohotan smijeh. Isto tako, Kafka se, čitajući u društvima ulomke iz *Procesa*, znao grohotom nasmijati vlastitu tekstu. To se, istina, zove humor, ali ne onaj koji bi mogao nasmijati i moje kolege. Sokrata su, naime, optužili da svojim pričama kvari mladež, a oni to ipak ne bi mogli odobriti. Oni bi mladež – u slučaju malodobnosti, njihove roditelje – radije osigurali od takvih smutljivaca. Ima i za to polica, a ima i policija.

Još jedna nepobitna istina sinu mi prije prvog *jeste li čuli?*, a to je da sam u mislima nehotice već bio odvalio početak romana. Štoviše, njih nekoliko. Sad samo treba izabrati pravi. Taj izbor olakša mi radni dan do te mjere da

se pitanjima kupovne sigurnosti nisam pravo niti posvećivao. Kad dođem kući, proslavit ću to s Odradekom, on će me nedvojbeno razumjeti. Takva bića razumiju sve, samo što to vješto skrivaju iza svoga krznasta pogleda. Gospođa Grubešić, pomislih, sigurno ga je već obilato nahranila jer i njoj se taj umiljati stvor mic po mic (a kako će ga drukčije zvati?) već bio uvukao duboko u srce. I još bi mi nešto Odradek otkrivao svaki put kad bih ga oslovio imenom: krušni posao jednostavno valja odraditi. Onaj drugi, đavolji, nema ni početka ni kraja.

Ponovno na ulici, zatekao sam se kako razmišljam o stubama.

Darko Pernjak

Firenca

(ulomak iz romana u nastajanju *Valentinovo*)

Preko mosta načičkana kućicama sunce je, netom prije potonuća na zapad, pružilo svoje zlatne pramenove preko razigranih krovova sve do izlizana dijela obalnog zida pred kojim su se zagrljeni parovi opčinjeno zaustavljali, muški bi ga obično objahali, a djevojke im prekriženih nogu sjedale u zagrljaj. Bio je to jedan od najboljih pogleda na Ponte Vecchio, mjesto koje izaziva spontano ushićenje, ovdje se naprosto moralo stati, uslikati za vječnost. Za bezvremenski memento s romantičnog putovanja, nije se mogla zamisliti bolja scenografija. Firenca; mjesto na kojem bi se svaki par na Dan zaljubljenih najradije vidio. Pa tako i ja.

– Ines, vidiš li ti ovo? Doista čudesno! Mogao bih se ponovno zaljubiti u tebe.

Pustio sam ju iz ruke da bih zajašio i ja tu idealnu poziciju za slikanje čim se ispraznilo. Ines mi se objesila oko vrata, a neki nas mladi Japanac okupao svojim mobitelom. Poljubac okupan zlatom, lice mosta prelijevalo se rubinskim i narančastim odsjajem. Nad mostom prozori Vasarijeva prolaza kojim se objesno plemstvo, volim zamišljati da su to bile plemkinje, iz svojih raskošnih palača labirintom prolaza dolazilo šetati sa slugama koje su slali dolje na trgovište po zlatne drangulije, zabranjene štofove ili čudotvorne napitke. Ne mogu si pomoći, mašta mi radi, zamišljam što nigdje nisam pročitao niti čuo, odozgo su dokone princeze, grofice i barunice birale ljepotane među priprostim pukom, vabile ih u svoje ložnice, slale im mirisne poruke preko sluškinja, domahivale im s prozora, rumenile se i hihotala.

– Baš smo lijepo ispali. – Ines se prva dohvatila mobitela. – Odmah ću si poslati tu sliku.

Iza mosta se razvlačimo uskom ulicom kojom se osim turista guraju nervozni Talijani na skuterima i bešumni električni automobili. Sviđa nam

se keramička vaza u ljudskoj veličini, šteta što ju ne možemo ponijeti u avion. Boje oslikanih biljaka su tako privlačno šarene.

– Uzmite barem posudu za češnjak. – nagovara nas prodavačica.

Odmahujemo, sljedećih nekoliko koraka se ne osvrćemo. Odbili su nas s vrata već trećeg restorana, žao im je, nemamo rezervaciju. Nama je svejedno, nismo previše gladni. Iz labirinta uličica izlazimo na mali trg. Prepun je skutera i bicikala povezanih debelim lancem. Stolice i stolovi s dviju terasa čine jednu ogromnu nestabilnu piramidu, na jednim vratima kredom je napisana obavijest. Ponuda večeri, za osam eura čaša vina i jedi koliko možeš.

– Eto nama večere i bez rezervacije! – Ines prstom svrnem pozornost.

Naravno, ulazimo, biramo chianti, kucamo se punim čašama, ne žurimo k stolu jer vidimo kako se neprestano nadopunjuje. Artičoke, rižoto, bageti, pršut i sirevi i maslinovo ulje. Više nam i ne treba. Još prvog dana kad smo torbe spustili na pod hotelske sobe, kad sam posegnuo prema gumbima s njezine bluže, rekao sam Ines da smo nas dvoje kao vrapčići, da možemo živjeti samo od ljubavi, da nam je dovoljno nekoliko zrna na dan, pokoja čaša dobrog vina, što u Toscani ne bi trebao biti problem. Tako da je hrane na nedalekom stolu, što se nas tiče, bilo i više nego dovoljno. Ines je bila oduševljena baldahinom preko kreveta. Raskošni cvjetovi, zvijezde, duboki madraci, tekstura izvezena prekrivača, jastuci s mirisom jasmína. Na izgužvanoj plahti izležavali smo se do večeri.

– Dragi?

– Ha?

– Mogli bismo konačno razgledati grad. – bila je neodoljiva kad god bi joj se na obrazima, na kraju osmijeha, pojavile jamice.

– Naravno, srce, idemo.

Zastali smo kod Palazzo Vecchio, Michelangelov *David* i cijela fontana bili su zabarikadirani u drvenu oplatu. Ispričavaju se, ali restauracija je u tijeku. Ines se mrštila, poslao sam ju neka razgleda skulpture pod svodom desno od ulaza u Palazzo Vecchio. Odmah joj se popravilo raspoloženje, nagradila me osmijehom, ponavljala kako su divne, kako je sve lijepo. Čuvar ju je morao upozoriti da ne smije prelaziti s druge strane užeta. Uže je bilo postavljeno s razlogom, Ines nije marila za pravila, beskrajno sam volio njezinu samodopadnost, nestašnu samouvjerenost. Ponekad sam imao osjećaj da ima konzistenciju živog srebra. Locirao sam ostakljenu grijanu terasu gdje ćemo popiti kapučino.

– Vrapčiću! – pozvao sam ju.

– Gukni, golube moj bijeli! – Ines se rado šalila.

– Idemo preko na kapučino, tamo u ostakljenu terasu. Uredni konobari, grijalice i bijela krzna za preko koljena, vidiš?

Ljubazni konobar objasnio nam je da ne propuštamo zapravo ništa što su *David* i fontana pod oplatom, kako je originalni *David* ionako u Galleriji dell'Accademia. Začudeno smo se pogledali, pojma nismo imali da na trgu nije original.

– Zašto bi netko obnavljao kopiju? – Ines nije mogla progutati logično pitanje.

– Zato jer je i kopija već tristo godina stara! – smješkao se značajno konobar.

Crnac s ružama samilosno nas je gledao izvana, pozvao sam ga, kupio Ines ružu bez trnja. Duboko je udahnula njen miris, a slobodnom rukom potražila moju ispod stola.

– Znaš, ovo je doista neobično.

– Što to?

– To sve oko nas, zar ne vidiš čime smo okruženi?

Zbunjeno sam se okrenuo, osim turista ništa posebno nisam mogao izdvojiti.

– Zar ne vidiš? – vragolasto je nastavila postavljati isto pitanje.

– Ne. A što bih to trebao vidjeti?

– Pa okružuju nas goli muškarci! Dobro građeni privlačni muškarci, snažnih butina, djeluju pomalo uspavano, razumljivo, jer su u kamenu, ali mogu ih zamisliti žive, mogu se zamisliti u tom vremenu. Biti žena u vrijeme takvih golijata! – štipala me cijelo vrijeme iznad koljena, a kako sam se pravio kamenim, sve žešće dok se nisam izmaknuo.

– Tebi stvarno svašta pada na pamet. – zaključio sam.

Daleko sam bio od muškarca tipa golijata i uspjela me, što je bilo pomalo uvrnuto, učiniti ljubomornim na te kamene blokove. Volio sam ju na toliko različitih načina, već sama pomisao da bih ju mogao izgubiti me izluđivala. Nisam joj nikad rekao, obožavam joj nosom prelaziti preko cijelog tijela, grudi joj mirišu na ljubičice, a koža ispod pupka na svježu marelicu. To je bilo toliko nestvarno da ni sâm sebi nisam vjerovao. I da nismo bili na javnom mjestu, privukao bih ju bliže i skinuo samo da ju omirišem.

Galleria dell'Accademia bila nam je sljedeća logična postaja. Uputili su nas prema Duomu, iza velebne katedrale neka uđemo u bilo koju stražnju ulicu, sve vode do Accademije. Poslikali smo se pored trgovine s metar dugačkim sendvičima, u istoj ulici zastali pred ulazom u atelje japanske slikarice. U izlogu je stajao njezin životopis, u tridesetpetoj godini života, nakon zavidne slikarske karijere u Japanu, odlučila se zauvijek naseliti u Firenci. Slikala je mostove, rijeku Arno i sjene dalekih drvoređa. Nešto me privlačilo da uđem, odlučio sam svakako ući pri povratku. Šteta što se nisam bavio slikarstvom, mogao sam se vidjeti kako kao poznati galerist postavljam i otvaram izložbe u svojoj galeriji, kupujem slike od zgodnih slikarica. Oh, kako bi to bilo dobro! Jednog dana, govorio sam si, jednog

dana tako će ljudi zastajkivati ispred moje galerije. Mamio nas je i muzej Leonardovih izuma, lako smo se mogli izgubiti putem.

– Mogli samo kupiti kilu riže, posipavati zrna putem da se znamo vratiti. – predlagao sam.

Na idućem trgu preplašili smo jato golubova, Ines se počela smijati kao luda.

– I kako bi nam tvoja riža pomogla? Da si je i bacao, svu bi ju golubovi pozobali.

Galerija s *Davidom* bila je odmah iza ugla. Na ulasku protokol kao na aerodromu, kapute, novčanike i elektronske aparate u rentgenski tunel, a mi kroz detektor metala. Mala cijena za veliki doživljaj. Oko originalnog *David*a vladala je komorna tišina. Kolosalni monolit protkan razvedenim sustavom kamenih žila, smečkastim preljevima; David koji je pobijedio Golijata. Dosta dugo smo, poput ostalih, zijevali bez riječi. Posjetitelji ga nisu prestajali fotografirati, dvije studentice slikarstva su ga precrtavale s bilježnicama na koljenima. Tek kad smo nekoliko puta obišli *David*a, primijetio sam da smo prošli kroz aleju Michelangelovih nedovršenih skulptura. Vraćamo se i njih promotriti. Začudno djeluju kameni blokovi iz kojih proviruju koljena, mišićava stegna bez tijela ili glave bez nogu. Posebno me privukla jedna gotovo dovršena skulptura. Piše da su je pronašli u vrtu nekog patricija zaraslu u grmlje, mislili su da je sirov kamen, tek kad su ju htjeli premjestiti i kad su ju okrenuli, otvorilo se gotovo lice skulpture, gotova prednjica, čak i iskorak, čovjek u pomalo pognutu položaju, ovako izložen činilo se kao da za leđima vuče, a na tjemenu nosi svu težinu još neoblikovana kamena, kvadratnog monolita. Dirnuo me taj položaj sputanosti, opterećenosti, iskoraka u slobodu, nemogućnosti odvajanja i oživljavanja, na nešto me podsjetio, doista se nisam mogao sjetiti na što jer kip prvi puta vidim. Niti sam neki posebni poznavatelj renesansne umjetnosti niti bi bilo logično da me nedovršeno djelo podsjeća na nešto. Možda neka neodređena slutnja kako je Michelangelo baš htio da skulptura baš ovako izgleda, da je ono ovako nedovršeno – dovršeno. Da, toliko je bilo moćno da ne bih rekao kako je nedovršeno. Nešto zamagljeno mi se ukazalo u zrcalu podsvijesti, umjetnikova poruka u hipu je proputovala stoljeća.

Prvi sumrak lovio se za rijeku, njenu vlagu osjećao sam u lokalu za stolom, nije ni čudo, bili smo tek nekoliko desetaka koraka udaljeni od nje. Imali smo s sreće s lokalom, nije bilo prevelike gužve, ljudi su bili opušteni, gosti su bili većinom mlađe dobi, a odasvuda je prštala tradicionalna Italija, što nam je kao turistima bilo dosta važno. Prepričavali smo dojmove o *Davidu*, smijali smo se nesmotrenosti jer nas je zamalo pregazio autobus koji uopće nismo čuli sve dok nam nije zatrubio iza leđa. Ines je svojim chiantijem pokucala po mojoj praznoj čaši, odmah sam ju podigao u zrak i pokazao konobarici za šankom da mi donese novu.

– Ovog puta imam nešto posebno za vas. Ponudila bih vam chianti otkuda je, postoje dokazi, pisma narudžbe vlastoručno potpisana, slavni Michelangelo Buonarroti naručivao vino za svoje potrebe. Dakle, chianti s upravo tog imanja koje, pak, ima neke nasade vinograda nepoznate starosti, dakle, lako bi se moglo pretpostaviti kako pijete isto, ako ne isto onda vrlo slično, vino kao što je Michelangelo pio kad je klesao *Davidu*.

Prihvatili smo oduševljeno konobaričinu preporuku, Ines nam je pošla u tanjur staviti od svega pomalo, rekao sam joj da me samo te toskanske artičoke nimalo ne privlače, ostalo sve može. Jedan tanjur i dvije vilice, Ines je bila moja romantična polovica. U njezinim čokoladnim očima ogledala se snaga i odlučnost, ali i koncentracija unutarne ljepote. Malo viša od mog kad bih se propeo na prste lakta, bila mi je poput igračke, laka kao perce, lako bi ju čovjek jednom rukom nosio kad bi trebalo. Ali bila je i vatra, moja džepna Venera, znao sam ju nazivati nadimkom koji joj je istovremeno godio i ljutio ju.

Kad me tih nekoliko desetaka sekundi ostavila samog, zagledao sam se u staklo izloga, u površini stakla preklapale su se različite stvarnosti. Automobili koji prolaze kroz red ispoliranih kristalnih čaša, udeseterostručeni naziv destinacije s vrha autobusa uparen s ogledalom iza šanka, kišobranima zaklonjeni ljudi u kratkim rukavima kod stola s hranom, laserski probojno plavičasto treptanje znaka *24 sata otvoreno* iz praonice rublja preko svega. Obuzele su me Michelangelove vizije. Prizor agonije kamene sputanosti bujao je u podsvijesti, u tišini sam žvakao hranu s tanjura koji mi se našao pod rukom. Sljedeći put kad sam se prenuo, shvatio sam kako se nalazim usred razgovora, da mi Ines nešto opisuje, prepričava. Vraćao bih se pa ponovno gubio, nešto o *Davidu*, nešto o genijalnim muzejskim postavama, o galerijama od trinaestog stoljeća dok su se u našem svijetu još gradile kuće od blata. S teškoćama sam ju pratio, svako malo sam ju tražio da ponovi zadnju rečenicu. A kad se razgovor sveo samo na moje smušeno ispitivanje o čemu zapravo razgovaramo, ljutito je zašutjela. Nije to bila dobra tišina, no godila mi je. *David* je rastao, bivao sve veći, kameni teret sve teži, pokušavao ga je zbaciti s pleća, iskoračiti iz kamena, potrčati, zaurlati. Kobeljao se, mišiće naprezao do krajnjih granica, kameni monolit zujao je nepokretnošću, ma što to značilo. Poput komarca u noći. Ne možeš mu ništa. Ne možeš si pomoći. Taj *David*, taj drugi, nedovršeni *David* opsjedao me poput kakvog iskonskog zla.

– Ovdje nema zraka! – skočio sam sa stolice kad sam shvatio kako duboko udišem.

Ines me nije niti pogledala, bila je previše ljuta i zbunjena da bi pomislila kako nešto stvarno nije u redu sa mnom.

– Moram na zrak, odmah se vraćam. – iznenadio sam i samog sebe i već u trećem koraku navlačio zapetljane rukave jakne na sebe.

Osjetio sam kako me Ines isprva preneraženo, potom zabrinuto prati. Što sam joj mogao reći kad ni sâm nisam znao što me obuzima, što me tjera na to što izvodim. Moram skinuti teret s pleća, čovjek bi od njega lako mogao poludjeti. Buljim u kamene kocke pločnika, odsutno slijedim uzorak pukotine koji brzo nestaje, smeta mi krhkost piramide stolica. Zraka, zraka, vapim. Kipti mi u glavi, zvonca mi poput bakinog poklopca kad je kuhala juhu od krastavaca. Neugodno zvoncanje na vrhu glasnoće dohvaća obrazac, prepoznajem ritam odbrojavanja. Mislim da sam opasan eksplozivom, moram se maknuti od ljudi prije nego eksplodiram. Uz rijeku Arno trčim sve dok crna voda nije progutala sva svjetla. U džepu vibrira mobitel, užasnuto zaključujem, slijedi detonacija!

– Kako možeš? Kako si mi to mogao napraviti?! Ti, ti, ti, ma ja uopće ne znam što bih ti rekla. Ti, ti, ti...

Ispod pokidanih koprena provirilo je lice Matije i Željke, Antonele. Antonelin pogled bio je tako umirujuće blag, njezina duboka modrina sad je bila poplava tuge, očajavanja.

– Ti, ti si jedna obična muška svinja!

To su bila lica moje dječice i žene. Matija i Željka na tepihu, zamrznuta osmijeha, igračke im poispadale iz ruku, plavi kamion kiper i češalj u crvenoj kosi lutke iščašenih nogu.

– Oh, zar ne mogu biti nešto drugo, ja sad hoću biti nešto drugo! – skvičio sam priklješten uza zid u mračnu prazninu.

Danas sam na nekoj usputnoj tržnici brončanoj divljoj svinji pogladio njušku za sreću. Za sreću da me ne uhvati Antonela, valjda.

– Davide, kako si mogao? – poput nadgrobnog poklopca nad rijeku je naleglo pitanje.

Pitanje pitanja; kako sam mogao zaboraviti vlastitu obitelj.

– Nisam, ja nisam... – zvučao sam poput prava muškoga gada, oportuna ljigavca.

Kao nikada prije, udarilo me duboko. Doista, kako sam mogao, zar stvarno nisam drugo nego obična muška svinja? Slušam se kako mucam, kako Arno plače sa mnom, ali ne osjećam suze, kako i bih jer ja sam gad. Gadovi ne plaču. To sa savjesti, uh, tko bi rekao, kao da me grom opalio. I sve znam, u glavi mi je pravo na sreću i izdajnička krivnja, sve ljubavi i izdaje mog ljigavog života, i pravo na oprost i novi početak, i da je upravo ovo trenutak za bijeg, vratit ću se kasnije kada se sve smiri. Sve znam, ali ovoga puta sam na koljenima i stvarno mi fali zraka. Promoćio sam, mračni Arno mi se cijedi venama i obalni zidić se utopio u tlu. A pomisao da bi najbolje bilo da me nema je tako očaravajuće oslobađajuća...

Darko Pernjak

Zanzibarska ebanovina

Svjetlo je ukoso osvjetljavalo ured, sjene su se produžile, a u grudima se stisnula tuga, sad već pomalo ispuhana mala lopta. Trebalo je poći dalje, kamo, još nije znao. Iz razmišljanja o budućim izazovima prenuli su ga koraci. Dolazili su prema njemu. Napokon Milan. Ustao je sa stolice za goste da se pozdrave. Očekivao je da će mu prihvatiti ispruženu ruku, to bi u najmanju ruku bio znak pristojnosti. Ali Milan mu je namršteno prošao ispred nosa ne osvrnuvši se. Pravio se da ga ne vidi, kao da je Ratko ormar. Stari nagrizen ormar, ispunjen crvima, koji čim prije treba izbaciti iz ureda. Ratko je mislio kako to ipak nije u redu, ipak mu je on častan prethodnik. Mogao je sjesti za svoje staro mjesto i praviti se pametan, rješenje o novoj sistematizaciji radnih mjesta još nije stupilo na snagu. Više nije bio tužan, lopta se stala napuhivati ljutnjom. Počeo je nabrajati: sjedi na fotelji koju sam ja kupio, gazi po tepihu koji sam ja kupio, sjeda za stol od zanzibarske ebanovine koji sam tako teško nabavio, iza najboljih talijanskih zavjesa što se mogu kupiti u uredu koji sam upravo ja dao dizajnirati! Što si taj Milan umišlja, da je Bog? Ratko stoji, šuti, spustio je ruku, upitno ga gleda, no Milan ne uzvraća pogled, ni s čim ne pokazuje da je svjestan Ratkova prisustva. Sjeo za njegov stol od zanzibarske ebanovine, u njegovu kožnu fotelju, rukama miluje drvo i zadovoljno kima. Barem nešto, pomisli Ratko i skrušeno spusti pogled. Dalek je put ebanovina prevalila da bi se našla u njihovu uredu. Ima priča kako je ebanovina preplovila svijet i kako je pro našao majstora koji ga zna obraditi. Ispričao bi mu to Ratko samo da mu je ovaj pružio ruku. Milan se poput djeteta vrti na fotelji, smije se, eto ga, sad je on gore. Smjena je vlasti, četverogodišnja sezona mu je upravo počela. Njegova je završila. Ratko je svjestan svega, svejedno teško diše, nevoljko se odvaja od svog stola od zanzibarske ebanovine. Rado bi ostao, ne razumije što ga je spopalo, zašto ga ovoga puta pogađa uobičajena smjena vlasti? Svojevremeno je s pobjedom Zapadne demokratske stranke visoko

podignuta nosa i sâm tako ušetao u isti ured. Starog šefa su smijenili da bi njega namjestili. Ipak, u zadnje vrijeme kao da je sve otišlo predaleko. Dva tabora, istočni i zapadni, napustili su pozicije uvažavanja i kolegijalnosti, etiku pravedne argumentirane rasprave, umjesto pozicija iskopali su rovove i započeli s ratovanjem. Naravno da se nisu mogli složiti oko toga tko je prvi započeo rat, stoga su se obje strane razmahivale povijesnim argumentima sve do ratova s Osmanskim Carstvom, a, po potrebi, još i starijim. U Hrvatskim željeznicama to je značilo da kad pobjede zapadnjaci, istočnjaci se pakiraju doma, a kad pobjede istočnjaci, na njegovo mjesto dođe lijepi Milan. Unatoč stanju otvorenog rata, Milan je mogao prihvatiti pruženu ruku, što bi ga koštalo pozdraviti ga ljudski, pristojno, između njih nije bilo ničeg osobnog. Znao mu je roditelje, starci su im nekad zajedno vodili šahovski klub. Stari mu je sad, koliko je čuo, bio u staračkom domu. Red je bio da se barem kao poznanici pozdrave. Bez grča. Zar nije razumio kako stvari idu, danas ja – sutra ti, neminovno će doći trenutak kad će Ratko kao pobjednik ući na ova ista vrata, vratiti se za svoj stol od zanzibarske ebanovine, zašto bi ga se odrekao? Htio ga je pozdraviti i preporučiti mu tajnicu, ona nije bila iz stranačke kvote, bila je profesionalna i dobronamjerna, vrijedilo ju je ostaviti. Isto tako, mogao mu je reći za priču iz kuloara kako ima jedan sponzor koji dobro stoji na objema stranama svijeta, koji uporno lobira da prođe na natječaju za nabavku sredstva protiv korova, a sredstvo je sumnjiva atesta, jeftino da boli, što je dobro za sve, za firmu i za one koji pregovaraju, u tu cijenu se može ugraditi stanove i stanove. Ponuditelj je otvoren za sve vrste dogovora. Ipak, takve pizdarije su bile opasne, bilo s istočne bilo sa zapadne strane. Prugom prometuju putničke kompozicije, ljudi mogu poginuti ako vlak neće stati zbog jeftina sranja protiv korova. Ratko je odolio. Bio je u napasti upozoriti ga neka ga se kloni. Ali zašto bi mu to rekao kad mu ovaj nije niti ruku pružio? Šutio je Ratko, šutio je Milan. Vrlo vjerojatno da će Milana skuhati jer je sposobni sponzor ljigavom poslovođi Andri dao na korištenje apartman na Viru cijelo prošlo ljeto, a Andro je bio prepreden, premazan svim mastima. Nikad visoko, dobar sa zapadnjacima, dobar s istočnjacima, naklon prema potrebi. Na tom poslu Andro će svu proviziju uzeti sebi. Skupo će koštati Milana ta ruka što ju nije pružio. Igrice, igrice... Ratko je bio ponosan što ga nisu izigrali tako beznačajni igrači. Bez riječi se povukao prema izlazu. Na vratima ga je čekala Katarina s kutijom njegovih stvari. Danas je za nju bio važan dan, prvi dan pod novim direktorom. Odjenula je kratki šos, napravila novu frizuru i na naočale stavila zlatni lančić. Poželio je da to ne treba činiti, da je uspio Milanu predati preporuku za nju, da bude sigurna u svoje radno mjesto zato jer zna raditi svoj posao, da barem neki trag ostavi za sobom, evo, tajnici sam pomogao. Ali kad stvari ne idu tako, na kraju je ispao jadan. Nije uspio pomoći ni samom sebi. Svomu prethodniku Ratko je osigurao uredski posao do mirovine. Trebala mu je još godina

dana da stekne uvjete, učinio bi to za svakoga. Bila su to neka druga, bolja vremena, i to samo prije četiri godine! Njemu Milan nije pružio ruku, kamoli adekvatno radno mjesto ili otpremninu. Na ulicu s bivšim direktorom, nije to ljudski. Rat je, a ne bi trebao biti, pametni ljudi se dogovaraju. Suze se Ratkove oči, sjenka ljutnje još mu jednom prođe licem. Eh, Milane, skupo će te koštati ovaj tvoj bezobrazluk, brzo će proći tvoje četiri godine, a onda se Ratko vraća. Budi sretan ako te samo smijenim jer ako se dogodi neko sranje s tom kemikalijom, a moglo bi, gonit ću te do sudnjeg dana. Trebat će ti veliki kofer jer ću te lansirati na Mjesec, nećeš se tako skoro vratiti! Ratko prihvati svoje stvari, nastavi prema izlazu, krajičkom oka i dalje napet, sve u očekivanju da će se Milan u zadnji čas predomisлити i pozvati ga natrag.

Što si je umislio Ratko, da ćemo se pozdravljati, zar mu se pomračilo u glavi! Mi da ćemo se pozdravljati!? Što smo si mi, k'o neki frendovi? Ratko je pukao, to sam ionako već svima ispričao. Ma nije normalan što me uopće dočekao u uredu, pa nije sad to neka funkcija da bismo trebali imati primopredaju. Nešto je htio, znam ja, valjda da mu ponudim neko uredsko dežuranje, dobru plaću i to. Ima svoju Zapadnu demokratsku stranku, neka ga oni zbrignu, njihov je. Brus ću ja brinut' o njemu, nisam ja zahvaljujući njemu ovdje zasjeo. Da se njega pitalo, ne bih nikad preko ovog praga kročio, kamoli da bih ga podmjestio. Ma stvarno, nije normalan, da ćemo se rukovati, u kojem je on filmu, crno-bijelom? Stari, izadi što prije dok nisam pobjesnio. Istina, krasno si mi opremio ured. Dobar ti je ovaj stol, imaš oko za interijere, prvoklasan perzijaner, svaka čast! Drvo je posebno i na pogled i na dodir, mogao bih opremiti ured modernijim namještajem, a ovo sebi odvesti doma. Što mi se sad tu zbunjeno komeša, neka krene prema izlazu. Koliko znam, dobro se pobrinuo za sebe kad je od Ukrajinaca naručio onih dvjesto teretnih vagona. Korišteni, ali renovirani, kako da ne! Kao da su ljudi bili slijepi. Sto godina stari – moguće, ušćuvani – da, renovirani – ne. To su bili sigurno bili ostatci černobilskih kompozicija. Prvo što ću napraviti kao direktor će biti slanje tih vagona na tehnički pregled i na Geigerov brojač, ako bude i grama radijacije, strpat ću ga u rešt. Što si je umislio, svi su ti zapadnjaci isti, kao i bivši im predsjednik. Himna – ruka na srce, zakletva da će dati sve za domovinu, a kad mu mandat završi, bijeg u Austriju, zahtjevi za izručenjem, istražni zatvori, sudnice i presude. Službeni stav Zapadne demokratske stranke da su i sami bili zavedeni, no kako se i ovoga puta pokazuje, da su stranka ljudi poštenih namjera i da će se oštro razračunati sa svakim kriminalcem iz svojih redova, pa makar se radilo i o samom predsjedniku stranke. A kriminalcem će smatrati samo osobu za koju vrijedi pravomoćna presuda, a dokle god su na vlasti stranački podobni ljudi, do presude neće doći. Ruka na srcu je samo optička varka, takvim tipovima ruka uglavnom ide prema državnim džepovima. Pobrinut se za sebe i svoje. U redu ako je i tako, no što mi se sad ukipio

na vratima, zaklanja mi pogled. Katarina više nije bila u najpoželjnijim godinama, svejedno se dobro držala, možda ju zadržim. Ratko kao da zaboravlja da se znamo, da nam se starci dobro poznaju. Unatoč tomu, zastaje, provocira očekivanje. Kad mi je stari završio na disciplinskoj komisiji zbog manjka u skladištu, takva su to onda bila vremena, uzimali su svi pomalo, Ratkov stari je njome predsjedao i dao mu otkaz za primjer drugima. U ono vrijeme dobiti otkaz zbog pronevjere društvene imovine, koliko god da se to iz današnje perspektive kad vlada uvjerenje da je 'naše jednako moje' činilo benigno, onda je bila ozbiljna osuda i kraj karijere u hijerarhiji samoupravnog socijalizma. Zato sam ja dobro upoznao željeznički sustav, od temelja pa do nadogradnje. Starom su mi ublažili kaznu, zadržali su ga, bacili za skretničara, zatim i još niže i još dalje od grada, mirovinu je dočekao kao podizač rampe. Izgledao je ozbiljno kad je odlazio na posao. Sjedao je na crni bicikl sa štangom, nabio crvenu željezničarsku šiltericu na oči i objesio fenjer o guvernalu. S njim sam prošao sve instance na putu prema dolje. Tako je mog oca sredio Ratkov stari. Sad mi se tu nešto migolji na vratima. Dođe mi da mu naredim neka stane na jednu nogu, ruku stavi na srce, digne uvis drugu i zapjeva Lijepu našu. Neka pjeva, domovina će mu biti zahvalna, a ja ću razmisliti hoću li mu ponuditi ostanak u firmi, poslat' ga na neku udaljenu rampu, valjda nismo baš svugdje ugradili automatske.

– Do viđenja! – Ratko se po posljednji put osvrne i dovikne, ni sâm nije znao komu, stolu od zanzibarske ebanovine ili šutljivu Milanu.

– Do viđenja! – izleti Milanu automatski odgovor, već je zaboravio kako ispraća Ratka, u nelagodi se promeškolji, kiselo osmjehne, preneraženo shvati da je kratak spontani manevar poprimio ozračje pomirenja, nije mu to bila namjera, sad je bilo gotovo, stoga brzo mahne rukom Katarini da mu zatvori vrata ureda.

Kad je ostao sâm, odahne pa pogladi umirujuću površinu zanzibarske ebanovine.

Ranko Matasović
Berezina (Dva Hrvata u Rusiji)

*Unser Leben gleicht der Reise
Eines Wandrers in der Nacht;
Jeder hat in seinem Gleise
Etwas, das ihm Kummer macht.*¹

(*Beresinalied*, Friedrich Wilke, na tekst Karla Ludwiga Giesecka)

I. A zašto ste sami?

Da vam prvo kažem nešto o sebi. Zovem se Petar Ferlić, imam pedeset godina, profesor sam povijesti na Sveučilištu u Zagrebu. Zapravo, nisam profesor, docent sam, to je skoro isto kao profesor, ali nisam mogao skupiti dovoljno bodova da me izaberu u više zvanje jer nisam napisao mnogo knjiga i članaka. Na fakultetu predajem devetnaestostoljetnu povijest Hrvatske, ponekad i druge predmete, daju mi da predajem ono što drugi neće. Moji se kolegiji zovu Modernizacija i nacionalni narativ u Hrvatskoj devetnaestoga stoljeća, Ekohistorija i mikrohistorija u doba Napoleona i Obitelj i rodne uloge u doba hrvatskog narodnog preporoda. Sigurno niste zapamtili imena, nisu baš uzbudljiva. Nema nekog posebnog razloga zašto se bavim tim razdobljem povijesti. Bio sam dobar student, a kad sam završio studij, otvorilo se asistentsko mjesto na Katedri za hrvatsku povijest 19. stoljeća, pa sam se zaposlio. Doktorirao sam s tezom o ilirskim provincijama za francuske uprave, poslije sam disertaciju objavio kao knjigu. Nije se prodavala, ne znam je li ju itko čitao. U njoj nema ništa o velikim bitkama, ništa o važnim osobama toga vremena, mene su zanimale društvene promjene i širenje ideologija nacionalizma i liberalizma u Napoleonovo doba.

¹ *Naš je život poput puta / lutanice usred noći. / Nitko ne zna, sve dok luta / do kakve će tuge doći.*

Pisao sam o stvaranju ekskluzivističkog nacionalnog diskurza, artikulaciji sukoba homogenoga i heterogenog i o odrugotvorenju onih koji se ne uklapaju u jedinstven nacionalno-historički narativ na području povijesne i imaginarne Hrvatske. Ideje su me uvijek zanimale više od ljudi, ja sam vam po naravi takav. Ljudi su prolazni, rode se, žive i umru, a ideologije ostaju. Čak me ni povijest moje obitelji previše ne zanima. Znam samo da su podrijetlom iz središnje Slavonije, iz okolice Požege i Pleternice, kao i glavni junak mojih najnovijih istraživanja, no o njemu ću vam poslije više toga reći.

Živim na Gornjem gradu, u stanu koji su ustaše oteli Židovima, a partizani nekom ustaši, ne znam ime ni jednoga od njih. Moj je otac stekao stanarsko pravo pedesetih godina, kao partijac i direktor poduzeća za proizvodnju žarulja. Nije ga zanimala politika, nije ušao u partiju iz uvjerenja, nego zato da bi bio direktor. I bio je, punih deset godina, dok ga 1971. nisu smijenili. Ne zato jer je igrao važnu ulogu u Hrvatskom proljeću, nego zato jer je njegov zamjenik i sekretar partijske ćelije htio biti direktor. Ali stanarsko pravo nam nisu uzeli, pa ja i danas živim u tom stanu, ni sto metara od Sabora i Markove crkve.

Imam ženu koju ne volim i kćer koju skoro nikad ne vidim. Odselila se od nas prije dvije godine, živi s nekim tipom u Podsusedu, ali nikako da makne stvari iz svoje sobe u našem stanu, a dobro bi mi došlo još mjesta za knjige. Njezina dečka sreo sam samo nekoliko puta, zove se Žika (ili tako nekako), nosi hudicu, kad ne razgovara na mobitel da dogovara poslove (ne znam kakve poslove), koristi ga kako bi njime češao uši ili svoju glatko izbrijanu glavu. Olja ga je srela na Akademiji dramskih umjetnosti gdje studira režiju, glumio je u nekoj njezinoj studentskoj produkciji. Bila je to predstava o šišmišima-fetusima koji grizu jedni drugima jaja u nekoj mračnoj špilji. Žika je u njoj bio odjeven u šišmišji kostim i dobar dio predstave visio je naglavce u kutu pozornice sikćući i psujući. Ne znam točno što je tom predstavom htjela reći, ali bilo je nešto feministički. Ima ona mašte i nije loša djevojka ili bih barem rado mislio da nije kad bih ju bolje poznao, ali, kao što rekoh, ne vidim ju prečesto.

O svojoj ženi vam ne želim sada govoriti, jedva sam dočekao da na par dana odem od nje, da ju ne vidim i ne čujem. Možda vam još ispričam o njoj poslije.

Sad sam u Rusiji, u Sankt Peterburgu, stigao sam ovdje na najdulji dan u godini, toplo je i sunčano kao da sam na Hvaru usred ljeta. Kažu da je u ovom gradu najbolje biti za bijelih noći, sunce skoro uopće ne zalazi i u ponoć je gotovo dan. Morao sam letjeti preko Frankfurta, tako je to danas, ideš prvo na zapad pa na istok, što ćeš kad se iz Zagreba ne može izravno letjeti na zanimljiva mjesta. Karta je bila očajno skupa, ali nije me briga, plaća fakultet. Došao sam ovamo na konferenciju *Dvjesto godina od Napoleonova pohoda na Rusiju* koju organiziraju Sveučilište u Sankt Peterburgu

i Ruska akademija znanosti. Prvi put sam u Rusiji, ne idem često na konferencije u inozemstvo. Devetnaesto stoljeće u Hrvatskoj nije uzbudljiva tema ni kod nas – lakše ćeš doktorirati s tezom o bitki na Kupresu 1942. ili 1992. nego o privatnim pismima iz napoleonskog doba – pa nije neobično da to ni vani nikoga ne zanima. No Rusima je okrugla obljetnica 1812. velika stvar, zato su prihvatili mnoštvo izlaganja iz inozemstva, čak nam o svom trošku plaćaju i smještaj.

Do dormitorija u kojem su smješteni strani sudionici konferencije vozio me mladi asistent s peterburškog Instituta za povijest, Hrač Hačaturjan, svojom barem petnaest godina starom Ladom. Nisam mislio da će netko doći po mene na aerodrom, ali barem štedim novac za taksi ili autobus. Hrač uopće ne izgleda ruski, sitan je i crnomanjast, ima kozju bradicu, naušnicu u uhu i lukav, lisičji pogled. Po imenu bih rekao da je Armenac, oni imaju prezimena na -an. Govorili smo – ono malo što smo uopće govorili u autu – samo na engleskom, koji on govori užasnim naglaskom. A ja uopće ne znam ruski, malo me i sram zbog toga, nama bi taj jezik trebao biti lagan, ali meni nije. Kao, riječi su slične hrvatskima, ali nikad ne znam gdje je naglasak, a samo naglašeni slog jasno čujem, svi ostali slogovi zvuče mi kao nerazgovijetno mrmljanje. I ćirilicu sam dosta zaboravio, davno sam ju učio u školi, a nakon vojnog roka koji sam služio u Zemunu koncem osamdesetih nije mi više mnogo trebala. Od Hrača sam doznao da je u Rusiji nafta jeftina – je li to rekao zato da se ne osjećam obveznim podijeliti trošak za benzin koji je kupio na crpki? – ali i da misli kako u toj zemlji ionako nema ništa osim nafte. Očito baš ne voli Putina i njegovu korporativističko-neoliberalnu politiku. Htio bi da može predavati povijest negdje na Zapadu, ne znam samo misli li da sam i ja zapadnjak, je li za njega Hrvatska jedna od zapadnih zemalja? Vozio je polako od aerodroma Pulkovo do središta grada, ne zato što je bila osobita gužva na cesti, nego valjda stoga što se bojava da ga policija ne zaustavi zbog prekoračenja brzine. Sigurno ne zato jer je uživao u razgovoru sa mnom. Dok je polako pritiskao papučicu za gas, vidio sam kako nosi svjetlozelene tenisice ispod narančastih hlača. Je li to neka nova moda ovdje?

Institut za povijest Peterburškoga sveučilišta, gdje je organizirana konferencija, nalazi se u centru grada, na Vasiljevskom otoku, odmah preko Neve, nasuprot Ermitažu i Isakovskoj katedrali. A dormitorij u kojem su smješteni inozemni gosti konferencije svega je nekoliko stotina metara dalje, preko rijeke Smolenske, pored Dekabrističkoga parka. Kvart kao da se nije promijenio od Revolucije, goleme kamene palače sa samo malo oronulim fasadama, u ulici nema mnogo trgovina ni restorana, vidiš da su ovdje nekoć živjeli bogataši. Hrač mi je rekao da su nakon Oktobarskog prevrata u takve zgrade naseljavali radničku sirotinju, po tri-četiri obitelji dijelile bi jedan kat sa zajedničkom kuhinjom i kupaonicom. On je sretan što ima stan u četvrti s komunističkim neboderima, na jedan sat vožnje od

središta grada, danas u centru opet žive samo moćnici i bogataši. U jednoj je golemoj zgradi, izgrađenoj još za carskoga režima, i moje *obščežitije*, mjesto gdje ću spavati iduće četiri noći. Hrač me ostavio pred ulazom, hladno se pozdravio, pustio me da sâm izvadim kovčeg iz prtljažnika njegove Lade. Pred zgradom vidim tri prepuna kontejnera za smeće, iz njih se širi oštar zapah usmrdotina, kao da je u otpadu završio nepojeden šči koji su u menzi bojkotirali studenti. Moja soba još nije spremna, kažu mi da ostavim stvari na porti, a onda s nekim Genadijem iz Ureda za strane goste moram ići srediti papire. *Propusk, priglašenje* i opet *propusk*, očito se ovdje ne ću moći slobodno kretati. Na vratima zgrade je stražar s kalašnjikovom kojem pri svakom ulazu treba pokazati propusnicu, a na ulazu u zgradu Sveučilišta moram pokazati drugu, ovaj put s fotografijom koju su upravo snimili, ne sumnjam da i tamo na ulazu stoji tip sa šmajserom. Rusi se jako boje terorizma, Čečena, što li, vidio sam to još po broju naoružanih policajaca na Pulkovu. Kad toliko ljudi oko tebe nosi oružje, odjednom se i ti počneš osjećati nesigurno bez puške ili bar pištolja u džepu.

Cijeli dan sam na putu: avion, avion, pa Hračeva Lada, nisam ništa jeo od jutra i sad sam već jako gladan. Odlučim se prošetati do prvog restorana, ovo je ipak turistički grad, zacijelo je velik gastronomski izbor. Ni pet minuta od dormitorija naiđem na gruzijski restoran *Aragvi*, vidio sam ime u svom turističkom vodiču. Izvana izgleda kao orijentalni cirkuski šator. Pred ulazom je golem gipsani kip nekog brkatog lika u kaftanu s isukanom sabljom u jednoj i čašom vina u drugoj ruci. Ako ništa drugo, izgleda mi čisto. Pregladan sam da bih mnogo birao, ulazim unutra i gledam oko sebe: nevelika dvorana, prigušeno svjetlo, za par stolova tipovi u odijelima s curama dvaput mlađima od sebe, sve izgledaju kao manekenke. I dođe mi kono-barica, visoka i crna, usne našminkane kao da glumi vampiricu u nekom horor-filmu, odjevena u kratke hlačice i tijesnu, pripijenu majicu, bradavice strše ispod ćiriličnog natpisa koji ne znam pročitati. To je valjda gruzijska nacionalna nošnja. Prilazi mi njišući bokovima i pita me sažalnim glasom:

– Vi ste večeras sami? A zašto ste sami?

Znači li to da su u Rusiji restorani rezervirani samo za mafijaše s modelima? Je li zapravo pitala trebam li žensko društvo za večeru? Može li se ovdje tako lako srediti eskort za putnike-namjernike? Rekao bih joj da ona sjedne sa mnom za stol, no po načinu kako me gleda vidim da bi prihvatila poziv biznismena s kravatom i Armanijevim odijelom, a ja uopće ne izgledam kao poslovni čovjek. Nosim preuske traperice i znojnu majicu jer se nisam stigao predjenuti nakon puta. Kažem joj na rusko-hrvatskom da samo želim nešto brzo pojesti, a ona mi s podrugljivim smiješkom doda jelovnik. Ne razumijem ništa, ali, nasreću, uza svako jelo stoji slika u boji. Pokažem što želim jesti, a ona samo – *Spasibo* i odleluja prema kuhinji.

Jeo sam neki gruzijski šiš-ćevap, mislim da se zove *ljulje* ili tako nešto smiješno, a kao prilog umak *tkemali*, ne možeš vjerovati da netko posluhuje

ljute pasirane šljive s mesom na roštilju. I pola boce gruzijskoga vina koje košta kao večera s ljubavnicom u najboljem restoranu u Zagrebu. Koliko vidim, u ovom je gradu sve ili preloše ili preskupo ili prenedostupno, kao ova konobarica u tijesno pripijenoj majici s moćnim grudima. Više me niti ne gleda, očito je zaključila da nisam zainteresiran, da od mene neće ništa dobiti. Ostavljam joj napojnicu, ipak, ali sitnu. Znao sam da neki restorani imaju *dress code*, ne možeš u njih ući ako nemaš sako i kravatu, no možda neki već uvode i *bimbo code*, ne možeš ući bez pratilje koja izgleda kao supermodel. Dođeš do ulaza sâm ili s nekom babom, a glavni te konobar pogleda i kaže: „A ne, gospodine, ovo nije restoran za vas“. Je li to budućnost?

Nakon večere šetam se nazad do svog dormitorija. Sunce je još visoko iako je već osam uvečer, na malom igralištu djeca napucavaju nogometnu loptu u zid; boli me glava, možda od onog gruzijskog vina. Razmišljam o konferenciji koja sutra počinje. Referat koji sam pripremio za peterburšku konferenciju zove se *Hrvat u Napoleonovu pohodu na Rusiju 1812.: iz prijepiske Marka Šljivarića*. Marko Šljivarić bio je zapovjednik jedne od hrvatskih pukovnija u Napoleonovoj vojsci. Rođen je u Vrčinom Dolu kod Pleternice 1762., u vrijeme pohoda na Rusiju bio je jednako star kao ja danas. Još i sada u Pleternici ima mnogo ljudi s prezimenom Šljivarić, tko zna, možda mi je daleki rođak, već sam vam rekao da su i moji iz toga kraja. Njegova pisma iz Rusije koja je poslao svojoj ženi Antoniji slučajno sam pronašao u Hrvatskom državnom arhivu dok sam tražio sasvim druge dokumente. Htio sam napisati članak o dnevnicima i korespondenciji biskupa Maksimilijana Vrhovca tijekom napoleonskih ratova, oni su nepresušan izvor spoznaja o tome kako su se revolucionarne ideje primale u Hrvatskoj. A onda sam naišao na prašnjav svezak Šljivarićevih pisama iz Rusije. Čini se da ih dvjesto godina nitko nije niti pogledao, tko zna kako su se sačuvala. Čim sam ih vidio, znao sam da ih treba iskoristiti kao novo povijesno vrelo. Zato mi je baš dobro sjela ova konferencija da mogu govoriti o Šljivariću. Njegova pisma odaju specifičnu maticu proizvodne semioze karakterističnu za ranomodernu artikulaciju kolektivnog identiteta koji je moguće razumjeti samo kroz diskurzivnu cirkulaciju sinkronijske i dijakronijske intertekstualne dinamike. U referatu bih htio dekonstruirati njegov osobni narativ i pokazati osnovne ideologeme koji se iz tih pisama mogu iščitati: rađanje nacionalizma i buržoaskog individualizma (Šljivarić je bio iz sitnoplemičke obitelji, ali je u Francuskoj zaražen idejama slobode, jednakosti i bratstva, kao što se jasno vidi iz njegovih pisama). Ideološka dekonstrukcija diskurzivnog narativa obično se primjenjuje na velike političke proglose ili tekstove od šireg društveno-političkog značaja, zato mislim da će moj pokušaj dekonstrukcije Šljivarićeve privatne korespondencije biti istinski teorijski novum, barem u južnoslavenskoj historiografiji. Možda i moj referat ovdje bude zapažen.

Prolazim kraj kanala i nalaktim se na ogradu, gledam dolje u mutnu vodu. Moram još raditi na referatu, uvijek sve ostavljam za zadnji čas. Iznemada osjetim svrab na ruci iznad lijevog lakta, bit će da me ubo komarac. Zar ovdje ne zaprašuju protiv insekata?

Navečer, sâm u sobi, ako se to može tako nazvati: uzak krevet, minijaturan stolić u uglu, dvije police, nema televizora. Kupaonica odvojena pomičnim vratima, tuš-kabina, školjka i lavabo. Barem imam Wi-Fi, ali ne mogu uštekati laptop u utičnicu. Standard bi trebao biti isti, ali uska je k'o pijana tinejdžerica na naturalnom putovanju, vražji uturnik od moga laptopa ne ulazi u nju kako god ga gurao, kao da nedostaje pola milimetra. Na kraju sam pokušao u kupaonici, na utičnici od brijaćeg aparata, koja je rasklimana, ali malo šira. I sad moram sjedeći na podu kupaonice stavljati Šljivarićev život i pisma u PowerPoint prezentaciju. Razmišljam da preko Skypea nazovem Olju, ali ne želim da me vidi kako klečim kraj lavabo, a kad se baterija napuni, bit će već prekasno. Onu beščutnu beštiju ne ću zvati, tko zna što ona radi u te sitne sate. Bolje da ne mislim o tome i ne znam. Možda bolje da odem na Pornhub.

25. studenoga 1812., kraj Borisova

Milo moje,

ne znam hoće li ove moje riječi do Tebe stići, a ni kada. Ako se ja ne vratim iz Rusije, zamolio sam poručnika Jurja Petretića, vrsna časnika od mojega najvećeg povjerenja, da Ti ovo pismo sa sobom ponese, a i druga ako ih bude. Mogao sam mu narediti da to učini, ali takve je stvari bolje zamoliti jer mrtav čovjek ne može se za izvršenje naredbe postarati. No što god bilo, Ti ne gubi nadu, kao što je ni mi ne gubimo. Ne znam hoće li tko od nas natrag u domovinu stići, no tko god u tome uspije, stići će uzdignuta čela jer je svaki, pa i najneznatniji vojak svoju dužnost do kraja učinio.

Ufam se, da ste Ti i otac dobro, i da zima u domovini ne će biti prejaka jer očevu zdravlje je krhko, a rane iz bitaka koje je on proti Turaka prošao su mnoge. Na tebi će biti da se brineš o njemu i o imanju, i samo žalim što vam nisam bliže da uzmognem lakše svojim znanjem pripomognuti. Novca vam valjada ne će nedostajati, a bude li uzmanjkalo, znaš da uvijek možeš neko polje ili voćnjak s imanja u Pleternici prodati. Što god bilo, znaj da me u svim mojim iskušenjima napriđ želja nosi, da opet budem s Tobom, da te ljubim i obgrlim kao da se nikad ni ne rastadosmo.

Sad smo u selu Studjanka na rîci Berezini, kojih trista milja jugoistočno od Vilna i ruske granice. Studjanka, Berezina, kad samo čuješ ta imena, stegne ti se nešto oko srca od studeni. Hladno je, ali ne onako kao prošla dva tjedna, kad se mnogi u mećavi posmrzavaše. Uvečer se nekako ugrijemo kraj logorske vatre,

a po danu oni koji imaju krznenu odjeću mogu marširati. Hrane je malo, al' podilimo što imamo, bar u mojoj pukovnji. Kraj je oko nas pust i oskudan, seljaci gladni kao i mi, od njih nemaš što ni kupit' ni oti.

Ovo ti pišem uvečer, vojnici pale ognje od posječena hrašća, tu i tamo čuje se i neka tugaljiva pjesma što je o svojoj dragoj pjeva kakav zastavnik. Ljudi su sretni da večeras ne moraju stupati dalje, iako ne znaju što će biti sutra. Ja sam se s Jurjom Petretićem i satnikom Ivanom Tomašićem smjestio u jednoj kolibi kraj rijeke, imamo i peć da se ogrrijemo, drva su nam nasjekli vojaci. Pojeli smo danas i par jaja za večeru koju nam je spremila Anuška, djevojčica od kojih dvanaest godina (ni sama ne zna koliko je stara) što ide s nama. O njoj ti moram više reći. Nađosmo je u nekom selu iza Smolenska gdje smo prespavali kad je počinjala velika studen. Seljake su prije toga u zbjeg potjerali Platovljevi Kozaci, a Anuška je ostala sama u jednoj kući usrd sela. Kad smo Juraj i ja ušli u tu kolibu da potražimo ima li što za jesti, ona ti se sva prepala, skupila se u kutu i virila iza nekog stola kao miš iz posija. Podsjetila me na našu Katicu, Bog joj dušu blagoslovio, isti plavi uvojci i ručice tanke kao jeline grane. Rekoh: „Ne boj se, dušo“, to ti je na ruskom isto kao na hrvatskom, hvala Bogu da se s njima razumimo. A ona je prišla, potiho i plaho, samo reče da je gladna i sama, pa je nahranismo. Izjela je grenadirsku porciju suhog dvopeka, bilo ju je lipo gledat' kako slatko jede.

Uzesmo je sa sobom da se ne smrzne u pustom selu, ona studen od prošloga tjedna ne bi bila preživila. Kažem ja Juri – „Hajde da je nosimo, malo nek' ide sa mnom, a malo s tobom na konju“. I tako se i zbilu, posjeo ju ja iza sebe, ona lagana kao perce pa konj ni ne osjeti da još jedan teret nosi, posli ju uzme Jura, ili tkogod od časnika i dočasnika koji još imaju konje. A vojska gleda i ja mislim da je svima drago što je ona s nama. Reći ću ti, to je zato što svatko od nas sluti da, dok i to dîte sa sobom vodimo i s njim svoj kruh dilimo, to znači da još nismo posvema propali. Vidjeli smo uz put pukovnije što se posve pozvriše, u kojima jedan vojak drugomu promrznutom ne će ruku pružit', ni kuru kruha dati, a nas je kroz mećavu držalo i to, što smo znali da ima mlado čeljade čiji život o nama ovisi. I tako je Anuška postala dio naše pukovnije, svih dvjesta momaka ju znade i držim da će se za nju pobrinuti ako ja, ili moj Jura, u bitki poginemo.

Uopće vidim da sve sada ne zavisi od toga što ja naredim ili kažem, već kako se pred vojskom držim. Kad nas pred pet dana putem Kozaci napadoše, ja sam samo svojima naredio da se postave u četvorinu: ja, Jura i satnik Tomašić stadosmo, na konjima, u sredini, kola sa streljivom i zalihama kraj nas. Bilo je to u nekoj pustopoljini, ostatak je korpusa bio pet-šest milja daleko, nije bilo nikog da nam pomogne. Vojaci izvadili bajunete, na mjestu stoje, Kozaci u galopu na nas jurišaju, sablje u rukama i „uraa“ se sa svih strana ori. A ja i moji časnici usred četvorine mirno na konjima sjedimo, oko nas tanad leti i fijuće, nemam što ni zapovîdit' jer sve stoji na tome hoće li prvi red bajuneta pokleknuti. Da smo tada sjahali i zaklon potražili, ne dvojim da bi naši posr-

nuli duhom i svi od reda bili posječeni, no ovako je svaki vojak mislio da ja neki naum u glavi imam, ili tajno znanje s kojim ćemo se iz pogibelji izvući. A ja samo stojim ondje, na konju nad glavama svojih ljudi, ne mislim ništa i nadam se da ćemo pukom snagom volje protivnika slomiti, da će oni odustati prije nego mi. Gledam Ruse kako oko nas kruže, pucaju iz kubura ili se zalete sad iz ovog, sad iz onog pravca, ali ih odbijaju čvrsto upravljani bajuneti. Na koncu, kad Kozaci više nisu znali što bi, već su top pred našu četvorinu postavili da nas kartečom dotuku, naši redove naglo razmaknuše, ne na moju zapovijed već Jurinu, jer on je prvi vidio što se sprema. A Tomašić, čovjek uzavrele krvi, koji nikad ne bi promislio što je u kojem trenu najpametnije uraditi, prvi je podbo konja i pojurio na Ruse. I tako u taj čas nas deset s konjima na top navalismo da topnike sabljama potučemo prije no što stignu opaliti. Na sreću nam konji još nisu previše iznemogli, Kozaci se ne uspješe snaći i na nas nasrnuti, pa smo top na njih opalili te su se razbježali.

Hrabre ljude i dobre konje treba imat', moja Tonka, hrabre ljude i dobre konje.

Moj je konj Beduin, kozački kastrat s nešto krvi engleskog toplokvrnjaka, kupih ga od jednog francuskog satnika u Moskvi koji ga je za plin u bitki uzeo. Dorat je, sedam pedalja u preponama visok, brz, a izdržljiv. Ne treba mu mnogo ni sına ni zobi, tek ono što u selima uz put pronademo, i malo poluzaledene trave koju pokraj ceste uspije popasti. Ide po sniđu, ide po blatu i kamenu, potkove je davno izgubio. Ja ga nemam čime potkovati, pa ipak još nije prošepao. Nije dugo sa mnom, no već ćutim da mu vjerovati mogu i da ću na njegovim leđima do domovine stići. Mog je starog konja, Hiperiona, pada mnom rusko tane kod Borodina ubilo. Na sreću sam ondje živu glavu izvukao, od te bitke krvaviju još vidio nisam. O tom sam ti već podrobno iz Moskve pisao, ali ne znam jesi li pismo i dobila

Jučer, dakle, iznemogli i gladni u Studjanku pristigosmo, selo ne veće od naše Pleternice, siromašno i pusto. Ovdje nema ništa do kraj rike posijanih malih drvenih kuća, ni crkve apostatske nigdi opazio nisam. Sad čekamo da vidimo što ćemo dalje. Ne znam koliko naše vojske još ima, a i ono što je preživilo marš od Moskve preko Smolenska i Orše do ovamo, jedva se tek na nogama drži. Od sto tisuća ljudi što je pred mjesec dana na ovi put krenulo, rekao bih da je pod oružjem ostalo još pola. A ima i onih koji se vuku u neredu za vojskom, odbacivši puške i streljivo, gledajući samo kako da prežive i ne hajući ni za red ni za stegu. Njih u vojsku više ubrojiti ne mogu. Neki među njima u pohod i žene povedoše, i djecu sam u tom mnoštvu vidio, za njih se već sada raspoznati dade da se do Vilna živi dovuć ne će.

Položaj nam je, čini se, bez nade: sa zapada nas goni Kutuzov s nekih sto tisuća Rusa, sa sjevera se bliži Wittgenstein s još tridesetak tisuća vojaka, a jučer doznasmo da nam s juga prijete admiral Čičagov svojom Armijom Moldavije i sasma neznanim mnoštvom pukovnija. Sam Bog zna kako je u tome uspio, s Crnog mora vojsku maršem u ove pustare za svega mjesec dana dovesti.

Kažu za njega da je čovjek okrutan i častohlepan, ne brine se koliko će vojske izginiti samo da se ruskom Caru dodvori. No u vojnim stvarima nema iskustva, nikad još u ratu zapovidao nije. Da je samo on pred nama, lako bismo se mi s njim razabrali.

Dobro je što su nam sa zapada i sjevera neka svježja pojačanja stigla, korpusi maršala Oudinota i Victora. U njih se uzdam, oni su ti carevi najhrabriji i najvjerniji pratioci. Njihova vojska još nije rusku studen doživila, dobro je opremljena i dosta odmorna. Ne znam koliko ih ima, no bit će da je više od dvadeset tisuća. Imaju i bar dva tuceta topova, što će dobro doći, jer mi smo svoje većinom na putu, u mećavi ostavili. No i s tom novom vojskom izgleda da nam se loše piše: Čičagov je prije nas do Borisova na Berezini stigao, a tamo je bio jedini most preko rijeke. Odande je zatim naše prethodnice otjerao, a kad ga je Oudinot sa svojima napao, povukao se na zapadnu obalu i za sobom most zapalio. Naši se na vrime ne snadoše, grad je bio tako zakrčen kolima od opskrbe, pa su Oudinotovi husari prvo pustošiti zalihe stali, a kad ih je maršal okupio i u napad natjerao, most je već gorio, a Rus sa druge strane rijeke topovima tukao. Tako sad i Oudinot dđli sudbinu nas nesretnika što iz Moskve pođosmo.

I sad ne znam što će biti. Držimo Borisov, sva je vojska na istočnoj obali Berezine, a mostova više nema. Rika je zbog bujica do dvjesta stopa široka, pređuboka da je i na konju pregaziš. Car je, k tomu, zapovđdio da se spali sva oprema za gradnju mostova, jer se zbog studeni prošlog tjedna činilo da će rijeke i potoci zaledeni biti, pa bismo po ledu preko njih lako prešli. Ali je studen pred dva dana popustila, led se topit' počeo, a rijeke su opet nabujale. I sad je pred nama prokleta Berezina, kraj koje nas Rusi pokušavaju sa svih strana opkoliti. Stišćem u ruci križić što si mi ga o vrat objesila, kad sam na pohod polazio, i molim se Bogu, ali ne za sebe već za Tebe – da ti lakše bude podnit' samoću, ako mene izgubiš. A ja jedno znam: ako nam je ovdđ skončati, neka tako i bude. Ali ne ćemo se bez borbe dati.

Una salus victis nullam sperare salutem,² kako Pjesnik kaže.

II. Nazovi me ako si usamljen

Probudim se prije šest i onda nemam što raditi do doručka, koji mogu dobiti tek od osam. U Rusiji sve kasni, sigurno neće točno u osam otvoriti vrata menze. Pregledam na internetu hrvatske novine, po običaju pišu samo o aferama i nogometu, zatim odgovorim na tri *e-maila* koja su mi poslali studenti, po običaju žicaju da im odgodim ispit ili predaju seminarskog rada. Po običaju pristajem, kao da je mene briga kad će oni polagati, kao da čitam seminarske radove.

² *Jedini spas je pobijedenima da se ne nadaju nikakvu spasu* (Vergilije).

Vani je toplo, možda toplije nego u Zagrebu. Od dormitorija do Sveučilišta je kratka šetnja, više vremena treba mi da prođem kontrole naoružanih čuvara nego da pješice stignem od jednoga mjesta do drugog. Konferencija počinje u deset, no prije toga moram se registrirati. U velikoj auli je gužva, ali ja ovdje nikog ne znam osim Hrača, a on me samo iz daljine hladno pozdravio. Dok čekam pred ulazom u konferencijsku dvoranu pitam se hoće li mi netko prići da porazgovara sa mnom. Ali zašto bi to itko učinio? Sudionici iz Rusije jedni druge znaju, a stranaca je malo i, osim velikih imena povijesne znanosti, posve su nezanimljivi. A ja nisam veliko ime. Da ne stojim na prolazu sâm poput strašila u polju, uđem u dvoranu i sjednem u predzadnji red, u drugu stolicu od prolaza. Tako sam siguran da mogu brzo izići iz dvorane ako mi bude predosadno, a da ne dižem sa sjedala druge ljude; ako se netko želi sjesti kraj mene, može. Ali nitko ne sjeda kraj mene.

Prvo pozdravni govori, na svakoj je konferenciji isto, mrtvački isto – govorili su Rektor, direktor Instituta, a nakon njih neka žena koja izgleda kao babuška koja vozi traktor u nekom kolhozu, s maramom svezanom na glavi i cipelama sovjetskog dizajna. Uopće nisam shvatio koja je njezina uloga, valjda je iz ureda gradonačelnika, što li? Zatim počinju izlaganja. Jedan od referata držao je čudan lik – Oleg Sokolov. Smatraju ga najvećim stručnjakom za rano devetnaesto stoljeće u Rusiji, predaje ovdje u Sankt Peterburgu i čini se da ima pomalo kulturni status među studentima i kolegama. Kažu za njega da se voli oblačiti kao Napoleon, čak i sudjeluje u inscenacijama napoleonskih bitaka, Rusi vole takve stvari. Skupi se par stotina entuzijasta na Borodinu, odjenu se u kostime, pa se igraju kao djeca. Ako nitko ne pogine zbog slučajne eksplozije nekog topa ili kubure, na kraju sve završi pijankom i balalajkom. Izlaganje je Sokolov održao sa svojom asistenticom, koja mu je očito ljubavnica. Vidio sam ih u pauzi u hodniku pred toaletom kako se strastveno ljube. Takve stvari, politički posve nekorektne drugdje u svijetu, u Rusiji još prolaze. Mene bi odavna izbacili s fakulteta da si zavedem asistenticu. Kada bih imao asistenticu. A njemu, svinji staroj, čini se, afera još podiže ugled. Ona je bar trideset godina mlađa od njega, kovrčava kestenjasta kosa, pogled preplašene srne, duge noge nepokrivene minicom, a kreće se kao model na revijskoj pisti. Što je mogla naći na njemu osim moći? Kakve moći, sigurno ne seksualne? On je sav crven u licu – valjda od votke – izgleda kao sifilitična žaba, a i govori kreketavim glasom. Nisam razumio skoro ništa od svega što je rekao, Rusi nikad ne izlažu na engleskome. Zato sam iza ručka otišao s konferencije vidjeti Ermitaž, u poslijepodnevnoj sekciji sva su izlaganja bila na ruskom. Zašto Rusi ne govore engleski kao cijeli svijet?

Ermitaž me razočarao. Istina, lakše je ući u njega nego u mnoge europske muzeje, sjećam se kako sam u redu čekao više od sat i pol, po najgorem madridskom srpanjskom suncu, da uđem u Prado. I onda sam jedan sat

prije zatvaranja samo projurio da vidim par El Grecovih slika i Goyinu *Golu Maju*; u Ermitažu su postavili elektronske kioske ispred ulaza, dođeš i kupiš ulaznicu skoro bez čekanja u redu, no onda se u muzeju izgubiš. Trebalo mi je skoro jedan sat da se izvučem iz odjela mezopotamske umjetnosti, koja me uopće ne zanima. Gomile glinenih pločica, kipovi monstruma i asirskih kraljeva koji izgledaju kao monstrumi. A onda sam satima lunjao nepreglednim halama u potrazi za osamnaestim i devetnaestim stoljećem.

Na koncu sam našao dvorane u kojima su portreti i zbirke koje je skupila Katarina Velika. Vidio sam sve njezine ljubavnike (trebalo mi je dosta vremena za to) i gomilu nakita, vaza, privjesaka, medaljona, pečata, utega za papir i ostalih drangulija koje je ta baba skupljala cijeli život. Nevjerojatno je koliko pohlepe za stvarima, mladićima, seksom izvire iz tih hladnih njemačkih očiju. Kažu da je ministre odgajala u svojem krevetu, sa šezdeset godina opsluživali su je dvadesetgodišnjaci. Ali mora se priznati da na onom portretu, dok jaši na konju u zelenoj časničkoj uniformi, sa sabljom u ruci, izgleda jako dobro. Je li tako odjevena privukla Orlova, Potemkina i druge? Ili su joj bili ljubavnici samo zbog njezine moći, bojeći se da će završiti na stratištu odbiju li carsku ložnicu? A možda je moć baš ono što ih je privuklo, želja da spavaju sa ženom koja jednim potezom pera može odlučiti o tisućama sudbina, izgraditi palače, gradove, flote. Moć je seksi, Katarina je bila seksi, možda bi i meni bila da sam ju poznavao. I Sokolov, valjda, zato ima uspjeha, i on ima moć jer dijeli zaposlenja, dijeli preporuke mladim povjesničarkama, pa spavaju s njim ne samo zbog interesa nego jer ih privlači moć. I Alisa, sigurno, ima nekakvu moć – ali u čemu je njezina moć?

Vani je sunce još visoko, nema ni oblačka na nebu, kraj kanala se osjeća zapah ustajale vode i još neki drugi smrad koji podsjeća na pokvarenu ribu. Naginjem se s jednog mosta prema dolje, da vidim kakve su se to alge pohvatale po površini. Nedajbože da padnem u tu vodu, umro bih od kolere kao Čajkovski. Idem dalje do jednog trga gdje prodaju suvenire i antikvitete, vidim mnoštvo klupa na kojima starci i starice izlažu stvari izvađene iz tko zna kojih podruma i potkrovlja. Predmeti koje ovdje možeš kupiti podsjećaju na tričarije iz Katarinine zbirke: olovni vojnici u raznolikim uniformama, značke sovjetskih udarnika, kristalne čašice za votku, kompas s ukrasom carskog admiraliteta. Sve jednako beskorisno kao i njezini privjesci i medaljoni. Jedan suhonjavi starčić s bradicom, koji podsjeća na Trockog, izlaže stare knjige, zemljopisne karte i poštanske marke. Zauzvajam se kraj njegove klupe vidjeti što ima. Među prašnjavim Lenjinovim biografijama, kraj velike Sovjetske enciklopedije vidim i obveznice koje je 1913. izdala carska vlada, denominirane na trideset tisuća rubalja s dospjećem naplate za trideset godina. Tko god ih je kupio, napravio je dobru investiciju. Kupim i ja jednu za protuvrijednost od pet eura. Stavim ću ju negdje na zid Oljine sobe kada ona makne svoje stvari.

Već sam gladan, pa u nekom restoranu brze prehrane pojedem pelj-mene (nekakvi ruski tortelini) u masnu vrhnjastom umaku. Dosta mi je ruske gastronomije, sutra idem na pizzu. Valjda imaju pizzu u ovom gradu, pizzu s medvjedovinom, pizzu s kavijarom, nekakvu pizzu. Vidio sam McDonald's, odnosno Makdonalds, kako lijepo piše na ćirilici, ali ipak neću jesti njihove hamburgere. Već sam u godinama kad moram misliti na zdravlje, od brze hrane ode ti jetra i dobiješ trbuh do poda, pazim na to što jedem kad mogu. Ne želim izgledati kao Sokolov. I doma sâm kuham, salate, variva i to, da pustim Alisu u kuhinju, umro bih od gladi.

Ne da mi se vraćati na konferenciju, izlaganja će ionako ubrzo završiti, radije se još malo šećem gradom. Kažu da je Sankt Peterburg jedan od najljepših gradova na svijetu, zovu ga i *Venecijom sjevera*, ali ja tu ljepotu ne vidim. Istina je, barokne su zgrade u centru ušćuvane ili obnovljene, na zidovima nema grafita (pretpostavljam da te deportiraju u Sibir ako šaraš po pročeljima), no šećući se uz obalu rijeke Fontanke, opazio sam neobične natpise na pločniku, na ruskom i engleskom: *Vruća cura čeka te za ludu zabavu, nazovi me* i telefonski broj. *Plavokosa i plavooka ljepotica za intimne užitke, čekam tvoj poziv* i telefonski broj. *Ako si usamljen i želiš žensko društvo večeras, nazovi ovaj broj i traži Galinu* i telefonski broj. Ni sâm ne znam zašto, zapišem Galinin broj. Ne vjerujem da će mi trebati, nisam usamljen, mnogo je ljudi na konferenciji, a i nije mi do seksa. Nije mi do seksa. Mislim, kad bih se sad našao u krevetu sa ženom, makar i s kurvom, mislio bih na Alisu, mislio bih što ona radi sa svojim ljubavnikom, kurva, i mislio bih je li joj bolje s njim nego sa mnom, i trudio bih se zadovoljiti kurvu kako nisam mogao zadovoljiti nju, ali ne idem kurvama, nisam tako usamljen. Nisam usamljen.

26. studenoga 1812, u blizini Borisova

Draga Tonka,

danas proživljavamo najteži dan otkako smo na pohod pošli. Do nas dolaze glasine o pukovnijama koje su se Rusima predale, a ja ne znam što od svega toga može biti istina. Francuzi se nikada predali ne bi, oni previše svog cara vole, ali Nijmcima i Talijanima ne vjerujem. U našem je korpusu mnogo Talijana, a oni se baš nisu kao junaci iskazali. Za sada znam samo da se na svoje ljude osloniti mogu. Koji su kukavni bili, ti su već izginuli ili se Rusima predali, a ovi što ostadoše samo žude da se kući vrate i učinit će sve što treba da se to i dogodi.

Preko rijeke ne možemo, a nema ni zapovidi da natrag na neprijatelja pođemo, pa sjedimo u bivacima i čekamo što će biti. Pitam se kako je to moguće, da je takav velik vojskovođa poput cara Napoleona cilu vojsku u bezizgledan položaj doveo. U kojem je trenutku sve tako po zlu pošlo, da se naša sudbina

više preokrenut' ne može? Kod Smolenska smo Ruse otjerali, iako uz goleme žrtve, i Moskvu smo zatim zauzeli, još se krajem rujna činilo da je rat dobio. Samo smo još čekali da car Aleksandar pošalje poslanstvo, da mir s našim carem sklopi, i sve bi gotovo bilo. Možda bih i ovaj Božić s tobom u Karlovcu ili Pleternici dočekao, s ocem kušao ovogodišnjega vina, grob naše Katice obišao i cviče na nj položio, Bog da joj dušu blagoslovi. Ali Rusi su Moskvu zapalili, a mira sklopiti ne htjedoše, pa nam nije bilo izlaza nego se povući, jer u Moskvi kraja zime dočekali ne bismo. I tad se vojska počela osipati jer ljudima treba da znaju da neprijatelja pobedit mogu, a ako ni zauzeće Moskve nije dostajalo da Ruse pokorimo, što nam onda još preostaje?

I kad sad o svemu promišljam, mislim da je mržnja ono što nam je presudilo. Ne naša mržnja, jer ja Rusa ni sada ne mrzim, već mržnja što ju Rusi, a i pola Europe prema našem caru osjeća. Za njega je ovo samo još jedan rat kao i svaki drugi bio, u kojem neprijatelja u bitku namamiš, vojsku mu rasturiš, a onda mir s njime sklopiš, pa sve do nove prilike za borbu. Ali ne može se rat tako voditi da samo pukovnije i korpuse po zemljovidu pomičeš, ma kako to vješto činio. Rat je stvar srca i žuči jednako kao i uma i pameti. Car, bojim se, nije na vrijeme razumio koliko ga Rusi mrze, nakon svih tih godina rata i poraza što im ga je nanio, kod Austerlitza, Friedlanda, Smolenska, svugdje gdje je tolike majke ucivilio kad im sinovi poginuše, kad je tolike žene udovicama učinio. Mrze ga Rusi, a mrze ga, ufam se reći, i Nijmci, zbog svega zla i poniženja što ga je njihovoj zemlji donio, i carevnu cara Franje za ženu je uzeo samo da pokaže svoju moć. I zato ne vjerujem da će nam austrijski car u pomoć priteći. I zato će, mislim, ovaj rat završiti tek kad Napoleona na čelu francuske vojske više ne bude. Ljubav velika djela čini, i ti i ja to dobro znamo, moja Tonka, ali i mržnja je sila moćna. Od najsjajnije je vojske što ju je ikada svit' vidio učinila biđnu rulju što se za goli život bori.

Do nas bez prestanka stižu ostatci La Grande Armée, smrznute aveti u krpama i prnjama. Ljudi se pokušavaju ugrijati bilo čime, vidio sam husare koji su na se nadjenuili ženske pelerine opljačkane u tko zna kojoj moskovskoj palači, vidio sam časnike koji su pod seljačkim kožusima nosili slojeve slame skupljene na podu kozачke štale. A mnogima ni to nije pomoglo, tisuće su se smrznule na putu do Berezine. Sad su ovdje dvije vojske: jedna, koja se još nekog reda drži i puške s bajunetima u rukama stišće, spremna da se bori do zadnje kapi krvi samo da bi riku prešla. I druga, koju više ne možeš ni zvati vojskom, masa ranjenika, promrzlih bjegunaca, trgovaca što su na pohod pošli ne bi li u Rusiji zaradili, vojnika što su u očaju sve oružje uz put odbacili i sad se još zadnjim snagama vuku na zapad, ne znajući ni koja im je pukovnija ni tko im je zapovjednik. U prvoj vojsci nema više Francuza, Holandeza, Nijmca ni Hrvata, svi smo u ovoj nevolji isti. Svaki se samo hoće svojoj ženi, sinu, kćeri vratiti, a zna da to ne može sâm. I zato se još čvršće uza svog druga pribija, da zajedno u ovu riku stupe. A u onoj drugoj vojsci jedan ne će drugom ni koricu kruha prepustiti, čak i ako mu je brat iz istoga roda i domovine.

Mi smo bolje od drugih pukovnija prošli, pa i zbog toga što nismo sa sobom iz Moskve nosili plîna. Bili smo smješteni u nekom siromašnom predgrađu gdje se nije imalo što uzeti, a i taj je dio grada jako u velikom požaru nastradao, sve su kuće ondje bile od drveta, pa su u trenu planule. Dok smo mi vodom iz rijeke Moskve gasili požar, drugi su gospodske kuće u središtu grada orobili, no to ih je posli glave došlo. Oni koji su se nakrali umjetnina, skupocjenih tkanina i drugih dragocjenosti, natovarivši sve to na kola išli su sporije, zapinjali u blatu i snîgu, mnogi su se među njima smrзли prije par tjedana kad je studen bila najveća. Imali smo sreće i po putu iz Moskve, što smo konačili u jednom bogatom selu iza Malojaroslavca. Većina je Rusa odande već bila pobjegla kad smo mi stigli, a od preostalih smo žitelja za dukate kupili krzna i šubare, tako da se nismo posmrzavali.

Dobra je vîst do nas upravo došla. Oko milje sjeverno od nas, neki su poljski ulani pronašli gaz na Berezini. Voda je ondje dovoljno plitka da je konji pregaze, ali preduboka za pješaštvo i kola s opremom, a još k tomu rîka sve više buja, jer se led otopio. Car je, kada je vîst o tome pristigla, odlučio ondje izgraditi mostove, da bi cîla vojska prijeći mogla. Ali je na nevolju još u Orši spaljena oprema za premošćivanje, kako ti u prošlom pismu napisah, jer nitko nije mislio da bi nam mogla trebati. Pa ipak, dogodilo se čudo! General Eblé, zapovjednik carskih inženjera, nije carevu zapovîd poslušao! Sačuvao je dvî pokretne kovačnice, peći i mjehove i sav alat potreban za premošćivanje rijeke. Dok ti ovo pišem, on i njegovi inženjeri kuju željezne stupove i klinove koji će držati potpornje mostova, a Oudinotovi vojnici sîku stabla za trupce koji će na njih biti postavljeni. I neke su seljačke kuće ondje srušili, pa iz njih grede i daske povadili, što će sve u mostove biti ugrađeno. Seljaci su, pak, odatle pobjegli Čičagovu, samo je pitanje kad će ovamo vojsku poslati. Kažu da je car naredio da se sîku stabla blizu Borisova, ne bi li tako Čičagova zavarao da pomisli kako ćemo ondje prijeći. Ali ne znam hoće li ta varka uspjeti, i ako uspije, koliko će potrajati.

Tako će se zahvaljujući Ebléovoj domišljatosti, ali i neposluhu, noćas preko Berezine dva mosta izgraditi, ovdje kraj Studjanke, jedan za pješaštvo, a drugi za konjicu i topništvo. Ako inženjeri uspiju, cijela će vojska biti spašena. Samo da sve na vrîme gotovo bude, prije no što nas Rusi napadnu i rîka toliko nabuja da postane nepremostiva. Sjutra ću onamo poći, možda kako i pripomoći uzmognem. Mislim na tebe, Tonka moja, a ove su mi posljednje vîsti dale traćak nade da ću te jednog dana opet ugledati.

III. Živjeti nije novije

Probudio sam se u pet. I u Zagrebu se budim rano, često noću ne mogu spavati, no u ovom gradu gdje u lipnju uopće nema noći, nesаница mi je neizdrživa. Jutro provodim lutajući gradom. Ne želim više u muzeje, radije

ću pogledati katedralu i spomenik Petru Velikom. To je bio razbojnik od vladara, ljubavnika svoje žene dao je nabiti na kolac.

Prolazim kraj hotela Angletterre u kojem se 1925. ubio Jesenjin. Moj turistički vodič kaže da je zadnje stihove ispisao krvlju jer nije bilo tinte (netašice su oduvijek pratile komunizam):

*До свиданья, друг мой, без руки, без слова,
Не грусти и не печаль бровей,-
В этой жизни умирать не ново,
Но и жить, конечно, не новей.*³

Ne razumijem drugi stih, rječnik mi kaže da *grust'* znači „tuga“, a *pečal'* isto „tuga“, *pečal' brovej* je valjda „tuga obrva“, što li. Ali zadnja dva stiha zvuče tako istinito, u životu umirati doista ne izgleda kao nešto novo, a niti živjeti nije ništa novije. Pitam se što za mene u životu još može biti nova? Rastava? Ne želim to prolaziti, čemu? Oljina udaja? Za Žiku ili nekog takvog lika? Unuci? Rekla mi je više puta da ne želi djecu, djeca su zastarjela. I kakav bih ja bio djed? Bake još imaju nekog smisla, imaju strpljenja, ali djedovima ne možeš povjeriti djecu na čuvanje, zaboravljivi su i nepouzdati. Uspjesi u karijeri? Da sam trebao imati neku karijeru, to bi se već vidjelo, no ovako, docent s pedeset godina, najviše što mogu očekivati je da ću u mirovinu kao izvanredni profesor. I što da radim u mirovini? Alzheimer, starački dom, Mirogaj...

Prelazim ulicu, kraj mene prolaze dvije djevojke u kratkim hlačicama, dijele letke s pozivom na koncert nekog *rock*-sastava. Jedna je crnka, visoka i crnooka, netipično za Ruskinju, valjda je s Kavkaza, privlačno se osmjehuje. Ne mogu večeras na koncert, što da radim tamo, dvadeset godina nisam bio na *rock*-koncertu. Nekoliko ulica dalje, nađem se opet na obali rijeke Fontanke, na mjestu gdje sam vidio one ispisane oglase. Treba mi nešto sa sisama. Izvadim mobitel.

– *Allo, govorit Galina.* – na moj se poziv odazvao zavodljiv ženski glas.

– Govoriš li engleski? – upitao sam.

– Govorim, govorim, reci, dragi. – odgovorila je snažnim ruskim naglasakom.

– Koliko bi me koštalo da te posjetim na jedan sat?

– Sto dolara, dragi. Dođi, neće ti biti žao.

– Nemam dolare, može osamdeset eura?

– Ne, onda sto eura.

– Ali euri su skuplji od dolara.

– Meni nisu jer više volim dolare.

– Kako izgledaš, možeš mi poslati slike? – pitam jer ne želim dogovarati susret s nekim akrapom.

³ *Do viđenja, družje moj, bez ruke, bez riječi, / Ne tuguj i ne žaluj obrvama, / U ovom životu umirati nije novo, / ali ni živjeti, naravno, nije novije.*

– Nećeš biti razočaran kad me vidiš, ali slike ne šaljem preko telefona, skupo je.

– Pošalji mi *e-mailom*, pa ću te nazvati ako budem zadovoljan. Poslat ću ti SMS sa svojom adresom e-pošte.

Za nekoliko minuta na *mail* mi stigne poruka s trima slikama u prilogu. Sitna, skoro plava, skoro lijepa, neodređenih godina, ali valjda manje od trideset i pet. Sjedi izazovno na krevetu, samo u kombinezonu. Plave oči, jako našminkana, duga resa od bisera visi s jednog uha. Privlači me jer izgleda drsko. OK, kažem, i ponovno ju nazovem telefonom. Dogovorim sastanak za šest sati poslijepodne, a ona mi SMS-om pošalje adresu. Bit će dosta vremena, kad završim s njom, još mogu na večeru negdje u centru.

Za ručak danas nešto jednostavno, lagano i nezačinjeno, ne mogu opet jesti kavkaske ćevape. Moram misliti kakav će mi biti dah večeras. Pojeo sam bline s lososom na kiosku, hvala Bogu, ne stavljaju luk i češnjak u to. Zatim natrag u sobu da se istuširam. Htio bih raditi na PowerPointu za sutra, ali ne mogu se koncentrirati. U pola pet ponovno izlazim iz sobe.

Dolazim do zadnje stanice metroa, gadno sovjetsko predgrađe, tražim adresu na Google kartama, sve jedan neboder do drugoga, betonski nogostupi zarasli u travu. Mislim si – valjda me neće ovdje orobiti, brzo dođem do zgrade na adresi koju mi je dala Galina. Zadnji kat, kaže, moram pješke gore jer dizalo ne radi, sav sam se uspuhao. Pozvonim. Otvorila mi je ona. Dobro je, mislim, stvarno izgleda kao na slikama koje mi je poslala, odjevena je samo u grudnjak i gaćice. Nije ni čudno jer je u stanu vrelo kao u paklu, potkrovlje i mala soba izložena suncu koje nikako da zađe. Nisam mislio da u Rusiji može biti tako vruće, znoj se slijeva s mene dok me posjeda na krevet bez mnogo riječi. Dam joj sto eura, a ona mi kaže da odem pod tuš i pruža mi ručnik, na sreću bijeli pa vidim da je čist. Kuponica tijesna, jedva se možeš okrenuti u tuš-kabini, puštam hladnu vodu i skidam znoj sa sebe. Vratim se natrag u sobu samo ogrnut ručnikom preko pojasa, a ona me čeka gola na krevetu, razgovara na mobitel. Kad me je ugledala, prekine razgovor i odloži mobitel, ali i dalje izgleda nezainteresirano. Pokuša se osmjehnuti i pozove me k sebi, ručnik mi padne na pod i ja legnem na krevet, a ona me počne dirati. Osjetim njezine usne ispod svog trbuha. Ali krevet je ravno na suncu, na prozoru nema zavjesa, za minutu se opet s mene znoj slijeva kao iz vodopada, ne mogu ništa.

– Molim te, navuci rolete, prevruće je.

– Što su *rolete*? A, *žaljuzi*. Pokvarene su. Čekaj, otvorit ću prozor.

Kad je otvorila prozor, u sobu je samo ušao vreo zrak i neki neodređeni zapah štavljene kože, u blizini je sigurno neka tvornica obuće. Ona se vratila svom poslu, a ja sam odozgo gledao njezinu kosu koja mi je sada izgledala kao razbarušena trska na metli. Stavio sam joj ruku na glavu i pogladio je, shvatio sam da to nije prava kosa nego perika. I nisam mogao misliti ni na što nego na to što je ispod perike, kako joj zapravo izgleda kosa, ima

li ju uopće. Još uvijek ništa, opet znoj, sada mi se čini da je hladan. Ustao sam i rekao da mi je žao, ali da idem, danas nije moj dan.

– Čekaj, platio si, ostani još malo. I izgledaš loše, blijed si kao krpa. Mogu te izmasirati ako hoćeš, opusti se.

– Ma ne, ne, nije to zbog tebe. Zadrži novac, ne znam kako bih ga bolje potrošio.

Brzo van iz zgrade, zatim natrag do podzemne, pa do centra i dormitorija. Prolazim kontrole, stražar me već zna, siguran sam, ali opet traži propusnicu. Neki mrk tip s crnim brčinama, tako si zamišljam NKVD-ove likvidatore. U sobi se skidam u gaće, toliko je vruće, i sjedam pored lavaboa s laptopom. Nije mi do šetnje, nije mi do večere, moram još složiti PowerPoint za sutrašnje izlaganje. Uvijek to ostavljam za zadnji čas, čak i kad znam što želim reći, teško mi je složiti suvisao slijed misli. PowerPoint bi u tome trebao pripomoći, natuknice na slajdovima prisile te da se koncentriráš na bitno i da budeš sažet. Meni dodatno pomaže to što, kad ne znam što bih rekao, uvijek mogu samo pročitati ono što piše na slajdu. Ovog puta neće mi biti teško, moram govoriti samo petnaest minuta, tek da kažem malo o ciljevima istraživanja i o projektu koji planiram prijaviti kod Hrvatske zaklade za znanost (*Ideološka dekonstrukcija privatne korespondencije u Hrvatskoj ranoga 19. stoljeća*) i već je gotovo. Ne vjerujem da će me itko išta pitati, imaju Rusi pametnijeg posla. Prvo se neuspješno pokušavam spojiti na internet da pogledam imam li pošte, ali Wi-Fi veza je isprekidana, pa odustajem (u ovoj zemlji ništa ne radi kako treba!) i vraćam se na PowerPoint. Počinjem tipkati.

U prvom slajdu moram reći tko je Marko Šljivarić, odakle je i kad je rođen:

– Marko Šljivarić: sitni plemić iz Vrčina Dola kraj Pleternice, Slavonija; rođen 12. 10. 1762. od oca Martina pl. Šljivarića.

Za publiku koja malo zna o Hrvatskoj (tko ovdje uopće išta zna o Hrvatskoj?) morao sam na ovaj i idući slajd dodati i osnovne podatke o socioekonomskim prilikama u Habsburškom Carstvu i Ilirskim provincijama za Napoleonskih ratova.

– Hrvatska je 1812. podijeljena na habsburški dio (do Save) i na Napoleonove „Ilirske provincije“, koje obuhvaćaju cijelu Dalmaciju, Liku, Gorski Kotar, Istru i Primorje.

– Hrvatski vojnici služe u austrijskim pukovnijama, koje su nominalni saveznici Francuza (iako ne sudjeluju u ratnim operacijama 1812.) i u *Grande Armée*, kojoj pripada i Šljivarićeva pukovnija.

– Oba su dijela Hrvatske iscrpljena ratom i porezima, jako je proturatno raspoloženje, koje se vidi i u Šljivarićevim pismima („nakon svih strahota ovog dana usnuti ne mogu“, „Da sam si pakao zamišljao, užasnije slike sebi dočarao ne bih“).

Na ovom mjestu želim u prezentaciju staviti još nešto što dobro pokazuje koliko je Hrvatska bila podijeljena u to doba. U Zagrebu, koji je pod Habsburzima, ljude uopće nije bilo briga za Hrvate koji su u to doba ratovali za Napoleona. O tome svjedoči zabilješka iz dnevnika biskupa Vrhovca od 19. siječnja 1813., kad je tek u Zagreb pristigla vijest o Napoleonovu porazu u Rusiji. Na slajd ću staviti ono što je Vrhovac toga dana zapisao:

- *Ex his omnibus sequens chronographicum in vulgus manavit: NUNC GaLLICIDIUM*, tj. „Iz svega toga u narodu se proširio sljedeći kronogram: Sada je pokolj Francuza“ (kronogram se sastoji u tome što slova brojčane vrijednosti zbrojena daju godinu 1813.).
- U nastavku dnevnika za taj datum Vrhovac je hladnokrvno zapisao: *Ludovico nepoti meo natus est filius* („Mojem se nećaku Ludoviku rodio sin“). Dalje govori o banketima na kojima je bio i hemoroidima od kojih pati.

Uz ovaj ću citat iz Vrhovčeva dnevnika reći i kako on pokazuje nezainteresiranost klera za nacionalističku ideologiju, koja nastaje u to doba o čemu svjedoče i Šljivarićeva pisma. Rado bih na taj slajd stavio i Šljivarićevu sliku, ali nijedan njegov portret nisam našao. Čini se da nitko ne zna kako je izgledao, ali ja ga zamišljam kao ljudinu dinarskoga tipa, kosmata i crnomanjasta, s velikim brčinama i širokim plećima. Mogao bih to i reći uz prezentaciju, možda se tko u publici nasmije.

U sljedećem slajdu treba dati najvažnije podatke iz Šljivarićeve vojničke karijere:

- Služio u krajiškim pukovnijama austrijske vojske do 1809., kad su uspostavljene Ilirske provincije; Šljivarić prelazi u francusku vojsku s činom bojnika. U siječnju 1810. promaknut u pukovnika (brigadira).
- 28. 10. 1810. dodijeljena mu je Legija časti (uz to na slajdu stoji slika toga odlikovanja).
- Od 21. 10. 1811. zapovijedao je „Prvom hrvatskom provizornom pukovnijom“ koja je bila dio Četvrtoga korpusa pod zapovjedništvom Eugènea de Beauharnaisa, potkralja Italije i Napoleonova posinka.

O odnosu Francuza prema hrvatskim vojnicima, o predrasudama prema njihovoj nesposobnosti za administraciju svjedoči sljedeći tekst, koji sam našao u pismu generala Henrija-Gratièna Bertranda Napoleonu iz 1812. (jedan kolega s Odsjeka mi ga je preveo s francuskoga, ali na slajdu citiram na originalu jer to ostavlja bolji dojam); našao sam na internetu i Bertrandovu sliku koju sam dodao na slajd:

- *Monseigneur, dans mes notes sur le travail d'inspection des régiments croates en 1811, j'ai signalé le colonel Slivaric comme très brave soldat, mais comme peu propre à l'administration.*⁴

⁴ Veličanstvo, u svojim radnim bilješkama o nadzoru hrvatskih pukovnija u 1811. naznačio sam pukovnika Šljivarića kao vrlo hrabra vojnika, ali slabo vična administraciji.

- U francuskim dokumentima iz toga vremena vidljivo je da Napoleon oklijeva promaknuti hrvatske časnike u više činove jer ne znaju francuski (a i njemački često ne govore najbolje); o Šljivarićevim jezičnim kompetencijama nemamo naznaka, ali iz pisama se vidi da je bar donekle razumio francuski.

Na sljedećem slajdu treba dati podatke o vremenu u kojem je nastao korpus Šljivarićevih pisama:

- S Četvrtim korpusom sudjeluje u pohodu na Rusiju; 14. 9. 1812. ulazi u Moskvu, iz koje se povlači s ostatkom *La Grande Armée* (uz to stoji slika francuskih gardista iz 1812.).
- Sudjelovao u bitkama kod Vjazme, Smolenska i Malojarslavca te u bitki na rijeci Berezini.
- Korpus za istraživanje: šest pisama ženi Antoniji (Antoinette) Šljivarić šalje u studenom 1812., u vrijeme bitke na Berezini.

Za sljedeću točku prezentacije odlučio sam nešto reći o svojim teorijskim polazištima i projektu u sklopu kojeg je nastalo istraživanje; uz to sam dodao i reference na literaturu, to uvijek izgleda ozbiljnije:

- Kritička analiza diskurza (ili KAD, Tollefson 2006) pokazuje kako se jezik koristi kao instrument moći i podržava perpetuaciju odnosa dominacije u društvu.
- Propitivanje ideologema u diskurzu otkriva naizgled zdravorazumsku narav mnogih vjerovanja čiju ideološku i klasno-društvenu uvjetovanost autori diskurza ne razumiju (Blommaert i Verschueren 1998).
- Ideologije se implicitno šire zbog ideološke moći (promoviranja vlastitih praksi kao univerzalnih i zdravorazumskih), a KAD te odnose moći razotkriva i dekonstruira.
- KAD je primjenjiva na bilo koju vrstu tekstova, a mi smo ju prvi primijenili na korpus privatne korespondencije iz početka 19. st.

Na sljedećem će slajdu biti primjeri ideologema koji se mogu iščitati iz Šljivarićevih pisama:

- Tradicionalni pogledi na rodne uloge (nekoj djevojci Maruški povjerala kuhanje i šivanje, ženi u pismima neprekidno ističe da se netko za nju mora brinuti). Žena se cijeni samo ako je marljiva u kućanskim poslovima i ako može naći muža („Bit će lijepa djevojka kad poraste, lako će si muža naći“).
- U pismima tretira ženu kao da joj mora objašnjavati osnovne stvari iz vojne strategije i taktike (*mansplaining*); također joj na više mjesta daje upute o vođenju financija („Dvanaest tisuća zlatnih franaka godišnje od moje Legije časti trebalo bi dostajati, uz prihode od imanja, kakvi već budu“).

- Šljivarićev nacionalizam: često govori o domovini (statistički najčešće upotrebljavan apstraktni pojam u čitavu korpusu pisama). „Ako mu je brat iz istoga roda i domovine...“
- Nacionalistički stereotipi: govori o Talijanima kao kukavicama („U našem je korpusu mnogo Talijana, a oni se baš nisu kao junaci iskazali.“), Rusima kao neorganiziranima („često im nedostaje plana i koordinacije“), ne vjeruje drugim nacijama („Nimcima i Talijanima ne vjerujem“).
- Odrugotvorenje protivnika: u pismima se na Ruse gleda kao na arhetipskog „drugog“ koji se suprotstavlja vojsci koja se povlači preko Berezine. Šljivarićev narativ prepun je opreka „nas“ i „njih“; „oni“ su prikazani kao zaostao narod koji živi u pustoju i negostoljubivoj zemlji, dok „nas“ simboliziraju riječi „dom“ i „domovina“ koju pišući subjekt priželjkuje. „Nama“ je suprotstavljena anonimna, dehumanizirana masa „drugih“.

Uz to mogu podsjetiti na izrazito negativnu sliku Rusa i Rusije u diskurzu svih koji su sudjelovali u pohodu 1812., subliminalne predrasude o divljim hordama Azijata u sukobu s prosvijećenom Europom; zanimljivo je da se slično odrugotvorenje Rusa kao zaostala azijskoga naroda može iščitati i u Vrhovčevu dnevniku (možda da navedem neki primjer?).

Nakon toga moram ponuditi neki zaključak:

- Marko Šljivarić tipičan je predstavnik svojega razdoblja i u njegovu se diskurzu odlikavaju različite, često i suprotstavljene ideologije: ideologija časti i odanosti (zapovjedniku / vođi / vojničkim idealima koje oni utjelovljuju), ideologija nacionalizma u nastajanju, ideologija buržoaskih vrijednosti i tradicionalističkih pogleda na rodne uloge.
- Šljivarićeva korespondencija pruža nam vrijedan uvid u ideološku svijest na razmeđu predmodernoga i modernog razdoblja hrvatske i europske povijesti, a kritička analiza diskurza pokazuje se kao moćan instrument za hermeneutičku i metaideološku analizu privatnih tekstova u kojima se odlikavaju i zanimljivi povijesni događaji.

Nakon ovog slajda još jedan s popisom literature i onda jedan za kraj, s velikom zahvalom (Hvala – *Thank you* – *Spasibo*) i slikom Napoleonove vojske na povlačenju iz Rusije. Ukupno deset slajdova (bez završnoga). Ako se na svakom zadržim minutu i pol, to je ukupno mojih petnaest minuta izlaganja.

Baš me zanima kako će ovo primiti publika, mislim da u Rusiji *Kritička analiza diskurza* nije osobito popularna. A dobro bi im došla da malo kritički dekonstruiraju i svoju društvenu zbilju. Po svemu vrlo zaostala zemlja, primitivni i neosvijesteni ljudi.

27. studenoga 1812., kraj Borisova

Draga Tonka,

jučer sam vidio kako Ebléovi momci grade mostove. Teško je povjerovati da može biti tolikoga junaštva! Zabijali su potpornje stojeći u studenoj vodi do pojasa, samo uza svjetlost baklji, mjesecina se od oblaka nije vidjela. U toj hladnoći nitko ne može izdržati ni jednu uru, vidio sam trojicu kako su klonuli od iznemoglosti te ih je voda odnila. No čim jedan padne, odmah uskaču drugi i posao nastavljaju, dovikuju svojim na obali što da im dodaju na svojem meni nerazumljivom jeziku – mislim da su većinom Holandezi – a mostovi sve brže napreduju, sve su bliži drugoj obali. Ufam se jedino da će ih izgraditi prije no što se svi graditelji smrznu i podave u ledenoj vodi. Ti su ljudi zbiljam žrtvovani za sve nas. Eblé ih stalno požuruje, ali mirnim i pouzdanim glasom, nema u tom čovjeku ni traga strahu i srditosti. Stoji na daskama iznad ledene bujice, zapovida što i gdje pričvrstiti, koje okove za grede koristiti, vidiš da točno zna što radi. I sam Car je bio ondje da nadgleda radove, govori mu Ça dure trop, mon général, ça dure trop longtemps,⁵ ali Eblé se ne da smesti, odgovara mu da je bolje napraviti čvrste mostove, nego da popuste pod vojskom i kolima.

Uopće, Eblé nije poput drugih generala u La Grande Armée. Kod njega ti izgleda kao da sve što radi, radi zato da obavi posao i da ga dobro obavi, uopće se ne čini kao da za pobjedom žudi ili da se slavom ovjenčati želi. Nije od velikih riči, ali uvijek zna što napraviti treba, a njegovi ga inženjeri bez pogovora slušaju. Sa sobom nosi veliku kožnu torbu namjesto mača, u njoj drži bilježnice s nacrtima i tablicama, i jučer sam ga vidio kako usred one vreve na obali sjedi i nešto u bilježnici računa. Ne sviđa mi se njegov pogled, mrk, hladan i zamišljen, kao da ne vidi što se oko njega zbiva, no vjerujem da će on i njegovi ljudi izgraditi te mostove. Nešto mi u njegovu držanju daje povjerenja. Kažem ti, moja Tonka, na takvima kao Eblé je budućnost, to su junaci novih pokoljenja – ne oni koji žele slavu, nego oni koji samo žele dobro odraditi posao.

Seljake su Victorovi ljudi iz sela otjerali, pa im brvnare pilama i sjekirama rastavili, da od njih mostove grade, a slamu s krovova Victor je svojoj konjici podijelio, jer konje ničim drugim hraniti nema. Za seljake se ne plašim, zbrinut će ih Kozaci ili će se već nekako snaći. Možda ih i protiv nas naoružaju, pa ćemo se opet u boju sresti. Uopće, ruski je seljak žilav, a vojnik hrabar, gdi ga postaviš on ondi stoji dok ga sablja ne posiče ili metak pokosi. Živi na šaci raži i juhi od kupusa, ni studen mu ne škodi, njegov kožuh od medvjedeg krzna i šubara štiti od hladnoće kakvu Francuz izdržati ne može. I s konjima su vješti, kozak se na konja u trku baca i sabljom u punom galopu protivnika probosti može, a da mu ruka ne strada, na tom im i Muratovi husari mogu pozavidjeti. Kad ih kao ljude i vojnike upoznaš, moraš se Rusima diviti, mi smo na ovom

⁵ To traje, generale, to predugo traje.

pohodu na težak način naučili koliko valjaju i kakvi su. Jedino kad napadaju često im nedostaje plana i, kako se to kaže, koordinacije – jedna pukovnija ne zna što radi druga, pa bezglavo jurišaju tako da ih jednu po jednu potući možemo. To mi daje nadu da ćemo se od njih obraniti sve dok mostovi ne budu dovršeni, da bi vojska prijeći mogla.

Ja sam se danas ondi, kraj mostova, sastao s vojvodom de Bauharnaisom, zapovjednikom našega korpusa, koji je jučer uvečer pristigao s Talijanima. Bio je iznenađen čuvši od mene da u mojoj pukovnici ima još dvjestotinjak za boj spremnih pješaka i dvanaest časnika i dočasnika s konjima. Mislim da je očekivao da ćemo se putem razbježati, možda čak i Rusima prebjeći (zna, naimе, da se mi s Rusima dobro razumimo, a i Austrija, u čijoj vojsci služi mnogo Hrvata, nije Caru više pouzdan saveznik). Vojvoda je častohlepan čovjek, mislim da se kao posinak carev stalno trudi u boju dokazati iako u sebi zna da nije dorastao jednom Neyu, Victoru i Muratu. A kako se do sada u ruskom ratu nije baš junaštvom istakao, misli da mu je na Berezini prilika jer u ovom boju ne će biti manevra ni ratne lukavosti, samo valja stati i ne dati Rusu da vojsku potopi u rîci. Mislim da je zato nama zapovijeđeno da ostanemo s istočne obale, naša će pukovnija zacîlo među zadnjima prijeći.

Dan sam danas proveo sa svojim ljudima, bodreći ih i raspoređujući ono malo hrane što nam je još ostalo. Jedna kola dobili smo od Victorova korpusa, koji je dobro opskrbljen i koji poput nas ostaje s ove strane Berezine da čuva odstupnicu dok se drugi povlače. A još će bar dva dana trebati da sva ta sila rîku prijeđe, mostovi su uski i bez ograde, a od vlage skliski, konje moraš na povodcu preko njih voditi, pa ipak svako malo u toj gužvi koji od njih padne u vodu. Ebléovi inženjerci moraju ih bez prestanka popravljati, osobito onaj što je za topove i kola izgrađen. Victor je morao i ljude oko mostova rasporediti da tjeraju izbjeglice i svu onu masu što se stege odrekla i više se ne može vojskom zvati. To je sad tek divlja, izgladnjela rulja, otimlju se za koricu kruha i komad od konjetine što je s neke mrcine oderan, jezivo je vidjeti što su zima i beznađe od tih ljudi učinili. Ali i njih pristiže sve više, pa ako navale svi zajedno na mostove, morat će ih Victorovi grenadiri bajunetima odbijati.

S juga se tutanj topova čuje, to Čičagov napada na Oudinota i Neya, čiji je korpus danas ujutro rîku prešao. Oni moraju Ruse zadržati da nas s druge strane ne opkole, da ne stignu do mostova sa zapadne obale Berezine prije no što čila vojska prijeđe. Ney je jedan od najodanijih carevih vojskovođa, čovjek duha nepokolebljivoga. Ako tko može liniju držati, da ne poklekne i ne trepne, to je on. U vojsci se priča da ga sretna zvijzda prati, na povlačenju iz Moskve dva su ga puta opkolili Rusi, dok je zapovijedao odstupnicom, no predati se nije htio. „Francuski se maršal ne predaje!“ – tako je odgovorio na poruku kojom su ga pozivali da položi oružje. Na juriš se probio kroz ruske redove, dva su konja pod njim ubili, a zatim je dan i noć po studeni, kroz mećavu slîdio zaleđeni Dnjeper dok nije stigao do glavnine vojske. On se ni sada ne će predati jer pred Napoleona ne bi mogao stati da do učini. Ali topništva nema dovoljno, Rusi

su u tome mnogo jači, pa ne znam koliko mogu izdržati. Mi zasad nismo u dometu topova, Bogu hvala, ali Wittgensteinov korpus je blizu i ako po nama stane tući, mnogo će ljudi izginuti.

Danas sam se nakon dugo vremena ponovno vidio u zrcalu, našao sam odlomljen komad u kolibi u kojoj smo smješteni. Ne znam bi li me prepoznala, Tonka moja, ono malo kose što sam imao ispalo mi je, a i brada i brkovi više mi ne rastu. Lice mi je bijelo i glatko, ispijeno, ne znam je li od gladi koju sam trpio ili od starosti koja me sve više pritište. Koljeno me boli od sraza s Kozacima. Kad smo ono pojurili na njih, udario sam ga nesmotreno o topovsku čiv, nateklo je i nikako da mi zacili od tada. Anuška ga trlja krpom namočenom u rakiju svake večeri i nadam se da će proći do iduće bitke jer ne znam kako ću se ovakav u sedlu držati.

Uvečer imamo malu gozbu u našoj kolibi. Anuška je ispekla pile, donio ga vodnik Rebić, tko zna gdje ga je on pronašao. Valjada je u nekom ambaru ostalo za seljacima što su se razbježali, a možda ga je negdje i oteo. Bilo je ukusno, mada pečeno skoro posve bez začina, jer Anuška dobro kuha. Znaš, volio bih da se ona sa mnom u domovinu vrati, doveo bih je tebi da se o njoj brinemo, a možda i da je posvojimo. Tako me na našu Katicu podsjeća, kad je gledam, kao da naše dîte vidim. A ne znam može li nas dvoje Bog još jednim djetetom blagosloviti, Tonka moja. Godine idu, a mene nema, htio bih da imaš nekoga da te tješi i njeguje u starosti. Anuška će, kako mi se čini, biti snažna i marljiva žena, a i narav joj je pitoma i draga. Ne radi za nas zato što bismo joj mi rekli da mora, nego zato što ju veseli kad nas vidi obradovane. I bit će lpa djevojka kad poraste, lako će si muža naći. Bože, kako me srce boli kad pomislim kakva bi krasotica naša Katarina bila, da je ne izgubismo. Znaš, kad je ona poginula, mjesecima sam mrzio djecu, svaki pogled na neko dječje lice podsjetio bi me na dîte koje smo izgubili. Hladan znoj bi me oblivao kad sam bih vidio djecu da se igraju ili, ne daj Bože, da konja jašu, odmah bih se sjetio kako je Katica s konjem vrat polomila. Ali to je prošlo, i s Anuškom nije tako, drago mi je biti s njom i volio bih je gledati kako odrasta. Kad je vidim, toplo mi je oko srca, a i tebi će, mislim, biti draga kad je upoznaš.

Ne vratim li se ja u domovinu, Juraj Petretić će ti Anušku dopratiti, da se o njoj brineš. Ako se ona i ne uda, imat ćete od čega živjeti vas dvi, a i otac s vama. Dvanaest tisuća zlatnih franaka godišnje od moje Legije časti trebalo bi dostajati, uz prihode od imanja, kakvi već budu.

Oko deset sati uvečer, kad sam već prestao ovo pismo pisati i mislio da je vrime da pokušam zaspiti, nastala je ovdje prava strka. Iz kolibe, niti dvjesto stopa udaljene od nas, začuli smo buku, čuli su se glasni povici i francuske psovke, a onda je jedan vojak došao po mene. U toj su kolibi časnici francuske devete pješачke divizije, no među njima se zatekao i naš satnik Tomašić. Igrao je vist s nekim Francuzom, satnikom Marnierom, i partija karata pošla je po zlu: ne znam ni u što su igrali, valjada je svaki od njih imao još neku kesu dukata ugrabljenu u Moskvi ili tko zna gdje, pa su se oko dobitka potukli.

Čini se da je Marnier varao, barem tako Tomašić kaže, ali tko će znati što je prava istina. Tomašić ne zna francuski, već samo natuča njemački, a ni njegovu protivniku jezici nisu jača strana, bit će da su se posve krivo razumjeli. Ja i Jura morali smo ih razdvajati, no Marnier je uznastojao da mu je čast povriđena i da sukob mogu samo dvobojem riješiti. A Tomašić, uzavrele krvi kakva mu je već urođena, nije odbio, već je tražio da se stvar još prije jutra odluči. Mene je za sekundanta zvao, htjeli su se hitcima iz kubura pobiti. Obojica su, čini se, dosta rakije popili, na stolu sam cijelu bocu ispražnjenu vidio. Sve je moglo završiti u krvi. Možeš li zamisliti budalastije ideje, u ovim prilikama, gdje nitko ne zna hoće li sutrašnji dan preživjeti, striljati jedan na drugoga u dvoboju? Ja sam im rekao da tako nešto ne dolazi u obzir, kad se dokopamo Vilne neka rade što god hoće, ali časnik iz moje pukovnije ne će zalud u ovoj pustoši život izgubiti niti ga drugom časniku oduzeti. U jednom sam trenu Tomašića svom snagom ošamario, što mi je on, ne dvojim, za zlo uzeo, ali nisam mogao drukčije postupiti. Ljudi su ljudi, Tonka, ne vide što je bitno, a što slučajno, kad se treba za neku ideju čvrsto zauzeti, a kada popustiti. Tomašić je k tomu i nasilan i nagao čovjek, časnik kakvoga je dobro u bitki uza se imati, ali i grubijan koji će iz ničega u čas urnebes stvoriti. Tako smo večeras bez dvije snažne desnice i dvojice prekaljenih vojnika lako ostati mogli. No sada se sve primirilo, ljudi su se razišli, a i Tomašić je legao, srdit i ponižen. Nadam se da će ovu zgodu zaboraviti, i njemu mora biti jasno koliko je ludo bilo onako se s Francuzom zavaditi.

Dok u krevet liježem – ako se ova hrpa slame može tako nazvati – mislim na tebe i kako nježan dodir ruke već mjesecima nisam osjetio, i kako mi nedostaje tvoj poljubac i tih šapat kojim mi uvijek govoriš da će sve dobro biti, da će se mili Bog za sve nas, svoju djecu, na kraju ipak pobrinuti.

IV. Poéhali!⁶

Uvijek imam tremu prije izlaganja na kongresu. Dvadeset i više godina to radim, barem jedan kongres godišnje, neki su u Hrvatskoj neki u inozemstvu i još uvijek me strah kad se moram popeti uz govornicu i uključiti PowerPoint. Ovdje, u Rusiji, bar mogu pretpostaviti da nitko neće znati ako se osramotim, ja sam jedini sudionik iz Hrvatske, a što me briga što će o mojem referatu misliti Aljoša iz Penze ili Ženja iz Ekatarinburga. Pola sata prije svoga referata, nakon prve stanke, isprobao sam mogu li pokrenuti svoju prezentaciju s računala u konferencijskoj dvorani. Nikad se ne zna, sva bi računala u svijetu trebala biti ista, ali i utičnica u mojoj sobi trebala je biti takva da u nju mogu ukopčati svoj laptop, pa ga i danas još punim preko štekera za aparat za brijanje u kupaonici. Ipak, čini se da je

⁶ Hajmo!

s prezentacijom sve u redu. Hodam gore-dolje po dvorani dok drugi piju kavu koja je poslužena u susjednoj prostoriji, pitam se kako će sve proći. Moram vam i to reći o sebi, ja nikako, baš nikako ne volim govoriti pred velikim skupom ljudi. Možda to nije dobra osobina za profesora koji mora svaki dan predavati, ali mojih studenata nema mnogo i na njih sam se već nekako navikao. Oni ionako uvijek šute, gledaju u svoje mobitele dok ja govorim, na kraju napišu neki esej koji ja niti ne pročitam i dobiju svoju diplomu. Ali na kongresima je drukčije. Uvijek ima likova koji jedva čekaju da unište nečiji referat, da prokažu kolegu kao šarlatana, da ispadnu pametniji od svih tako što će pokazati kako izlagač nije pročitao ili razumio ključni dokument. Za mene ovog puta radi činjenica da nitko na svijetu osim mene nije čitao pisma Marka Šljivarića, pa me nitko ne može niti opovrgnuti. Pa ipak, i sada se prije svog referata osjećam kao golman koji čeka koji će mu od nogometaša iz protivničkog tima zabiti jedanaesterac.

Točno u 11:30 jedan od domaćina (neki Voroncov iz moskovskog MGU-a) predstavlja me kao profesora povijesti sa Sveučilišta u Zagrebu, ja uključujem svoju prezentaciju, pozdravljam publiku i počinjem govoriti. Svaki put kad kliknem na tipku miša trebaju gotovo dvije sekunde da se promijeni slajd, to me užasno živcira jer moram čekati, oblijeva me hladan znoj. Pa ipak, govorim mirno, mislim da u publici ne vide moju nervozu, čak se uspijevam osmjehnuti dok govorim kako zamišljam da je Šljivarić izgledao. Ne vidim da se itko u publici smije, čak nisam siguran koliko me slušaju i razumiju, mnogi Rusi ne znaju engleski. Pitam se sjede li ovdje samo iz pristojnosti. Sokolovljeva asistentica je u prvom redu, ali tipka nešto na mobitel, uopće ne gleda moje slajdove. U 11:42 prestajem govoriti, kažem *spasibo* i sad publika ima tri minute za pitanja. Diže se neki tip iz zadnjeg reda, visok i ispijen, postariji Rus, slabo ga čujem dok govori, ali mislim da je pitao o tome može li se iz Šljivarićeva teksta procijeniti koliki su bili Napoleonovi gubitci na Berezini. Odgovaram da Šljivarića u pismima ne zanimaju opći gubitci vojske niti je iz svojega položaja mogao imati uvida u to. On piše samo ako je poginuo ili ranjen netko iz njegove bliže okoline i prilično hladnokrvno svojoj ženi opisuje taktičku situaciju, poučavajući ju kao da je pitomac neke vojne akademije. Nakon toga se ustaje neka djevojka iz drugog reda sjedala, nosi velike naočale-pepeljarke i ima crvenu kosu svezanu u konjski rep, po naglasku bih rekao da nije Ruskinja. Pita me: „Možete li na osnovi analiziranih pitanja zaključiti nešto o karakteru pukovnika Šljivarića, kakav je čovjek bio?“ Na to ne znam što bih odgovorio. Izvlačim se pa kažem da mene nije zanimalo individualni psihoprofil pišućeg subjekta, već ideološke metaanalize njegova diskurza, što je u skladu s ciljevima mojeg projekta. Uostalom, Šljivarić nije školovan pisac, njegovi su obzori ograničeni, piše uglavnom o onome što vidi da se oko njega događa, a ženu, kojoj su pisma namijenjena, poučava i savjetuje, docira joj u skladu sa svojim falocentričnim, bolje reći falokratskim

narativom. I to je to. Nema više pitanja, još jedan pljesak i ja ponovno sjedam na svoje mjesto u publici. Slijedi novo izlaganje, nešto o Kutuzovu i njegovim planovima za nastavak rata protiv Napoleona nakon propasti *La Grande Armée*.

Nakon jutarnje sesije odem na kratak ručak u menzu, a onda se vratim slušati predavanja. Vrijeme se pokvarilo, vani pada kiša pa mi se ne da izigravati turista. Ima nekoliko izlaganja na engleskom, uglavnom se bave odnosima snaga i gubitcima u pojedinim napoleonskim bitkama. Nije baš zanimljivo – koga briga je li kod Borodina poginulo trideset ili četrdeset tisuća Francuza, kad se ionako trista tisuća smrznulo u idućih nekoliko mjeseci. Ali nemam što drugo raditi, pa ostajem slušati.

Nakon zadnjeg predavanja imamo konferencijsku večeru. Svugdje u svijetu takve se večere organiziraju u restoranima, ali Rusi to rade u Institutu – babuške su ispekile piroge, mužiki su donijeli votke, stolove u jednoj učionici pretvorili su u šankove na koje su poslagali hranu i piće. Direktor Instituta održao je pozdravni govor, koji nisam razumio, a onda su počele zdravice. Rusi nikad ne nazdravljaju s *Na zdorovje*, ne znam tko je to izmislilo, kad popiješ litru votke ionako ne misliš više o zdravlju. Uvijek se pije za nešto – za domovinu, Sankt Peterburg, Institut za povijest, za znanost, za povijest učiteljicu života, za mir i bratstvo među ljudima. Nakon prvih desetak zdravica mašta se razmahala, pa čujem da nazdravljaju i za *irigaciju Uzbekistana* i *peterburške djevice*.

Vidim Hrača, razgovara s nekim tipom uza zid dvorane, primijetim da na sebi nosi majicu s duginim bojama na kojoj piše *Gej prajd*; jasno, nosi to iz protesta što se u Rusiji ne smiju održavati nikakve manifestacije koje propagiraju „homoseksualnu ideologiju“, to je ovdje strogo *verboten*. Zaozvala zemlja u svakom pogledu. Glavno da svake godine održavaju „tenkovski biatlon“, u kojem se vojnici u tenkovima utrkuju preko zahtjevnih terena, istovremeno gađajući ciljeve iz topova i mitraljeza. Vidio sam to na televiziji i nisam mogao vjerovati da negdje još postoje takvi neobuzdani izljevi militarizma. Dobro, u Sjevernoj Koreji možda.

Iznenada mi prilazi Sokolov, dok ona njegova fifica razgovara s nekim asistentom svoje dobi. Odjeven je poput Napoleona, na glavi trorogi šešir, za pojasom ima sablju, izgleda nakaradno. Potapša me po ramenu i kaže (prvo mi se obratio na ruskom, a kad je vidio da ga ne razumijem, prešao je na engleski):

– Vi ste, družo moj, svašta napričali u svojem referatu, mnogo toga nisam razumio. Ali tema je zahvalna, mnogi niti ne znaju da je bilo Hrvata koji su ratovali za Napoleona u Rusiji. A car je za Hrvate rekao *Dajte mi sto tisuća Hrvata, i osvojit ću čitav svijet!* I čini se zanimljiv čovjek, taj vaš Šljivarić.

– Hvala, i mene se dojmio Vaš referat neki dan. Čudno je kako do danas traje ta fascinacija Napoleonovim likom. – kažem mu, nehotice gle-

dajući njegov trorogi napoleonski šešir. Sokolovljev je referat bio o prikazima Napoleona kao „neprijatelja čovječanstva“ u ruskom tisku početka devetnaestog stoljeća i kako je protunapoleonovska propaganda oblikovala njegov lik u Tolstojevu *Ratu i Miru*. Ne nalazeći što bih još rekao, spremao sam se otići u drugi dio dvorane, ali on je nastavio:

– Napoleonom nije teško biti fasciniran, to je jedan od najvećih ljudi koji su ikad živjeli!

– Mislite li, doista? Meni se čini da njega suvremena historiografija promatra više kao beskrupuloznog diktatora koji je skrivio smrt milijuna ljudi da bi zadovoljio svoju osobnu ambiciju. – svjestan sam da ga provociram, ali čekam da vidim što će reći. Ovako bar netko razgovara sa mnom umjesto da sâm pijem votku u kutu.

– Danas se na njega tako gleda jer ono što je on zastupao sada su tako zdravorazumske stvari da ljudi više ne razumiju kako se nekada trebalo izboriti za njih. – u glasu mu se počelo osjećati uzbuđenje. – Razumijete li Vi da u Europi prije Napoleona niste mogli dobiti rastavu od žene, da niste imali ista prava na sudu kao pripadnici klera ili plemstva, da je golemom broju stanovnika Europe bilo propisano gdje mora živjeti i kojim se poslom mora baviti? Sve je to promijenio Code Napoléon i to ne samo u Francuskoj već posvuda gdje je nogom stupila Napoleonova vojska. A posredno i drugdje jer su i Austrija i Pruska morale prihvatiti očigledno zdravorazumske dobrobiti Napoleonovih reformi... Oni smušenjaci, jakobinci i drugi, htjeli su provesti revoluciju, ali nisu imali moć, već su se međusobno poklali i stvorili kaos. Jedino je Napoleon mogao provesti stvarne promjene snagom oružja i svojeg karaktera, i rezultati su tih promjena zadržani i nakon njegova pada. I mi danas u njima uživamo.

– Ali zašto je pritom toliko ljudi moralo poginuti? Ne moraš ubiti ljude da bi ih oslobodio.

– To je bila cijena koju je trebalo platiti. I vidjet ćete, dragi moj, i u naše doba morat ćemo se opet boriti da zaštitimo zdravorazumske istine: obitelj koju čine muškarac sa ženom i djecom, ljubav prema domovini, vjeru u Boga – sve to dovode u pitanje destruktivni elementi koje su komunizam i zapadni konzumerizam pustili iz boce. I trebat će neka jaka ličnost, poput Napoleona, da se izbori za to, da pokaže svijetu kako je istina ono što svi instinktivno znaju da je istina, a skriveni gospodari naših sudbina to poriču...

– Žulja, dragi, gdje se skrivaš od mene? – mislim da je otprilike to rekla (na ruskom) Sokolovljeva asistentica-ljubavnica dok nam je prilazila njišući bokovima.

– Maša, upoznaj profesora... profesora Ferlića. – rekao je stari, na engleskom, kad mi je pročitao ime na pločici s imenom koju nosim na košulji.

– Drago mi je, – rekla je Maša – a vi ste iz Hrvatske, imam prijateljice koje su bile tamo na jedrenju jahtom, prekrasna zemlja, more, ljudi, pre-

krasno, prekrasno! – u njezinu glasu bilo je istinskog oduševljenja začinjelog votkom.

– Žulja, daj, kad si gotov s razgovorom, dođi, Aljoša Petrovič nas zove k sebi doma da nastavimo s druženjem, ići će i Serjoža i Galja, kaže, možemo plesati do jutra. – a zatim se obrati meni: – Drago mi je da sam Vas upoznala, profesore Fer... Ferlić. *Do svidanja.*

Nije još bilo kasno, ali meni je već bilo dosta druženja. Htio sam popiti još malo votke, a zatim poći u dormitorij.

– Nego, gdje smo mi stali s razgovorom, moj hrvatski družo? – nastavi Sokolov. – Na zdravom razumu, je li? Zdrav je razum, moj dragi kolega, anatema za mase, njime ih ne možeš zavesti. Ljudi će, vjerujte mi, dizati revolucije zbog svakakvih budalastina, borit će se na barikadama za kojekakve ideologije koje osporavaju temeljne postavke zdravog razuma, jedino se za zdravorazumske istine nitko neće boriti. Njih društvu može nametnuti samo jaka ličnost poput Napoleona: da su svi ljudi jednaki pred zakonom i da imaju jednaka prava, ali da nikakve privilegije ne proizlaze iz toga što su aristokrati, arijevcima, muslimani, žene ili dio neke druge obožavane manjine, poput našeg prijatelja tamo. – pokazao je na Hrača s njegovom *Gej prajd* majicom. – I ti isti ljudi, koji svakih pola stoljeća polude i izmisle neku novu budalastu ideologiju poput boljševizma, fašizma i feminizma, nikako da shvate kako su obitelj i nacija prirodna jamstva naših prava, mjesta na kojima su ona zaštićena, a ne ugrožena.

– Ali i nacija i obitelj su povijesno uvjetovani ideološki konstrukti, a Vi ih uzimate kao prirodno zadane činjenice. – odgovorio sam na njegovu bombastičnu tezu. – Niste li pomisliti da bi svijetom umjesto nacionalnih država mogla upravljati internacionalna tijela poput UN-a ili barem velike nadnacionalne zajednice, kao Europska unija? Ne bi li to barem smanjilo ratove, dovelo do manje bezrazložnih pokolja kao kod Borodina i Berezine?

– E, tu sam vas čekao, samo da spomenete Ujedinjene narode. Vidite, družo moj, rata će uvijek biti. On je u ljudskoj naravi i ljudi će, ma koliko se kleli u pacifizam, uvijek naći razloga da se potuku. A kad nastane sranje, oni ne će ginuti za Ujedinjene narode ni za Europsku uniju! Te će se birokratske tvorevine same od sebe raspasti, a elite koje njima upravljaju naći će načina da zaštite svoje interese poput feudalaca u srednjem vijeku, prepustivši mase bezvlašću i kaosu. Ljudi nisu spremni poginuti za UN, za podizanje globalnog BDP-a za tri posto ili za iskorjenjivanje malarije u Africi, ali jesu za svoju naciju ili za nekog karizmatičnog vođu, za Isusa, Džingis-kana ili Napoleona, zbog strasti koja im izlazi iz krvi. Jedino zajednice i ideje utemeljene na strasti i krvi mogu dugo opstati, i Napoleon je to znao. I zato je Francuska još tu, kao i Rusija, a sve je drugo prolazno, poput „Rajnske konfederacije“, vaših „Ilirskih provincija“ ili Europske unije.

– Vaš je diskurz, bojim se, posve ideologiziran, profesore. Nacije o kojima vi govorite umjetne su tvorbe kao i feudalni posjedi, samo novijeg

datuma. One su modelirane na konceptualnoj metafori kojom se krv koja povezuje obitelj prenosi na širu zajednicu, na koju se projiciraju takozvane obiteljske, a zapravo patrijarhalne vrijednosti, s ocem-poglavlarem na čelu. Sve je to odraz dominantne ideologije proizišle iz interesa vladajuće, u osnovi kapitalističke klase koja danas, globalizirana, može nametati svoj diskurz cijelomu svijetu i skrojiti ga po modelu europskih nacionalnih država.

– Ako je tako kako kažete, onda je sve ideologija, pa i taj vaš stav je ideološki. I, što je još gore, onda uopće nema objektivne povijesti, sve su samo naklapanja. I ne možemo se nadati da ćemo nekoga tko je živio stoljećima prije nas ljudski, istinski razumjeti, jer njegova ideologija nije i naša. – u njegovu se glasu, dok je to govorio, mogao naslutiti trag zabrinutosti.

– S tim se slažem, profesore Sokolov, ja u svojim radovima nikad i ne skrivam svoju ideološku poziciju. A što se ovog drugog tiče, ja i ne želim razumjeti ljude, već dekonstruirati njihove ideologije i narative...

– Nego, radije popijmo još čašicu votke, moj hrvatski druže, hoćemo li? Da dekonstruiramo onu bocu tamo? – reče Sokolov sa širokim osmijehom na licu. Kao da ga je razveselilo kad je shvatio da se on i ja ne bavimo istom vrstom povijesti, da mu ne predstavljam ni prijetnju ni izazov. Sa stola je dohvatio bocu, natočio nam obojici u plastične čaše i krokodilski promuklim glasom zapitao:

– Čemu ćemo nazdraviti?

– Moramo li uvijek nazdravljati nekome ili nečemu? Kako se vi Rusi sjetite toliko velikih ljudi i ideala da im nazdravljate?

– Ma ponekad nam se ne da, posebno kad već dovoljno popijemo. Onda samo kažemo Gagarinove riječi kad su ga lansirali u svemir: *Poéhal!*

– No, *poéhal!* – kažem ja i pokušam se osmjehnuti.

28. studenoga 1812., kraj Borisova

Draga Tonka,

danas je bio presudan dan čile berezinske bitke. Velik dio vojske prešao je riku, no Rusi su pristigli do mostova i sad ih treba zadržati dok svi ne umaknu na drugu obalu. Čičagov napada s jugoistoka, a Wittgenstein sa sjeveroistoka, nadjačani smo, rekao bih, tri naprema jedan u ljudstvu, da ne govorim o tome da Rusi imaju više topova i streljiva. Još je gore to, što Wittgensteinov korpus, koji nam je najbliži, drži brežuljke na milju-dvije od mostova, odakle nas topovima može gađati kao zečeve. Quocumque ire placet, ferro iter aperiundum est.⁷

⁷ *Kamo god da pođeš, put treba oružjem otvoriti* (Salustije, *O Katilininoj uroti*, 58).

Od drugih nepovoljnih vijesti koje su stigle do mene spomenut ću sramotu što je snašla zapovjednika Dvanaeste divizije Victorova korpusa, generala Partonneauxa. Moram priznati da me to nije iznenadilo, upoznao sam ga kao čovjeka slabe i prevrtljive naravi. Ne bih takvomu nikad dao da mi čuva leđa, mislim da nije u stanju voditi ni seosku krčmu. Još neki dan, kad je Victor sa svojima pristigao, zatražio je da ga oslobode od zapovjedništva divizije jer je, navodno, bolestan, no nitko na njemu znakova bolesti vidio nije, osim možda straha i kukavičluka. Victor mu je zapovíedio da položaje prema Borisovu drži, divizija mu je imala četiri tisuće pješaka i još oko pet stotina konjanika, sve od reda dobro uvježbanih Sasa, koji su do sada borbe pošteđeni bili. No kad je Rus iznenada pritisnuo, Partonneaux se stao povlačiti prema glavnini Victorova korpusa, koji je u teškim borbama mostove štitio. No krivim su putem kroz šumu i močvaru pošli, pa ravno na Wittgensteinovu vojsku naletješe. Opkoljeni, svi su se predali osim – tako mi dojavljuju – stotinjak konjanika koje je izveo neki njemački pukovnik, imenom Berg ili Berger, tako se nekako zove. Morao je zaprititi da će sâm ustríliti svakoga tko ga ne poslušá, a zatim je pod kišom ruskih metaka i tanadi poveo svoje ljude galopom kroz močvaru. Dio se podavio, dio su posjekli Kozaci koji su pošli u potjeru za njima, ali stotinjak je ipak dojahalo do naših položaja. I tu vidiš koje zlo može nastati kad krivom čovjeku povjeriš da vodi vojsku. Da je Dvanaestu diviziju vodio taj Nímac umjesto Partonneauxa, svih bi pet tisuća momaka bilo sutra ovdje s nama da tučemo Ruse. Ovako, kukavicu čeka udobno zarobljeništvo, na ugrijanom imanju kakvog ruskog grofa, zacílo će mu dati i da svoju sablju zadrži, a Berg će cílu noć sa svojim ljudima zepsti u blatu i močvari da bi se sutra opet s Rusima tukao.

Zbog gubitka Dvanaeste divizije Car je zapovíedio da se dio snaga vrati sa zapadne na istočnu obalu, pa je k nama krenula Dvadeset i šesta husarska divizija generala Daendelsa. No zbog gužve na pristupu mostovima nisu uspjeli topništvo prevesti, pa su bez podrške, sami jurišali na Ruse. Poslipodne smo im se i mi pridružili, ja i Juraj skupili smo sve ljude koji još imaju konja, pa smo odjahali do Dvadeset i šeste. Spojili smo se s jednim njihovim odredom i pošli na Ruse, bilo je tamo četiri ili pet bataljuna pješaštva što je išlo na nas, od dima topovske paljbe i guste magle nisam dobro vidio. I teren je takav da ne možeš mnogo vidjeti – iako je sve ravno kao u Slavoniji, ravnica je ispresijecana šumarcima, sada s golim stablima, ali dovoljno gustim da kroz njih ne vidiš. Znali smo da Rusi kroz te lugove ne će proći u većim formacijama, već da ih na čistini treba dočekati i napasti. Stoga je naš odred hodom prošao kroz jedan šumarak, ondí nekoliko izdvojenih ruskih strílaca posjekavši, a onda se iznenada našao iza leđa jednog neprijateljskog bataljuna. Zasvirala je truba, pa smo pojurili na njih, galopom. Koji god ljudi vide da prema njima juri mnoštvo konjanika s isukanim sabljama, napravít će jednu od dví stvari: pobjeć glavom bez obzira ili, ako ima čvrstu stegu i dobre časnike, stati u četvorinu i jurišu se oduprít. U bitci često sekunde odlučuju što će se od toga

zbiti, a nama se ovaj put posrećilo te nas Rusi nisu na vrime vidjeli ili se i njihov satnik od straha skamenio, pa su bježat' stali te ih mnogo poškosmo. Ono što se od naših sablji spasilo uteklo je po šumama te nas više nije napadalo.

No malo posli' na polje je pristigao još jedan bataljun, što je između druga dva šumarka neometan prošao. Ovi su se Rusi stisnuli u kare kad su nas opazili i tako naprijed išli. Zbiti k'o jedan, šubara uz šubaru, s isukanim bajunetama, a mi smo ih s boka tukli, juriš za jurišem. Tako su se stisli da je bilo kao da golemu smeđu neman od zemlje svojom sabljom tučeš. Da smo barem jedan top imali, mogli smo ih lako uništiti, izravan hitac u tu masu bio bi dovoljan. Ovako smo ih samo upornošću i snagom volje natjerali da se povuku, ali u bojnem poretku. Počeo je padati i snig, opet je studen velika, a kako se rano mrači, više nismo ni sto stopa pred sobom vidjeli. Onda je na nas navalio još jedan odred Kozaka, pa smo se i s njima morali tući, sablja o sablju, konj protiv konja, nastao je pravi melée u kojem svatko, ma kako dobar jahač bio, može biti posječen i oboren s konja. Ipak smo i Kozake nekako rastjerali, ali nije bilo više snage da ih progonimo. Koljeno me, Bogu hvala, danas manje boli, pa se u sedlu držati mogu, ali nakon čilog dana na konju posve sam se iscrpio. Da sam dulje na bojnem polju ostao, ne bih samo ja nastradao, već i mnogi što su sa mnom ondje bili.

O petoj uri mi smo se povukli, u pomoć nam pritekoše badenski husari i jedan odred chevaux légèresa iz Hessena. Oni su nam zadnja rezerva, nekih sto pedeset momaka, njima je dopalo da paze da se Rusi ne pregrupiraju i opet štogod pokušaju, a i ranjenike je s polja trebalo pokupiti. Gubitci su nam bili strašni. Od trista i pedeset naših konjanika, što je u boj krenulo, s konjima se natrag do rijeke vratilo tek pedesetak. A ondje kaos, sva se rulja na prilazu mostovima sjatila, pa je treba suzbijati da vojska prva može priko. Jedna je očajna žena s djetetom na most pojurila, otrgla se straži, ali je, nesretna, u vodu pala. Neki se topnik za njom bacio i dîte na suho izvadio, no ona se udavila. Kad nizvodno gledaš Berezinu, vidiš da se na mjestima od mrtvih trupala voda ne vidi.

S druge strane Berezine također je teško. Čujem da se Oudinotov korpus jedva opire Čičagovu, sam je maršal na čelu vojske stajao, na konju je izazivao Ruse pod puščanom paljbom. „Ne ćete me jošte dograbiti, još vas ovdje čekam, vragovi!“ vikao je kroz mećavu, hrabrio vojnike, a onda ga je ruski metak oborio. Noga mu je za stremen zapela, još ga je i konj za sobom vukao dok ga adutanti nisu uhvatili. Sad se, kažu, bori za život, s metkom u trbuhu je likarima doveden, ali metak nisu mogli izvaditi. Dvî su ga ure operirali, svu je krpu namočenu rakijom izgrizao. Oudinot je jedan od najhrabrijih carevih maršala, za nj je svatko čuo i loše bi među vojskom odjeknulo da se dozna da je poginuo. No on je već svašta preživio, jednom ga je, u Španjolskoj mislim, posječena sabljom, konjica u jurišu pregazila, a on se ustao, uhvatio za stremen nekog konja bez jahača u trku, a onda ga uzjahao i svojim se četama vratio. Kažu da je čilu noć ostao u sedlu, ličeći rane konjacom, da bi se ujutro pri-

družio caru u novoj bitki, kao što je bio obećao. Uzdam se stoga da će se stari Oudinot i od ove rane oporaviti. Bez njega ova vojska ne bi ista bila.

Do nas je upravo došao glasnik na prelípom bílom konju, svježem i otimarenom, koji kao da bitke još vidio nije. Car je upravo zapovídio da se svi preostali bataljuni do jutra na zapadnu obalu povuku. Rusi nas noćas ne će više napadati, mislim. Jedino se još buka topova čuje, ali tuku položaje daleko od nas, tamo sjeverno, gdje misle da je najviše naše vojske. Sad nam još preostaje da uzmemo svoje stvari, ostatke zaliha na kola natovarimo, pa ćemo i mi Hrvati preko rijeke. Uz Božju pomoć, sutra ćemo ujutro na sigurnom biti.

Tonka moja, ovaj ti nastavak pisma pišem nakon stanke, oko ponoći. Nešto se strašno dogodilo. Upravo kad smo opremu i ljude okupili i kad smo se prema mostu zaputili, pogodi nas strašna topovska paljba. Rusi su tri baterije prema nama pomakli, s brežuljaka na istoku sve se vidi k'o na dlanu, a u toj pustoši nigdje se ni sakriti nemaš. Tanad je svugdje okolo padala, dvanaest smo ljudi izgubili, a jedno je tane pogodilo i Anušku. Smrskalo joj obje noge. Dok smo je ja i Jura podigli i na kola postavili, već je toliko krvi izgubila da joj nije bilo spasa. Bila je svega svjesna, a ni pisnula nije, ni da će zaplakati ili štogod nas zamoliti. Na kolima se samo tiho ugasila, kad smo preko rijeke prešli, već je mrtva bila. Pokopasmo je kraj naših drugova, po mrkloj noći u grobu kraj rijeke.

Pišem ti ovo u bivaku s druge strane Berezine, nakon svih strahota ovog dana usnuti ne mogu. Mislim na Anušku i kako je izgubismo, u zadnji čas kad spas već nadomak bijaše. Vidio sam mnogo muževa koji su se u predsmrtnom času slomili, majke zazivali i od straha ridali, a ona je s ovog svíta otišla hrabrija od svih njih. I mislim si da je to za sve nas kušnja ponajveća – kako ćemo se u trenu smrti naše poníti. Malo će tko dočekati tako sretan kraj da te pokosi tane u glavu, pa ni ne znaš da ti je umrić ili da uvečer usneš i ujutro se ne probudiš. Pitam se kako će sa mnom biti, hoću li na postelji ležati, bolestan od kakve pošasti, s tobom kraj uzglavlja, ili će me probodena sabljom već sutra Jura i drugovi nositi da u nekoj štali umrem. Kako god živili, bili ratnici ili seljaci, svi u sebi znamo da nas taj trenutak čeka, kao što nas i smrt sama iščekuje. I nadam se da, kada moj čas dođe, ne ću biti ništa manje dostojanstven i smiren nego Anuška danas. Nek' joj Bog da pokoja duši blagoslovljenoj i da nas jednog dana u Raju dočeka.

V. I ♥ Russia

Probudio sam se sav u znoju. Sanjao sam da se šećem Sankt Peterburgom, prolazim Nevskim prospektom i odjednom sretnem Alisu. Išla je ruku pod ruku sa svojim ljubavnikom Marinom (znam njegovo ime samo zato što sam prije dva mjeseca otkrio njegove lascivne poruke na Alisinu mobitelu; zvao ju je da se nađu, opisivao što će joj raditi i komentirao nje-

zino obrijano međunožje). Bio sam šokiran ne time što sam je sreo nego time što je bila tako ravnodušna prema meni. Pozdravila me kao znanca koga nije vidjela već nekoliko godina i do koga joj potpuno, uopće nije stalo.

– Bok, Petre, kako si ti u zadnje vrijeme? Još uvijek puno radiš? Jesi napisao onu knjigu o Vrhovcu?

Obuzeo me osjećaj panike. Znam da me Alisa ne voli, ne volim ni ja nju, već godinama među nama nema strasti, ali ona nije ravnodušna prema meni. Ponekad me prezire, kao kad mi kaže da ne razumijem ničije osjećaje, da ne znam što žena treba iako se pretvaram da znam sve o feminizmu, kad mi kaže da su joj glupe sve moje postmodernističke teorije o dekonstrukciji patrijarhata i kapitalizma kad se ja svakog dana ponašam kao patrijarhalni kapitalist, koji samo gleda na novac i svoju ugodu, a uopće ne razumije poduzetnike koji, poput nje, moraju zaraditi novac na tržištu. Prezire me kad mi namjerno sakriva knjige koje upravo čitam i kad mi predbacuje što se ne brinem dovoljno za Olju. Ponekad joj samo idem na živce, ponekad mi je i bliska, pa me pita za savjet kad mora odlučiti otpustiti ili ne nekog od svojih zaposlenika (direktorica je arhitektonskoga ureda), ali nikad nije ravnodušna prema meni. Još nije ravnodušna prema meni. I zato me toliko prestrašilo kad sam ju u snu vidio da samo prolazi pored mene kao pored duha, a da joj nisam niti stigao odgovoriti kako sam i što radim.

Već sam više puta mislio da ću je ostaviti, ali na kraju samo zaključim da je bolje čekati, čekati da ju prođe, što god ju je sada obuzelo. I njoj su već četrdeset i dvije godine, koja žena ima ljubavnika s pedeset? Katarina Velika? Alisa nije poput nje. Katarina je gradila Ermitaž, i Carsko selo, a što Alisa gradi? Vikendice zubarima po jadranskoj obali.

Nisam čekao doručak u kafeteriji, na brzinu sam se odjenuo i odjurio u grad, na štandu sam popio kavu i pojeo komad pite od jabuka. Ostalo mi je još ovo jutro za običi centar grada i kupiti suvenire. Stvarno ne znam što da čovjek ovdje kupi, ruska moda je užasna, ne želim cipele sovjetskog dizajna ni majice s natpisom *I ♥ Russia*, ne ću ni šbaru, tko kupuje šbare ljeti? Što da kupim? I komu? Olja može dobiti neki nakit, ovdje je jeftino srebro, kupit ću u zlatarnici naušnice, duge, s resama, to joj dobro stoji. Alisa ne će dobiti ništa, mislim da ni ne očekuje ništa, osim možda poziva za rastavu. Ali ni to ne će dobiti, u rastavi bi stan dodijelili njoj, a ja se s Gornjeg grada ne selim. I kamo ću s knjigama? U garsonijeru? U neku rupu poput sobe u dormitoriju ovdje?

Što sebi kupiti za uspomenu? Na aerodromu, prije ulaska u avion, kupit ću bocu votke, to će mi dobro doći; ne mogu ju prenijeti kroz aerodromsko osiguranje, a ne želim ju spremati u kovčege, može se razbiti. Dakle, to u zadnji čas. Prolazim Nevskim prospektom i ugledam velik trgovački centar, *Perinnije rjadi*, mislim da tako piše. Ulazim unutra, tu doista ima svega – trgovine s luksuznim slatkišima, odjećom, Louis Vuitton, rukotvo-

rine, Givenchy, tu ću valjda nešto naći. Zgrada izgleda, izvana i iznutra, kao neka barokna palača, sigurno je i ona pripadala nekom aristokratu koga su boljševici strijeljali, a zatim od njegove kuće napravili narodni magazin. Što je ovoj zemlji napravilo dvadeset godina potrošačkog društva i kapitalizma!

U jednoj od trgovina prodaju samo oružje; zapravo, to su mačevi, noževi, samostreli, kubure, uglavnom trofejni primjerci, rukotvorine, vjerne replike. Na nekoj polici vidim kozačku konjičku sablju, zove se *šaška*, piše da je takve sablje imala ruska carska konjica za napoleonskih ratova. To bi bio dobar suvenir, mogu ju objesiti u radnoj sobi iznad police s knjigama. Samo da mi daju ukrcati ju u avion, ali ako ju dobro zapakiram u torbu koju ću poslati s prtljagom, valjda mi ne će raditi problema. Kupujem sablju, a prodavačica, neka mrka baba, napiše na komadu papira *Deklaraciju o izvozu*. Morao sam predvidjeti da je i s kupovinom ovakve stvari povezana neka birokratska zavrzlama. Ne možeš ni sablju iznijeti iz zemlje bez dopuštenja. Sad se vraćam u dormitorij popakirati stvari, pa onda taksijem na aerodrom.

Sablja nigdje ne stane, dugačka je, strši mi iz torbe. Uspijem nekako povezati sve ljepljivom trakom, izgledam smiješno dok nosim prtljagu na taksu, s tom sabljetinom čiji vrh u koricama proviruje iz torbe kao rog na glavi jednoroga. Taksist ništa ne pita dok otvara prtljažnik, valjda ovdje ljudi neprestano nekamo prenose oružje. – Kako vam se dopalo kod nas u Petrogradu? – pita me tek toliko da započne razgovor. – Lijep grad, jako lijep. – odgovaram mu hrvatski, nadajući se da ne će razumjeti i nastaviti s pitanjima dok se vozimo kroz redove betonskih nebodera poredanih kao sovjetska počasna straža na periferiji grada, na putu za Pulkovo.

Na aerodromu gužva, moram proći kontrolu na ulazu. Pokazujem sablju službenici, zajedno s deklaracijom koju sam dobio u trgovini. Ona nešto kima glavom i zove policajca. Ovaj prilazi, uzme sablju i pogleda ju sa svih strana, sumnjičavo. Već sam mislio da će me uhapsiti za pokušaj protudržavnog terorizma ili za krijumčarenje vrijednih umjetničkih predmeta iz Rusije, ali on se samo nasmijao, pružio mi sablju i rekao: – *Horošo sdelana. Prohodite, požalujsta.*⁸

Da, horošo, horošo, mislim si, horošo je i to što bih s tom sabljom mogao napraviti Alisi. Žurim se do svojeg *gatea*, ali prije ukrcavanja prolazim kroz *duty free shop* u kojem mogu kupiti zadnje suvenire. U jednom od njih kupujem majicu s natpisom *I ♥ Russia*, ništa mi drugo ne pada napamet.

⁸ *Dobro je izradena. Izvolite, prodite.*

29. studenoga 1812., kraj Borisova

Draga Tonka,

danas je nedjelja, dan Gospodnji. Dan je bio mirniji, ali ne manje žalostan od prethodnoga. Do šest je uri ujutru čila vojska – ili ono što je od nje ostalo – prešla Berezinu. Neumorni Eblé je sa šaćicom svojih ostao priko da pokuša spasiti i zaostale, civile i sve one lualice koji su nas pratili od Moskve. Od cara je dobio zapovid da mostove spali, da po njima i Rusi ne bi prešli, ali on je čekao koliko je mogao. Prvo je zapalio most za kola i topništvo, a onaj drugi, pješački, još je neko vríme ostavio. Tri je puta pozivao rulju da preko mostova krene, ali ljudi su bezvoljni, gladni i promrzli, kao da od svoje volje smrt očekuju i spasit' se ne žele. Silan narod u prnjama, bos, amo-tamo k'o bez glave luta ili se kraj ognjišta, što ih vojska ostavila, grije. Tek se tu i tamo ponetko odvaži i preko mosta pođe. U onom mraku žene i djeca bojahu se da u vodu ne padnu jer most je bio klimav, a ograde nije bilo. Oko osam uri zapalili su kola pokraj mosta, a malo posli i sâm most. Tada je tek nastala gungula – neki preko gorućeg mosta potrčase i sami se zapališe i bukteći u vodu popadaše, drugi zaplivalahu, ali se podaviše, a neki po ledu što pluta poskakaše. Gledao sam sve to s druge obale, i Jura je bio kraj mene. Na istoku vidiš sunce kako izlazi, ali sjaj je sunca zasjenila vatra koja guta most i ljude na njemu. U vodi gomila tjelesa, krpimice rika pokrivena truplima što se posmrzavahu, a i preko njih još neki hode. Da sam si pakao zamišljao, užasnije slike sebi dočarao ne bih.

Jedna je skupina očajnika u zadnji čas splav od rasutih brvna napravila, pa su na njoj pokušali prijeći, no toliko ih se mnoštvo ondi naguralo da je došlo do komešanja, pa su neki popadali i podavili se, neki su se za motke hvatali, kojima se splav odgurivala, a oni na njoj su ih sabljama i kundacima tukli. Na koncu je samo šaćica do zapadne obale doplovila, ljudi su se pobacali po blatnjavoj zemlji kao da – sad kad su riku konačno prešli – ne mogu i ne će ni koraka dalje. Među njima sam i neku posve izbezumljenu ženu opazio, koja naizgled nije znala ni gdi je, ni što se oko nje zbiva. Na sebi je nosila ostatke finih halja pomišane s grubim, kozačkim krznom što ju je trebalo ugrijati, valjda je žena ili ljubavnica nekog od francuskih časnika koji ju je sa sobom u pohod poveo. U beznađu je samo tužno gledala na drugu obalu rijeke i vikala Adieu, adieu! komu god da je bio taj, što ga je preko Berezine ostavila. A ondi se samo vidjela gomila aveti što obezglavljeno luta, očekujući smrt.

Za to vríme, sa svojih brda u daljini, Rusi su sve to gledali, ali pomicali vojske nisu. Kao da i oni htjedoše da što više naroda za nama prijede, da ne moraju tolike ljude u plin uzimati. Što je onda bilo, ne znam, jer i mi smo dobili zapovid da stupamo kad je drugi most dogorio. Još i sad se s druge strane rijeke čuju krici koji nas progone, tisuće duša ostalo je ondi i većina će, bojim se, od ruske sablje ili od gladi i studeni poginuti.

Vidjevši što se s druge strane rijeke zbiva, mnogi su vojnici klekli i Očenaš moliti stali, zahvalni što se spasiše, ali potreseni zbog sudbine onih koji nisu

stigli prijeći. Abbé Martin iz pratnje kneza de Beauharnaisa htio je i svetu misu služiti – ne znam samo odakle mu hostije – ali maršal to nije dopustio. Kažu da se moramo požuriti jer vrijeme sad nije tako hladno, a ako nas na cesti za Vilnu uhvati nova mećava, svi ćemo se posmrzavati. I Beduin, koji je iz jučerašnjeg boja izišao bez ozljede, ne će me još dugo moći nositi, a padne li opet snig, ni ono malo trave uz cestu ne će više moći pasti. Muči me pomisao da ću ga na kraju morat' ustriliti i kraj puta k'o mrcinu ostaviti da ga promrzli vojnici ispeku i pojedu. Za konja se vojniku teško vezati, kraj toliko mrtvih drugova tko da još na životinju misli... pa ipak, Beduin nije poput drugih koje sam jahao, njemu život dugujem, a i nikad zaboraviti ne ću kako sam na njemu po putu za Borisov malu Anušku nosio.

Juru je u ruku pogodila krhotina granate, jedne od zadnjih kojma nas Rusi počastiše, no čini se da rana nije opasna. Likar iz šeste pješake (naš je kod Malojaroslavca poginuo) očistio ju je i povio, na sreću je bila lijeva ruka. I onda ti moj Jura konja uzjahao, kao da ništa nije bilo, i stao ga propinjati, a onda u galopu oko nas tjerati jednom rukom uzde držeći, samo da pokaže sebi i cilom svitu da još može. Žalio sam ga, pravo da ti kažem, jer on je na ovaj pohod krenuo s nadom da će zaraditi ili u plin uzeti dovoljno da se oženiti može svojom zaručnicom Marijom, što ga u Sinju čeka, a sad se i on u domovinu vraća izranjan i siromašan kao crkveni miš. No Jura će se, mislim, uvijek nekako snaći, preživiti će on, bude li trebalo, još tri ovakve bitke i stotinu ruskih granata. A takvog čovjeka htjet će njegova mlada, ako joj se vrati, i bez prebite ga ima.

Skupio sam svoje stvari, ono malo što mi je ostalo, jad i sirotinju koji u jedan svežanj stanu. Nikakva plina iz Rusije doniti ne ću. Samo jedna stvar ima, što sam je u boju jučer osvojio, kad je na me jedan kozački časnik u jurišu nasrnuo. Napao me s desna boka, u punom galopu, ali me je za dlaku sabljom promašio, a ja sam se uspio okrenut' i hitcem ga iz kubure ustriliti. Kozake smo brzo rastjerali, oni se s carskom konjicom tući zapravo ne mogu. U jurišu su predivlji, stege im nedostaje i naši, samo ako poredak zadrže, uvijek ih uspiju savladati, pa čak i s ovako iznemoglim konjima. Sjahao sam, dakle, gdi je onaj Kozak pao, mislio mu pomoći jer i sad još zarobljenike uzimamo, ali već je bio mrtav. Mlad čovjek, crvenokos, obrastao bradom i crvenim brkovima, izgledao mi je tako spokojan dok je ondi na smrznutoj zemlji ležao. Oči otvorene, k'o da ravno u nebo gledaju, ugasle, a mirne. U ruci je imao šašku, onu istu kojom me je htio sići, pa sam mu je uzeo. Šaška ti je ruska konjanička sablja, oštra toliko da jednim zamahom cjepanicu raskoliti možeš, kažu da je na Kavkazu od meteorskog željeza kuju. Na balčaku nema štitnika za šaku, pa se čini da je njome teže rukovati jer te u metežu bitke neprijatelj lakše posjeći može. Ali zato je šašku mnogo lakše iz korica brzo izvuci jer je hvataš samo jednim potezom ruke, ni gledat' ne moraš na nju, a u bitci ti takva sitnica lako glavu spasi. Zato mi je drago što sam ovu šašku ugrabio – dobro je kovana, s balčakom optočenim slonovačom i ukrasima od dragog kamenja. Bit će da

onaj Kozak nije neznatan čovjek bio kad je takvu šašku imao. Evo, nju ću sa sobom iz Rusije doni't, to i svoje t'ilo, živo, i ovo staro srce što za Tebe još kuca.

U daljini je zasvirala truba. Ponovno stupamo, idemo na zapad, idemo doma.

Lada Žigo Španić

U potrazi za udvaračem (retrospektiva iz studentskih dana)

(Napomena: svaka sličnost sa stvarnim osobama slučajna je.)

Kao studentica humanističkih znanosti, u ona davna vremena, vapila sam za udvaračem koji bi u sebi sjedinjavao široku inteligenciju, trubadurski naklon, isklesano tijelo, no takav zauvijek ostade iluzijom, još uvijek skrivenom u nekoj dalekoj, bezimenoj galaksiji. Studij književnosti i filozofije raspirivao je, naravno, maštu za iznimnim, rječitim partnerom, lišenim svih stereotipa ovoga površna svijeta, no sudba mi je držala figu u džepu i servirala mi sve zamislive luđake – egomane koji se dižu na prste ne bi li dohvatili sami sebe, pijane sonetiste, samozvane rokere bez gitare, anonimne autore nepostojećih zbirki, dezorijentirane filozofe, kradljivce tuđih citata, žicaroshe mojih skromnih materijalnih dobara i ostale mutikaše, idealne likove za katedre književnosti i filozofije. Mnoge je tamo poslao sâm Gospod da za čašicu jeftine Badelove šljivovice ispriповijedaju, ako treba, cijelu povijest filozofije, od Talesa do Derridae, bez obzira bila pred njima muška ili ženska *bicévitost*, jer ona je prolazna u odnosu na bitak (Badel) koji je uvijek stalan, nepromjenjiv.

Stigla sam na studij iz Splita i čim sam zakoračila na zagrebački kolodvor, svijet mi se učinio toliko širok da ću u njemu, mislila sam, moći birati i ignorirati ljude po svojoj volji, da će mi se galerija udvarača sama rasprostrijeti, pa ću moći lako naći onu zamamnu sintezu tanahna mudraca i naočita muškarca kakvoj teže sve samosvjesne žene. Nisam niti slutila što mi sarkastični usud kani podmetati jer da sam znala, trebala sam, prije svega, ponijeti mnogo veću količinu novca i unaprijed se naoružati strpljenjem kako bih odslušala svu silu monologa i kojekakvih bedastoća prije nego što će me dotična budala, opsjednuta sobom, pozvati na piće. Da su tada bili popularni oglasi za traženje partnera, mislim da bih mnogo bolje

prošla negoli na katedrama filozofije i književnosti gdje se sjatiše uglavnom verbalno uzdignuti, a praktički neuporabljivi partneri, kombinacije „višeslojne“ pameti i krajnje nesposobnosti za život, a takve je mogla svim srcem voljeti samo rođena im mati. No imale su te lopuže, urešene citatima, nevjerojatnu moć da iskoriste iskrenu djevu, pa su mi tako mnogi dizali rječitim vijencima samopouzdanje da bi me potom opljačkali, odnosno orobili mi novčanik, ispraznili hladnjak i nestali u nepoznatim pravcima, na bespućima velegrada.

Prvi udvarač, još dok sam bila brucošica, pojavio se iznebuha na hodniku Fakulteta i počeo mi govoriti kako sam najtajanstvenija studentica i kako bi volio upoznati tako skrovitu curu sugestivna pogleda kao što sam ja. Bio je golem kao hrast, imao je na sebi hlače s tregerima koje je stalno podizao, a trbušinu je bez kompleksa izbacio van, pa mi je nalikovao na Jaroslava Haška u starijim danima. Ponudila sam mu da sjedne pored mene iz čista sažaljenja – odbijem li ga, nabit ću mu još veće komplekse i onda ću noću u sobi razmišljati je li mu moja drskost ostavila neizbrisiv crni trag u duši, pa ću se tako vrtjeti u krugu svoga neiscrpnoga milosrđa, zaboravljajući na sebe. Kao da je nanjušio moju empatiju, izvalio se na klupu, pružio mesnatu ruku i rekao:

„Ja sam Alen Debeljak. Moram ti odmah reći da mi se činiš idealna kao Sokratov sugovornik. Zamišljam te na atenskom trgu kako čučiš pored Sokrata i kako ga pobjeđuješ u ironiji i majeutici.“

Pogledala sam ga i jedva suzbila smijeh. Debeljak je nastavio:

„Sokrat je volio inteligentne ljude, a iz tvojih tamnih očiju isijava posebna semantika, u kontekstu filozofske ljubavi spram mudrosti.“

Svašta je on još lupetao, nadobudni student prve godine filozofije, a ja sam glumila da ga slušam sve dok nam nije prišao neki žgoljavi patuljak s dugom riđom bradicom i sjeo lijevo od mene.

„Ti si sa mnom na seminaru“, reče mršavi, „svidjela mi se ona tvoja konstatacija o logosu. Uzmemo li u obzir logocentrički sustav svijeta...“

„Nemoj, molim te, umorna sam“, prekinula sam ga.

Bijah opkoljena dvama antiatraktivnim mudracima – jedan sitan, drugi glomazan, jedan s bradom, drugi golobradi, obojica intelektualno hiperproduktivni, a tjelesno, ruku na srce, otužni. Nije mi bilo druge nego ostati među njima, iz čiste pristojnosti, dok ne izverglaju svoje komplimente, začinjene slojevitom, postojećom i nepostojećom filozofijskom terminologijom, a onda lijepo otići svojoj kući i, izmorena njihovim traktatima, odspavati deset sati u komadu.

Potom su me obojica pozvali na piće, što sam prihvatila jer sam imala posebno suosjećanje prema njihovu muškom trudu, obrnuto proporcionalnom njihovoj jalovoj vanjštini i smiješnim sposobnostima zavoda. Na izlazu iz faksa debeli je lupio glavom o staklo, izgubio načas ravnotežu

te se svalio na mršavog koga bi skoro zgnječio kao buhu da nisu uskočili drugi i postavili Debeljaka i žgoljavog na noge.

U kafiću su naručivali pelinkovac za pelinkovcem i sve se više trsili i prsili svojim filozofijskim umijećem udvaranja dok sam ja buljila čas u pune čas u prazne čaše – ne mogu reći da mi nije imponiralo njihovo udvaračko nadmetanje, ma koliko bili kao muškarci bezlični i posve nepriлагоđeni i stoljeću, a kamoli danom trenutku. Pleli su oko mene vijenac kojekakvih pojmova i atributa, omatali me bršljanom kojekakvih misli, koristili su uglavnom aorist i imperfekt i dok su se oni opijali konkretnim pićima, ja sam se počela opijati riječima.

Bijah stiješnjena između dvaju filozofa što su utonuli u metafiziku i pelinkovac, pa da prekinem alkoholiziranu monotoniju, odlučno upitam:

„Dečki, što je zapravo za vas eros?“

Debeli stisne usne, zagleda se u neku točku kao pravo misleće biće, pa odvali:

„Ljubav je sjedinjenje jastva s Drugim, to je interakcija dviju bićevitosti u vječnoj čežnji za bitkom.“

„Ne bih se složio“, upadne žgoljavi, „ljubav je panteistička emanacija bitka, ljubav je supostojanje svekolikosti u onom metafizičkom smislu...“

Dalje nisam slušala. I budali je bilo jasno da ova dvojica nisu okusila ni ženske duše ni tijela, trebalo se samo pomoliti Bogu da nabasaju na neku ženu pa da promijene pojmovni pristup tako snažnoj sili što se zove ljubav. U jednom trenutku mršavi (nisam mu znala ni imena) izvadi iz džepa plastičnog miša, navije ga i stavi na stol.

„Eros je, kao i sve postojeće, vječno vraćanje istog“, reče već u polude-liriju, misleći da je duhovit.

Gledala sam plastičnoga miša koji je kružio oko čaša dok se njegovom gazdi glava sve više njihala od pijanstva sve dok mu, usred monologa o Empedoklovim praelementima, nije pala na stol i direktno poklopila miša koji je prestao cijukati. Ni Debeljak se nije držao ništa bolje – i on se sav klimao, piljio u mene pijanim očima, a onda je rekao da mora na WC i da će se odmah vratiti jer je neprimjereno tu pijančinu gledati s glavom na stolu.

„To je uvreda tvoje veleštovane ženstvenosti“, reče i počne se gegati do WC-a.

Čekala sam, dugo ga nije bilo. Pokušavala sam probuditi jadnika nasu-prot sebi, tresla sam ga, ali nije išlo. Dugo je tako ležao s glavom na stolu, izmoren od alkoholiziranog pojmovlja, sve dok nije došao gazda koji ga je počeo snažno drmati, no kako je ovaj bio u anestetiziranom stanju, pozvao je hitnu. Kola su došla, liječnik je ustvrdio detoksikaciju, pa su ga nekako stavili na ležaj i odvezli ga na buđenje, da pogleda stvarnosti u oči.

Miš je ponovno oživio i počeo se okretati i cijukati oko boca, a ja sam gledala na sat, nervozno iščekujući Debeljaka koji je bio obećao podmiriti sve račune.

Nije se pojavio. Ostala sam za stolom kao klonuo cvijet koji su do malčas zalijevali bistrom vodom, pa je cvjetao u tisuću boja. Osjećala sam kako suhe latice otpadaju s mene kada je konobar stavio račun na stol, kako ostaje samo krhka stabljika koja će se učas polomiti. Sručila sam se s nebesa na čvrsto tlo i zavjetovala se sebi da ću od sada izbjegavati bilo kakve udvarače s Filozofskog fakulteta i okrenuti se drvosječama, kobasičarima, postolarima i ostalim zanatlijama koji nemaju mnogo u glavi, ali imaju u novčaniku, barem toliko da djevu ne ostave na cjedilu kao ovi sokratovci, aristotelovci, hegelovci i sva ostala gamad suvremene civilizacije.

Dugo sam se oporavljala od ove prijevare, bijah bijesna, ponižena, sa žarom za osvetom, no što učiniti nemuštim djevcima s vrećom nerazumljivih riječi, a bez kinte u džepu, osim pokazati im ironični osmijeh koji opet ne bi razumjeli jer oni svijet doživljavaju mrtvački zbiljno i ironija im u sveukupnosti svega postojećeg ne znači ništa. Kao da bacam iglu u plast sijena! Silila sam se to doživjeti kao njihov poraz, a ne kao svoj, iako su me poprilično opelješili, a možda nisu bili ni svjesni da su u punini bitka ispraznili moj novčanik koji je zjapio prazan sve dok mi roditelji nisu poslali novac za sljedeći mjesec.

Tada sam upoznala prvi tip udvarača: **nadobudni filozof koji ne zna puta ni do sama sebe, a kamoli do žene. Takvi nikada nisu uspjeli položiti vozački ispit, a kao pješaci potpuno se izgube na raskrižjima jer im otvaraju mnogoznačne životne mogućnosti i perspektive te nikada ne znaju kojim će smjerom. Prepoznat ćete ih kako dugo stoje pred semaforima, gledaju čas u nebo čas u pod, pokušavajući stati u vertikalu vlastita postojanja i konačno zakoračiti na kolnik.**

No, rekla i porekla. Moja prva, nazovi ljubav, dogodila se opet na hodnicima fakulteta – poslije jednog predavanja prišao mi je naočit dečko duge crne kose, u stiješnjenim, napola izlizanim trapericama i s osmijehom na licu. Čim sam vidjela muško lice bez intelektualnog grča, odmah mi je svanulo. Bijaše na prvi pogled ona omiljena muška tvorevina – napola šminker napola roker, a uz to i pjesnička duša koja mi je na prvu rekla:

„Imaš zbilja dobre noge. Gledam te dok hodaš hodnicima – ti kao da levitiraš kao prava vila koju je nemoguće uloviti.“

I to je bilo to! Prava rečenica za udvarača, konkretna slika s literarnim dahom, a izraz *neuhvatljiva* oborio me je s nogu, pa sam se, paradoksalno, odmah dala uhvatiti.

„Jesi li za kavu?“ upitao je i pogledao me duboko u oči.

Pristala sam jer me je na prvu hipnotizirao. Čavrljali smo do kafića – izgledao je moćno, a koristio je blage lirske poredbe i dozirane metafore, a ne one filozofijske rebuse uz piće, od kojih čovjek lako završi na ispumpavanju želudca od brojnih suvišnih tvari u organizmu.

Zvao se Milovan, pa mu je milovanje na neki način bilo urezano u biografiju, a ja sam već u kafiću osjećala njegovu nevidljivu mušku ruku koja blago miluje moj obraz da bi onda nježno skliznula na druge dijelove tijela, bez ikakve perverzije, s velikom dozom divljenja i uvažavanja koje zaslužuje *plaha vila* kao što sam ja.

Imao je guste crne obrve iznad prodornih očiju i strijeljao me njima dok mi je upućivao literarne komplimente – kakva divna kontradikcija, muškarac i poeta u jednom, duga rokerska kosa i gnijezdo udvornih riječi, pravi koktel koji se ispija polagano, uza zvuke neke stvarne ili zamišljene romantične glazbe. Bijaše pravi moderni vitez, začarao me odmah jer je nizao doista lijepe rečenice, hranio me samopouzdanjem koje mi je bilo iščezlo – spremište za ponos posisala su mi ona dva filozofska idiota koji će, kao i mnogi filozofi, čitava života trčati oko vlastita repa u potrazi za identitetom. Dok ne odu Bogu na istinu.

Milovan je bio dovoljno pristojan da mi se predstavio – reče da je iz imućne zagrebačke obitelji, da mu je otac arhitekt, a majka liječnica, da je odgajan uz golemu kućnu knjižnicu, ali da ima i nekoliko električnih gitara jer svira u nekom bendu čije ime još neće otkrivati sve do prvoga koncerta na koji će me pozvati.

„Zbilja imaš najljepše noge koje sam ikada vidio“, opet reče, vrlo trijezno, i baci pogled na njih, a ja ih namjerno još ispružim kako bih postala sudionicom prava udvaranja, a ne pukim objektom za one filozofske subjekte koji se moraju naroljati da bi se upucavali, a onda se trijezniti da bi opet filozofirali.

Već toga dana pozvao me je u Kinoteku da odgledamo film Wima Wendersa *Paris, Texas* s Nastassjom Kinski. Dok smo gledali film, nježno me je uhvatio za ruku, a ja sam, ponesena pričom o velikoj neostvorenoj ljubavi, zamišljala kako će i naša sudbina biti tako slatko-gorka – on će poludjeti od ljubavi koja mu nije suđena i dugo tragati za voljenom (za mnom), koja će zbog nedokučive sudbinske igre nestati na karti njegova života, da bi im se putevi opet nakratko sreli, a onda opet razišli, s još jačim prizvukom čežnje i melodrame. Bila sam već tu večer zaljubljena do ušiju, ljubeći u mislima i veselo okruglo lice sudbine jer mi je donijela u život tako obzirna junaka koji će me viteški tražiti i onda kada ne budem uz njega.

Poslije filma odveo me u jedan lijep kvart – bila je to divna ljetna noć, sa svim onim krošnjastim i cvjetnim ljubavnim dekorom, idealnim za njegov stas i verbalno umijeće. Uredno je platio račun, još smo dugo šetali, otpratio me do stana, ali nije pokazivao nikakve znakove želje da uđe, što ga je u mojim očima još više uzvisilo – bio je spreman ljubav doživljavati korak po korak, kao pravi decentni Eros koji je zadivljen, ali i strpljiv dok polagano ne počne skidati svoje halje.

Poslije deset dana druženja, razgovora svake vrsti i diskretnih milovanja, pozvala sam ga u svoju unajmljenu garsonijeru jer sam osjećala kako

je došlo vrijeme da taj Eros, okrunjen ljubavnim zvjezdicama, konačno počne otkrivati i tjelesnu ljepotu, i to u napola zatamnjenju ambijentu, uza slabo svjetlo noćne lampe, uz koje će se mistično zalelujati ljubav i njezine sjene. Dvapat se u međuvremenu ponudio da ga pozovem na kavu, što sam odbila kako bih ispala ponosita žena, a te večeri odlučila sam popustiti, osjećajući u njemu i sebi sve veći vihor strasti koje će mi zamesti svijest i podsvijest sve dok se ujutro ne probudim i dok mi se ne slegne zanosna ljubavna slika prethodne noći. Ponudila sam ga sokom i zamolila ga da me sačeka neko vrijeme jer moram nešto obaviti u drugoj sobi... otišla sam se preodjenuti, ali nisam žurila, vjerujući da čekanje produbljuje ne samo želju nego i čežnju (ljepša riječ!) za bićem vlastite žudnje. Oh!

Tražila sam po ormaru najprikladniju odjeću za ono što se večeras zacijelo dogoditi mora – prvo sam uzela kratku crnu minicu, ali sam ju odmah odbacila jer bi to sugeriralo ženu koja je *jedva čekala* da ju muškarac obori, što nikako ne bi bilo prikladno ovoj kratkoj vezi s kipućim strastima, ali i dubokom samokontrolom. Zatim sam uzela jednu dugu haljinu, crno-bijelu, no kada bih se pojavila tako pokrivena i decentna, možda bi moj vitez pomislio kako me je obuzeo stid, pa bi i njegovi plamenovi strasti postali manji, a možda bi iluzija vatre posve nestala. Sjetila sam se jedne haljine do malo iznad koljena, s blagim dekolteom – ona bi, pomislila sam, bila idealna jer bi i pokrivala i otkrivala, držeći tako moga udvarača na granici profinjene elegancije i uzbuđenosti, pa bi na toj granici stajao, kipio, sabijao se u sebi sve dok vaga konačno ne bi prevagnula na stranu strasti i naglo ubrzala golicav spori film. No tu haljinu nisam mogla naći, mora da sam ju ostavila u ormaru u drugoj sobi, pomislila sam, već nervozna od prebiranja po odjećici, emocijama, mislima i stilovima. Na koncu sam obukla crnu haljinu do koljena, bez dekoltea, ali usku (premda vunenu), koja bi također mogla biti i skromna i zavodljiva... no (pogledah na sat) prošlo je već deset minuta i vrijeme je da prekinem svoje dvojbe i stupim u sobu u kojoj će se u jednoj noći dogoditi tisuću i jedna noć. Na brzinu sam navukla štikle, namazala usne, okrenula se nekoliko puta pred ogledalom i, puna treme (priznajem), stupila gracioznim koracima u sobu, ali... Bože moj!

Prema mnom je stajao moj vitez, odjeven u moju haljinu koju je uzeo s police, s velikim stopalima napola navučeni u štikle, s naušnicama i crnom kosom svezanom u dječje kečke. Ostala sam kao ukipljena, toliko šokirana prizorom pomahnitala viteza da sam se u podsvijesti nadala kako je sve to san koji želi zaprljati moju zbilju i da ću se uskoro probuditi u naručju svoga dragog s mišićavim prsima i nježnim dlanovima.

Sat je kucao, a mi smo oboje buljili jedno u drugo, zarobljeni u šutnji – kao da je tišina imala olovne rešetke. A onda on raširi ruke i reče:

„Odbacimo sa sebe sve malograđanske oklope! Svi se ljubimo i svi budimo ljubljeni! Tako je bilo još od starih Grka...“

Možda vitez s kečkama širom raširi ruke.

„Marš!“ poviknem iz sve snage dok mi je srce toliko snažno lupalo da sam mogla brojiti otkucaje. „Skidaj to i gubi se, svinjo!“ reknem još snažnijim tonom i pokažem prstom na vrata. Počeo se skidati sa sarkastičnim osmijehom i govoriti mi kako sam ja rob predrasuda, a mislio je da imam širok duh, da nisam gola fraza poput drugih žena. Tek kada se skinuo vidjela sam da nema nijedne dlake, ni na prsima ni na nogama, da mu je koža blijeda kao u pileta i puna prištića, da su mu prsti na nogama spleteni i da slični na totalni isprdak, a ne na muškarca. Kada je otišao, naslonila sam se na zid i samo skliznula na pod – doista mi je bilo pozlilo, ali sam i u tom stanju imala snažno suosjećanje te sam se pomolila milomu Bogu da ovaj nesretnik konačno pronađe svoje pravo opredjeljenje. Te noći nestao je ne samo iz moga života nego i s vidika – nisam ga viđala na faksu, pa sam znala pomisliti kako je to u mojoj sobi bila neka utvara, inkarnacija ludila, jer se znalo događati da noću čujem čudne zvukove, kao da su me podsjećali da se u mom stanu mijesaju stvarno i nestvarno i kako baš zato nema razloga ni za kakvu paniku.

Ali panika je ipak planula kada sam, dva dana nakon što je taj odmetnik otišao od mene, posegnula za kutijicama sa zlatninom i shvatila da su prazne! To đubre me još i opljačkalo, a kasnije sam shvatila da je u onoj divnoj pjesmi koju mi je posvetio okrao i Baudelairea, bez imalo pijeteta i srama!

Tada sam spoznala drugi tip udvarača: **kentaur, polučovjek, polukonj, odnosno polučovjek, poluživotinja, sinteza dviju suprotnosti, klasična, veličanstvena mitska kreatura s perverznom ćudi. Lovi kada se to najmanje očekuje, a obično odlazi s plijenom i nestaje sa svojom zlom kobi u dubokim šumskim tminama.**

Nakon te zgrade moja ljubavna serenada prestala je svirati i ja sam se dugo zatvorila u sebe, u neslikovit i bezvučan svijet, u prazninu u kojoj sam se dugo liječila od vlastitih predrasuda, gajeći strogo nepovjerenje prema svemu živom i neživom. Bijah gorko nesretna, kao da me je moj vitez naglo bacio s konja i ostavio me samu, s teškim ozljedama koje sam morala sama zacjeljivati jer u blizini nisam imala ni jednog jedinog dušebrižnika koji bi me postavio na noge i poveo, korak po korak, natrag u zbilju.

Od tada sam donijela čvrstu odluku da se neću družiti ni s jednim muškim stvorom s katedri filozofije i književnosti jer mnogi su promašili put – umjesto da odu u umobolnicu, oni se lijepo upisali na Filozofski faks, vjerujući da će im filozofijsko i umjetničko pojmovlje izliječiti dušu. Naprotiv, postali su još gori pacijenti nego što su bili, s obzirom na to da su i mnogi profesori болоvali od sličnih dijagnoza, pa se na faksu uvijek razvijala složena interakcija studenata i predavača koji su se znali susretati i popričati ne samo na faksu nego i među lijepim drvoredima sanatorija, a koji su bili nalik alejama grčkih filozofa.

Prošle su dvije godine samovanja, bez ljubavi, čak i bez pojma o ljubavi, koji sam tjerala iz glave kada god bi naglo zasjao. Bježi! Samosvijest mi se toliko srozala da sam izbjegavala svako muško čeljade koji mi se približio jer mi je svako djelovalo kao da vreba ne bi li zašlo u moj svijet i poremetilo ravnotežu koju sam jedva uspostavila. Ljubav je u mom svijetu izgubila sve one bajne i sjajne attribute, skinula sa sebe sve svjetlucave, patetične vijence i postala suh komad drveta koji valja odbaciti nogom, a onda polagano krenuti razvijati ljubav prema sebi, kao najjaču samoobranu od uroda i uhljeba svake vrsti. Zgadili su mi se udvarači koji rajsku ljubav lako premeću u paklensko ludilo, koji se prepuštaju čak i autodestrukciji ne bi li uništili žrtvu čiji je pad ujedno rast njihova ega, koji dalje harači sve dok ga neka snažna žena sa seoskim genima ne zgazi kao crva.

I moj san za *običnim* čeljadetom konačno se ostvario! Na jednoj rođendanskoj proslavi upoznala sam sirova čovjeka, antiromantičara koji mi je privukao pozornost svojom jednostavnošću – taj je sveo život na nekoliko elemenata, na jelo, pilo, pare i žene i bio mi je zanimljiv kao puka suprotnost svim onim poremećenim idealistima koji stvaraju neopisiv kaos u duši i vrtoglavicu na granici zanosa i ludila. Joso iz sela Glavice bio je sasvim drukčiji – visok, plećat, s gotovo četvrtastom glavom i obrvama koje su spajale tjeme i oči. Čela kao da nije niti imao, a nije mu niti trebalo jer se trsio kako je on u vrijeme rata otvorio firmu i kako se u njoj množi lova do krova, dok drugi gladuju jer *puno filozofiraju, a malo rade*. Upoznala sam ga kao studenta šumarstva (šuma se činila kao idealno stanište za njega) – imao je na sebi kožnu jaknu sa srebrnom dugmadi, hvalio se kako je još njegov pradjed imao smisla za biznis i sve je to govorio pun sebe premda su mu zubi bili različitih boja i veličina. Stalno je lupao šakom po stolu, dokazujući svoje prizemne stavove o životu, što je meni, sirotici, imponiralo jer moji bivši intelektualni udvarači bijahu tihi, a s obzirom na to da i ne imadoše hajdučkih šaka.

Taj Joso bijaše smiješan primitivac, zato sam izlazila s njim, a i zato što je bio materijalno zbrinut pa me neće, mislila sam, orobiti kao drugi. Pričao je za stolom koještarije, o tome kako mu se krava u selu najela djeteline i crkla (oči su mu tada bile suzne), o materi i ćaći koji su othranili njih desetero u selu Grljaci, o svojoj firmi za odčepeljivanje septičkih jama, kojoj je dao naziv: *Vaš drek, moja briga!*

Izlazila sam s tim pračovjekom nekoliko dana jer me je njegov svjetonazor nasmijavao do suza, a onda se (konačno) pokazao kao kavalir i pozvao me na večeru. Dogovorili smo se da ćemo se naći ispred Tehničkog muzeja, a onda ćemo dalje, neka ja sve dadem u njegove ruke. Pristala sam jer ću konačno (mislila sam) doživjeti da me neki muškarac galantno počasti, pa makar to bila moja prva i posljednja prava večera u duetu – dosta sam se nauživala siročadi koja je gradila ljubav na mojoj grbači, a ovaj mesožder

činio mi se po tom pitanju kao netko tko jede i pije na svoj račun, ne na ženin, jebem li mu čavle konjske!

Baš u vrijeme kada sam upoznala toga troglodita majka mi je poslala prekrasnu pelerinu maslinastozelene boje, koju je dala šivati kod krojačice. Odjenula sam svilenu bluzu (još s majčine maturalne večeri), zelenu suknjicu, štikle, otišla sam frizeru, pa u šminkeraj i na kraju se zaogrnila atraktivnom pelerinom koja je lijepo plesala u hodu – bila je zavodnica sama za sebe.

Joso se pojavio ispred Tehničkog muzeja u crnom odijelu sa žutom kravatom (seljačka moda devedesetih), nakitio me komplimentima sažetim u proste rečenice.

„Nis’ ti, ženo, jedini moj dobar komad. Ima san ja žena, ni jedna se nije na me žalila.“ Potom me primio me za ruku i poveo preko ceste.

„Kamo ćemo?“ upitah ga.

„Idemo tu preko puta, u studentsku menzu na grah s kobasicom, da se najedemo ki prava čeljad. Imam viška bonova“, reče i moja se duša ukoči, a i pelerina kao da je od šoka odrvenjela.

Jeli smo grah u menzi, on je laprdao o svom selu, a ja sam poslije jela samo otišla, bez pozdrava. Ni primitivno zavođenje nije mi donijelo ploda – sa stabla ljubavi padale su gnjile kruške i jabuke, uporabljive samo za pečenje loše rakije koja se zove brlja.

Tada sam shvatila treći tip udvarača: **hvalisava seljačina s kalkulatorom, koja zbraja svašta, a nema ništa. Obožava grah, kiselo zelje, lički krumpir, raštiku i lijepe žene. Fuj!**

Poslije sam od njegova kolege saznala da taj sirotan živi u podrumu s miševima i ostalim glodavcima, da mu je baba na samrti ostavila nešto novca, pa je pohitao u prvi markirani dućan i nakupovao si robe da bi pred ženama postao iluzionist sa svim jeftinim trikovima na koje sam pala i ja, unatoč tomu što sam bila apsolutna književnost i filozofije. Bože moj! Čitala sam dubokoumne filozofe, ali nisam pročitala Josu iz Glavica! Postidjela sam se svoje buduće diplome, opet se zatvorila u sebe tješeći se kako sam ja u biti vuk samotnjak i kako mi ne trebaju u životu nikakve hijene preobučene u ovo ili ono krzno. „Dosta više!“ zauralala sam jedne noći toliko snažno da se susjed prepao i pozvonio na vrata misleći da me netko siluje, no ispričala sam se i pokušala mu objasniti kako me to siluju vlastiti strahovi, što ovaj nije razumio nego je nastavio blejati u mene misleći da sam psihički prolupala. Okrenuo se i vratio u svoj stan, sav uplašen da ga možda ne bih ugrizla kao vampiruša (jer bijah sva raščupana, s podočnjacima, poredba je bila na mjestu).

Dugo sam apstinirala od svake ideje ljubavi, koju sam držala pukom izmišljotinom, ironijom sudbine koja nam baca nekoga u zagrljaj kako bismo se zapravo izlijekali od osobnih problema. Uvjeravala sam se kako se

mudra osoba mora prije svega dobro sprijateljiti sa samim (samom) sobom kako bi razvila i intuitivne sposobnosti da prepozna varalice i okrene im leđa dok nisu počele čarati i bajati kao vješci i vještice s opskurne planine Klek. Ljubav je za mene bila maštarija onoga tko se zaljubio, a lovina onoga tko lovi, pa bio taj ulov žena, zlatni prsten, sendvič ili kutija napolitanki K plus.

Godinu dana nakon što je Joso sa mnom omastio brk u studentskoj menzi, baš nakon moje diplome, dobila sam *mail* nekog starog znanca koji me se sjetio jer je slušao na radiju moj nastup, pa me, eto, pita kako sam, što sve radim, jesam li sama, udana... *Mail* je bio doista ugodan, prijateljski, pa sam mu odgovorila, a onda je nastala prepiska – on je, kaže, odlučio preseliti iz Svete Klare u Zagreb, traži stan i posao jer se počinje gušiti od provincije pa ako imam u vidu što god jeftino, neka mu javim. Našli smo se na kavi u mom kvartu – ljepuška glava sa smiješkom odbacila je moj prijezir prema bilo kakvim vezama jer s ovim bih, mislila sam, slobodno mogla stupiti u prijateljski kontakt, s obzirom na to da ga poznajem još s faksa i da je ono vrijeme ljubavnoga preseravanja daleko iza nas. Uostalom, bio je nesvršeni student rusistike, a imao je živopisno bosansko podrijetlo, pa sam se nadala da će on konačno zaustaviti sve one suviše književno-komparatističke sintagme kojima su me hranili pjesnici i filozofi, da bih poslije tih loše spravljenih verbalnih jela ostajala još gladnija.

Taj je Mile Šušnjara tražio stan sedam dana i noći, a ja sam mu pomagala čitati oglase, zaokruživati, nazivati gazde... uz njega me držao njegov neobičan humor i rokerska duša koja je mogla na svaku stranu, sa svakim stilom, a meni je svejedno jer ću se ionako na kraju balade vratiti samoj sebi. Poslije teške potrage ponudila sam mu da živi kod mene dva tjedna, dok se ne snađe, pod uvjetom da podijelimo troškove, na što je on odmah pristao uz duboke izraze zahvalnosti i prijateljstva.

Došao je s jednom torbom u kojoj su stajali gitara, pohabana trenirka, dvije zgužvane majice i dva para zmazanih gaća. Čim je sjeo za stol, počeo je svirati gitaru, tobože meni u čast, prebirući po žicama u potrazi za jednim te istim refrenom, ali mu engleski nikako nije išao te se od stida prebacio na hrvatski premda mu ni materinski jezik nije baš išao glatko. Imao je on trubadurskih namjera, ne kažem da nije, ali nije znao kako ih izraziti, pa se koprcio u sebi rumenih obraza, a ja sam ga tješila, podižući mu ego ako se uopće išta više kod tog mlohavog gladuša dalo podići. Nahranila sam mu i dušu i tijelo, servirajući mu već prvoga dana ručak – juhu, pohane šnicle i restani krumpir, primjećujući kao je, dok su se pare dizale, potihlo počeo njušiti kao gladan pas. Čim sam servirala jelo, bacio se na njega kao Alija Sirotanović, prožvakao i progutao sve u nekoliko minuta, a onda izvadio iz džepa jakne dvije flašice alkohola te ih polokao toliko brzo da se to nije dalo niti primijetiti. I tako je taj Sirotanović ostao kod mene neko vrijeme, zahvaljivao, kleo se na sve živo i neživo da će mu uskoro na račun sjesti

pozamašna otpremnima iz bivše firme te da će mi vratiti za sve troškove, zajedno s dobrim kamatama.

Taj je po cijeli dan svirao na gitari jednu te istu pjesmu, srkao i žvakao četiri puta dnevno, vadio bočice alkohola iz džepa (ma kako mu sve stadoše u tako malu rupu!), a noću toliko hrkao da sam morala biti tablete za spavanje ne bih li uhvatila malo sna. Znala sam ga noću zateći s glavom u hladnjaku, a ujutro taj isti naći u otužnu stanju, s pometenim policama. A onda je počeo pokazivati svoju kroničnu sklonost alkoholu – svaki dan bi dolazio iz dućana s plastičnom dvolitrenkom Vranca ili bocom najjeftinijega vina – Ikana, koje je pio moj djed kada je štedio za gradnju kuće prizemnice. Ujutro bih ga nalazila s glavom na stolu dok se plastična vinska boca kotrljala kako bi pomicao ruku, sanjajući zacijelo hordu bijelih miševa. Davala sam mu do znanja da vrijeme za selidbu istječe, a on se i dalje kleo da će mu lova sjesti svaki čas i da će me za moju gostoljubivost bogato nagraditi. Stalno mi je govorio kako ja nisam ni svjesna da sam posebna žena, a ja sam počela sve više vjerovati u to, pa i u to da sam posebna po svojoj darežljivosti. Izgradila sam se u njegovim očima kao emancipirana, ali duboko obzirna osoba, što je opet bila primamljiva kombinacija za moju samosvijest, priznati se mora. Opet sam, glupača, upala u istu zamku, ne shvaćajući kako muškarci koji se nisu skućili vješto poistovjećuju ljubav i koristoljublje (i riječ koristoljublje u sebi nosi ljubav), da od komplimenata grade umjetni dvorac u koji bih se trebala useliti, ja, princeza posebna lica i stasa. Da sam samo oštrije puhнула, ta bi se verbalna tvorevina rasula u tisuću komada, a ja bih pred sobom vidjela kržljivo čeljade na ružnu konju koji nema ni poštenih kopita ni poštene grive. Oh, što uradiše od mene te zavodljive riječi koje mi još bijahu i struka! Da sam kao seljanka čuvala ovce na kakvu proplanku, bolje bih shvatila što je blejanje uznemirene živine, a što govor čestita čovjeka.

Imao je on ljepuškastu glavu, ali bijaše sitan, s mršavim nogama i starim gaćama koje su visjele skoro do koljena te ne bijaše nimalo zanimljiv kao potencijalni ljubavnik. Poistovjetila sam se s njegovom životnom tugom te sam mu i dalje kuhala kako bih ga sirotog nahranila, očekujući svakoga dana naplatu potraživanja. Taj gladuš danonoćno me je obasipao komplimentima (vrlo jednostavnim, ali djelotvornim) jer je znao da mora poslužiti neki desert nakon što mi je sve požderao i popio po kući. Nije da mu se nisam sviđala, osjećala sam ja da bi on htio vezu sa mnom jer sam useljiva, pa se i u pijanom stanju trudio uljepšati moje biće ne bih li mu uzvratila gostoprimstvo.

Dani su tako prolazili, a on je lupetao uvijek ista obećanja sve dok ga jednom nisam debelo išamarala kritikama kako mora naći svoj put, na što se on rekao:

„Stara, Sokrat je rekao da je umijeće života istraživanje, a ne puko življenje.“

„A što si ti to, nesretniče, istražio u životu osim relacije Duga Resa – Zagreb?“ upitah ga puna bijesa.

Počeo mi je i dalje soliti pamet o umijeću traženja svih životnih mogućnosti, gegajući se do WC-a i nikako nije mogao pogoditi vrata. I u WC je ulazio s gitarom kao da će mu ta sprava, koja će mu uglazbiti otužni život, nekamo pobjeći, jer planirao je on svašta – isprva raditi ovdje kao skladištar u nekoj firmi, a onda otići u Berlin svirati gitaru po metroima, osnovati u San Franciscu *rock-bend* i štošta još.

Prošlo je mjesec dana, a taj trut nije htio iz moje kuće iako je i dalje tulio onu Sokratovu kako je smisao života istraživanje, a istražio je najbolje samo mojih četrdeset kvadrata stana, osobito one hranjive dijelove. Iako sam mu govorila da mora ići, nije odlazio, a kada me je jednom drsko upitao jesam li ja uopće čula za Sokrata, udarila sam ga nogom u guzicu i tako je silom napustio moj prostor ića i pića te se taj sokratovac morao na koncu vratiti materinoj sisi. Prvi put sam otjerala idiota, bijah ponosna na sebe i uvjeren da sam s njim zauvijek zatvorila stvarna i metaforička vrata udvarajućeg raja, što ga izumiše nemušti pjesnici, beskućnici i priljepci svake vrsti.

Naravno, pare mi nikada nije dao, ali je zato isušio moju kasu – pojeo mi je 28 pilića, 69 pohanih krmenadli, 52 sarme, 39 punjenih paprika, 30 konzervi pašteta, 19 mesnih štruca, deset kilograma kruha, osam kila krumpira, 20 glavica kiseloga zelja i štošta još... Prestala sam zapisivati, znajući da neću nikada dobiti povrat novca jer taj zasigurno i dalje sisa maminu sisu u Svetoj Klari, neka ga majka nahrani, a sveta Klara blagoslovi!

Tada sam shvatila četvrti tip udvarača: **kronični alkoholičar, žderonja i urbani alternativac s jednim jedinim *rock* refrenom.**

Od tada je pala velika zavjesa na ljubavnoj pozornici, a ja sam nestala negdje iza kulisa – skrovita, razočarana, ljuta što nisam vjerovala očima nego nekom unutarnjem glasu koji bijaše uvijek lažan, pa sam tako u potrazi za ljubavlju izgubila samu sebe, što si nikada neću oprostiti.

Bilo je kasnije u mome životu još udvarača, ali jednokratnih, odnosno jednodnevnih, jednosatnih, jer sam ljubavnu ariju prevaranata bez sluha odmah preskakala stavljajući čepiće u uši. Tada sam shvatila da moram na psihoterapiju učiti kako zavoljeti sebe i da nikada, baš nikada u životu neću nijednoj ženi preporučiti udvarače na Filozofskom fakultetu, na tom prostoru raskošnih iluzija i dubokih ponora razočaranja. Pobjegla sam poslije diplome u područje prirodoslovnih znanosti gdje normalna čeljad razlikuje zbilju od fikcije, a fikciju sam ostavila za sebe (samo za sebe!) u svom tajnom laboratoriju kojem se ne smije približiti nijedan pjesnik da mi opet ne usere s mukom izgrađeni koncept. Na rođendanske proslave nikada nisam pozivala nesvršene studente s Filozofskog fakulteta, u strahu

da će mrtvi-pijani pasti pod stol ili zabiti glavu u tortu (u boljoj varijanti mogli bi zahrkati u mojoj ostavi na sanducima piva, a onda bih trebala čekati tko zna koliko dok ih Svevišnji ne otriježni).

Nakon diplome postala sam relativno normalna žena s duboko potisnutim traumama, koja cijeni muškarce bistre glave i s kesom u džepu, pa makar u njoj bila šačica škuda za osnovne živežne namirnice i pokoju kutiju keksa. (Ups, opet sam se zeznula, sada će me okružiti udvarači s plaćom nižom od hrvatskog prosjeka! Ipak sam bila i ostala budala!)

Marko Gregur

Dunja, moj superjunak (ulomak iz romana u nastajanju)

3.

Tek mi je kasnije postalo jasno: onaj trenutak u zamračenu prozoru naše je rođenje. Rodbina s druge strane stakla koja se ponosna ogleda u djetetu, intimno prisvajajući komadiće smijeha i očiju, kose i prstiju ili rupice na bradi. To je ono mamurno jutro u kojemu uzbuđeni pristižu djedovi i bake, stričevi i strine, bratići i sestrične, ispunjavajući dizalo balonima, bombonijerama i cvijećem.

Nas je prisvojila njegova sjena, bilo je to jedino ispravno, slutnja u večeri u kojoj sam znao da ga volim, ne znajući točno što, ali znajući zašto: jer je moj sin. Umjesto sveg veselja i smijeha po bolničkim hodnicima, pjevušca i cjelonoćne pijanke, mogao sam samo šapnuti, čak ni to, dovoljno je bilo pomisliti: dobrodošao kući. Bio je to prvi trenutak u kojemu sam poželio biti ti ili biti u tebi, dio jata koje se rađa u tvom krilu i prelijeće mislima, pitajući se je li poželjeti otići s nama najviše što možeš dobiti i može li to ikojemu djetetu biti dovoljno? Obuzela me tuga od pomisli da je odgovor na prvo pitanje potvrđan i da je čežnja za nekim drugim ljudima i drugim životom upravo to: čežnja i ništa više. Uz pretpostavku, krivu, da te se nešto pita i kako možeš birati. Nisam te morao vidjeti, sve drugo osim ovog nagovještaja bilo bi krivo. Mogao sam osjetiti da si ti moj sin. Pitao sam se hoćeš li ti ikad osjetiti da sam ja tvoj otac?

Pozvonili smo pitajući se hoće li i Dunja biti na vratima, ali nije. Otvorio je Mihael i ušli smo onako kako se ulazi kada nekomu prvi puta dođeš u goste – s podmetačima između mišića i kostiju i traženjem zgodne rečenice. Sve je bilo istodobno čudno i normalno, posebno i obično, iz jednostavnog razloga što si nismo bili stranci. Mihael je godinama radio gdje i

ja – u staračkome domu i dobro smo se poznavali. Osim toga, njegova je obitelj kupila rodnu kuću moje majke kada se ona s roditeljima preselila na Sajmište. Njegova supruga Ana još tamo radi kao medicinska sestra i brinula je o Janinoj baki kada je bila tamo smještena nekoliko godina.

Upoznali smo njihovu i udomljenu djecu i *naše* dijete. Zapravo, uvijek Dunji govorim da se izravna, pa neka i ovo bude izravno: naše dijete. Gledao nas je pogledom u koji sam želio proniknuti radije nego u bilo što. Što je mislio kada smo mu pružali ruke, govorili svoja imena i postavljali banalna pitanja kao da smo se upoznali u redu u pošti, posve svjesni te besprizornosti kao i da bi sva čeznuća i nade prolivene pred njega mogle samo potencijalno dovesti do još jednoga iskliznuća u njegovoj svijesti, u kojoj se brkaju slike iz dvaju života, ali i onog institucionalnog jer zbog parcijalnih se interesa dviju dvorsko-socijalnih kontesa bilježila svaka naša riječ. Ispred nas je stajalo dijete puno gubitaka, s pogledom u kojemu su se odgurivali nada i strah, mogućnost i nemogućnost, koji su se hrvali još i na njegovu nepcu i vrhu jezika kada bi nešto rekao, a govorio je malo. Rekli su nam u Centru da ima zaostataka u govoru, nikada se s njime nije mnogo razgovaralo niti mu se dalo da govori, ali ovo je ipak bilo teško zamisliti. Riječi je nadomještao rukama i svaki glas pratila je široka, snažno artikulirana gesta, kao da time pokušava pobijediti sâm sebe, svjestan istodobno svoje nemoći i moći, svega što je znao, ali nije znao objasniti. Zato su nam objašnjavali Mihael i Ana, a mi smo se pravili da ga razumijemo.

Umjesto mahanja nasmiješenoj rodbini kroz bolničko staklo, sjedili smo za stolom razgovarajući o koječemu, a Dunja bi svako malo promolio glavu iz dnevnoga boravka, pogledavajući čas nas čas sestru, koju je vidio prvi puta i imao ju prilike držati u naručju nekoliko minuta prije nego što su odrasli sjeli za stol. Između nas je, pak, bila tanka koprena u kojoj su se zapetljavala mnoga pitanja. Prvi put je vidio svoju sestru, doveli su ju neki nepoznati ljudi koji su sada sjedili u dnevnome boravku kod ljudi kod kojih je pomalo počeo osjećati sigurnost i razgovarali su kao da je sve to ništa. Jeo sam picu i pio pivo, slušao i odgovarao, prisjećajući se trenutka kada je moja sestra došla iz bolnice, a brat i ja smo joj na nekome ukrasnom kartonu plastelinom napisali: dobro došla kući. Pomislio sam i na Jamabičku koja je bila protiv toga da brat i sestra žive zajedno. Mihael je također bio u prošlosti.

„Sjećaš li se Marija?“ pita kada razgovaramo o maloj školi u koju smo išli zajedno.

„Vencla? Kako ne, išli smo kasnije zajedno u školu, zajedno i čitav prvi razred, prije nego je izgrađena nova škola, prolazili Frankopanskom kao Grof i Motka. Sjećaš li ih se?“ pitam, on odgovori da ne.

Ja sam bio Motka, omalen i mršav, baš kao Žarko Potočnjak, a Vencl, onako visok i snažan kao bunar u Svilarskoj koji je raskolio cestu tako da mu se spaja tek iza leđa, igrao je Grofa, koga je u originalnoj postavi *Pti-*

ca *nebeskih* tumačio markantni Zijad Gračić. S iznimkom *Gruntovčana*, nijedna serija nije tako upisana u mene, a mislim da je to ipak do Vencla i Frankopanske ulice koja se zbog njega pod ranojesenskim suncem prostirala unedogled.

„Viđam ga, radi u Gradu“, kažem. Konačno je dobio pristojan posao na održavanju. Pitam ga: „kako si, Grof?“ I sve bi ga najradije pitao da ostavi sve to čime se bavi, pa da bar na tren zbrisemo u Frankopansku, eno je iza ugla, pozvonimo onoj razjarenoj babi na vrata i sa srcem u grlu, a debelim, plastičnim kabanicama kao plaštevima zavezanima oko vrata pojurimo ulicom i gradom kojeg već odavna nema, osim u nama. Ili barem u meni, kao u Arsenovoj Ines: *jer sam sâm na ovoj obali, koju ste napustili i predali bezvoljno*. „Ide Motka, a ti?“ odgovori, a sunce je visoko i njegova je sjena imponantna, baš kao da mu je oko vrata kabanica, ali to mu ne kažem. „Ide“, kažem, znam da ne bi volio čuti drugačije.

Sjećam se i drugih, mnogih koje mi pokazuje, stisnutih pod Brozovim portretom u posljednjim godinama socijalizma, u vestama koje su isheklale naše majke i bake, ali ne i njega, Mihaela. Više od ljudi, sjećam se koliko sam mrzio taj prostor, narančasti okvir lokomotive za veranje u dvorištu i popodneva potrošena tamo umjesto u Miklinovcu, na sjeniku kod djeda i bake, livadi, šumi ili stavici kukuruza na smrznutu polju prekrivenu snijegom, kao u vlastitu indijanskome šatoru. Od svega, sjećam se jednog tornja od kocaka kako se ruši, moguće da sam ga i ja pomogao graditi, rušenja laka za kosu prilikom prvoga posjeta i jedne zimske večeri u kojoj moj bratić Krešo i ja poslije svega idemo njegovu djedu i baki gdje gledamo *Knight Ridera* i jedući gris posipan Kraš Ekspresom, samo čekamo da David Hasselhoff pritisne tipku *turbo boost* pa da sve sjedne na mjesto.

„I ja idem u malu školu“, kaže moj sin Dunja.

„Je li ti lijepo?“

„Da.“

Idem još jedna udomljena djevojčica, skupa ih vode. Tako nekoliko mjeseci kasnije, kada već znamo da ćemo ga posvojiti, zajedno odemo po njega kako bi se privikao na nas i mi na njega. Ipak, još je kod njih i ne želim se gurati pred Mihaela. Kako koje dijete iziđe, pojuri roditelju u zagrljaj. Kada iziđe Dunja, tek slabašno mahne iz daljine. I više me nije briga za formu, ni tko je komu što, jer on je moj sin – sagnem se i zagrlim ga, podignem ga i poljubim u obraz, a kad ga spustim, primim ga za ruku i ne puštam. Odlazak Mihaelu i Ani čini se potpuno krivim i boli, ali ništa se ne može učiniti i dok već nestaje iza vrata, pokušavam izdržati njegov pogled govoreći: „Još malo pa će vikend, a onda nam dolaziš...“

On kimne, poslušno, zadovoljan svime i to je najgore od svega. Taj osjećaj koji mora imati – da zna kako se ne smije buniti jer to nije oportuno. Netko te mora jako voljeti da bi dječjom pobunom mogao bilo što postići. *Ja ću te naučiti da se buniš.*

Njih je zanimalo hoćemo li ga i kada odvesti, a nas: kako će se s time nositi? Jer sve je to bilo pomalo nejasno, i zbog njih i zbog nas, kao da nije bilo odlučnosti kazati što će i kako biti, uglavnom zbog Jamabičke koja je prijetila svima i svakako, i tako se nije znalo što bi tko trebao reći, a tek nakon Budakove i one Soltišekove, koja je imala pogled prerano ostarjele guvernante, i mi smo se naučili što znači šutjeti.

4.

Kažem mu da si možemo govoriti tajne pa se pokrijemo preko glave. Mislim da će mu možda tako biti lakše. Pomalo se navikavamo na zajednički život. Ide lako jer je jedva čekao da dođe. Govori mi one najružnije stvari koje su mu se usjekle u sjećanje – kako je jednom iz kontejnera za smeće izvadio sanjke, ali nikada s njima nije uspio otići na sanjkanje jer nije imao s kime. Kao trogodišnjak, bio je sâm ostavljan u stanu i uz crtiće čekao da se majka vrati. Boli ta riječ, majka, ne samo njega. Onda, taj čovjek kod koga su živjeli, koji ga je pozvao u kupaonicu, rekavši mu da ima nešto za njega. Sladoled. Obrisao je stražnjicu i stavio mu papir pod nos.

„Jednom mi je slomio nogu.“

„Stvarno?“

„Da.“

„Koliko si bio star?“

Slegne ramenima.

„Ne znam“, kaže.

„Koju?“

„Ne znam“, ponovi. „Možda ovu. Ili ovu...“

„Misliš da te udario?“

„Ne, baš mi ju je slomio. Imao sam gips.“

„Ali ne znaš na kojoj nozi?“

„Jako sam plakao i ovako me je zgrabio, i pukla mi je noga, tu gore.“

Pokazuje na bedrenu kost i ne želim si priznati, ali žao mi je što mi laže.

Kažem mu da ću pitati Mihaela koja je to bila noga da znamo koju moramo bolje paziti.

„Što ako oni ne znaju?“

„Znaju, mišek, moraju znati.“

Prvom sam prilikom pitao Mihaela za nogu, nije mu bila slomljena.

„Znaš, ne moraš izmišljati strašne priče da bih te volio. Volim te koliko te nitko nikad neće voljeti. Mama, seka i ja.“

On ostaje pri svome, a ja ga zagrlim i počnem, moj je red. Tražim što ljepšu priču da se ima za što uhvatiti i zaboraviti na sve grozote koje su mu se dogodile, da prestane misliti na prijašnji život.

Pričam mu o prvoj trenirci, ubacujući ljude i mjesta, gradeći njegov novi svijet. U Nagykanizsi sam dobio svoju prvu Diadorinu trenirku, neke roze i breskvine boje, koja mi jedina nije bila tako jako velika. Najsmješnije, to uopće nije bilo čudno, Diadorin znak bio je *signum* koji je sve drugo poništavao i njome sam ušao u hram posvećenih koji su odbacili šušlave trenirke iz *Ivice i Marice*, nerijetko naslijeđenih od starije braće. Time ove šušlave nisu otišle iz naših života, ali smo na njih šivali (naše majke su šivale) grbove nogometnih klubova poput Hajduka koji je tih godina rasturao u Ligi prvaka ili nam se barem tako činilo. Više je Hajdukom zapravo bio zaluden moj četiri godine stariji brat koji je stalno prijetio kako će otići na neku od tih utakmica, što sam mu i priželjkivao. Meni su bila dovoljna poluvremena u kojima bi na brzinu obuli kopačke i otišli preko ceste na sajmište, sanjajući Poljud, navijanje i pobjede.

Moj krsni kum Zvonko plače na mnoge pjesme, a s godinama repertoar se razvukao do krajnjih granica. Emocije, koje utišane spavaju u njemu, pojačavanjem glazbe kao da prsnu i sve ga podsjeća na rodno Suhopolje, konje i ambare. Ja tih pjesama nemam mnogo, a one koje imam vučem iz djetinjstva ili rane mladosti. Jedna je baš iz tog razdoblja Hajdukove Lige prvaka, kada smo moj brat i ja ponajviše bili braća, što je osjećaj koji ću zauvijek zadržati u sebi. Volio sam ga onako kako se starija braća vole u knjigama, pjesmama ili filmovima. Zato ga nikad ne zovem Dominik, nikada po imenu, nego uvijek Dodo, kako sam ga uvijek zvao.

I danas ponekad pogledam tu snimku i naježim se svaki put, i toliko me ta snimka puni i prazni, i opet puni, da je to neopisivo. Imam osjećaj kako je sve moguće i kako je sve nemoguće, mogao bih izići i vikati iz sveg glasa i zvučalo bi dobro jer sve je tada u mojim prsima, snaga ne samo čitavog stadiona koji vibrira u zajedničkoj pjesmi nego mnogo više od toga, budi se jedno djetinjstvo i jedna ljubav koja je vatromet na nebu, kada predivna Doris Dragović u bijeloj haljini iziđe na poljudski travnjak, a melodija tutnji sa zvučnika, suze mi idu od same pomisli na rane sajmišne mrakove i pjesma, koju mladost pjeva, krene: *Pogledaj taj kamen sivi, zrno grožđa što na suncu sja, tu se rađa, tu se živi i u znoju starost dočeka...*, raste i razvija se, obavijajući sve poput nevidljiva transparenta, skroz do refrena u kojemu u srcima nastaje vakuum, a grla pucaju: *ovo je naša krv, u pepelu i vinu, u mojim venama, ocu, bratu, sinu...* Može mi netko reći da je to glupa pjesma, naravno da može, i kako splitski sjever nije zbor i nemam tu što reći osim da je šteta što nije bio s nama na sajmištu, srijedom uvečer u kasno proljeće i zatim sjeo pred televizor pa skakao, grlio se i radovao kad je Darko Butorović u 88. minuti postigao drugi pogodak za Hajduk. Gledam to i pomislim kako toga više nema, što je klasična varka jer itekako ima, evo gdje čeka u djetinjstvu kao što neka sutrašnja utakmica čeka da se upiše u mojeg Dunju. Nadam se da ću biti kraj njega, da će me grliti i smijati se sa mnom i da ćemo u poluvremenu izići van i malo se napucavati.

Imat će svoje pjesme i svoja sjećanja, ali ću mu ipak pustiti Doris, a ako pita zašto mi idu suze, reći ću: zbog nečeg što je davno bilo.

6.

Posvojili smo ih prije više od godinu dana, ali još se ne mogu otresti osjećaja da nije sve gotovo i da je sve što se dogodilo iza nas. Vidim ponekad Jamabičku, najčešće u automobilu, uglavnom sa Sanjom ili nekom drugom djevojkom, osjetim grč u želudcu i dvoumim se hoću li im pokazati srednji prst ili mahnuti. Na kraju svaki put mahnem, najteže se nose s pozitivom. One samo produže, bit će da me ne vide, čak ni ako smo mi pješice i mimoidemo se u inače praznoj ulici uz koju je livada koja otvara pogled na ostatke starih gradskih bedema.

Jamabička je psihologica, voditeljica Odjela za djecu, obitelj i udomljavanje. Ne znam je li doktorirala na temu raspada braka, ali je objavila knjigu o tome kako se uspješno razvesti. Štoviše, provela je i praktični dio kako bi potvrdila hipotezu. Malo je starija od mene i godinama ju znam iz viđenja. Jedna do mnogih osoba koje srećeš u malom gradu. Kojima mahneš, pozdraviš ih i kreneš dalje. Bilo je davno kada smo zajedno bili na jednom tulumu. Možda mi se zbog svega samo čini da je pretjerano tražila pažnju, prenaglašenim gestama i smijehom, a stavove iznosila kao da su skorup s mliječne staze, koji je sama obrala, ali bilo je nečeg zanimljivog, inteligentnog u njoj. Baršunastim glasom Marlene Dietrich, uživljena u potpunosti u svaku svoju rečenicu, prštala je nekom buntovnom energijom koju nije mogla raspršiti ni preglasna glazba ni pijane upadice. Ali kada je nešto kasnije prinijela veliku plastičnu čašu ugrijana piva ustima i ostala njome polusakrivena, u očima kao da joj je bila tuga. Kao da ju ranjava sve ono što gleda i sluša.

Sjećam se, netko ju je pitao: „Zašto studiraš psihologiju?“ na što je odgovorila: „Da bih pokušala shvatiti odakle dolaze najgluplja pitanja i odgovori.“

„Za pitanja ne znam, ali oko odgovora bih mogao nešto reći.“

Maknula je čašu s lica, na kojemu je sada bila isklesana neka antička, mramorna odlučnost.

„Ovo je odgovor ili mi se samo čini?“

Svidjelo mi se kako je to odgovorila. Uzela je tankericu, polako ju odjenula i otišla.

Bila je Janina susjeda, igrale su se zajedno, ali već je odselila kada smo mi postali par, a s godinama se prestala i šišati kod nje. U ulici tek ponekad sretnem i pozdravim njezinu majku. Ni ona ni ja nikad ju ne spomenemo. Ni Jana joj ne spominje našu situaciju kada dođe u salon, nema se tu što reći, a što i sama već ne bi znala. Čudno, ali kod tih se susreta nerijetko

sjetim Tribusonove rečenice koju je moja sestra imala uokvirenu u svojoj sobi: „Kad umre majka, znaš da je umrla osoba koja te voljela najviše.“ Pa zašto majci govoriti ružno o njezinu djetetu? Ako to ne može prihvatiti, nećeš ju uvjeriti, a ako prihvaća, trebaš ju zagrliti. Pomišljam da joj samo to kažem, možda bi ti naši susreti bili lakši.

Sanje, Jamabićkine suvozačice se, pak, s druge strane, ne sjećam nimalo, a trebao bih ili to barem ne bi bilo neočekivano. S njome sam bio na više rođendana, onih obiteljskih, i to u kasnijim godinama, kada mi je bilo preko dvadeset. Zajedno sa suprugom bila je u nekoj kumskoj vezi s mojim stricem. Sjedila je tamo, a nije da nas je bilo ne znam koliko. Svakako ne kao nekad na toj istoj miklinovečkoj adresi djeda i bake, ali ipak ju nisam upamtio. U to doba ni po čemu se valjda nije isticala, sjedeći i vodeći u sebi borbe koje se trudila sačuvati nijemima. One sa samom sobom, a onda i s obitelji. Sjedila je među svim tim katolicima, koji su za razvode znali samo iz Eurostatovih izvješća interpretiranih po portalima, pokušavala pratiti razgovor, a zapravo je samo mislila kako joj je život otišao krivim smjerom, pitajući se što bi se dogodilo da ustane usred Očenaša među svim tim *crkvenjacima*, koji predvodi moj stric župnik, velečasni kojemu je papa Benedikt XVI. dodijelio počasnu titulu monsinjora, i krikne: imam djevojku! Dogodilo se, naravno, ne bi ništa i opet bi doma nosila zapakirano malo mesa, priloga i kremšnita, osim malo nelagode i kasnijeg ogovaranja koje bi zamrlo makar na kraju te iste sezone, pojavljujući se kasnije tek tu i tamo kao smežurano, zaostalo lišće na inače ogoljelim granama divljih kestena, ali ona ipak nije smogla hrabrosti to učiniti. Umjesto toga amen i dobar tek, izvrsna vam je juha, a tek rezanci. Sjedila je u nedjeljnom kostimu jedne pristojne gospođe, ravnateljice Centra za socijalnu skrb, iz godine u godinu, od rođendana do rođendana, krstitke, krizme, otpijala umjerenе gutljaje refleksom jedne zborasice onako kako to oponašaju engleske dame u ranojutarnjim nedjeljnim terminima nacionalnih televizija. I tako je, i takvu, nisam upamtio. Štoviše, ni sada ne znam kako izgleda, pa čak ni tko je. Znam samo da je Jamabićkina supruga. Valjda i opet sjedi i klima, u vlastitim brigama. Ili ipak ne, možda je sada zadovoljna vlastitim životom. Možda je uspjela u onome za čime svi čeznemo – pronaći vlastiti odraz u svijetu. Način na koji će se zrcaliti u drugima. Kao što ja pokušavam učiniti sve da se Dunja osjeća zadovoljan kada odraste i stane pred svijet, ponosan na sve što je postigao. Baš kao i Aja.

Napisao sam jednu knjigu o svemu, ili barem nečemu, što nam se događalo kada smo ih pokušavali posvojiti, odnosno udomiti Aju, i Jamabićkina je majka rekla Janinoj majci da ju je pročitala. Svidjela joj se. Samo to je rekla, ali to je zapravo najviše što možeš čuti od nečije majke.

Bilo je to i inače zanimljivo s tom knjigom. Izišla je u studenome, taman kada smo sve riješili i trebali udomiti Aju. Zapravo, u subotu smo bili kod

naše djevojčice u Domu za nezbrinutu djecu, ujutro i popodne, u za to predviđenim terminima, a navečer sam imao potpisivanje knjige na *Interliberu*. Motao sam se po štandu izdavača, razgovarao s ljudima, potpisivao knjige i slikao se s nekim dragim ljudima, a na pitanje što ima, odgovarao sam ništa. Jednostavno sam za sebe želio sačuvati taj intimni trenutak kada ćemo Aju povesti kući. Čitavo sam vrijeme mislio na nju, još samo sutra, neka prođe nedjelja i u ponedjeljak ju vodimo kući. Pojavila se čak mogućnost da ju uzmemo u nedjelju, a papire riješimo naknadno, u ponedjeljak, ali odbili smo. Bilo je nečeg u načinu na koji je Soltišekova to ponudila što je tjeralo na oprez. Ali to je bio posljednji put, vratimo se na početak.

KRONIKA DHK – listopad, studeni 2020.

– 3. listopada

U kući Reichsmann na đakovačkome Korzu, u organizaciji Ogranka slavonsko-baranjsko-srijemskog, Đakovačkog kulturnog kruga i Srednje strukovne škole Antuna Horvata održan je prigodan književno-gastronomski susret. Predstavljene su dvije knjige dr. Ružice Martinović Vlahović: *Zemaljski i nebeski grad* (DHK Ogranak slavonsko-baranjsko-srijemski, Osijek, 2020.) i *Stvari onkraj stvari* (DHK Ogranak slavonsko-baranjsko-srijemski, Osijek, 2020.). Sudjelovali su Vesna Kaselj, Enerika Bijač, dr. Ružica Martinović Vlahović, Mirko Ćurić, Henrieta Matković, Maja Vonić, sve nastavnice i nastavnici Srednje strukovne škole Antuna Horvata koji su sudjelovali u projektu *Srednjovjekovni stol*. U glazbenome programu nastupio je Duo AH (Josip Molnar i Sanja Hajduković).

– 6. listopada

Nakon pauze zbog potresa i koronavirusa održana je prva *Tribina u gostima*, organizirana u novome formatu iz prostorija DHK. Gostovala je naša članica Lana Bitenc te se učenicima trećeg razreda Centra za odgoj i obrazovanje *Goljak* obratila putem platforme Skype. Bilo je veselo kao i uvijek kada Lana ima književni susret. Tribinu je uredio i vodio Hrvoje Kovačević.

U 11 sati održana je još jedna *Tribina u gostima*, ovoga puta gostovala je književnica Snježana Babić Višnjić putem platforme Skype u Centru za odgoj i obrazovanje *Goljak*. Učenicima prvog i drugog razreda predstavila je svoje dvije slikovnice, pročitala im nekoliko ulomaka i neprestano uspijevala zadržati punu pozornost malene publike. Tribinu je uredio i vodio Hrvoje Kovačević.

– 7. listopada

U sklopu projekta *Susreti u DHK* voditeljica tribine Lada Žigo Španić online je pred-

stavila knjigu Mladena Machieda *Pronađeni u prijevodu* (osobni podsjetnik), Alfa, Zagreb, 2020.

U prostorijama DHK otvoreni su 41. *Zagrebački književni razgovori*. Razgovori su otvoreni uz pozdravnu riječ predsjednika DHK Zlatka Krilića i Dubravka Jelačića Bužimskog, predsjednika Povjerenstva za ZKR. Pozdravne riječi uputili su i naši gosti Zdravko Zima, izaslanik Predsjednika Republike Hrvatske, Vesna Bedeković, izaslanica predsjednika Hrvatskog sabora, državni tajnik Ivica Poljičak, izaslanik predsjednika Vlade i Laura Topolovšek, izaslanica gradonačelnika.

– 8. listopada

U povodu 100. obljetnice rođenja Zvane Črnje, izaslanstvo DHK – Istarskoga ogranka i Čakavskoga sabora te članovi obitelji su na zagrebačkome Mirogoju na grob Črnje i supruge Brigitte položili cvijeće, upalili svijeću, a čitala se i čakavska poezija posvećena njemu.

U organizaciji Ogranka slavonsko-baranjsko-srijemskog i Udruge Anti – udruga za promicanje urbane kulture u Osijeku je održana još jedna književna osječka tribina kOSt. Gostovao je glazbenik, kipar i pisac Boris Leiner, predstavljena je njegova autobiografija *Sve bio je ritam* (Sandorf, Zagreb, 2020.), a tribinu je moderirala Livija Reškovac.

– 8. – 9. listopada

U godini izazova kakvi su pandemija uzrokovana virusom COVID-19 te nizovi potresa u gradu Zagrebu, ovogodišnji *Zagrebački književni razgovori* naslovljeni su *Književnost i pamćenje*. U 41. *Zagrebačkim književnim razgovorima* uživo i putem videoveze sudjelovalo je 12 sudionika iz zemlje i inozemstva: Maciej Czerwiński (Poljska): *Kakvu istinu pamti fikcija*; Mirko Ćurić (Hrvatska): *Mjere protiv sile – uloga pamćenja u odnosu*

prema književnosti i vlasti kod Marija Vargas Llose i Ive Andrića; Tihomir Glowatzky (Njemačka): *Kultura pamćenja u romanima Nedjeljka Fabrija*; Svjetlan Lacko Vidulić (Hrvatska): *Književnost, pamćenje, zaborav: Peter Handke*; Leszek Małczak (Poljska): *Poljsko pamćenje o hrvatskoj kulturnoj baštini i prijevodi starijih djela hrvatske književnosti na poljski jezik*; Lahorka Plejić Poje (Hrvatska): *Uplakana Hrvatska, pamćenje i zaborav*; Branko Ružić (Velika Britanija): *Nevidljive niti memorije (od Prousta do Eliota)*; Jelena Šesnić (Hrvatska): *Goli Otok kao „mjesto sjećanja“ u književnosti sjedločanja*; Ivan Trojan (Hrvatska): *Dvojica zatamjenjenih hrvatskih kazališnih kritičara: Martin Robotić i Mirko Jirsak*; Davor Velnić (Hrvatska): *Zavičaj je grobište*; Igor Žic (Hrvatska): *Gabrielle D'Annunzio i Rijeka: politika, književnost, sjećanja* i Tomislav Zigmanov (Srbija): *Sadržaj sjećanja na Domovinski rat u književnosti Hrvata u Vojvodini*.

– 12. listopada

Učenci prvog razreda Osnovne škole J. J. Strossmayera trebali su u okviru projekta *Male tribine* posjetiti prostorije Društva hrvatskih književnika, no zbog ranjavanja policajca koje se toga jutro dogodilo na Markovu trgu susret se održao u njihovoj školi. Gošća *Male tribine* bila je Željka Horvat Vukelja, a tribinu je uredio i vodio Hrvoje Kovačević.

– 13. listopada

U prostorijama DHK preko platforme Zoom održane su dvije *Tribine u gostima*, za učenike drugih i četvrtih razreda Centra za odgoj i obrazovanje *Dubrava*. Gošća obaju književnih susreta bila je Sanja Pilić, a tribinu je uredio i vodio Hrvoje Kovačević.

U prostorijama DHK održano je predstavljanje kriminalističkog romana Hrvoja Kovačevića *Ministar u jezeru* (Hena.com, Zagreb, 2020.). Uz autora su sudjelovali Ćada Žigo Španić, voditeljica *Tribine* i dramski umjetnik Joško Ševo.

U Hrvatskom državnom arhivu otvorena je izložba *Društvo hrvatskih književnika – povodom 120. obljetnice osnutka* autora Angelike Milić i Marijana Bosnara.

– 14. listopada

U prostorijama DHK održana je 1. sjednica Upravnoga odbora DHK.

– 15. listopada

U prostorijama DHK održane su tri *Male tribine* preko platforme Zoom. Književnica Melita Rundek prvo je razgovarala s učenicima šestih razreda Osnovne škole Izidora Kršnjavoga iz Zagreba, zatim s učenicima drugog razreda Osnovne škole Eugena Kvaternika iz Velike Gorice te naposljetku s učenicima šestih razreda Osnovne škole Vladimira Bosnara iz Stubičkih Toplica. Tribine je uredio i vodio Hrvoje Kovačević.

Sva su tri književna susreta bila različita, djeca su bila različitih uzrasta te su čitala i različite Melitine knjige, no zajedničko im je bilo dobro raspoloženje.

U Gradskoj knjižnici Slavonski Brod, u organizaciji Ogranaka slavonsko-baranjsko-srijemskog održano je još jedno predstavljanje knjige eseja dr. Ružice Martinović Vlahović: *Zemaljski i nebeski grad* (DHK Ogranak slavonsko-baranjsko-srijemski, Osijek, 2020.) i knjige pjesama *Stvari onkraj stvari* (DHK Ogranak slavonsko-baranjsko-srijemski, Osijek, 2020.). Sudjelovali su Vlasta Markasović, Mirko Čurić, Luka Stilinović i dr. Ružica Martinović Vlahović. Program je vodila Ružica Bobovečki, ravnateljica Gradske knjižnice Slavonski Brod. Glazbeni predah bio je uz Duo AH (Josip Molnar i Sanja Hajduković).

– 16. listopada

Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika i časopis za književnost, umjetnost i kulturu *Nova Istra* odgodili su (nisu otkazali!) 18. *Pulske dane eseja* iz razloga sve složenije epidemiološke situacije. Ovogodišnji dobitnik Nagrade *Zvane Črnja* je Leo Rafolt za knjigu *Virus in fabula* (Meandarmedia, Zagreb, 2020.).

– 21. listopada

Predsjednik DHK i književnik Zlatko Krilić održao je književni susret s učenicima Katoličke osnovne škole u Požegi. *Malu tribinu* uredio je i vodio Hrvoje Kovačević.

U prostorijama DHK održana je još jedna *Mala tribina* preko platforme Zoom. Željka Horvat Vukelja održala je književni susret s učenicima nižih razreda OŠ *Kutjevo, područna škola Gradište*. Tribinu je uredio i vodio Hrvoje Kovačević.

Na *Tribini DHK* predstavljena je knjiga Božidara Brezinišćaka Bagole *Zdravica*

dobrosusjedstvu Hrvata i Slovenaca (Mala knjižnica, Zagreb, 2020.). Uz autora su sudjelovali dr. sc. Vladimir Lončarević, Lada Žigo Španić, voditeljica *Tribine DHK* i dramski umjetnik Joško Sevo.

U prostorijama DHK održana je još jedna *Mala tribina* preko platforme Zoom. Željka Horvat Vukelja održala je književni susret s učenicima nižih razreda OŠ *Kutjevo, područna škola Gradište*. Tribinu je uredio i vodio Hrvoje Kovačević.

– 22. listopada

U prostorijama DHK održana je još jedna *Tribina u gostima*. Na poziv Škole u bolnici OŠ Jordanovac u prostorije KBC-a Zagreb stigla je Sanja Pilić. Zbog epidemioloških razloga pojavila se putem videoveze. Nastupila je u Zavodu za psihološku pomoć djece i adolescenata. Tribinu je uredio i vodio Hrvoje Kovačević.

U prostorijama DHK održana je *Mala tribina* učenicima prvog razreda Osnovne škole Dobriše Cesarića iz Požege. Književnica Željka Horvat Vukelja priuštila je putem videoveze jedan od svojih sada već znamenitih književnih susreta. Tribinu je uredio i vodio Hrvoje Kovačević.

– 24. listopada

U Koprivnici u Galeriji Mijo Kovačić, u sklopu 27. *Galovićeve jeseni* predstavljena su izabrana djela Frana Galovića pod naslovom *Dok večer se zmračí (Artikulacije, 2020.)*, te su proglašeni dobitnici nagrada. Nagradu *Fran Galović* za najbolje književno djelo na temu zavičaja i/ili identiteta dobila je Evelina Rudan za knjigu *Smiljko i ja si mahmemo (Fraktura, 2020.)*, a Nagradu *Mali Galović* za učenički književni uradak dobili su Sara Cmrečnjak za pjesmu *Zmešeraj* i Petra Roketinc za novelu *Ljubav Kitsunea*. Nagrade je dodijelio predsjednik Društva hrvatskih književnika Zlatko Krilić.

U Zaboku je održana svečana dodjela Nagrade *Ksaver Šandor Gjalski* Eni Katarini Haler za roman *Nadohvat* (V. B. Z., Zagreb, 2019.). Nagradu je uručio gradonačelnik Zaboka Ivan Hanžek, a Povelju predsjednik Društva hrvatskih književnika Zlatko Krilić.

– 26. listopada

U prostorijama DHK održana je *Mala tribina* na kojoj je književnica Maja Brajko

Livaković preko videoveze održala književni susret s učenicima OŠ *Antuna Mihanovića*. Tribinu je uredio i vodio Hrvoje Kovačević.

U prostorijama DHK održana je *Tribina u gostima* na kojoj je književnica i ilustratorica Andrea Petrlik-Huseinović preko videoveze održala književni susret s mladim pacijentima KBC-a Rijeka.

– 27. listopada

Održana je stota *Mala tribina*. Književnica Snježana Babić Višnjić i učenici nižih razreda Osnovne Montessori škole *Barunice Deedee Vranyszany* (ukupno sedam razreda) zbog epidemioloških razloga nisu mogli doći u prostorije Društva hrvatskih književnika, ali je tribina svejedno održana putem videoveze. Tribinu je uredio i vodio Hrvoje Kovačević.

Održana je *Tribina u gostima* s malim pacijentima Klinike za tumore koristeći videodruženje. Gostovala je književnica Snježana Babić Višnjić, a tribinu je uredio i vodio Hrvoje Kovačević.

U 85. godini života preminuo je naš član ZLATKO CRNEC.

– 28. listopada

Tribina DHK zbog teške epidemiološke situacije održana je *online*. Lada Žigo Španić, voditeljica *Tribine DHK* predstavila je knjigu *Moderato dolcissimo, pjesničke posvete Antunu Gustavu Matošu* (Društvo hrvatskih književnika, Ogranak slavonsko-baranjsko-srijemski i Zavod za kulturu vojvodanskih Hrvata, Subotica, 2020.).

Održana je još jedna *Mala tribina* na kojoj je gostovao književnik Ratko Bjelčić. Književni susret održan je preko videoveze s učenicima OŠ *Dobriša Cesarić* iz Požege. Tribinu je uredio i vodio Hrvoje Kovačević.

– 29. listopada

Održana je *Mala tribina* na kojoj je Darko Macan održao književni susret preko videoveze s učenicima OŠ Davorina Trstenjaka. Tribinu je uredio i vodio Hrvoje Kovačević.

U 78. godini života u Mostaru je preminuo naš član fra VENDELIN TADIJA KARAIČIĆ.

– 3. studenoga

U Zagrebu je u 83. godini života preminuo naš član MLADEN KUŠEC.

– 4. studenoga

Održana je još jedna *online Tribina DHK* na kojoj je voditeljica Lada Žigo Španić preko videoveze razgovarala s Tomislavom Milohanićem o novoj zbirci pjesama *Svjetlo-kazi* (Mala knjižnica DHK, Zagreb, 2020.).

– 7. studenoga

U Žminju, u organizaciji Čakavskoga sabora, a u suradnji s Istarskim ogrankom DHK, održan je skup: *Zvane Črnja i Čakavski sabor kao kulturni fenomen, povodom 100. obljetnice Črnjina rođenja, 50 godina Čakavskoga sabora i skorašnje 30. obljetnice Črnjine smrti. Sudjelovali su* Boris Domagoj Biletić, Tomislav Marijan Bilosnić, Mate Čurić, Mirko Čurić, Sanja Knežević i Josip Šiklić. Predstavljena je i virtualna izložba o Zvani Črnji.

– 10. studenoga

Održana je još jedna *Mala tribina*. Književnik Jadranko Bitenc družio se s učenicima osmih razreda Osnovne škole *Izidor Kršnjavi* preko videoveze. Tribinu je uredio i vodio Hrvoje Kovačević.

Održana je stočetrta *Mala tribina* na kojoj je gostovala književnica Silvija Šesto s učenicima četvrtog razreda Osnovne škole *Stjepana Radića* iz Božjakovine. Tribinu je uredio i vodio Hrvoje Kovačević.

– 11. studenoga

Preko videoveze održana je još jedna *Tribina DHK*. Voditeljica Lada Žigo Španić razgovarala je s Borisom Domagojem Biletićem, predsjednikom Istarskoga ogranka DHK i dopredsjednikom DHK povodom 30. obljetnice Istarskoga ogranka DHK i 25. godišta *Nove Istre*. U razgovoru su dotakli važne teme kao što su stanje u nakladništvu, hrvatski jezik i ostala pitanja vezana za književnost i kulturu.

U 97. godini života preminula je naša članica ANĐELKA MARTIĆ.

– 12. studenoga

Održana je *Tribina u gostima* na kojoj se s učenicima Škole u bolnici Jordanovac preko videoveze družio književnik Robert Mlinarec. Tribinu je uredio i vodio Hrvoje Kovačević.

MAJA KOLMAN MAKSIMILJANOVIĆ